

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R d p
KRONIKA
2002

908

120020078,1

COBISS •

2002 KRONIKA 50

časopis za slovensko krajevno zgodovino

S/S KRALJICA MARIJA S/S PRINCESA OLGA

50
2002

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Glavni in odgovorni urednik :
dr. Aleš Gabrič (Ljubljana)

Tehnična urednica :
Majda Čuden (Ljubljana)

Uredniški odbor :
dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Tone Ferenc
(Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz
(Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), Irena Lačen
Benedičič (Jesenice), Kristina Šamperl-Purg (Ptuj), Nadja
Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.
© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena 28. januarja 2002.

Prevodi :
Cvetka Vode - angleščina
mag. Niko Hudelja,
dr. Tatjana M. Peterlin-Neumaier - nemščina

Bibliografska obdelava :
mag. Alojz Cindrič

Uredništvo in uprava :
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
tel. 01 24 11 200
e-pošta: kronika@uni-lj.si

Letna naročnina :
za posameznike 3.800 SIT, za upokojence 2.850 SIT,
za študente 1.900 SIT, za ustanove 5.000 SIT.
Cena enojne številke v prosti prodaji je 1.700 SIT.

Žiro račun :
Zveza zgodovinskih društev Slovenije 50101-678-49040

Sofinansirajo :
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Računalniški prelom :

Tisk :
Grafika-M s.p.

Naklada :
1000 izvodov

Na naslovni strani :
"S/S" Kraljica Marija, "S/S" Princeza Olga,
Jugoslovanski Lloyd A.D.
Original hrani Državni arhiv Rijeka, PO 13, škatla 27.

KAZALO

Razprave

Jelka Piškurić :	Prebivalstvo na Ižanskem skozi matične knjige	1
Tatjana M. Peterlin-Neumaier :	Poskus izboljšanja človekovega ravnanja z živalmi - Goriško društvo proti mučenju živali 1845-1847	17
Borut Batagelj :	"Snežke". Prispevek k zgodovini smučanja na Trnovski planoti	31
Marija Kos :	Trgovski povzpetnik iz Bohinjske Bistrice	45
Bogdana Marinac :	Življenje mornariškega častnika Vladimirja Štolfe v luči njegovih pisem	55
Anka Vidovič Miklavčič:	Novomeški okraj v letih 1929-1941	81

Gradivo

PETRVS COPPVS FECIT - De summa totius orbis (<i>Nadja Terčon</i>)	99
--	----

Ocene

Janez Cvirn, Andrej Studen, Ko vihar dirjajo hlaponi : k socialni zgodovini 19. stoletja (<i>Primož Kočar</i>)	103
Izseljenec : življenjske zgodbe Slovencev po svetu (<i>Filip Čuček</i>)	105
Minařikova zbrana dela II (urednik Štefan Predin) (<i>Miroslav Novak</i>)	107
Bruno Hartman, Kultura v Mariboru : gibanja, zvrsti, osebnosti (<i>Aleš Gabrič</i>)	108
Dnevnik Olge Rudež Kosler : utrinki iz slovenske zgodovine (<i>Andrej Studen</i>)	110
Sandi Volk, Ezulski skrbniki : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945-1963 (<i>Jure Gombač</i>)	113

izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4 Ig):259
312(497.4 Ig)"17/18"
prejeto: 26. 6. 2001

Jelka Piškurić

univ. dipl. zgodovinarica, Ig 241 b, SI-1292 Ig

Prebivalstvo na Ižanskem skozi matične knjige

IZVLEČEK

Članek se ukvarja z glavnimi značilnostmi prebivalstva na Ižanskem v letih med 1775 in 1825. Predstavljeni in analizirani so osnovni statistični podatki o številu rojstev, porok in smrti, ki so bili dobljeni iz matičnih knjig. Poleg njih so obdelani še podatki o starših in botrih, imenih otrok, boleznih ter povprečni življenjski dobi. Življenje takratnega podeželskega prebivalstva je bilo močno povezano z naravo in njenimi letnimi cikli. To se odraža tako v mesečnem gibanju rojstev, kot tudi porok in smrti. V celoti je bilo demografsko gibanje dokaj konstantno, saj ne zaznamo občutnejših skokov in padcev.

KLJUČNE BESEDE

matične knjige, prebivalstvo, Ig, župnija Ig, rojstvo, poroka, smrt

SUMMARY

POPULATION IN THE IG REGION THROUGH REGISTER BOOKS

The article deals with major characteristics of the population in the Ig region from the year 1775 to 1825. Presented and analysed are basic statistical data on number of births, marriages and deaths that were acquired from the register books. Presented are beside the mentioned data on parents, godparents, names of children, diseases, and average length of life.

The life of the then rural population was strongly connected with nature and its annual cycles. That reflects in monthly variation of births as well as of marriages and deaths. As a whole the demographic course was a good deal constant as we do not sense considerable leaps or falls.

KEY WORDS

register books, population, Ig, the Ig parish, birth, marriage, death

Nekaj o matičnih knjigah in Igu

Oris prebivalsva na Ižanskem temelji na matičnih knjigah ižanske župnije za leta 1775 do 1825. Osnovni podatki, ki nam jih ponujajo, so število rojstev, porok in smrti. Toda matične knjige niso samo vir za preučevanje demografskega gibanja. V njih najdemo vrsto zanimivih podatkov o preprostih ljudeh, ki v svojem življenju najpogosteje niso zapustili drugih sledi kot le podatke o rojstvu, poroki in smrti.

To so bili mogoče najpomembnejši oziroma najsvečanejši dogodki v njihovih življenjih, ki pa nam povedo mnogo več kot samo to, koliko otrok so imeli, koliko stari so stopali v zakonski stan in koliko časa so živeli. Seveda so pomembni tudi ti podatki, a nam matične knjige prinašajo tudi marsikatero druge zanimivosti. Razmak med rojstvom in krstom, ki je bil kar se da kratek, lahko osvetli versko občutljivost takratnih ljudi. Otroci niso bili naključno rojeni oziroma spočeti, prav tako so obstajala ustaljena obdobja za sklepanje zakonov. Leti so se najpogosteje sklepali v času brez verskih prepovedi in v obdobjih predaha med poljskimi opravili. Smrtnost je bila še bolj odvisna od letnih časov. Dve obdobji večje smrtnosti sta bili pozimi, ko so umirali starejši in odrasli, in poleti, ko je umrlo več otrok. Zanimivi so tudi podatki o vzrokih smrti ali pa nekaj tako osnovnega, kot je poimenovanje otrok. Pri izbiri imena so bili pomembni vpliv botrov, predaja imena iz generacije v generacijo in seveda svetniki. Botri pa niso bili pomembni samo zaradi poimenovanja. Z izbiro botrov so se stkale pomembne vezi med družinami, zato so jih starši za svojega novorojenčka verjetno zelo premišljeno izbirali. Botri namreč niso bili dolžni pomagati samo svojemu krščencu, ampak v primeru stiske tudi njegovi družini. Pomembni so torej tudi podatki o stanu oziroma poklicu staršev in botrov.

V drugi polovici 18. stoletja je začela habsburška monarhija z utrjevanjem centralistične državne politike in novega vojaškega sistema pritegovati matične knjige v svojo zakonodajo, do takrat pa so bile le evidenca pripadnikov verske skupnosti. Po novem so torej postale evidenca prebivalstva za državno upravo. Marija Terezija je prva začela posegati na področje matičnih knjig, Jožef II. pa je s patentom iz leta 1784 predpisal državno vodenje matičnih knjig.¹

Pred tem so bile matične knjige pisane narativno v latinskem jeziku. S tem patentom je bila določena enotna podoba matrik, uradni jezik je postala nemščina, podatke pa so vpisovali v vnaprej določene tabele. Informacije, ki jih dobimo iz

teh matičnih knjig, so na prvi pogled bolj skope, saj je število podatkov določeno s tabelo. Stare latinske matrike nam marsikdaj posredujejo prav zanimive podatke, a so bile na žalost vodene preveč nedosledno in za preučevano območje nudijo večinoma samo osnovne podatke. Nove matrike so bile začetek doslednega zapisovanja poklicev, najprej samo za botre, potem pa tudi za starše, kar nam lahko pomaga pri razpoznavanju družinskih strategij.

Za župnijo sv. Martina na Igu sem pregledala matične knjige za obdobje med letoma 1775 in 1825. Za to sem se odločila prav zaradi prehoda iz latinskih matičnih knjig na nemške. Toda vse knjige niso ohranjene. Pri krstnih manjka le knjiga (oziroma knjige) za leta 1786-1794, pri mrliških je luknja večja, od leta 1784 do 1812, poročne pa so ohranjene le od leta 1816.

Do leta 1784 krstne matične knjige vsebujejo naslednje podatke: datum rojstva (pogosto je navedena tudi ura) in krsta (če le-ta ni bil opravljen še istega dne), ime otroka, ime staršev in deklški priimek matere, ime botrov, ime duhovnika, ki je opravil krst, ter kraj in hišna številka. Stan oziroma poklic staršev in botrov se je na začetku pojavljal zelo redko. Včasih je navedena tudi župnija, iz katere je prihajala žena. Vsak krščenec je dobil svoj odstavek, ki se je na primer glasil: "28 Octobris. Circa 2dam postmeridiam noctem nata et eadem die baptizata est Elisabetha Joannis Puzighar et Margarethae Sterlekerin legitima filia. Levantibus eam Andrea Zernigoi et Ursula Glinschzek per Franciscum Fargar Coop. Podreber N. 14."² Ob robu so bila zaradi preglednosti zapisana imena otrok in hišna številka.

Po letu 1784 so zapisi tabelarni, vsebujejo pa podatke o kraju in datumu krsta, ime krščenca, religijo, spol, ali je zakonski ali nezakonski ter podatke o starših in botrih. Na začetku so podatke zapisovali še dokaj nedosledno. Včasih se niso držali obrazca, pod rubriko o datumu krsta so pisali tudi datum in uro rojstva, na začetku še v latinščini. Zapisi si niso sledili dosledno po datumih. Imena so začeli pisati v nemški obliki, vendar se še vedno pojavljajo tudi latinska imena. Slednja so počasi izginjala, pojavljati pa so se začele tudi slovenske oblike imen, vendar bolj redko. Stan oziroma poklic staršev na začetku še ni bil zabeležen, zapisani so bili samo tisti, ki niso bili kmečkega stanu. Šele za dvajseta leta 19. stoletja lahko zasledimo stan oziroma poklic staršev, bolj dosledno pa od leta 1825. Stan oziroma poklic botrov so v tabele zapisovali že od začetka.

¹ *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I*, Ljubljana 1972, str. XVIII-XIX.

² NŠAL, Župnijski arhivi, Ig R 1775-1784, 28. oktober 1777. Poleg vira bom navedla tudi natančen datum rojstva, poroke oziroma smrti in stran, če je to mogoče, saj te niso dosledno označene.

Podatki v krstnih matičnih knjigah so zelo raznovrstni in niso bili vodeni dosledno. Podobno je tudi pri mrliških matičnih knjigah. Prva pregledana knjiga je še pisana v latinščini. Podatki so skopi, vsebujejo samo ime in priimek umrlega, starost ter kraj in hišno številko. Vzrok smrti je zapisan samo občasno. Tudi starosti niso pisali dosledno, ponekod ta podatek manjka, ponekod pa je zabeležen zelo natančno. Podatki se nanašajo na pokop, le redko je zapisan datum smrti. Zapis ponavadi vsebuje samo osnovne podatke, lahko pa je tudi bolj natančen, kot na primer: "Sepulta Maria Saver vidua obiit 12ma hujus hora 3. pomeridiana per me Josephum Schrinner. Solam extremam nectionem percepit, prius tamen in eodem morbo ante 4 menses sacramentis provisa aetatis 49 annorum per Josephum Schrinner ex Shelimle Nro 3."³ Tabelačni zapisi pa so vsebovali naslednje podatke: ime pokojnika, datum smrti oziroma pokopa (ponavadi so vpisovali oba podatka), kraj in hišna številka, starost, vera, spol, bolezen oziroma vzrok smrti, ali je prejel poslednje sveto maziljenje ter podpis duhovnika.

Poročne matične knjige so na voljo šele za čas od leta 1816. Tabele vsebujejo podatke o datumu poroke, o ženinu in nevesti (prebivališče, ime in priimek ter dekliški priimek neveste, stan, religija, starost, ali sta samska ali vdovec oziroma vdova), o njunih starših (ime, priimek in stan očeta ter ime in priimek matere) in o pričah (ime in priimek ter stan). Poleg tega so navedene še listine o sklenitvi poroke, če so le-te obstajale. Na koncu je bil podpis duhovnika.

Prvotna župnija sv. Martina na Igu je obsegala kraje Ig oziroma Studenec, kot se je imenoval takrat (ime Ig je bilo skupno za celo okolico), Staje, Kot, Iška vas, Mala vas, Iška, Gornji Ig, Strahomer, Vrbljene, Tomišelj, Jezero, Brest, Matena, Iška Loka, Dobravica, Podgozd, Škrilje, Gornje Golo, Dolnje Golo, Selnik, Rogatec, Visoko, Zapotok, Kremenica, Draga, Sarsko, Klada, Pijava Gorica, Brezje, Smerjene, Gradišče, Vrh, Kopija, Skopačnik, Pleše, Podreber, Želimlje, Suša. Konec osemdesetih oziroma v začetku devetdesetih let 18. stoletja, ravno v obdobju, za katerega manjkajo rojstne matične knjige (to je med leti 1786-1794), se je obseg župnije spremenil. Le-ta se je zmanjšal, ker je nastala nova župnija Želimlje, kamor so vključili kar nekaj krajev iz župnije Sv. Martina. Kasneje je nastala tudi župnija Tomišelj. Kljub temu so se nekateri kraji, predvsem tisti z meja novonastale župnije, še vedno pojavljali v matičnih knjigah skozi vse obdobje, ki sem ga preiskovala. Nekajkrat sem našla tudi vpise iz Ljubljane (natančneje trikrat) in en vpis iz Lip. Sprememba obsega župnije sodi v obdobje preureditve župnij v avstrijskih

škofijah, ki so jo izvedli za časa vladanja Jožefa II. Pri preureditvi so se ravnali po dveh načelih: nova župnija naj se uredi, če je dostop do stare hudo oviran, kraji naj pripadejo lažje dostopnim središčem; drugo načelo pa je določalo, da naj do središča župnije ne bo več kot uro hoda.⁴ Pri raziskovanju sem upoštevala vse vpise v matične knjige, čeprav so vpisovali tudi druge kraje.

V Ilirskih provincah (1809-1813) je bilo Ižansko vključeno v eno izmed občin (mairie) province Kranjske. Sedež občine je bil v Brestu, je pa vključevala vasi Studenec, Iška Loka, Matena, Tomišelj, Vrbljene, Strahomer, Planinica, Jezero, Gornji Ig, Iška vas, Mala vas, Kot, Staje, Dobravica in Kremenica. Občinska razdelitev se je deloma ohranila tudi v predmarčnem času. Leta 1829 je bila zgrajena cesta čez Ljubljansko barje, ki je Ljubljano povezala z Igom. S tem se je začela načrtna poselitve Barja, povečal se je tudi promet v smeri proti Ljubljani. Zaradi padca nivoja vode po izgradnji Grubarjevega kanala v letih 1772-1782 in te ceste je propadlo čolnarstvo.⁵

Najprej so bila rojstva

V kmečkem svetu v tistih časih rojstvo otroka ni bilo pospremljeno s takim pričakovanjem kot danes. Ženske tudi v pozni nosečnosti niso prekinile z delom na polju in z drugimi opravili. Boj za preživetje jim tega ni dovoljeval, visoka plodnost pa bi jih predolgo odvrnila od aktivnega dela. Preživetje ostalih družinskih članov je bilo pomembnejše, zlasti če je družina že bila številčna. Verjetno pa se tudi zaradi velike smrtnosti otrok matere niso pretirano navezoval oziroma ukvarjale z novorojenčki.⁶

Krstne matične knjige nam v prvi vrsti nudijo podatke o številu rojstev. Če smo natančni, so v matične knjige zapisani krsti, vendar so bili skoraj vsi novorojenci krščeni. Velikokrat namreč najdemo pripis, da je bil otrok "zaradi nuje" ("ob necessitate" ali "im Noth") krščen kar na domu. Zato lahko število krstov vzamemo za število rojstev. Upadanje in naraščanje števila rojstev nam lahko pokaže, kako je naraščalo oziroma upadalo število prebivalcev. To pa nas opozarja na krizne in boljše čase, ko so se ljudje odločali za manjše ali večje število otrok. Zaradi pomanjkanja podatkov sem se odločila, da bom rojstva prikazala ločeno za dve obdobji, nekoliko bolj pa se bom osredotočila na drugo obdobje. Oglejmo si grafikona, ki ponazarjata število rojstev po letih.

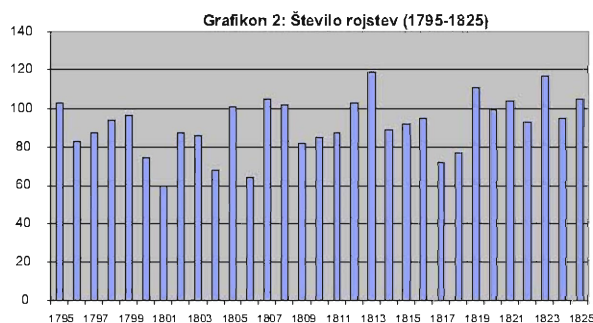
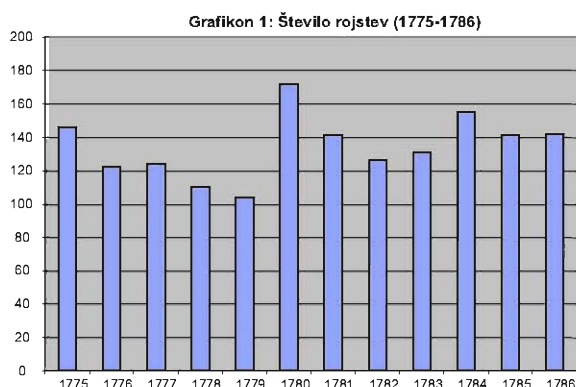
⁴ *Zgodovina cerkve na Slovenskem*, str. 160-161.

⁵ Gestrin, *Svet pod Krimom*, str. 21-22.

⁶ Verginella, *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*, str. 17-18.

³ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig M 1772-1784, 14. januar 1781.

*Veduta Iga, razglednica iz leta 1934
(lastnik Ivan Jakič, Ig 350)*

V drugem grafikonu opazimo upad števila rojstev, kar je posledica že omenjenega zmanjšanja obsega župnije. Zato grafikona med seboj nista primerljiva. Najprej se osredotočimo na prvi grafikon, ki prikazuje obdobje med letoma 1775 in 1786. V tem času izrazitega porasta rojstev ni bilo in je bilo razmeroma konstantno. Opazimo lahko samo manjši padec v letih 1778 in 1779 ter takoj nato sunkovit porast leta 1780. Skupno je bilo rojenih 1614 otrok, od tega 825 oziroma 51,1% dečkov in 789 oziroma 48,8% deklic. Število dečkov je resda malo večje od števila deklic, vendar se je razmerje med obema od leta do leta spreminjalo. Povprečno število rojstev na leto je bilo 134,5.

Tudi v obdobju, ki nam ga prikazuje drugi grafikon (1795-1825),⁷ še ni bilo izrazitega porasta rojstev. Opazimo lahko štiri večje padce števila rojstev v letih 1801, 1804, 1806 in 1817-1818. Imamo tudi nekaj porastov, in sicer v letih 1795, 1805, 1807-1808, 1812-1813 ter naraščanje števila rojstev med leti 1819-1825. V letih od 1801-1808 si torej sledi več zaporednih viškov in padcev. Če združimo število rojstev po petletjih, opazimo podobne značilnosti:

Petletje	Število rojstev
1796-1800	434
1801-1805	402
1806-1810	438
1811-1815	490
1816-1820	454
1821-1825	514

Tabela 1: Število rojstev po petletjih

V obdobjih od 1801-1805 in 1806-1810 vidimo upad rojstev zaradi več zaporednih padcev po nekaterih letih. V obdobju 1811-1815 je opazen porast zaradi velikega števila rojstev v letih 1812-1813. V petletju 1821-1825 že zaznamo počasno naraščanje števila rojstev v primerjavi s prejšnjimi obdobji. Med letoma 1795 in 1825 je bilo rojenih skupno 2835 otrok, povprečno 91,5 otrok na leto. 1458 oziroma 51,4% je bilo dečkov, 1377 oziroma 48,6% pa deklic. Tudi tu se razmerje med obema spoloma spreminja, skupno pa je bilo rojenih malo več dečkov kot deklic.

Skopi podatki o številu rojstev nam povedo le malo o takratnih demografskih značilnostih prebivalstva. Število prebivalstva v obravnavanem obdobju verjetno ni bilo konstantno, temveč je naraščalo in padalo. S pomočjo števila prebivalstva bi lahko izračunali stopnjo rodnosti.

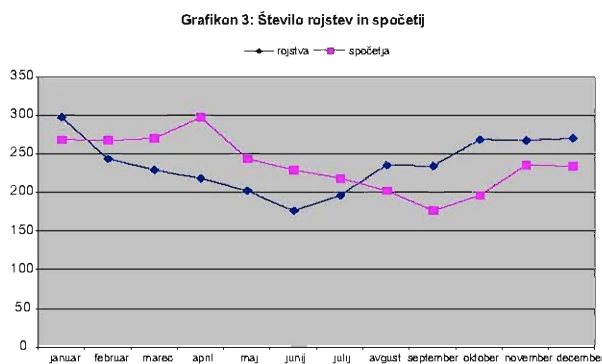
Število rojstev se ni spreminjalo samo z leti, ampak je bilo različno tudi v posameznih mesecih. V določenih letnih časih se je rodilo več otrok kot v drugih. Ker so rojstva pravzaprav odvisna od spočetja, tudi to pozna sezonska nihanja, seveda v drugih mesecih. Podatke o mesecih rojstva dobimo neposredno iz matičnih knjig, iz teh pa posredno tudi podatke o spočetjih. Od spočetja do rojstva preteče deset luninih mesecev, to je štirideset tednov oziroma približno devet koledarskih mesecev. Upoštevati je treba tudi kratek mesec februar. Torej so bili otroci rojeni prve dni marca, spočeti v mesecu maju, prav tako kot otroci, ki so bili rojeni

⁷ Pri prikazovanju statističnih podatkov sem izpustila leto 1794, ker sem našla podatke samo za zadnja dva meseca.

februarja.⁸ Seveda so se otroci tako kot danes, lahko rodili prezgodaj oziroma prepozno, čeprav nedonošenčki niso imeli velikih možnosti za preživetje. Verjetno lahko kljub temu posplošimo in vzamemo razliko devetih mesecev, saj nas zanima predvsem splošni trend. Za ponazoritev sezonskega gibanja rojstev in spočetij sem vzela podatke samo za leta 1795-1825. Oglejmo si tabelo in grafikon s številom rojstev in spočetij:

Mesec	Število rojstev	Število spočetij
januar	297	268
februar	243	267
marec	229	270
april	218	297
maj	202	243
junij	176	229
julij	196	218
avgust	235	202
september	234	176
oktober	268	196
november	267	235
december	270	234

Tabela 2: Število rojstev in spočetij po posameznih mesecih

Pri rojstvih opazimo dva vrhunca. Prvi je v začetku leta, mesec januarja. Do junija število rojstev upada, potem pa spet začne naraščati. Drugi višek rojstev imamo ob koncu leta: zajema tri mesece, oktober, november in december. Rojstva torej niso naključna, saj bi tako morale skozi celo leto priti do ravnotežja. Vendar bi glede na te podatke težko govorili o kakem načrtovanju rojstev v mesecu, ki bi bil najbolj primeren za preživetje otroka. Lahko pa so nadzorovali velikost družine. Na plodnost so namreč vplivali naslednji dejavniki: starost mladoporočencev ob vstopu v zakonski stan, predporodni in medporodni intervali ter trajanje zakona.⁹

Podobno velja tudi za spočetja, saj so rojstva vendarle odvisna od njih, vendar imajo le en višek. Prve tri mesece je spočetij relativno veliko, višek je aprila.¹⁰ Potem število spočetij upada do septembra, ko doseže najnižjo točko. Od tu naprej spet narašča do konca leta.

Po odloku iz leta 1770 duhovniki niso smeli vpisati imena in priimka nezakonskega očeta v matično knjigo, razen če oče tega ni izrecno zahteval. Pogosto so za nezakonske otroke vodili posebne rojstne knjige "liber arcanus", kamor so vpisali tudi ime in priimek očeta, lahko pa so v običajnih matičnih knjigah za njih vodili poseben del. Patenta iz leta 1784 in 1787 sta določila, da v rojstne knjige vpišejo tudi nezakonske otroke, nezakonskega očeta pa vpišejo samo, če so duhovnik in botri potrdili, da je oče prisoten in da je sam priznal očetovstvo oziroma predlagal vpis. Mati ni bila dolžna navesti imena nezakonskega očeta.¹¹

Pozakonitev otrok po poroki je bila odvisna od predhodnega priznanja očetovstva. Pri vpisu pozakonitve po kasnejši poroki so podatke o poroki vpisali iz poročne knjige.¹² Tako se je na primer 22. novembra 1823 na Studencu rodil nezakonski Andreas Julius. Mati Katharina Edlauer je bila samska in je v "takem stanju" prišla iz Ljubljane.¹³ Vpisano je bilo tako ime očeta kot ime priče. 17. oktobra 1831 je bil dodan še pripis, da je bil otrok po poroki naknadno legitimiran.

Pri proučevanju nisem naletela na posebne knjige za nezakonske otroke, vpisovali so jih skupaj z ostalimi otroki. Za celo obdobje do konca 18. stoletja je bilo število nezakonskih otrok majhno, za veliko let ni bilo zapisanega nobenega nezakonskega otroka. Za obdobje do leta 1784 oziroma do 1787 bi lahko bili ti podatki nezanesljivi oziroma pomanjkljivi, saj je bilo v starejših matičnih knjigah nezakonsko poreklo otroka zabeleženo le občasno, tudi nezakonski otroci, ki so umrli kot dojenčki, se ne pojavljajo.¹⁴ Vendar je bilo tudi po letu 1784 oziroma 1787, ko je bilo določeno, da se v matične knjige vpišejo tudi nezakonski otroci, število le-teh na začetku majhno, proti koncu obravnavanega obdobja pa se je nekoliko povečalo.

¹⁰ Chaunu omenja višek spočetij spomladi (str. 186-187), Štuhec aprila in maja (str. 130), pri Pančurju pa se višek zavleče od aprila do junija (str. 209).

¹¹ *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I*, Ljubljana 1972, str. XLVII.

¹² Prav tam, str. LII.

¹³ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig R 1818-1834, 22. november 1823, str. 55.

¹⁴ Pančur, Celjani v krstnih knjigah od 1773 do 1857. *Odsevi preteklosti 1*, str. 199.

⁸ Pančur, Celjani v krstnih knjigah od 1773 do 1857. *Odsevi preteklosti 1*, str. 208.

⁹ Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 174-181.

Leto	Število nezakonskih otrok	Odstotek nezakonskih otrok
1775	0	0%
1776	3	2,5%
1777	0	0%
1778	1	0,9%
1779	0	0%
1780	0	0%
1781	0	0%
1782	1	0,8%
1783	2	1,5%
1784	1	0,6%
1785	1	0,7%
1786	1	0,7%

Tabela 3: Število nezakonskih otrok (1775-1786)

Leto	Število nezakonskih otrok	Odstotek nezakonskih otrok
1796-1800	3	0,7%
1801-1805	6	1,5%
1806-1810	12	2,7%
1811-1815	15	3,1%
1816-1820	7	1,5%
1821-1825	24	4,7%

Tabela 4: Število nezakonskih otrok po petletjih (1796-1825)

V prvi tabeli sem prikazala število nezakonskih otrok za vsa leta in njihov delež med vsemi rojenimi otroci, v drugi pa sem jih zaradi velikega števila let prikazala po petletjih. Kot lahko vidimo, je delež nezakonskih otrok med vsemi novorojenčki relativno majhen. To je verjetno posledica podeželskega okolja, kjer so se bolj ozirali na moralne norme. Na podeželju so zakon v glavnem spoštovali, nezakonska rojstva pa so prevladovala v mestih.¹⁵ Število nezakonskih otrok je počasi naraščalo v 19. stoletju. Nezakonski otroci tudi niso dobivali slabšalnih imen, njihovi botri pa so bili prav tako ugledni ali pa manj ugledni kot pri drugih prebivalcih.

Ker so v matične knjige zabeležili datum krsta in ne rojstva, lahko proučevanje razmaka med rojstvom in krstom omogoča spoznavanje verskega občutja ljudi. Patent iz leta 1784 je določil, da morajo vpisovati v rubriko datum rojstva. Ker tega niso dosledno spoštovali, so leta 1812 določili, da morajo v rojstno knjigo zabeležiti datum rojstva pred datumom krsta. V praksi so oba datuma vpisovali v isto rubriko.¹⁶

Ljudje so se zaradi velike smrtnosti novorojenčkov potrudili, da so otroka krstili čim prej, ker so se bali, da bo drugače umrl nekrščen. Ponavadi so krstili otroka še na dan rojstva ali pa naslednji dan. V proučevanem obdobju sem našla samo na tri primere, ko je med rojstvom in krstom preteklo več dni. Sodnemu slugi Hansu Georgu Rindelmayerju se je 1. septembra 1803 rodila hči Anna Maria, krščena pa je bila 4. septembra.¹⁷ Prava rekorderka pa je bila mala Joanna Ludovica Eulalia, ki se je rodila 7. julija 1810 v Gradišču, kjer so se njeni starši morali ustaviti na poti. Joanna Ludovica Eulalia je bila krščena na Studencu šele 26. avgusta.¹⁸ Blizu ji je bil tudi nezakonski Lorenz, ki je bil rojen na Studencu 17. julija 1823, mati pa ga je dala krstiti šele 10. avgusta v Želimlju.¹⁹

Na vero v moč krsta kaže tudi pogost pojav opombe, da so bili otroci krščeni v sili kar doma. Ob odsotnosti duhovnika je lahko otroka krstila na primer kar babica ali pa mežnar. Do kakšnih skrajnosti je lahko prišlo, nam ponazarja naslednji primer: ker je bila nosečnica, ko je umrla, že v osmem mesecu nosečnosti, je ranocelnik odprl njeno telo, da so otroka lahko krstili, potem pa so ga skupaj z materjo pokopali.²⁰ Česa takega si v današnjih časih verjetno ne moremo predstavljati brez zgražanja, takrat pa je bilo to nekaj samoumevnega.

Ločili so tudi mrtvorojene otroke in nekrščene. Prvi so se že rodili mrtvi, drugi pa so umrli tako hitro, da jih niso mogli krstiti. Ker pa so bile krstne matične knjige v prvi vrsti evidenca krstov in ne toliko rojstev, se ta delitev bolj dosledno pojavlja v mrljskih matičnih knjigah.

Starši so pri poimenovanju lahko upoštevali različne dejavnike. Če so otroka poimenovali po svetniku, so ga zaupali njegovemu varstvu. Lahko so se odločili za nadaljevanje tradicije in so otroka poimenovali po očetu oziroma materi ali pa po drugih družinskih članih. Na ime so seveda vplivali tudi botri, zglede pa so iskali tudi v vladarskih družinah. Težko bi rekli, kateri dejavnik je imel pri tem prevladujočo vlogo, saj so se imena svetnikov, staršev, družinskih članov, botrov oziroma članov vladarske družine lahko prekrivala. Glede na to, da sem pregledovala matične knjige z izključno podeželskega okolja in da si velikokrat sledijo vpisi enakih imen, ki se v glavnem tudi pojavljajo v istih mesecih, bi lahko sklepali, da je imelo v tem primeru veliko vlogo poimenovanje po svetnikih.

¹⁷ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig R 1794-1805, 4. september 1803, str. 79.

¹⁸ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig R 1805-1812, 26. avgust 1810, str. 40.

¹⁹ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig R 1818-1834, 10. avgust 1823, str. 52.

²⁰ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig M 1818-1840, 21. oktober 1825, str. 50.

¹⁵ Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 173.

¹⁶ *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I*, Ljubljana 1972, str. XXXIX.

Da je pri poimenovanju lahko prišlo tudi do različnih mnenj, nam prikazuje tudi pripis pri malem Nikolaju, ki se je rodil 3. februarja 1809, da "naj bi se po navedbi očeta moral imenovati Blaž".²¹

Pri prevodu latinske oziroma nemške oblike imena sem se večkrat morala odločiti med dvema oblikama.²² Ime Andreas sem prevedla v Andrej in ne Andraž, Mathias v Matija namesto Matjaž, Mathaeus v Matevž namesto Matej ter Nikolaus v Nikolaj namesto Miklavž. Namesto Bartolomej in Georg sem uporabila imeni Jernej in Jurij. Pri ženskih imenih pa sem namesto nemških oblik Gertruda in Agnes raje uporabila slovenski obliki Jera in Neža.

Deset najbolj pogostih moških in ženskih imen nam prikazuje naslednja tabela:

Moška imena			Ženska imena		
1.	Janez	320	1.	Marija	825
2.	Jožef	240	2.	Urša	243
3.	Anton	239	3.	Helena	238
4.	Martin	199	4.	Jera	193
5.	Jakob	169	5.	Neža	183
6.	Matevž	150	6.	Margareta	140
7.	Matija	143	7.	Elizabeta	139
8.	Andrej	112	8.	Ana	58
9.	Jurij	105	9.	Lucija	37
10.	Mihael	86	10.	Polona	36

Tabela 5: Pregled najbolj pogostih imen

Pri tabeli sem upoštevala podatke za celotno obdobje 1775-1825. Pri moških imenih ni tako velikih razlik med imeni kot pri ženskih, kjer močno prevladuje Marija. V različnih obdobjih so bila verjetno popularna različna imena, zato se je vrstni red moških imen bolj spreminjal kot pri ženskih. Če pogledamo naslednji tabeli (za obe obravnavani obdobji posebej), vidimo spremembe v vrstnem redu. V prvem obdobju Jožef pade na četrto mesto, Janez na sedmo, Anton pa se povzpne na prvo. Malo je Francetov. Njihovo število se vztrajno povečuje v naslednjem obdobju, a jih je še vedno premalo za uvrstitev med prvih deset. V drugem obdobju je vrstni red približno enak kot v skupnem seštevku, ker je to obdobje daljše in v seštevku prevladuje.

Moška imena			Ženska imena		
1.	Anton	84	1.	Marija	279
2.	Matevž	74	2.	Urša	100
3.	Jurij	67	3.	Jera	84
4.	Jožef	64	4.	Helena	84
5.	Martin	62	5.	Neža	71
6.	Matija	53	6.	Elizabeta	55
7.	Janez	51	7.	Margareta	45
8.	Jakob	47	8.	Polona	19
9.	Andrej	45	9.	Lucija	14
10.	Mihael	34	10.	Ana	12

Tabela 6: Pregled najbolj pogostih imen (1775-1786)

Moška imena			Ženska imena		
1.	Janez	269	1.	Marija	546
2.	Jožef	176	2.	Helena	154
3.	Anton	155	3.	Urša	143
4.	Martin	137	4.	Neža	112
5.	Jakob	122	5.	Jera	109
6.	Matija	90	6.	Margareta	95
7.	Matevž	76	7.	Elizabeta	84
8.	Andrej	67	8.	Ana	46
9.	Jernej	59	9.	Lucija	23
10.	Mihael	52	10.	Polona	17

Tabela 7: Pregled najbolj pogostih imen (1794-1825)

Če pogledamo, koliko imen so imeli krščenci, vidimo, da prevladujejo tisti z enim imenom. To verjetno lahko pripišemo podeželskemu okolju. Število krščencev z dvema oziroma tremi imeni se v drugem obdobju sicer malo poveča, vendar števili skupaj dosežata le dober odstotek vseh krščencev.

	Eno ime		Dve imeni		Tri imena	
1775-1786	1611	99,8%	3	0,2%	0	0%
1794-1825	2793	98,9%	24	0,9%	6	0,2%

Tabela 8: Število krščencev z enim, dvema ali tremi imeni

Poleg imen in števila otrok najdemo v novejših matičnih knjigah tudi imena staršev in botrov ter njihov poklic ali stan. Do leta 1784 pa poklica oziroma stanu staršev nisem zasledila. Zelo redko se je pojavil zapis poklica oziroma stanu botrov in sicer le v primerih, ko botri niso bili kmečkega stanu. Natančneje – taka sta bila le dva zapisa. 5. januarja 1783 se je Gregorju Kallischarju in ženi Heleni rodil sin Gašper. Botra sta mu bila dominus Janez Glozpichler, prefekt na gradu Sonneg, in

²¹ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig R 1805-1812, 3. februar 1809, str. 28.

²² Pri tem sem si pomagala z: Jan ez Keber: *Leksikon imen*. Celje : Mohorjeva družba, 1996.

domina Ivana Apolonija Gottscher.²³ Drugi primer je iz Strahomerja. Mariji Jožefi, hčerki Matije in Marije Roth, sta bila botra dominus Janez Krištofer Glazpihler, ki je bil omenjen že prej, in domina Helena Pishizhin.²⁴ Oznaka "dominus" verjetno pomeni, da gre za človeka, ki je užival velik ugled, ni pa bil plemič, kajti plemiči so bili označeni kot "nobilis", "praenobilis" ali "illustrissimus dominus".²⁵

Od junija 1784 so poklic ali stan botrov vpisovali dosledno, izjeme so redke. Zapisali so poklic botra in tudi botre, pri čemer so upoštevali poklic njenega moža. Poklic ali stan staršev, natančneje očeta, so do dvajsetih let 19. stoletja vpisovali ponavadi le pri tistih, ki niso bili kmečkega stanu. Toda teh vpisov ni bilo dosti, ker gre pač za izključno kmečko okolje. Bolj dosledno so poklic oziroma stan staršev začeli vpisovati šele leta 1825, prav na koncu obdobja, ki sem ga pregledovala. Takrat se tudi niso omejili zgolj na oznako kmečki stan, ampak so ločevali starše glede na velikost hube (včasih so vpisali tudi kateremu gospodstvu je pripadala).

Poklici staršev so bili le redko omenjeni. Od junija 1784 do leta 1825 je bil poklic ali stan za-beležen samo pri štirinajstih primerih, šele leta 1825 so začeli vpisovati tudi kmečki stan. Domnevamo lahko, da je bila večina staršev kmečkega stanu. Delež staršev, ki to niso bili, je 0,6%, torej niti en odstotek. Ker so jih natančneje beležili šele od leta 1825, deležev ne moremo primerjati po skupinah. Najnižja skupina kmečkega prebivalstva so bili gostači (Inwohner), ki niso imeli nobene posesti, preživljali so se z dnino in rokodelstvom. Na višjem položaju so bili kajžarji (Keuschler), ki

so imeli hišo in majhen košček zemlje.²⁶ Sledili so jim kmetje s svojo kmetijo, ki pa je bila različno velika ($\frac{1}{4}$ hube, $\frac{1}{2}$ hube, cela huba itn.).

Ker je bilo to izključno podeželsko okolje, obrtnikov skorajda ni bilo. Zasledila sem enega zidarja (ki pa je delal v Ljubljani) in enega kovača. Prav tako je bil med starši samo en trgovec. Po trikrat sta bila omenjena sodni sluga in učitelj, trije očetje so imeli vojaški poklic. Dva sta bila uradnika (iz Ljubljane), dva čolnarja in en mežnar.

Pestrost poklicev botrov je večja kot pri starših, saj lahko poklice botrov spremljamo dlje časa in sta bila botra praviloma dva. Tudi ko sta bila botra zakonca in je bil stan žene označen le s pripisom "njegova žena", sem za ženo upoštevala možev poklic, ker so takrat tako tudi razmišljali in so le redke ženske imele samostojen poklic. Naslednja težava je bila, da se v relativno majhnem okolju velikokrat ponavljajo isti botri. Vendar sem se odločila, da bom prikazala celotno število botrov, čeprav se nekateri ponavljajo. Tako bomo lahko videli, kolikokrat so se starši odločili za določen poklic, čeprav ga je lahko opravljala ena in ista oseba.

Tudi pri botrih je večinski delež pripadel kmečkemu stanu, vendar se je število drugih poklicev malo povečalo. Za obdobje od junija 1784 (ko so jih začeli zapisovati) do decembra 1786 sem našla naslednje:

Poklic	
kmet	660
gostilničar	6
lovec	4
mlinar	2
mežnar	2
organist	2
padar	1
drvar	1
usnjar	1

Tabela 9: Poklici botrov (1784-1786)

Odstotek botrov kmečkega stanu v tem kratkem obdobju je zelo visok, 97,2%. Sledi mu gostilničarski poklic z 0,9%, drugi poklici pa so redko zastopani. Zaradi večjega števila podatkov sem se bolj osredotočila na obdobje od novembra 1794 do decembra 1825. Za to obdobje sem našla naslednje poklice botrov:

*Birma s konca tridesetih let
(lastnica Sonja Piškurić, Ig 241b)*

²³ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig R 1775-1784, 5. januar 1783.

²⁴ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig R 1775-1784, 19. marec 1784.

²⁵ Štuhec, Prebivalstvo Ljubljane v drugi polovici 17. stoletja na podlagi matičnih knjig. *Kronika*, 33, 1985, št. 2-3, str. 135.

²⁶ Pri tem in pri poklicih botrov sem si pomagala z razdelitvijo poklicov v: Pančur, Celjani v krstnih knjigah od 1773 do 1857. *Odsevi preteklosti* 1., str. 217-220.

Poklic	
kmet	5427
rihtar, župan ²⁷	40
gostilničar	16
mlinar	15
učitelj	13
čolnar	9
upravitelj grofije Sonneg	6
plemstvo	4
lovec	4
mežnar	4
meščan	3
mesar	3
krojač	2
trgovec	2
mizarski mojster	2
milni mojster	2
konjederec	2
sodni sluga	1
žagar	1
uradnik	1
kovač	1
babica	1
kuharica	1
perica	1

Tabela 10: Poklici botrov (1794-1825)

Seveda spet premočno prevladujejo botri kmečkega stanu, ki jih je 97,6%. Na drugem mestu je rihter oziroma župan (oziroma njegova žena, ki je bila še posebno aktivna botra in je imela veliko krščencev), a znaša ta delež le 0,7%. Kljub temu to kaže na velik ugled, ki ga je užival v vaškem okolju. Podoben ugled so verjetno imeli tudi gostilničar, mlinar in učitelj, ki so približno enakovredno zastopani. Njihov delež znaša 0,3% oziroma 0,2%.

Kmetje so večinoma iskali botre kar med samim kmečkim slojem. Nekateri, verjetno bogatejši ali kako drugače pomembnejši, so se povezali s takimi poklici, ki so uživali večji ugled, ali pa celo z višjimi sloji, vendar so bili redki. Predvsem so se prebivalci z uglednejšimi poklici povezali z enakimi ali višjimi sloji, čeprav se niso branili tudi bogatejših kmetov.

Izbira botrov vsekakor ni bila naključna, saj je družina po tej poti oblikovala pomembne odnose

in utrjevala ugled, ki ga je imela znotraj skupnosti. Starši niso izbirali botrov, ki bi bili revnejši od njih, ampak take, ki so jim bili enaki, včasih pa se jim je posrečila povezava z vaškimi veljaki, učitelji, gostilničarji, obrtniki. Vsekakor so jim te povezave koristile v kriznih časih, to je v času slabih letin, lakote, bolezni. Boter namreč ni pomagal samo svojemu krščencu, ampak celotni družini.

Začetek nove družine

O porokah sem iz pregledanega gradiva izvedela najmanj, saj je bilo na voljo premalo podatkov. Poročne matične knjige za ižansko župnijo sem našla šele za čas od leta 1816, pregledala pa sem jih do leta 1825. V tem zelo kratkem obdobju sem našela 139 porok, toda ni nujno, da so to bile vse, saj so bile zapisane v poročno matično knjigo tiste župnije, ki ji je pripadala nevesta. Iz vsega tega lahko vidimo, da so ti podatki težko primerljivi z ostalimi, tudi povprečne vrednosti so vprašljive, saj za tako kratko obdobje ne moremo dobiti pravega vzorca.

S poroko sta si ženin in nevesta obljubila zvestobo, začela pa sta tudi novo družino, novo družbeno razmerje, ki je zajelo tudi obe sorodstveni veji in je bilo pomembno za celotno skupnost.²⁸ Poroka je le redko potekala samo zaradi ljubezni mladoporočencev (čeprav je tudi ne moremo izničiti, saj ne moremo ugotoviti, v koliko primerih jo je spremljala), pomemben je bil predvsem gospodarski dejavnik. Zato je družina in celotna družba nadzorovala poročne izbire, zaradi koristi posameznika in družine je bilo sklepanje zakonskih zvez vedno omejeno. Kdor se ni podredil "družinskim strategijam", je lahko družino prikrajšal za del dobrin in celo ogrozil preživetje ostalih članov.²⁹

²⁷ V času Jožefa II. so posameznim davčnim občinam načelovali rihtarji ali župani. Resnično občinsko upravo so uvedli šele Francozi v Ilirskih provincah, ustvarili so komune (merije), na čelu katerih je bil župan (maire). Po odhodu Francozov Avstrijci teh upravnih enot niso popolnoma odstranili. Komune so ohranili kot "glavne občine", ki jim je načeloval župan (Oberrihter). Vse tri nazive sem upoštevala v razdelitvi poklicev kot en sam poklic.

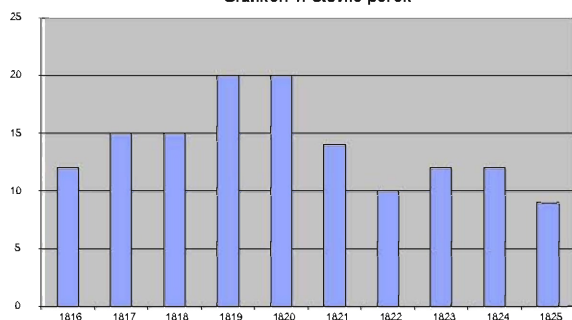
Poroka Leopolda in Frančiške Pristavec 6. maja 1931 (lastnica Ana Pristavec, Podpeč 27)

²⁸ Verginella, *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*, str. 20.

²⁹ Verginella, *Ekonomija odrešenja in preživetja*, str. 247.

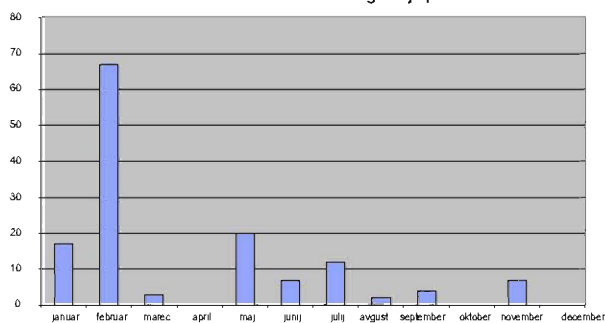
Tudi poroke so potekale po določenem vzorcu. Obstajajo povsem usklajena obdobja za sklepanje porok. V katoliških deželah ni bilo porok v času velikonočnega posta, ponekod tudi v času božičnega posta. Ljudje so se najpogosteje poročali v obdobjih, ki so prosta verskih prepovedi, in v predahu med poljskimi opravili.³⁰ Naslednja dva grafikona nam kažeta gibanje porok po letih in mesecih v letu:

Grafikon 4: Število porok

Vidimo, da po številu porok izstopata leti 1819 in 1820, najmanj pa jih je bilo leta 1825. Povprečno je bilo sklenjenih 13,9 porok na leto. Število porok je posledica boljših oziroma slabših življenjskih razmer. V težkih časih so ljudje sklepali poroke kasneje, ko je bila situacija boljša, pa bolj zgodaj. Pozno stopanje žensk v zakon je bilo namreč tudi kontracepcijsko sredstvo, saj je pomenilo enega ali dva otroka več oziroma manj.³¹

Grafikon 5: Sezonsko gibanje porok

Največ porok je bilo sklenjenih februarja, tik pred velikonočnim postom oziroma pred pustom, sledi večje število porok maja, tik po velikonočnem postu. Našla pa sem tudi en primer kršenja posta, seveda z dovoljenjem prečastitega ordinariata.³² Sezona porok je bila tudi v času med košnjo in žetvijo ter neposredno po žetvi, to je konec junija in v juliju. To je tudi čas povečane spolne aktiv-

nosti.³³ Vendar se število porok v tem času ne more primerjati s številom v začetku leta. Nekaj porok je bilo tudi v zimskem premoru, novembra. Božični čas je čas prepovedi, januarja pa se število porok spet poveča.

Povprečna starost ženinov je bila 28,8 let, nevest pa 26,6 let. Vendar pa je bilo veliko takih, ki se niso poročili prvič, tako da ta povprečna starost ni realna. Med ženini je bilo 29,5% vdovcev, med nevestami pa 11,5% vdov. Iz tega vidimo, da se je ponovno poročilo več moških kot žensk.

Izračunala sem tudi povprečno starost ženinov in nevest ob prvem vstopu v zakon (70,5% ženinov in 88,5% nevest se je poročilo prvič). Za ženine znaša 24,4 leta, za neveste pa 25,3 leta. Vidimo, da so se številke, predvsem za ženine, malo spremenile. Našla sem namreč kar tri ženine oziroma vdovce, ki so bili starejši od šestdeset let. Stari so bili 66, 72 in celo 95 let. Prvi je bil gostač, njegova nevesta pa je bila samska 40-letnica iz Ljubljane.³⁴ Drugi je bil kajzar, poročil pa se je s samsko 45-letnico iz Blata.³⁵ Tretji pa je bil tudi gostač, nevesto, ki je bila stara 49 let in samska, pa je našel na Studencu.³⁶ Sklepamo lahko, da je šlo pri teh treh porokah predvsem za izboljšanje premoženjskih razmer.

Če pogledamo povprečne starosti ob prvem vstopu v zakon, vidimo, da so se moški poročali skoraj eno leto prej kot ženske. Toda vprašati se moramo, koliko je lahko ta povprečna starost točna, glede na to, da sem pregledala samo deset let poročnih matičnih knjig. Če namreč pogledamo starost najmlajšega ženina in neveste, vidimo kar precejšnjo razliko. Najmlajši ženin je imel 16 let, prav tako tudi najmlajša nevesta. Odstopata torej kar 8,4 oziroma 9,3 let od povprečja. Najstarejši ženin ob prvem vstopu v zakon je imel 39 let, najstarejša nevesta pa 49 let. Tudi tu gre za veliko odstopanje od povprečja. 14,6 let pri moških in 23,7 let pri ženskah. Lahko pa za obdobje od 1816-1825 ugotovimo, da se ljudje niso poročali tako mladi.

Starost ženina in neveste je bila odvisna od različnih okoliščin. Gmotni položaj bi verjetno lahko uvrstili na prvo mesto. Ne le, da je poroka pomenila predvsem gospodarsko korist, pomanjkanje denarja je lahko občutno zmanjšalo možnosti za poroko. Če je bila nevesta revna, je morala biti vsaj zdrava in sposobna za delo. Za ženina je bila pomembna tudi generacijska zamenjava pri vodenju gospodarstva. Pogoste so bile tudi poroke vdovcev in vdov, saj je bilo treba čim prej vzpostaviti ravnovesje in zamenjati izgubljeno ženo ozi-

³⁰ Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 187-188.

³¹ Prav tam, str. 184.

³² NŠAL, Župnijski arhivi, Ig P 1816-1843, 23. marec 1823, str. 27.

³³ Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 185.

³⁴ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig P 1816-1843, str. 13.

³⁵ Prav tam, str. 23.

³⁶ Prav tam, str. 26.

roma moža, še zlasti, če je primanjkovalo odrasle delovne sile in je bilo treba poskrbeti za majhne otroke. Poleg tega je bilo sklepanje porok odvisno še od trenutne gospodarske rasti in demografskega razvoja, saj je starostni vstop v zakon določal tudi plodnost. Zgodnja poroka je pomenila večje število otrok, pozna pa manjše, zato so ljudje pozno stopali v zakon predvsem ob slabih gospodarskih razmerah.

Povprečna starost vdovcev in vdov je bila 39,8 in 37,5 let. Vdovci so se poročali predvsem s starejšimi samskimi ženskami ali vdovami. Podobno so se poročale tudi vdove. Ali gre pri tem za drugo, tretjo itn. poroko pa nisem mogla ugotoviti, ker ni na razpolago poročnih matičnih knjig za obdobje pred letom 1816.

Poglejmo še krajevno poreklo ženinov in nevest. 10 ženinov je prišlo od drugod, kar znaša 7,9%. Prišli so iz naslednjih krajev: Pance, Štepanja vas v predmestju Ljubljane (župnija sv. Petra), Videm, Podklanec, Ponikve, Zalog, Lavrica, Vrh pri Višnji Gori, Rožnik. Čeprav so bile poroke zapisane v matične knjige tiste župnije, ki ji je pripadala nevesta, sem v poročnih matičnih knjigah izanske župnije našla tudi 10 nevest (7,2%), ki niso bile od tukaj. Prišle so iz naslednjih krajev: Mački pri Robu, Glinek, Dolenja vas (župnija Polhov Gradec), Gornja Brezovica, Ljubljana (župnija sv. Jakoba), Savlje (župnija sv. Kancijana na Ježici), Lanišče, Blato, Želimlje, Ravne. Po tem bi lahko sklepali, da so se prebivalci izanske župnije večinoma poročali med seboj, torej, da je bilo področje župnije samo sebi populacijsko zaledje. Če pa so si partnerje poiskali drugod, so to storili v sosednjih župnijah.

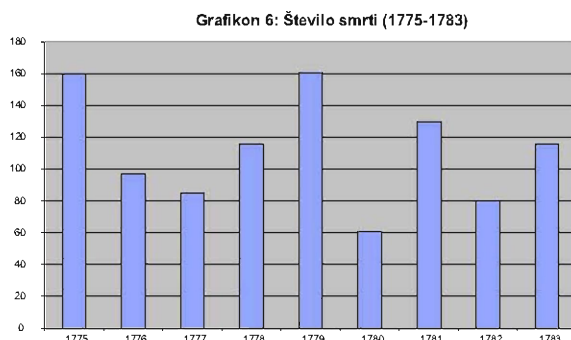
Večina ženinov in nevest se je poročila z dovoljenjem staršev oziroma z dovoljenjem gospostva Sonneg. Dovoljenje za poroko je bilo navedeno v posebni rubriki. Med temi je bilo tudi eno dovoljenje za kršenje velikonočnega posta. Zakonodaja 18. stoletja je sicer odpravila vse ženitne omejitve, čeprav je bilo še nekaj poskusov, da bi omejili poroke oseb, ki niso imele stalnega zaslужka.³⁷ Iz podatkov o dovoljenjih pa lahko vidimo, da so bili mladoporočenci še vedno močno vezani na skupnost, ki je nadzorovala njihove poročne izbire.

Konec življenjske poti

V zgodnejših mrliških matičnih knjigah so sicer vpisani pokopi, a lahko število pokopov vzamemo za število smrti. S pojavom nemških matrik so začeli vpisovati tudi datum smrti, ponavadi pa so

vpisali oba datuma. S pokopom oziroma celotnim pogrebnim obredom so se družinski člani in celotna skupnost dokončno poslovili od umrlega. Obredje, ki naj bi pokojniku zagotavljalo prehod v onostranstvo, drugim pa zaščito od vračanja umrlih v tostranstvo, je bilo namreč v tradicionalnem svetu kolektivna zadeva.³⁸ Naloga pogrebnega obreda je bila "krepitev socialna razmerja" in na ta način "zagotoviti trdnost kolektivne identitete skupnosti, ki jo je smrt ogrozila s tem, ko ji je vzela njenega člana."³⁹

Ker tudi mrliške matične knjige niso ohranjene za celo obravnavano obdobje, si najprej oglejmo obdobje od leta 1775 do marca 1784. V tem času je vpisanih 1041 oseb. Povprečno je umrlo 111,8 oseb na leto. Kako je število razporejeno po letih, nam kaže naslednji grafikon:

Izpustila sem leto 1784, ker sem našla le podatke za prve tri mesece. Krizni leti sta bili 1775 in 1779, najmanj ljudi pa je umrlo leta 1780. Vendar pri tem ne gre za kakšna velika odstopanja od povprečja. Nihanje števila smrti je, prav tako kot nihanje števila rojstev, odvisno od več dejavnikov, kot so razmere v gospodarstvu, vojne, naravne nesreče, epidemije, lakote. Če ti dejavniki delujejo posamično, lahko povzročijo večje ali manjše demografske krize, če pa delujejo skupaj, lahko pride tudi do demografske katastrofe. Ta se odraža v velikem povečanju smrtnih primerov.⁴⁰ V obravnavanem primeru ne gre za nobeno večjo demografsko krizo. Manjše krize so verjetno povzročile slabe letine, ki so za sabo potegnile porast cen, nižji standard, določeno podhranjenost nižjih slojev prebivalstva in zmanjšanje odpornosti, ki je povzročila večjo dovzetnost za bolezni. Kolikšen je vpliv slabih letin na smrtnost, je težko ugotoviti. Gotovo pa so obstajali še drugi vzroki za večjo umrljivost, kot so na primer nalezljive bolezni. Velik je bil tudi delež otrok, ki so umrli kmalu po rojstvu.

³⁷ Valenčič, O ženitni svobodi in njenih omejitvah od feudalizma do liberalizma. *Zgodovinski časopis*, 22, 1968, str. 240-241.

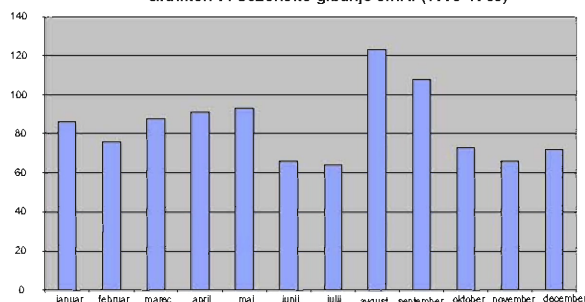
³⁸ Verginella, *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*, str. 25.

³⁹ Verginella, *Ekonomija odrešenja in preživetja*, str. 41.

⁴⁰ Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 200-208.

Prav tako kot rojstva in poroke je bila tudi smrtnost sezonsko pogojena. Pravzaprav je bila še bolj odvisna od letnih časov. Sezonsko gibanje smrti nam prikazuje naslednji grafikon:

Grafikon 7: Sezonsko gibanje smrti (1775-1783)

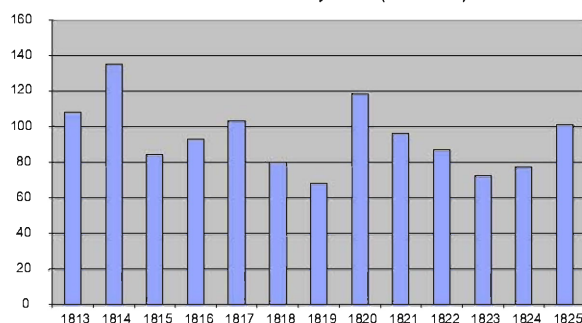

Največ smrti so zabeležili avgusta in septembra. Do povečane smrtnosti je v tem času prihajalo zaradi črvesnih bolezni pri novorojenčkih, poleg tega pa so bile matere izčrpane od naporenega dela v času žetve in je v povezavi s slabo prehrano prihajalo do izgube mleka.⁴¹

Starosti umrlih niso pisali dosledno, ponekod ta podatek manjka, ponekod pa je zapisan do meseca in dneva natančno. Predvsem pri zelo starih osebah so lahko starost približno zaokrožili (na primer 90, 100 ali 110 let). Možno je, da so ljudje res dosegli tako starost, lahko pa so bili tako stari, da niso vedeli njihove natančne starosti. Poznavanje točne starosti včasih verjetno niti ni bilo tako nujno, njen pomen se je počasi uveljavljal z nastankom moderne državne uprave, ko so bili natančni podatki pomembni za šolo, vojsko in plačilo davka.⁴² V šestnajstih primerih starost ni bila zabeležena. Kakorkoli že, iz teh podatkov sem izračunala povprečno starost, ki znaša za moške 25,6 let in za ženske 27,3 leta.

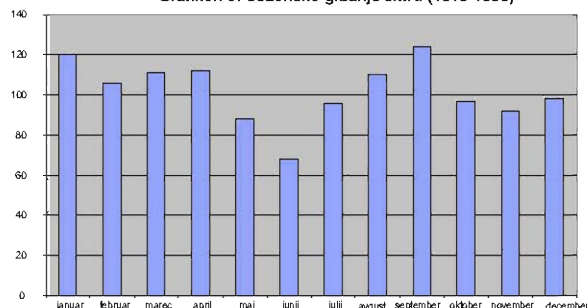
Za obdobje od septembra 1812 do decembra 1825 je bilo v mrliške matične knjige vpisanih 1244 oseb oziroma povprečno 94 na leto. Starosti so ponekod zabeležene zelo natančno, lahko je navedeno leto, mesec in celo dan, vendar tudi tu najdemo primere, ko je dodana opomba "približno". Na splošno pa lahko vzamemo podatke o starosti za natančne. Povprečna starost ob smrti je bila 22,6 let za moške in 26,3 leta za ženske. Razporejenost smrti po letih nam kaže naslednji grafikon (tudi tu sem izpustila leto 1812, ker sem našla podatke le za zadnje tri mesece):

Grafikon 8: Gibanje smrti (1813-1825)

Največ smrti je bilo v letih 1814 in 1820. Spet bi lahko sklepali o enakih vzrokih kot v prejšnjem primeru. Za leto 1820 sem v mrliških knjigah odkrila povečan vpis smrti zaradi griže. Ne vem, če bi na podlagi tega lahko sklepali, da je prišlo do epidemije te bolezni, vsekakor pa so bile verjetno higienske razmere dovolj slabe, da je bila griža stalno prisotna. Oglejmo si še sezonsko gibanje smrti v tem obdobju:

Grafikon 9: Sezonsko gibanje smrti (1813-1835)

Vidimo lahko, da se je razporeditev v primerjavi s prejšnjim obdobjem le malo spremenila. Opazna sta dva vrhunca smrtnosti. Prvi je bil pozimi in se vlekel do aprila, poznamo pa ga še danes. V tem času umirajo odrasli in starejši ljudje, predvsem zaradi pljučnih bolezni, saj so živeli v vlažnih in slabo ogretyh hišah. Drugi pa je bil avgusta in septembra, ko so umirali predvsem otroci.

Na povprečno starost prebivalstva je močno vplivala velika smrtnost otrok. Težava ni bila, kako roditi čim več otrok, ampak kako jih pripeljati do zrelih let, ko bi bili tudi sami sposobni ustvarjati družine. Poglejmo si smrtnost otrok po posameznih starostnih skupinah, od tistih, ki so preživeli prvo leto življenja, do tistih, ki so doživeli dvajseto leto,⁴³ in smrtnost odraslih. Starostne skupine pri odraslih sem razdelila na deset let.

⁴¹ Prav tam, str. 188.

⁴² Štuhec, O družini v Kranju sredi 18. stoletja. *Zgodovinski časopis*, 37, 1983, št. 4, str. 286-287.

⁴³ Pri razdelitvi teh starostnih skupin sem se ravnala po: Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 184-185.

Starost	Število umrlih	%
do 1. leta	299	24,0%
1-4 leta	295	23,7%
5-9 let	72	5,8%
10-19 let	59	4,7%
20-25 let	33	2,7%
26-30 let	42	3,4%
31-40 let	59	4,7%
41-50 let	70	5,6%
51-60 let	100	8,1%
61-70 let	124	10,0%
71-80 let	59	4,7%
81-90 let	27	2,2%
91-100 let	5	0,4%

Tabela 11: Diferenciacija umrlih po starosti (1812-1825)

Vidimo, da se je prebivalstvo pogosto srečevalo s smrtjo. Najvišji odstotek umrlih je bil med otroci do prvega leta starosti, skoraj enako velik pa je tudi odstotek umrlih otrok od prvega do četrtega leta. Oba znašata približno 24%, skupaj pa skoraj polovico celotnega števila umrlih oziroma 47,7%. Pri odraslih osebah sta bili najbolj ogroženi starostni skupini od 51 do 60 let in od 61 do 70 let. Odstotek umrlih za prvo skupino znaša 8,1%, za drugo pa 10%.

Pri tako veliki umrljivosti otrok bi se lahko vprašali, kako so ljudje sprejemali njihovo smrt. Verjetno so jo sprejeli kot nujnost, vsekakor pa je bila smrt tako odraslih kot otrok nekaj vsakdanjega in neizbežnega. Če je v družini primanjkovalo sredstev za preživetje, je smrt enega od otrok lahko pomenila celo odrešitev. Družino je bolj prizadela smrt odraslega, za delo sposobnega člana, saj se je lahko prekinilo obdelovanje posesti, na ta način pa je bila lahko ogrožena eksistenca celotne družine. Smrt žene, ki je zapustila majhne otroke, je pomenila, da si je moral mož čim hitreje najti novo ženo in tako ponovno vzpostaviti ravnovesje v družini. Vsekakor pa je smrt bolj prizadela družino, pri katerih je primanjkovalo delovne sile.⁴⁴

Podatki nam kažejo izredno nihanje umrljivosti glede na starostne skupine. Na prvem mestu so bili otroci do četrtega leta starosti, do adolescence pa se je njihova umrljivost vztrajno zniževala. Delež umrlih v starostni skupini od 20 do 25 let je bil 2,7%, nato pa se je odstotek umrlih zviševal do starostne skupine od 61 do 70 let in spet padal pri višjih starostnih skupinah.

Če torej pogledamo povprečno starost samo za odrasle osebe, lahko predpostavimo, da se ta ob-

čutno zviša. Najprej pa je treba določiti starostno mejo med otroki in odraslimi, kar ni tako preprosto. Otroci so bili v tradicionalni družbi namreč že zgodaj vključeni v delo družine. Njihova naloga je bila, da pazijo na manjše otroke, pasejo živino in pomagajo odraslim pri delu na polju pa tudi pri drugih opravilih. Podobno so tudi starejši člani družine, ki so jim moči že počasi pešale, še naprej sodelovali pri delu v hiši.⁴⁵ Za ločnico med otroki in odraslimi bi lahko vzeli starost, pri kateri so se poročili. Povprečno starost ženinov in nevest ob prvem vstopu v zakon sem omenila že v poglavju o porokah, vendar je le-ta občutno previsoka. Zato sem se odločila, da vzamem starost najmlajšega ženina in neveste. Za oba je znašala 16 let. Če torej izračunamo povprečno starost odraslih oseb od šestnajstega leta naprej, vidimo občutno razliko. Povprečna starost za moške je bila 56,2 leti, za ženske pa 51,3 leta. Sem pa pri tem opazila še eno zanimivost. V odraslih letih je umrlo veliko več žensk kot moških; žensk je bilo 61%, moških pa le 39%, medtem ko je pri celotnem številu smrti (za obdobje od 1812-1825) razlika manjša. 45,1% vseh smrti je odpadlo na moške, 54,9% pa na ženske. Po tem bi lahko sklepali, da so bili dečki dosti manj odporni kot deklice, torej da je bila njihova umrljivost večja.

V latinskih matrikah bolezni oziroma vzrokov smrti običajno niso zapisovali. Za obdobje od januarja 1775 do marca 1784 sem naletela le na nekaj opomb o vzroku smrti. Največ je bilo primerov nenadne smrti (16), štirikrat je šlo za utopitev, ena smrt je bila posledica padca s česnje, 25-letni Luka Primožič, hlapec Matije Zalarja s Kremenice, pa se je obesil.⁴⁶

V času od septembra 1812 do decembra 1825 so že dosledno zapisovali vzrok smrti oziroma bolezni umrlega. Kljub temu sem imela z obdelavo teh podatkov kar nekaj težav, saj je bilo kljub rednemu zapisu (manjkata le dva vzroka smrti) včasih težko prepoznati pravi vzrok. Z medicinsko terminologijo zapisovalci v tistem času najverjetneje niso bili seznanjeni, čeprav so nekateri zapisi zelo natančni. Večinoma pa so uporabljali ohlapne definicije oziroma le približno omenjali bolezni, velikokrat so se zadovoljili z raznimi vročičnimi boleznimi ali oslabeledostjo. Za iste bolezni so večkrat uporabljali različna imena ali pa so za en vzrok smrti napisali kar več bolezni. Vzroki smrti so bili zelo različni, največkrat pa sem zasledila naslednje bolezni:

⁴⁴ Verginella, *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*, str. 25.

⁴⁵ Prav tam, str. 10.

⁴⁶ NŠAL, Župnjski arhivi, Ig M 1772-1784, 15. september 1783.

Bolezen	Št. umrlih	%
krči	228	18,3%
jetika	212	17,0%
oslabelost	148	11,9%
vročična bolezen	92	7,4%
griza	91	7,3%
astma	89	7,2%
vodenica	61	4,9%

Tabela 12: Seznam najpogostejših bolezni

Število krčev je zajemalo predvsem krče pri majhnih otrocih, nekaj pa je bilo tudi primerov kolike pri odraslih. Jetika je bila bolezen nižjih slojev, ki so živeli v slabih higienskih in stanovanjskih razmerah. Bolezen je bila nalezljiva, bacil pa se je prenašal s kapljicami slin ob kašljanju, govorjenju ali kihanju.⁴⁷ Tudi griza je bila nalezljiva bolezen, ki se je pojavljala zaradi umazanije, njeni najpogostejši prenašalci pa so bili muhe in ljudje.⁴⁸

Torej je treba veliko bolezni pripisati slabim stanovanjskim razmeram in pomanjkljivi higieni. Če dodamo k temu še slabo in nezadostno prehranjevanje ter iz tega izhajajočo neopornost, dobimo plodna tla za nalezljive bolezni. Tudi lakota je bila verjetno vzrok za marsikatero smrt, čeprav so uradno zabeležili oslabelost. Dve zaporedni slabi letini sta namreč že lahko povzročili lakoto, ta pa je olajšala delo nalezljivim boleznim. Včasih lahko najdemo zapise o smrti beračev, ki so umrli na poti. Oslabelost je bila na splošno zelo pogost vzrok smrti, ker je zajemala bolezni majhnih otrok od rojstva do prvega leta starosti in izčrpanost ter s tem povezane bolezni starejših ljudi. Tudi vročične bolezni so verjetno skrivale celo paleto bolezni, včasih so tudi natančneje definirane (na primer živčna vročica, žolčna vročica, katarna vročica).

Nekaj smrti so povzročile tudi nesreče, ki so se verjetno največkrat zgodile pri različnih poljedelskih opravilih. Le-te so bile različne: utopitev (4 primeri), padec (z drevesa, vozu ali strehe, 4 primeri), dva je udarila strela, dva je ubil konj, dva pa podrtvo drevo. Našla sem še primer pretresa možganov in zloma hrbtenice, ki jih najverjetneje tudi lahko štejemo med nesreče, čeprav natančen vzrok ni naveden. Skupno število smrti zaradi nesreč ni veliko, le 1,3% celotnega števila smrti.

Bolezni se po starostnih skupinah močno spreminjajo. Do prvega leta starosti so bili najpogostejši vzrok smrti krči, sledila pa jim je oslabelost. Kaj natančno se je skrivalo pod tema dvema oznakama, bi težko rekli, saj so ju uporabljali skozi celo otroško dobo, največkrat pa so se zatekli k

oznaki oslabelost tudi v povezavi z drugimi boleznimi. Tako so na primer za enomesečnega Jožefa zapisali, da je umrl zaradi prehitrega rojstva, slabosti in krčev.⁴⁹ Zapisovalci so pogosto z manjšo pozornostjo zabeležili smrt novorojenčka, čeprav bi to težko pripisali pomanjkljivi terminologiji s področja medicine. Ko so 10. januarja 1820 v Strojarnovem potoku pri Pijavi Gorici našli mrtvega novorojenčka, so napravili sodno obdukcijo in v matično knjigo zapisali, da je umrl zaradi izkrvavitve.⁵⁰ Mogoče bi to manjšo pozornost lahko pripisali odnosu, ki ga je do zgodnjega otroštva imela kmečka družba.⁵¹

V drugi starostni skupini otrok med prvim in četrtem letom starosti so bolezni že drugače razporejene. Na prvo mesto pride jetika, sledita pa ji griza in krči. Na splošno je bila griza predvsem bolezen otrok. Podobno je tudi pri skupinah od 5 do 9 let in od 10 do 19 let. Glavna bolezen odraslih je bila jetika, v velikem številu je bila prisotna do starostne skupine od 51 do 60 let. Tu pa se ji pridružijo še pljučne bolezni, predvsem astma, vodenica in starostna oslabelost. V vseh starostnih skupinah se pojavljajo različne vročične bolezni. Našla pa sem samo štiri primere smrti zaradi poroda, kar je 0,3% vseh smrti.

Še za konec

Za gradivo pričujočega dela sem si izbrala matične knjige ravno iz obdobja, ko so postopoma ukinjali narativno pisane latinske matrike in začeli uvajati tabelarične matrike, pisane v nemškem jeziku. Razlika med obema vzorcema je bila očitna. V prvem primeru so bili podatki običajno skopi, predvsem pa niso bili enotni, ampak odvisni od zapisovalca. V drugem primeru so bili odvisni od že vnaprej določene razpredelnice, čeprav so zapisovalci tudi rabili nekaj časa, da so jih začeli izpolnjevati dosledno. Iz leta v leto pa so matične knjige vsebovale več podatkov.

Na prvi pogled nam matične knjige nudijo le podatke za statistično obdelavo. Vendar nam poleg raziskave demografskega gibanja nudijo tudi vpogled v vedenjske vzorce malih ljudi, ki najpogosteje za sabo niso pustili drugih podatkov o svoji eksistenci kot zapis o krstu, poroki in smrti, saj večina prebivalstva ni bila pismena. Ti podatki pa nam vendarle lahko pokažejo nekaj več kot samo številke in nam vsaj delno pomagajo razjasniti dogodke iz njihovega življenja. Dogodke, ki so jih seveda spremljali določeni obredi in s katerimi je skupnost potrjevala ugled posameznika ter dru-

⁴⁷ Šega, *Zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani (1895-1910)*, str. 45-46.

⁴⁸ Prav tam, str. 41.

⁴⁹ NŠAL, Župnijski arhivi, Ig M 1818-11840, 18. maj 1821, str. 24.

⁵⁰ Prav tam, 10. januar 1820, str. 14.

⁵¹ Verginella, *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*, str. 28.

žine v okviru te skupnosti. Krst, poroka in smrt so bili mejniki v življenju preprostih ljudi, ko so ustvarjale nove družinske povezave.

Da bi lahko čim bolj prikazala strukturo in značilnosti prebivalstva, sem se seveda morala omejiti na določeno obdobje, delno pa me je omejilo tudi samo gradivo, ki je bilo (ali pa ne) na voljo v arhivu.

Človekovo življenje v tradicionalnem kmečkem svetu je bilo negotovo. Čeprav se je rodilo veliko otrok, je smrtnost vse izničila. Kar polovico umrlih so bili otroci do četrtega leta starosti. Na splošno je bila smrt otrok ali odraslih nekaj vsakdanjega in neizbežnega. Slaba prehrana, neugodne bivalne razmere in pomanjkljiva higiena so bili glavni vzroki za različne nalezljive bolezni. Zaradi nedoslednosti pri pisanju jih je bilo včasih že kar težko prepoznati. Medtem ko so otroci umirali zaradi griže, oslabelosti in krčev, malo starejši pa tudi za jetiko, so starejši ljudje trpeli predvsem zaradi pljučnih bolezni in starostne oslabelosti. Večina odraslih med tema dvema starostnima skupinama je umrla zaradi jetike. Bolezni in število smrti so bili odvisni tudi od letnih časov. Pozimi je umrlo več odraslih in ostarelih ljudi, poleti pa več otrok.

Tudi rojstva in poroke so poznale določen sezonski ritem. Višek rojstev je bil na začetku leta, januarja, in ob koncu leta, oktobra, novembra in decembra. Rojstva so bila seveda odvisna od spočetij, le da so ta imela le en višek v letu, meseca aprila. Po rojstvu pa je bilo treba otroku izbrati ustreznega botra, ki je v hudi uri priskočil na pomoč ne samo krščencu, temveč celotni družini. Boter je lahko vplival tudi na izbor novorojenčkovega imena. Vendar lahko skoraj z gotovostjo trdimo, da je bil v kmečkem okolju izbor imena večinoma odvisen od svetnika, v čigar varstvo so zaupali otroka.

Poroke so najmanj temeljito predstavljene, kar izhaja iz pomanjkanja gradiva. Kljub temu pa lahko iz podatkov razberemo nekaj značilnosti. Poroka je bil prvi veliki korak v odraslem življenju, takrat je bilo posameznikovo življenje na novo določeno. Izraziti višek porok je bil pred velikonočnim postom, februarja. Ženini in neveste se v nasprotju s splošnimi trditvami niso poročali rosno mladi. Starost na splošno ni bila tako odločilen pogoj kot, denimo, premoženje ali sposobnost za delo. Poroka je bila namreč v prvi vrsti materialna transakcija. Ljubezensko razmerje ni bilo pogoj za zakonsko zvezo, čeprav bi se vsi strinjali, da bi kaj takega iz matičnih knjig težko razbrali.

V kmečki družbi je bil človek neločljivo povezan z menjavanjem letnih časov. Od njih je bilo odvisno delo, življenje in smrt. Skozi statistično obdelavo podatkov lahko le delno predstavimo življenje in zakonitosti takratnih malih ljudi, njihove vedenjske vzorce in strategije, njihovo spo-

prijemanje z dobrimi in slabimi stranmi življenja. Mogoče pa lahko skozi te skromne podatke včasih le začutimo koščke življenjskega ciklusa, z malo domišljije pa bi si lahko celo predstavljali njihovo življenje, njihovo pot od rojstva do smrti.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijiski arhiv Ljubljana, Župnijski arhivi:

Rojstna matična knjiga Ig R 1746-1775
 Rojstna matična knjiga Ig R 1775-1784
 Rojstna matična knjiga Ig R 1784-1786
 Rojstna matična knjiga Ig R 1794-1805
 Rojstna matična knjiga Ig R 1805-1812
 Rojstna matična knjiga Ig R 1812-1818
 Rojstna matična knjiga Ig R 1818-1843
 Poročna matična knjiga Ig P 1816-1843
 Mrliška matična knjiga Ig M 1772-1784
 Mrliška matična knjiga Ig M 1812-1818
 Mrliška matična knjiga Ig M 1818-1840

LITERATURA

- Braudel, Fernand: *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. stoletje*. Ljubljana : ŠKUC, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut (Studia humanitatis), 1988.
- Butina, Vasja: *Moj rodovnik : priročnik za raziskovanje rodu*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1998.
- Chaunu, Pierre: *Civilizacija klasične Evrope*. Beograd : Jugoslavija, 1977.
- Čerňič, Majda: Procesi spreminjanja družine od 15. do 19. stoletja. *Zgodovinski časopis*, 42, 1988, št. 4, str. 543-554.
- Flandrin, Jean-Louis: *Družina : sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana : Delavska enotnost, 1986.
- Gestrin, Ferdo: *Svet pod Krimom*. Ljubljana : ZRC SAZU, ŠKUC, 1993.
- Keber, Janez: *Leksikon imen*. Celje : Mohorjeva družba, 1996.
- Kos, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*. Ljubljana : Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU, 1975.
- Pančur, Andrej: Celjani v krstnih knjigah od 1773 do 1857. *Iz zgodovine Celja* (Odsevi preteklosti 1., ur. Marija Počivavšek). Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996, str. 185-234.
- Puhar, Alenka: *Prvotno besedilo življenja : oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb : Globus, 1982.
- Studen, Andrej: *Stanovati v Ljubljani : socialno-*

- zgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljancev pred prvo svetovno vojno*. Ljubljana : ISH (Studia humanitatis. Apes; 4), 1995.
- Šega, Judita: *Zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani (1895-1910)*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv (Gradivo in razprave; 12), 1993.
- Štuhec, Marko: O družini v Kranju sredi 19. stoletja. *Zgodovinski časopis*, 37, 1983, št. 4, str. 285-294.
- Štuhec, Marko: Prebivalstvo Ljubljane v drugi polovici 17. stoletja na podlagi matičnih knjig. *Kronika*, 33, 1985, št. 2-3, str. 124-136.
- Torkar, Zora: *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja*. Kamnik : Kulturni center, 1996.
- Valenčič, Vlado: O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma. *Zgodovinski časopis*, 22, 1968, str. 225-259.
- Verginella, Marta: *Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju*. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije (Knjižnica Annales 14), 1996.
- Verginella, Marta: *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*. Ljubljana, Trst : Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Zbirka zgodovinskega časopisa 7), 1990.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana : Slovenska matica, 1996.
- Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije*. Ljubljana, 1972.
- Zgodovina cerkve na Slovenskem*. Celje : Mohorjeva družba, 1991.
- Zgodovina Slovencev*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1979.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Bevölkerung im Raum Ig im Lichte der Matrikeln

Der Beitrag beruht auf Matrikeln aus einer Zeit, wo man allmählich die narrativen Lateinmatrikeln aufzuheben und tabellarische Matrikeln in deutscher Sprache einzuführen begann. Im ersten Fall waren die Einträge gewöhnlich spärlich und uneinheitlich, im letzteren von einer bereits vorgegebenen Tabelle abhängig, wobei ein folgerichtiger Eintrag auch nicht ohne Zeitaufwand zu bewerkstelligen war. Die Matrikelbücher bieten uns

außer Angaben zur statistischen Bearbeitung von Struktur und Eigentümlichkeit der Bevölkerung zum Teil auch Einblick in deren Leben. Taufe, Trauung und Tod stellten nämlich jene Meilensteine dar, die neue Familienverhältnisse schufen.

Das Leben des Menschen in einer traditionellen Bauernwelt war unsicher. Die Sterblichkeitsrate war sehr hoch, gut die Hälfte der Todesfälle entfiel auf Kinder bis zum vierten Lebensalter. Im allgemeinen war der Tod von Kindern oder Erwachsenen etwas Alltägliches und Unausweichliches. Schlechte Ernährung, ungünstige Wohnverhältnisse und mangelnde Hygiene waren die Hauptursachen für verschiedene ansteckende Krankheiten. Während die Kinder an Ruhr, Körperschwäche und Krämpfen starben, etwas ältere Kinder auch an Tuberkulose, hatten ältere Leute vor allem unter Lungenkrankheiten und Altersschwäche zu leiden. Die meisten Erwachsenen zwischen diesen zwei Altersgruppen starben jedoch an Tuberkulose. Krankheit und Zahl der Todesfälle hingen auch von der Jahreszeit ab. Im Winter starben mehr Erwachsene und ältere Leute, im Sommer dagegen mehr Kinder.

Auch Geburten und Trauungen kannten einen gewissen saisonbedingten Rhythmus. Am höchsten war die Geburtenrate zu Jahresbeginn, im Januar, und am Jahresende, im Oktober, November und Dezember. Die Geburten hingen natürlich von der Zeugung ab, hatten jedoch nur einen Höhepunkt im Jahre, und zwar im Monat April. Nach der Geburt mußte für das Kind ein Pate gefunden werden, der nach Möglichkeit nicht nur dem Täufling, sondern der ganzen Familie helfen sollte. Der Pate übte auch Einfluß auf die Wahl des Namens des Neugeborenen aus, doch im bäuerlichen Milieu hing diese meistens von dem Heiligen ab, unter dessen Schutz man das Kind stellte.

Die Trauungen sind aus Quellenmangel am spärlichsten präsentiert. Dennoch lassen sich aus einschlägigen Einträgen einige Charakteristika ableiten. Die Trauung war der erste entscheidende Schritt im Leben eines/einer Erwachsenen, wurde doch bei dieser Gelegenheit das Leben des Menschen aufs neue definiert. Eine Schwemme von Trauungen sind in der Fastenzeit vor Ostern, im Februar, zu verzeichnen. Bräutigame und Bräute heirateten im Gegensatz zur stark verbreiteten Meinung nicht mehr ganz jung. Das Alter stellte im allgemeinen keine so entscheidende Bedingung dar wie etwa das Vermögen oder die Arbeitsfähigkeit.

Das Leben der damaligen Landbevölkerung war eng mit der Natur verbunden, was auch in den saisonbedingten Geburts-, Trauungs- und Sterblichkeitsraten zum Ausdruck kommt. Im ganzen blieben die demographischen Daten in jenem Zeitalter jedoch ziemlich konstant, zeigten also keine rapide Zu- oder Abnahme der Bevölkerung.

izvirni znanstveni članek

UDK 179.3(497.12 Nova Gorica)"1845/1847":929 Stanič V.
prejeto: 9. 10. 2001

Tatjana M. Peterlin-Neumaier

dr. naravoslovnih ved, Breslauer Straße 58, D-85748 Garching bei München

Poskus izboljšanja človekovega ravnanja z živalmi – Goriško društvo proti mučenju živali 1845-1847

IZVLEČEK

V sestavku so opisani nastanek, razvoj in delovanje Goriškega društva proti mučenju živali, prvega tovrstnega društva v avstro-ogrskem cesarstvu, od ustanavljanja v letu 1845 do prerane smrti njegovega ustanovitelja in gonilne sile Valentina Staniča v letu 1847 ter nastanek njegovega edinega portreta.

KLJUČNE BESEDE

Valentin Stanič, Gorica, društvo, zaščita živali proti mučenju, portret

SUMMARY

AN EXPERIMENT TO IMPROVE MAN'S TREATMENT OF ANIMALS - SOCIETY FOR THE PREVENTION OF CRUELTY TO ANIMALS OF GORICA 1845-1847

In this paper are presented the formation, development and activity of the Society for the Prevention of Cruelty to Animals of Gorica, the first society of its kind in the Austrian Empire, from its inception in 1845 to the untimely death of its founder and driving force Valentin Stanič in 1847, as well as the events leading to his only portrait.

KEY WORDS

Valentin Stanič, Gorica, society, prevention of cruelty to animals, portrait

Prvi začetki

Že od začetkov človeštva so živali služile človeku za hrano in, odkar jih je udomačil, tudi za pomočnika, pogosto tudi za zvestega spremljevalca. Z razvojem človeštva in kulture se je spreminjal tudi odnos do živali. Krščanstvo je zamenjalo krvavo daritev živali na oltarju z daritvijo kruha in vina. Sv. Frančišek Asiški je šel še dalje; ne samo da se je zavzemal za boljše ravnanje z živalmi, s pridigami in dobrim vzgledom je učil ljubezen do njih, imel jih je za svoje brate in sestre. Kljub njegovemu dobremu zgledu, s katerim je postal zavetnik živali, in uku Cerkve, da je dobro ravnanje z živalmi krščanska dolžnost, je ali iz nevednosti ali neumnosti veliko ljudi grdo in kruto ravnalo z njimi in to žal počne še danes.¹

Na začetku 19. stoletja so začeli v Angliji nekateri humanisti napadati nesmiselno mučenje živali in se zavzemati za human odnos do njih. Vedeli so, da imajo ljudje, ki kažejo sočutje do živali, tak odnos tudi do sočloveka. Ko so tudi otroci iz najnižjih družbenih slojev začeli obiskovati šolski pouk, čeprav pogosto le za nekaj let, so bili prepričani, da bosta šolska in cerkvena vzgoja za boljše ravnanje z živalmi pozitivno vplivala na značaj otrok. Upali so, da jim bo na ta način uspelo že v kali zatreti kriminalna nagnjenja in tako ustvariti bolj humano družbo.

Prvo društvo te vrste "Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals" je ustanovil leta 1824 Richard Martin v Londonu. Le nekaj let pozneje so nastala društva v Nemčiji: v Nürnbergu, Dresdnu in leta 1842 v Münchnu. Slednje, katerega namen je bila družbena vzgoja humanega odnosa do živali in ljudi, je ustanovil jurist in dvorni svetnik dr. Ignaz Perner (1796-1867),² ki si je z lastnim trudom pridobil dovolj premoženja, da se je lahko pri 37 letih umaknil v privatno življenje. Kot izredno sposoben in delaven mož je posvetil društvu in širjenju njegovih idej in idealov ves svoj čas, energijo in tudi dober del svojega premoženja. Obširno si je dopisoval v štirih jezikih, pisal letna poročila in jih tiskal na lastne stroške. Somišljenike v domovini in tujini je spodbujal, da so po vzoru münchenskega društva delili njegovo poučno literaturo predvsem med mladino, skrbeli za objavljanje brusur in člankov o nujnosti boljšega ravnanja z živalmi v javnih občilih, pri oblasteh so skušali doseči prepoved najbolj surovega ravnanja z njimi, pridobivali somišljenike med izobraženci in ustanavljali nova društva. To izredno uspešno društvo je imelo ob začetku leta 1845 že 3600 članov in 100 podružnic na Bavar-

skem ter stike in sodelovanje z zainteresiranimi osebami v drugih nemških kraljevinah, deželah avstrijske monarhije, Angliji, Franciji, Italiji in celo Rusiji.

Po posredovanju bavarskega kralja Ludvika I. (vladal 1825-1848), pokrovitelja münchenskega društva proti mučenju živali, so 1844. leta poročila društva za leto 1843 prišla v roke avstrijskega kanclerja kneza Metternicha, ki jih je zaukazal razposlati vsem deželnim vladam s prošnjo, da se zavzamejo za ideje društva.³ Eno teh poročil, 74 strani dolga brošura z naslovom *Pflichten gegen die Thiere*, v kateri sta bila objavljena istoimenski spis J. J. Zaglerja in omenjeno letno poročilo, je po vsej verjetnosti v začetku 1845 po več ovinkih prispele v konzistorij goriške nadškofije.

Tam ga je dobil v roke pravi mož, stolni kanonik Valentin Stanič (Stanig, 12. februar 1774 – 29. april 1847),⁴ goriški narodni prepoveditelj, pesnik, humanist in alpinist,⁵ od leta 1822 član goriške kmetijske družbe in od leta 1828 višji inšpektor vseh nemških šol⁶ na Goriškem, ki je 1840 ustanovil gluhonemnico v Gorici. Že kot kaplan na Banjšicah (1802-1809) in vikar v Ročinju (1809-1819) se je zavzemal za bolj pametno in čuteče ravnanje z živino. Kmete je ostro grajal, če so vpregam nalagali pretežke tovore in jih neusmiljeno pretepali, včasih je še celo sam pomagal vleči, da so mogli voli speljati.⁷ V Ročinju je sam podkoval konje in med delom lastniku "pripovedoval, koliko živina bosa trpi, učil ga je ali pa tudi tu i tam po strani z besedo usekal tako, da drugič je gotovo konja podkoval, predno je vikarju prišel pred oči".⁸ Vsakemu, tudi pomembnim osebnostim je povedal svoje mnenje. A dostikrat se je zgrozil, ko so ti na njegovo prošnjo, naj bodo bolj usmiljeni z živaljo, odgovorili, da "bi žival morala biti kanonik, pa ji ne bi bilo treba vleči", kmetje pa, da "naj trpi, saj nima drugega pekla".⁹

Ustanovitev društva

Stanič se je takoj strinjal z vsebino münchenske

³ Perner, *JBMT für 1847*, str. 67.

⁴ Glej Koblar-Gspan, Stanič, Valentin, *SBL III*, str. 439-442.

⁵ Valentin Stanič, prvi alpinist v *Vzhodnih Alpah* (ur. Stanko Klinar), Ljubljana 2000; Peterlin-Neumaier, 200-letnica prvenstvenega vzpona (Watzmann), *Planinski vestnik*, 99, 1999, str. 242-246; Peterlin-Neumaier, Grossglockner praznuje 200-letnico, *Planinski vestnik*, 100, 2000, str. 304-309.

⁶ Nemške šole so bile vse osnovne in srednje šole razen gimnazije. Na Kranjskem je bil na slovenskem etničnem ozemlju šele od leta 1829 naprej pouk v prvih treh razredih osnovne šole samo v slovenščini. Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 393.

⁷ [Levec], *Valentin Stanič*, str. 24-25.

⁸ Prav tam, str. 16.

⁹ Perner, *JBMT für 1844*, str. 47; NUK, MS 1387, Staničevo pismo Pernerju, Gorica, 21. 2. 1845.

¹ Glej Štrubelj, Ljudska vednost o domačih živalih in tuja učenost na naši zemlji. *Traditiones*, 25, 1996, str. 453-460.

² Avtobiografija v: Perner, *JBMT für 1847*, str. 3-4.

knjižice. Kljub temu, da je bil star že 71 let, po branju ni dolgo premišljeval, temveč se je z njemu lastno energijo in gorečnostjo lotil novega izziva. Povezal se je z živinozdravnikom dr. Janezom Bleiweisom (1808-1881), tajnikom Kranjske kmetijske družbe in izdajateljem Novic, da bi v njih priobčili odlomke iz münchenskega letnega poročila. Pernerju je 21. februarja 1845 sporočil, da ga je poročilo globoko ganilo in da obžaluje "po eni strani, da je ljudstvo na Goriškem še zelo nazadnjaško, da ne uvidi, da so živali božji tvor, ki jih sicer smemo koristiti, a ne mučiti, po drugi strani, da se mladini v šoli doprinaša samo znanje, ne pa tudi srčna kultura. Na podeželju so ljudje večinoma tako surovi in gospodarsko nespametni, da svojo živino s stradanjem in preoblaganjem uničujejo, namesto da bi jo skušali čim bolj koristiti v svoj prid." Izjavil je, da želi postati član društva, in zato priložil 30 goldinarjev za dosmrtno članarino. Zaprošil je za čimveč münchenskih spisov (letnih poročil, odredb, poučnih člankov itd.), da jih bo po uradni poti razdelil v nadškofiji in, če jih bo dovolj, na celem Primorskem. Upal je, da bo na takšen način pridobil nove člane. Če pa bi se izkazalo, da bi bilo smiselno imeti lastno društvo, bi ga mogoče tudi ustanovil. Zato, da bi tudi preproste ljudi prepričal o nujnosti bolj humanega ravnanja z živalmi, "so potrebni primerni spisi, ki naj najprej poučijo duhovnike, nižje uradnike, učitelje itd. in jih navdušijo za dobro stvar. Take spise sicer deloma izdajajo tozadevna društva; ampak smotrna načela bi morala priti v šolske knjige. Večinoma še nežna in mlada srca bodo poučne in svarljive spise dobro sprejela in se po njih ravnala; "ampak zakrknjeni mučilec ljudi in živali bo umrl grešne smrti, pravi Sveto pismo".¹⁰

Perner se je Staniču 4. marca 1845 pisno zahvalil za vstop v društvo, mu zaželel veliko uspeha pri ustanovitvi lastnega društva, mu obljubil enako pomoč kot svojim podružnicam in mu poslal zaželeno publikacije.¹¹ Stanič se je takoj lotil dela in je že v treh mesecih zbral 100 zainteresiranih moških,¹² ki so maja 1845 sklenili, da ustanovijo društvo. Nadškofijski konzistorij - po vsej verjetnosti v njegovem imenu Stanič - je vložil prošnjo za izdajo tozadavnega dovoljenja in ga tudi dobil. Na osnovi dekreta združene avstrijsko-ilirske dvorne pisarne na Dunaju 26. junija (Z. 17.529/1264) je primorski gubernij dovolil delovanje društva z odlokom, izdanim 26. julija 1845 (Z. 17.384). Stanič je vabilo za vstop v društvo 22. septembra razposlal v 4000 izvodih, primorski gu-

bernij pa ga je priobčil v L'Osservatore Triestino.¹³ Ljudje so se pridno odzivali in tudi, a malo manj pridno, plačevali 30 krajcarjev letne članarine, ki so jo porabili za financiranje tiskovin, ki so jih člani dobivali zastonj. Društvo je bilo uradno ustanovljeno na občnem zboru 14. februarja 1846.¹⁴ Na njem so izvolili upravni odbor in potrdili statut društva, ki je tedaj štelo že 600 članov.¹⁵ Manj kot dva tedna pozneje, 26. februarja, je imelo društvo v prostorih magistrata svoj prvi javni zbor.¹⁶

Z ustanovitvijo Goriškega društva proti mučenju živali ni nastalo samo prvo društvo te vrste na slovenskih tleh, temveč prvo tako društvo v Avstrijski monarhiji. Na Tirolskem, Salzburškem, v Zgornji Avstriji (Linz) in v Lombardiji (Milano) so sicer že prej kot na Goriškem navezali stike z münchenskim društvom, skrbeli za uvajanje odredb po njegovem vzgledu in delili oziroma ponatiskovali njegove spise, a si nikakor niso tako načrtno prizadevali za ustanovitev lastnega društva kot Stanič. Šele z nekajmesečno zamudo so nastala društva v Budimpešti¹⁷ in 25. junija 1846 v Linzu¹⁸ ter dobro leto kasneje, marca 1847 tudi na Dunaju.¹⁹ Ker leži Gorica danes v Italiji, je bilo to tudi prvo društvo za varstvo živali na ozemlju današnje Italije.

Predsednik društva je bila, kot je bilo v tistih časih običajno, pomembna osebnost, v tem primeru tržaški gubernijski svetnik in okrožni glavar Venceslav grof Gleibach, podpredsednik pa Valentin Stranič, ki je bil dejanska duša in gonilna sila društva. Tajnik je bil mestni svetnik Kromier, župan je bil član upravnega odbora, pokrovitelj pa nadškof Franc Ksaver Lušin (Luschin: 1781-1854, nadškof 1835), ki je tudi finančno podpiral vse dobrodelne ustanove v Gorici. Brez tako vplivnih članov namenov društva ne bi bilo mogoče uresničiti. K društvu so pristopili tudi celjski opat in poznejši lavantinski škof Anton Martin Slomšek (1800-1862) ter še neki drugi škof, zelo verjetno ljubljanski škof Anton Wolf (1782-1859), štirje prosti in druge pomembne osebnosti, večina višjega plemstva, oficirji, dvorni in gubernijski svetniki, pametnejša večina uradnikov, meščani, vodstvo goriške tovarne sladkorja, posestniki, profesorji ter večina duhovnikov in učiteljev v nadškofiji.²⁰ Čla-

¹³ Ker vabila ni v izvodih iz leta 1845, je moralo iziti januarja ali februarja 1846. Tega letnika v Gorici ni, v Trstu pa je nedostopen.

¹⁴ Stanig, Kurzer Bericht, *Illyrisches Blatt*, 29, 1847, str. 57-58, 66.

¹⁵ Perner, *JBMT für 1846*, str. 51.

¹⁶ *Novice*, 4, 1846, 40; Perner, *JBMT für 1846*, str. 44.

¹⁷ Fuster, *Der Verein wider Thierquälerei*, str. 47.

¹⁸ Pismo sporočilo dr. Georga Heilingsetzerja, Österreichisches Landesarchiv, Linz. Za pomoč se mu tukaj iskreno zahvaljujem.

¹⁹ *Novice*, 5, 1847, str. 60.

²⁰ Stanig, Kurzer Bericht, *Illyrisches Blatt*, 29, 1847, str. 57; Perner, *JBMT für 1846*, str. 51, 58.

¹⁰ Prav tam, str. 46-48.

¹¹ NUK, MS 1387, Pernerjevo pismo Staniču, München, 4. 3. 1845, v slovenskem prevodu v: [Stojan], *Miloserčnost do živali*, str. 65-66.

¹² Ignaz Perner, *JBMT für 1846*, str. 44.

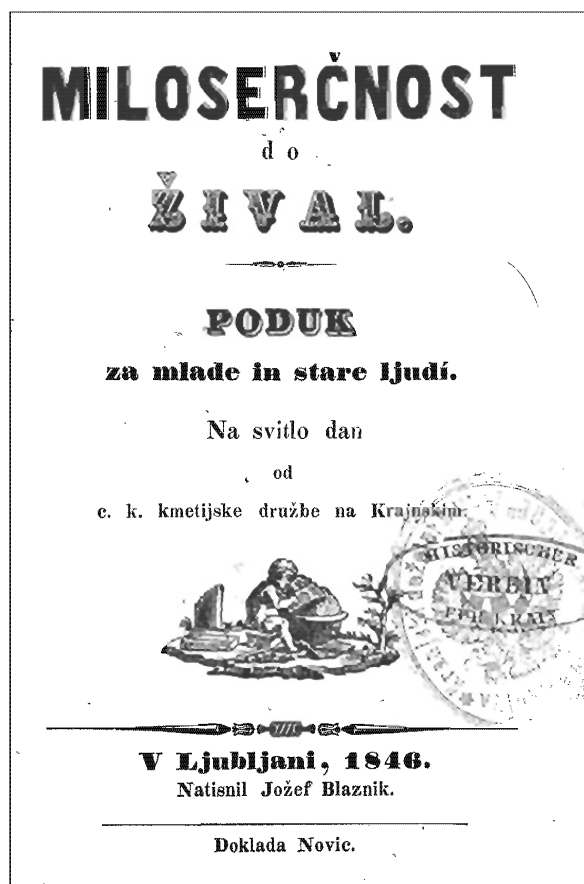
na sta bila seveda tudi dr. Anton Fister (Füster: 1808-1881), takrat profesor bogoslovja v Gorici in verjetno Staničeva desna roka pri ustanovitvi društva ter po njegovi smrti njegov naslednik,²¹ in že omenjeni dr. Janez Bleiweis.

Maloštevilnih gubernijskih odredb, ki so urejale lov na male poljske in gozdne živali in jih ščitile v času valjenja in vzreje mladičev, se je le redkokdo držal. Proti mučenju živali in domače živine, ki je bila na milost in nemilost prepuščena volji in muham gospodarjev in skrbnikov, pa ni bilo nobenega zakona. Zato so se zanje zavzela društva proti mučenju živali, ki so v svojih statutih natančno opredelila svoj namen in sredstva za njegovo uresničitev. Statut novega društva v Gorici, ki so ga natisnili jeseni 1846,²² se žal ni ohranil v celoti.²³ Verjetno je bil podoben münchen-skemu, kajti namen društva je bil isti.

Namen društva je bila zaščita nemočnih živali pred nepotrebnim in nesmiselnim trpljenjem. Društvo si je prizadevalo odpraviti vsaj najbolj okrutne načine mučenja, h katerim so spadali predvsem prevažanje klavne in delovni pogoji vprežne živine. Pri prvem so trpela hude in nesmiselne muke predvsem teleta, pa tudi ovce, ki so jih običajno z zvezanimi nogami, obešenimi za noge ali kot hlode naložene na vozovih po več dni žeje in lačne prevažali v mesto na trg in v klavnico. Dosti bolje se ni godilo vpregam, ki niso bile vedno podkovane in ki so jim prevozniki nalagali več kot so mogle vleči, jih divje pretrepali in jim odrekli hrano in pijačo. Živino so klali pri polni zavesti in običajno na neprimeren način, tako da je bil postopek predolg in jih je šele smrt odrešila neznosnih bolečin. Ribe, rake in polže so puščali počasi umirati v transportnih zabojih, žabam so po navadi še živim odtrgali le zadnje krake in jih pustili počasi crkniti. Mučenje se je nadaljevalo v kuhinji, kjer so še živi perutnini skubili perje in še živim ribam trebili luske ter jih začeli kuhati v mrzli vodi. Nesmiselna utvara, da je možno domače živali spremeniti v divjačino, je bila kriva, da so prašiče in perutnino pred zakolom divje gnali po dvorišču. Za popolnoma nepotrebne in boleče operacije na domačih živalih je bilo verjetno krivo praznoverje, saj so ljudje bolj verjeli mazačem kot živinozdravnikom. Konjem so, denimo, žgali nebo in zabadali vanj igle, da bi jim na tak način

povrnili apetit. Človeška zabava pa je bila vzrok za lov na ptice pevke, ki so jim iztaknili oči, da bi noč in dan pele, za petelinje boje, pasjo gonjo, streljanje na domače gosi itd.²⁴

Zavetniki živali so v svojih spisih vedno znova poudarjali, da so tudi živali in ne samo ljudje živa bitja in da jim je zato treba zagotoviti njihovim potrebam odgovarjajoče življenje. Tudi živali občutijo veselje, žalost in bolečino, lakoto in žejo. Živali so sočutna in družabna bitja, ki se podobno kot ljudje sporazumevajo s pomočjo kretenj in svoje govorice (lajajo, brenčijo, mijavkajo ...), si gradijo domove (brloge, gnezda ...), požrtvovalno skrbijo za svoje mladiče, branijo sebe in svoje pred napadalci. Vsaka vrsta živali ima svoj način življenja, posebne navade in spretnosti, v katerih se odlikuje in pogosto celo prekaša človeka.²⁵

²¹ NUK, MS 1387, Luschin, pismo Bleiweisu, 1. 7. 1847.

²² NUK, MS 1387, Stanig, pismo Bleiweisu, 4. 8. 1846.

²³ Ohranile so se le dolžnosti članov: 1. lepo ravnanje z živalmi, ki jih nikakor ne smemo moriti ali trpinčiti, 2. si po svoji moči prizadevati, da tudi družinski člani ne mučijo živali, tuje ljudi opozarjati in svariti ter živali ščititi pred mučenjem, 3. plačevati članarino - 30 krajcarjev na leto, 4. novačiti svoje bližnje in prijatelje. Zbrana članarina služi za tiskanje poučnih spisov, ki jih društvo brezplačno deli po celi deželi mladim in starim. [Stojan], *Miloserčnost do živali*, str. 63-64.

Miloserčnost do žival (70 strani) je spisal Mihael Stojan po naročilu Kranjske kmetijske družbe. Izšla je v štirih nakladah, prvič 1846 in zadnjič 1849.

²⁴ Perner, *JBMT für 1843*, str. 51-52; Füster, *Der Verein wider Thierquälerei*, str. 20-27; [Stojan], *Miloserčnost do živali*, str. 50-55.

²⁵ Zagler, *Pflichten gegen die Thiere*, str. 1-15.

Namene društva so tudi v Gorici skušali doseči z vzgojo ljudi. Želeli so jih poučiti, da je sočutje do živali krščanska dolžnost, da je Bogu povšeči, ker se v tem odraža človekov dober značaj, da je trpinčenje živali nesmiselno, ker kmetu ekonomsko bolj škodi kot koristi. Dopovedovali so jim, da ima več koristi od pametnega in humanega ravnanja z živalmi in da lahko uživanje mesa mučene klavne živine škodi človekovemu zdravju.

Ideje so izobraževalci (šolski učitelji, duhovniki) širili s pomočjo poučne literature, ki so jo delili zastonj. Ker so si največ uspeha obetali od vzgoje šolske mladine, so ji tudi posvečali največ pozornosti; dobila je večino društvenih spisov. Prizadevali so si tudi, da bi spisi vsaj delno našli pot v šolske knjige, a do tega ni prišlo. Novačenje članov med izobraženci ni prineslo samo novih misijonarjev za dobro stvar, temveč tudi članarino, ki je bila skupaj z darovi nujno potrebna za nakup brošur in tiskanje lastnih publikacij z živinovarstveno tematiko. Tesno sodelovanje z državnimi (vlado, vojsko, policijo, šolami itd.), cerkvenimi (konzistoriji, župnijami, šolskim nadzorstvom in internati) in privatnimi ustanovami (cehi, tovarnami), živinozdravniki ter drugimi društvi, predvsem s kmetijskimi družbami, ki so takoj podprle društvo, je pomagalo širiti njegove ideje s članki v časopisju, n.pr. v Novicah, deliti njegovo literaturo in pridobivati nove člane. V ta namen so pisali tudi v javna občila, ki pa so bila v predmarčni dobi še redka.

Ker večine prebivalstva ni bilo mogoče prepričati o smiselnosti bolj humanega ravnanja z živalmi samo s pametnimi razlogi in poučnimi spisi, so bile potrebne še ustrezne prepovedi in kazni. Te so na prošnjo društva, ki je delovalo v javnem interesu in je zato imelo od vsega začetka odločno zaslombo oblasti,²⁶ izdajali državni organi v obliki odlokov in odredb. Člani in policija pa so bedeli nad njihovim izvajanjem in, če je bilo potrebno, prestopnike ostro kaznovali.

Perner je ob svojem prvem pismu 4. marca 1945 Staniču poslal 300 izvodov brošure s Zaglerjevim spisom in letnim poročilom za 1843 ter še druge publikacije,²⁷ med njimi *Pfennig Bilder, mit Geschichten für Kinder* iz prve naklade leta 1845.²⁸ To drobno knjižico je spisal in z risbami opremil slikar Wilhelm Gail, vnet zavetnik živali in član upravnega odbora münchenskega društva.

Staniču so bile kratke poučne zgodbe za mladino tako všeč, da je 10. junija zaprosil za 3000 knjižic samo z ilustracijami brez besedila, da jih bo opremil s slovenskim in italijanskim besedilom.²⁹ Slovenski prevod je dobil naslov *Kratke povesti s podobami*. Ker je Stanič želel deliti poučno literaturo med pripadnike vseh jezikovnih skupin na Goriškem, je potreboval publikacije v slovenskem, nemškem in italijanskem jeziku. Iz Milana, kjer je glavni policijski urad že leta 1843 navezal stike z münchenskim društvom in od njega dobival poučne spise,³⁰ si je preskrbel Zaglerjeve in Pernerjeve spise v italijanskem prevodu.³¹ Brošur Stanič ni delil le v goriški nadškofiji, temveč po celi Iliriji in po Slomškovi zaslugi tudi na Štajerskem. Zlasti *Kratke povesti s podobami*, ki so jih delili po šolah in župniščih, so kmalu pošle. Zato so v jeseni 1845 iz Münchna poslali v Ljubljano lesoreze, ki jih je po Gailovih risbah izdelalo znano münchensko knjižno in grafično podjetje Schneider in Braun, da je lahko tiskar Jožef Blaznik natisnil nove knjižice, večino za Staniča,³² ki je 1300 izvodov takoj podaril Bleiweisu, da jih je ta priložil k 51. št. Novic (17. decembra 1845), in 2000 izvodov po naročilu škofa Wolfa za ljubljansko škofijo.³³ Knjižice so izšle tako v bohoričici kot v gajici. Verjetno je dal Stanič kot pristaš bohoričice tiskati vse izvode, izjema so bili tisti za Bleiweisa, v tej pisavi. Nato so lesoreze poslali v Zagreb za izdajo *Kratkih povesti s podobami* v hrvaščini. Spomladi 1846 je Stanič spet odkupil od münchenskega društva 4000 *Pfennig Bilder, mit Geschichten für Kinder* ter 1700 Zaglerjevih in Pernerjevih spisov, v Milanu pa spise v italijanščini.³⁴

Staniču je uspelo za koristno stvar navdušiti več uglednih mož, da so pisali prispevke o potrebi humanega ravnanja z živalmi in o društvu, ki deluje v ta namen. Seveda so se ti pri svojih spisih opirali na članke drugih živinovarstvenikov ter na

²⁶ Kandler Metternich je bil častni član dunajskega društva proti mučenju živali. Perner, *JBMVT für 1847*, str. 67.

²⁷ NUK, MS 1387, Perner, pismo Staniču s 4. 3. 1845, v slovenskem prevodu v: [Stojan], *Miloserčnost do živali*, str. 65-66.

²⁸ V tej nakladi je izšlo 1,2 milijona izvodov. Enako velika je bila naklada iz l. 1846. Naslov *Pfennig Bilder* je nastal, ker je en list z eno zgodbo in dvema risbama stal točno en pfenig, cela knjižica z 11 zgodbicami in 23 ilustracijami na 24 straneh v formatu 11,3 x 10,8 cm pa 3 krajcarje.

²⁹ Perner, *JBMVT für 1846*, str. 44; Blaznik je natisnil 2000 brošur s slovenskim in 1000 z italijanskim besedilom. NUK, MS 956, Arbeitsbuch der Josef Blasnik'schen Buchdruckerei 1845-1853, vpis 2. 10. 1845.

³⁰ Perner, *JBMVT für 1843*, str. 40 in 48.

³¹ Zaglerjevo brošuro je prevedel dr. Giacinto Silvestri: *Sui Maltrattamenti delle Bestie e sui Doveri che abbiamo verso di loro*. Prva naklada je izšla leta 1845, druga pa leta 1846; Stanig, Kurzer Bericht..., *Illyrisches Blatt*, 29, 1847, str. 57, 61-62.

³² Stanič je dal Blazniku v tisk 9800 *Kratkih povesti*: 5800 izvodov v slovenščini, 2000 v nemščini in 2000 v italijanščini. NUK, MS 956, Arbeitsbuch der Josef Blasnik'schen Buchdruckerei 1845-1853, vpis 1. 5. 1846; Oglas, *Novice*, 4, 1846, Doklada 2 (21. januarja). Knjižice so bile v Ljubljani (pri Blazniku), Celju, Celovcu in Mariboru tudi naprodaj za 4 krajcarje. Ni jasno, ali so bile iz naklade za Staniča ali iz dodatne naklade za prodajo.

³³ NUK, MS 956, Arbeitsbuch der Josef Blasnik'schen Buchdruckerei 1845-1853, vpis 16. 3. 1846.

³⁴ Perner, *JBMVT für 1846*, str. 58-59.

letna poročila münchenskega in drugih društev proti mučenju živali, iz katerih so pobrali oziroma prevedli tudi cela poglavja. Bleiweis, za katerega je bila Kranjska kmetijska družba tudi neke vrste društvo proti mučenju živali, je delil med člane spise münchenskega in goriškega društva, zbiral zanj članarino, v Novicah pisal o društvih proti mučenju živali in objavljajl tozadevne članke.³⁵ Poskrbel je tudi, da je župnik in nabožni pisatelj Mihael Stojan (1804-1863), dopisni član Kranjske kmetijske družbe iz Gomilskega na Štajerskem, spisal edino izvirno tovrstno delo v slovenščini, brošuro z naslovom *Miloserčnost do živali*, ki jo je dala leta 1846 kmetijska družba natisnita na lastne stroške.³⁶ Naročniki Novic so jo dobili zastonj kot prilogo 14. št. (8. aprila 1846).

Tudi Slomšek, ki je idejno in finančno podpiral goriško društvo proti mučenju živali ter zanj pridobil številne člane, se je v svojih spisih že od nekdaj zavzemal za večjo obzirnost do živali. V leta 1842 izdani čitanki *Blashe in Neshiza v nedelski sholi* in že v prvi izdaji Drobttinc za leto 1846 je objavil več zgodb o živalih in njihovem življenju in o njihovi koristi za človeka in človekovi krščanski dolžnosti do njih.³⁷ V Staničevem nekrologu je kratko in jedrnat povedal svoje mnenje: "Trojno se človek nad živino pregreši: prvič kedar živino v nemar pusti, njo ne čedi ino ji ne streže, de živina stradati more; drugič kedar živino pretepa alj preobloži; tretjič pa tudi, ako njo omehkuži in preopase, kakor nektire gospé svoje cuceke, de od same masti sopihajo. Bog je ljubo živino stvaril ino za njo skerbí; on ga bo, kdor se nad njo pregreši, štrafal. Tiga greha so hotli rajni Stanič svoje rojake ovarvati. Bog jim daj dobro za to posledno napravilo starih dni".³⁸

Tudi v Gorici sta se pisanja lotila dva duhovna: nadškofijski kander Anton Urdih, član upravnega odbora goriške kmetijske družbe, je za koledar družbe za leto 1846 spisal kratek prispevek proti trpinčenju živali v italijanščini,³⁹ dr. Anton Fister pa izredno informativno knjižico v nemščini *Der Verein wider Thierquälerei*, ki je leta 1846 izšla na stroške društva na Dunaju. V njej je opisal cilje

društva proti mučenju živali in navedel razloge za njegovo ustanovitev ter možnosti ukrepanja proti trpinčenju živali. Do predvidenega prevoda in izdaje brošure v italijanščini in slovenščini⁴⁰ verjetno ni prišlo⁴¹ ali pa so se vsi izvodi izgubili. Stanič sam je prevedel iz nemščine pesem proti trdosrčnemu ravnanju z nekim starim odslužnim konjem pod naslovom *Zvon sile*,⁴² ki je izšla v *Miloserčnosti*. Poleg tega je v *Illirysches Blatt* dvakrat poročal o delovanju društva: v prispevku *Kurzer Bericht über den Görzer Verein wider die Thierquälerei* je objavil letno poročilo, datirano s 6. septembrom 1846, in v članku *Noch einiges zum Berichte über den Görzer Verein wider die Thierquälerei* svoja pisma o nadaljnjem razvoju društva. Tudi "znani kranjski pisatelj Levičnik"⁴³ je menda prevajal nemške spise proti mučenju živali v slovenščino,⁴⁴ a jih nisem mogla nikjer odkriti.⁴⁵ Založniška dejavnost goriškega društva (12.000 - 15.000 knjižic)⁴⁶ ter nakup poučnih spisov v Ljubljani,⁴⁷ Münchnu in Milanu,⁴⁸ ki jih je v glavnem zastonj delilo med ljudi, predvsem med mladino, in pošiljalo celo v Dalmacijo in benečansko-lombardijsko kraljestvo, sta zahtevala veliko denarja, tako da je imelo društvo 6. septembra 1846 kljub povečanemu številu članov – štelu jih je že več kot 1000 – več kot 60% primanjkljaj. Ta bi bil odločno večji, če ne bi društvu uspelo prodati lavantinskemu konzistoriju večjega števila brošur za 140 goldinarjev.⁴⁹

Zaradi doslednosti omenjam še enega pisca, ki se je lotil tematike varstva živali, še preden se je na slovenskih tleh začelo tovrstno gibanje. Dr. Simon Klančnik (1810-1844) je že 1840 prevedel *Lehrbuch der christlichen Wohlerzogenheit*, ki jo je spisal Bernhard Galura, v slovenščino. Izšla je z naslovom *Napeljevanje k pobožnimu življenju in lep-*

⁴⁰ Perner, *JBMVT für 1846*, 1846, str. 52.

⁴¹ Stanič toži Bleiweisu, da prof. Petruzzi ne kaže volje za prevod Fisterjeve brošure v italijanščino, ker temu na tozadevno prošnjo ni odgovoril. NUK, MS 1387, Staničevo pismo Bleiweisu, 4. 8. 1846.

⁴² [Stojan], *Miloserčnost do živali*, str. 45-49.

⁴³ Verjetno je mišljen Jernej Levičnik (1808-1883), ki je bil 1838-1852 kurat v trdo nemški Zg. Pleši/Inner Teuchen nad Osojskim jezerom na Koroškem.

⁴⁴ Perner, *JBMVT für 1847*, str. 77.

⁴⁵ Ker pri *Kratkih povestih s podobami* ni navedeno ime prevajalca, je možno, da jih je prevedel Levičnik. A to je samo ugibanje.

⁴⁶ Perner, *JBMVT für 1846*, str. 59.

⁴⁷ Stanič je odkupil 1000 izvodov *Miloserčnosti* za 41 fl. 10 kr. NUK, MS 956, *Arbeitsbuch der Josef Blasnik'schen Buchdruckerei 1845-1853*, vpis 1. 5. 1846.

⁴⁸ V Milanu Stanič ni odkupil samo italijanskega prevoda Zaglerjeve brošure in Pernerjevega letnega poročila za 1843, temveč tudi 1846 izšle *Compassione verso le Bestie, Novelline per l'Infanzia*, spisane po vzoru münchenskih *Pfennig Bilder, mit Geschichten für Kinder*. Stanig, *Kurzer Bericht, Illirysches Blatt*, 29, 1847, str. 62.

⁴⁹ Odkup brošur je prinesel društvu 140 goldinarjev. Prihodki so znašali 651, izdatki pa 1060 goldinarjev. Stanig, *Kurzer Bericht, Illirysches Blatt*, 29, 1847, str. 66.

³⁵ Glej *Novice*, 3, 1845, str. 66, 100, 106, 204; *Novice*, 4, 1846, str. 40, 56, 92; *Novice*, 5, 1847, str. 4, 36, 60, 64, 66, 71, 72, 78.

³⁶ *Annalen der kaiserl. königl. Landwirtschaftsgesellschaft in Krain*. Jahrgang 1846, 14.

³⁷ V *Drobttince*, 1, 1846 so Slomškovi članki: *Krалева zverina*, str. 161-66, *Ptičja rajtinga*, str. 172-73 in *Postave za ptičji lov*, str. 174-75.

³⁸ Slomšek, Valentin Stanig, *Drobttince*, 3, 1848, str. 89.

³⁹ Urdich, Sul maltrattamenti delle bestie, *Calendario per l'anno comune 1846 dall' I. R. Società Agraria di Gorizia*, str. 27-34. Po podatkih v Goriškem nadškofijskem arhivu je bil Anton Urdih slovenskega pokolenja. Rodil se je 17. 1. 1795 v Mavhinjah na goriškem Krasu, umrl pa 8. 8. 1865 kot dekan stolnega kapitlja v Gorici. Za informacijo se iskreno zahvaljujem g. Francu Kralju.

mu zadržanju. Klančnik se je v predgovoru zavzemal za krščanski odnos do vseh živih bitij, tudi do živali. Kmalu je spisal še brošuro *Mildherzigkeit gegen Thiere*, ki je izšla leta 1843 v Innsbrucku.⁵⁰ Te brošure danes ne najdemo v nobeni slovenski knjižnici, mogoče zato, ker je bilo po izjavi njegovega sodobnika Rozmana v njej toliko napak, da so jo morali zavreči.⁵¹

Sodelovanje goriškega društva proti mučenju živali s sorodnimi društvi in kmetijskimi družbami, ki so se zavemale za iste cilje, je bila tesna. Korrespondenca iz tistih časov se razen v odlomkih ni ohranila. Vemo pa, da so si društva oziroma njihovi najbolj aktivni člani (Stanič, Bleiweis, Perner, Barth-Barthenheim iz Linza ...) pošiljala in izmenjavala poučne in druge spise. Kranjska kmetijska družba je že maja 1845 delila svojim članom Pernerjeve in Zaglerjeve spise.⁵² Odlomki iz brošure⁵³ dr. Constantina pl. Fradenecka, okrajnega zdravnika v Celovcu in člana koroške kmetijske družbe, ki jo je junija 1845⁵⁴ razposlal vsem takim družbam v avstrijskem cesarstvu,⁵⁵ so našli pot v Fisterjevo poučno knjižico. Stanič in Bleiweis sta dobivala publikacije⁵⁶ tudi od zelo aktivnega društva proti mučenju živali iz Linza⁵⁷ in vsaj Stanič, verjetno preko Pernerja, tudi spise drugih nemških društev proti mučenju živali n.pr. iz Dresdna, Leipziga, Nürnberga in Stuttgarta.⁵⁸

Brošure so bili namenjene trem skupinam ljudi: izobražencem v nemščini, ki so jo v tistih časih uporabljali tudi slovenski izobraženci, preprostim ljudem, ki so obvladali le slovenščino, in otrokom pa v njihovem maternem jeziku.⁵⁹ V času, ko je

bilo privatno in javno življenje nerazdružljivo povezano s Cerkvijo in vero, so avtorji vseh vrst spisov proti mučenju živali moralno utemeljevali razloge za njihovo zaščito z božjimi zapovedmi oziroma Svetim pismom. Humanističnim razlogom na podlagi krščanske etike so dodali še utilitaristične, to je ekonomske in zdravstvene razloge. Neuko ljudstvo pa je dobilo še pouk o domačih in divjih živalih, njihovem življenju, navadah in potrebah.

Ker se je za društvene cilje zavzemalo vedno več učiteljev in duhovnikov, ki so pri pouku v šoli in nedeljski šoli učili otroke o pregrešnosti mučenja živali in jim delili poučne knjižice, se je vedenje o društvu in njegovem delovanju hitro širilo. Predvsem *Kratke povesti s podobami* so se morale otrokom zaradi velikega števila ličnih ilustracij priljubiti, kajti otroške literature skorajda ni bilo. Otroško čtivo so bile v glavnem za otroke prirejene zgodbe iz Svetega pisma. Žal ne ta brošura ne druge pri nas niso postale predpisana šolska berila.⁶⁰ Ali oblast ni uvidela potrebe ali pa šolski sklad enostavno ni imel denarja za nove šolske knjige.

Stojan je pouku o živalih posvetil približno polovico svoje brošure, a ga je omejil na ribe, ptice, žuželke, zveri in živino. Slednji sta Stojan in Fister v duhu takratnega časa odrekovala "samostojnost, ker nima ne pameti ne svobode, v svojem odnosu do človeka je samo sredstvo do cilja. Za človeka mora delati, služiti mu mora za hrano, obleko in tudi v zabavo. - Človek pa mora z oblastjo, ki mu jo je dal nad živalmi najboljši in nadvse modri Stvarnik, ki je ustvaril človeka po svoji podobi, z dobroto in modrostjo, to je milo, pametno, smotrno ravnati."⁶¹ Podobno naj bi ravnali tudi z malimi poljskimi in gozdnimi živalmi, zveri naj bi se ogibali in bali. O ravnanju z divjačino pa sta oba avtorja molčala. Ne onadva ne kakšen drug pisec ni opisal divjačine oziroma potrebe po njeni hitrejši in manj boleči usmrčitvi. Domnevam, da zato, ker zemljiških gospodov kot navišjega družbenega sloja - le ti so imeli pravico do lova - ni kazalo grajati, pa četudi je bil njihov način ubijanja divjačine nečloveški. Lovci so imeli navado, da so zadeti živali, preden so ji izpustili kri, samo zlomili tilnik, niso pa ji tudi prerezali možganski mozeg, tako da je ta do svoje smrti dojemala vse bolečine. Čas še ni bil zrel za to vrsto socialne kritike, ki se je začela počasi uveljavljati šele po razpadu monarhije.

Kljub temu, da je število članov počasi, a stalno raslo, Stanič ni bil zadovoljen, kajti porast je bil za polovico nižji od tistega, ki ga je dosegalo linško društvo.⁶² Junija 1846 je goriško društvo štelu že

⁵⁰ Mogoče je Klančnik spisal svojo 45 strani dolgo brošuro (format 8°) na pobudo iz Innsbrucka, kjer se je leta 1842 policijski komisariat po vzoru Münchenskega društva zavzemal za njegove namene in izdal celo vrsto ukrepov in odlokov proti mučenju živali. Perner, *JBMVT für 1843*, str. 12.

⁵¹ Rozman, Šimon Klančnik, *Drobtince*, 7, 1852, str. 120.

⁵² Na Koroškem sta jih delila kmetom in šolarjem okrajna komisariata v Beljaku in Kotljah/Kötschach. Perner, *JBMVT für 1864*, str. 44.

⁵³ Fradeneck, *Über Thierquälerei in sittlich-religiöser, rechtlicher und legislativer Beziehung*, Klagenfurt 1845.

⁵⁴ APG, AIRSAG, mapa 42 (akti 1845), Fradeneckovo pismo Goriški kmetijski družbi, 11. 6. 1845.

⁵⁵ Perner, *JBMVT für 1846*, str. 56.

⁵⁶ Stanič je za gotovo dobil iz Linza *Verzeichniß der bisherigen Mitglieder in dem Erzherzogthume Oesterreich o. b. Enns und dem Herzogthume Salzburg* (56 strani) in zelo verjetno tudi *Statuten des Vereins ...* (8 strani), ki jih je dalo tamkajšno društvo tiskati spomladi 1846.

⁵⁷ Stanig, Kurzer Bericht, *Illyrisches Blatt*, 29, 1847, str. 57-58; Noch einiges zum Berichte über den Verein gegen Thierquälerei in Görz, *Illyrisches Blatt*, 29, 1847, str. 83; *Novice*, 5, 1847, str. 64.

⁵⁸ Publikacije teh društev je uporabil Fister v svoji brošuri *Der Verein wider Thierquälerei*.

⁵⁹ Ker so italijansko kot kulturni jezik Italijani v Avstrijski monarhiji uporabljali povsod, so morali biti spisi za italijanske izobražence prevedeni v italijansko, čeprav so obvladali tudi nemščino.

⁶⁰ V Milanu so Zaglerjevi spisi postali predpisano šolsko berilo, ki so ga tiskali na stroške šolskega sklada. Perner, *JBMVT für 1946*, str. 45.

⁶¹ Fister, *Der Verein wider Thierquälerei*, str. 6.

⁶² Stanig, Kurzer Bericht..., *Illyrisches Blatt*, 29, 1847, str.

več kot 1000 članov.⁶³ Koliko jih je bilo leta 1847, ko je bilo na višku svoje dejavnosti, žal ni znano. Gotovo se je število članov precej povečalo, kajti Novice so vedno znova poročale o delovanju društva ter vabile bralce za vstop vanj. Še po Staničevi smrti se je v Idriji včlanilo 58 ljudi.⁶⁴ Novi zavetniki živali so prihajali iz cele Ilirije, h kateri so spadali Kranjska, Goriška, Koroška, Trst, Istra in Kvarnerski otoki, in tudi iz sosednjih dežel: Dalmacije, Štajerske in Italije. Na Goriškem se je včlanila pretežna večina izobražencev,⁶⁵ v rafineriji sladkorja pa poleg vseh uradnikov tudi večina obrtnikov in delavcev. Najbolj vestni podporniki društva so bili kameralni uradniki, ki so menili, da je "dolžnost vsakega pravega domoljuba s svojim članstvom podpreti namene društva".⁶⁶ Tudi po drugih ilirskih deželah in na Štajerskem so konzistoriji,⁶⁷ predstojniki okrajnih komisariatov⁶⁸ in okrožni uradi⁶⁹ ter trije samostani podpirali društvo s članarino in pridobivanjem novih članov. V Trstru so se včlanili celotna mesarska zbornica (60 mesarjev), komisija za nadzorstvo klavnic ter direktorji gimnazije, normalke in realke, slednji z vsemi profesorji. Magistrat pa je pobiral članarino ne samo od svojih svetnikov-članov temveč po celotnem mestnem območju in jo pošiljal v Gorico. Vnema za zaščito živali je bila v tem pristaniškem mestu tako velika, da je začel primorski gubernij toplo priporočati ustanovitev lastnega društva. Po Slomškovi zaslugi se je na Štajerskem včlanilo veliko število župnikov – samo ti so v letu 1846 prispevali čez 200 goldinarjev - in učiteljev, direktor normalke, finančno nadzorstvo,

ki je društvu naenkrat privedlo 50 članov.⁷⁰

Društvo in njegovi člani so odločno nastopili proti takrat običajnemu prevozu klavne živine (telet in ovac), ki ga je zelo nazorno opisal Stanič sam: "Prav posebno zverinsko okrutno ravnaajo pri prevozu telet. Med večdnevni prevozom iz gorskega sveta do deželne ceste v dolini so privezana na konje ali na kakšen drug boleč način. Tu čakajo žejna v vročini, dokler jih prevoznik čisto na gosto ne naloži na voz in nato odpelje v 2-3 dni vožnje oddaljeni Trst, kamor prispejo v usmiljenja vrednem stanju z navzdol visečimi telesi. Da marsikatero tele crkne od žeje in muke na dolgi poti in da ga potem prevoznik *pro forma* zakolje, sem v moji več kot desetletni duhovni službi ob deželni cesti večkrat doživel. Mogoče je to vzrok, da pogosto jemo rdečo in neokusno teletino. Nikoli nisem opazil, da bi uboge živali dobile na dolgi poti kakršnokoli okrepčilo, pa četudi bi bila to samo voda."⁷¹ Za prevoz so teletom zamašili gobce in jim tako trdo zvezali noge, da se jim je med vožnjo vrv zarezala do kosti. Pri prevozu so bile njihove glave otečene in podplute zaradi visenja navzdol ter obtolčene in ranjene, ker so pogosto udarjale ob kolesa in drsale ob cestni tlak. Münchensko društvo je za odpravo tega res grozljivega načina prevoza že 1842 predlagalo, da se na sredo vsakega voza "pritrdi dva približno pol čevlja oddaljena drogova in jih ovije s slamo, ki naj bo tudi na dnu voza".⁷² Nanju se nasloni glave stoječih ali ležečih telet in jih nato priveže s slamnatim pletivom, ne pa z ostro vrvjo. Leto pozneje je isto društvo predstavilo izboljšan voz, ograjen s stranskimi letvami, na katerem so lahko teleta popolnoma prosto stala. Litografijo tega voza⁷³ je Perner verjetno poslal Staniču, lastnik rafinerije sladkorja Hektor Ritter pl. Záhoni pa je kot premožen mož financiral izdelavo 12 takih vozov.⁷⁴ Enega od teh njih je Stanič podaril Tolmincem,⁷⁵ ostale pa so verjetno dobili tržaški mesarji in kmetje, ki so prevažali živino v Trst. Možno je, da je takrat tudi neki Okorn z Dolenjske dobil en voz, kajti Perner 1853 piše, da je ta "že pred leti začel na vozu z letvami prevažati klavno živino v Trst".⁷⁶ Sodeč po anonimnem članku v Novicah iz istega leta se v Ljubljani te navade niso oprijeli.⁷⁷

57-58.

⁶³ Perner, *JBMVT für 1846*, str. 58.

⁶⁴ [Bleiweis], Drugo pismice Goriški družbi zoper terpinčenje žival, *Novice*, 5, 1847, str. 78.

⁶⁵ K tem so spadali plemiči, meščani, uradniki, oficirji, duhovniki, profesorji, študenti in učitelji. Omembe vreden je še pristop družine Karla grofa Lodrona z znatnim prispevkom. Zanimivo je, da so se včlanili vsi profesorji filozofije in večina študentov ter vsi oficirji v Gorici stacioniranega bataljona princa Leopolda s feldmaršalom baronom Herbertom na čelu. Perner, *JBMVT für 1847*, str. 66.

⁶⁶ Staničevo pismo v: Noch einiges zum Berichte über den Verein gegen Thierquälerei in Görz, *Illyrisches Blatt*, 29, 1847, str..

⁶⁷ To so bili konzistoriji v Ljubljani, Št. Andražu/St. Andra (lavaninska škofija), Celovcu (krška škofija), Trstu, Kopru, Krku in Zadru. Na Krku se je že aprila 1846 včlanilo 29 oseb: stolni prošt in poznejši krški škof dr. Franjo Feretič (Ferretich: 1816-1893), ki je bil zelo aktiven v hrvaškem narodnem gibanju, ter večje število duhovnikov, učiteljev in učiteljic.

⁶⁸ Okrajni komisariati v Kopru, Poreču, Osojah/Ossiach, Trbižu/Tarvisio, Žičah, Turjaku in Žužemberku ter na Goriškem v Červinjanu/Cervignano, Kojskem in Trziču/Monfalcone. Na Osojah je društvo pridobilo 21 članov, med njimi predstojnika komisariata in šest uradnikov.

⁶⁹ Okrožni uradi v Celovcu, Beljaku in v Gorici. Ti so svojim komisariatom priporočali, da se včlanijo v društvo.

⁷⁰ Staničevo pismo v: Noch einiges zum Berichte über den Verein gegen Thierquälerei in Görz, *Illyrisches Blatt*, 29, 1847, št. 83; Perner, *JBMVT für 1846*, str. 58-59, 70; Perner, *JBMVT für 1847*, str. 66.

⁷¹ NUK, MS 1387, Stanig, pismo Pernerju, 21. 2. 1845, v: Perner, *JBMVT für 1844*, str. 47.

⁷² Perner, *JBMVT für 1842*, str. 9; 1 bavarski čevlj = 29,19 cm.

⁷³ Perner, *JBMVT für 1843*, str. 50. Litografijo so objavili v večjih bavarskih vladnih časopisih.

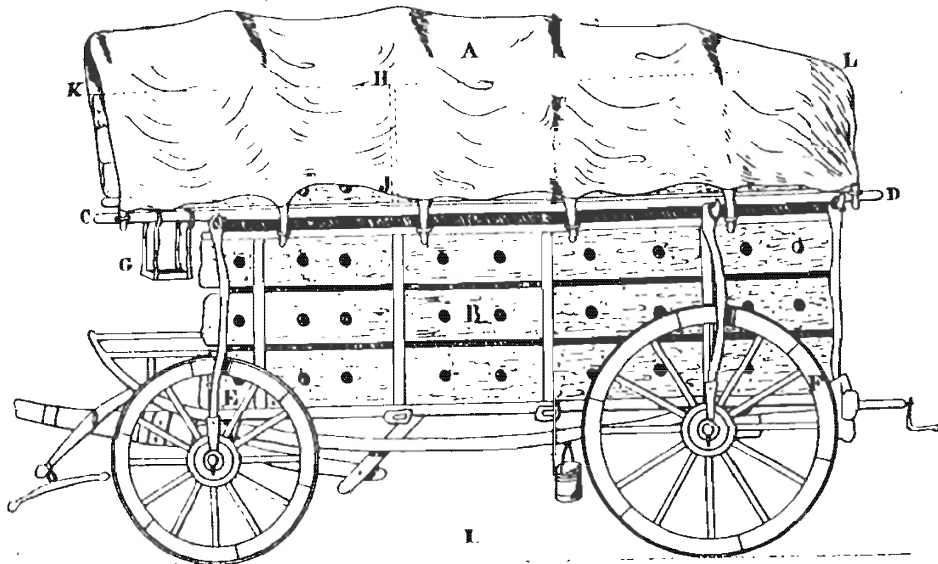
⁷⁴ Perner, *JBMVT für 1846*, str. 58.

⁷⁵ Levec, *Valentin Stanič, Feuilleton iz Soče*, str. 16.

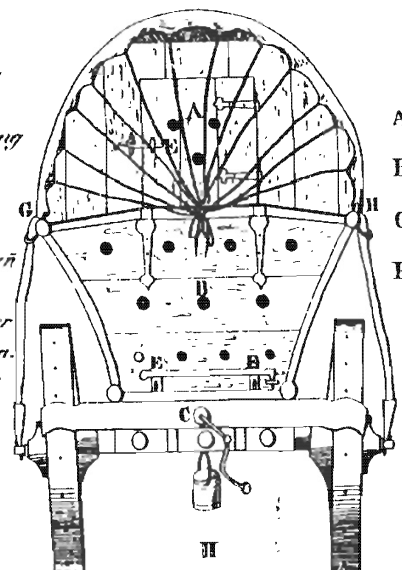
⁷⁶ Perner, *JBMVT für 1852 und 1853*, str. 60.

⁷⁷ B - k, Še enkrat o miloserčnosti do žival, *Novice*, 11, 1853, št. 206.

*Ansicht eines zum Transport eingebundener Kälber
geeigneten Wagens*

- A. Obere größere Abtheilung
für 18 Kälber
B. Untere kleinere Abtheilung
für 12 - 14 Kälber
CD Obere Wagenlänge 10½'
EF Untere Wagenlänge 14'
G. Der Sitz für den Fuhrmann
HJ eingeschobenes Fach für
allenfalls unruhige Kälber
KL Höhe der breiteren Seiten-
wand der oberen Abthei-
lung

- A Obere Abtheilung
B Untere Abtheilung
C Die Sperre
E. Die Schubriegel der Ein-
und Ausladungsthüren

Bemerkung.

Über die Abtheilung A eine Plache, unter dieser auch Luftlöcher, wie sie bey der Abtheilung B ange-
zeigt sind, oder nach Belieben Latten statt der Bretter mit Luftlöchern, im Sommer besser Latten
4GH etwas gekrümmt, damit die Flüssigkeit abläuft 2. Die Breite verschieden nach Verschiedenheit der
Kälber, Wege u. d. gl., jedenfalls so breit, daß die Kälber der Breite nach stehen und liegen können.
Ebenso versteht es sich von selbst, daß auch die Länge und Höhe, überhaupt die ganze Größe des
Wagens nach Umständen geändert werden kann. Für kleinere Kälbertransporte ist leicht und mit gerin-
gen Kosten eine ähnliche der Zahl der Kälber entsprechende Vorrichtung an jeden gewöhnlichen Wagen
anzubringen

Litografija voza za prevoz prostostojećih telet iz Königl. Bayerischer Intelligenzblatt von Niederbayern iz leta 1843. Litografijo je izdelalo Münchensko društvo proti mučenju živali in odtise brezplačno delilo ter objavilo v bavarskih vladnih časopisih. Po tej predlogi so v Gorici izdelali 12 vozov za prevoz prostostojećih telet. Prikazani voz naj bi bil dovolj velik za prevoz 30-32 telet: 18 v zgornjem delu, dolgem 4,8 m, in 12-14 v spodnjem delu, dolgem 4 m. Deske z luknjami so primerne za zimo, za poletje pa so bile bolj priporočljive letve. Plahta naj bi tako pozimi kot poleti ščitila živino pred dežjem, snegom in vročim soncem. Gradnja novega voza naj bi stala 18 goldinarjev, adaptacija že obstoječega pa 6-12 goldinarjev.

Tržaška komisija za nadzorstvo klavnic je že pri vstopu v društvo obljubila "ukinitve nečloveškega ravnanja s klavno živino".⁷⁸ Tudi 60 mesarjev se je verjetno včlanilo v društvo, ker so se z nameravanimi spremembami strinjali in si od njih obetali ekonomske prednosti. Z uporabo novih vozov za prevoz manjše klavne živine se je zmanjšalo ne samo število na poti mrcvarjenih, zbolelih ali celo poginulih živali, temveč tudi verjetnost od mrčesa okuženega mesa. Zdravo meso so lahko boljše in za višjo ceno prodajali. Izgleda, da so si vzeli k srcu razlage živonozdravnikov, da meso trpinčenih živali škoduje zdravju.⁷⁹ Ne vemo pa, če je to spoznanje privedlo tudi do hitrejšega in manj mučnega zakola živine.

V koliko je uspelo omiliti trpljenje goveda, ki so ga včasih tudi po več tednov nezadostno hranjenega in napajane ter neusmiljeno pretepanega brez kakršnegakoli počitka gnali tako dolgo, "da je eno ali drugo zaradi predolge hoje odvrгло parklje in se s krvavečimi nogami ter neznosnimi bolečinami vlačilo naprej",⁸⁰ ni znano. Prav tako ni znano, če so pripravili kmete in voznike do tega, da so svojim vpregam nalagali manj težke tovore in jim na poti dajali hrano in pijačo. Stanič, ki so se mu preobložene in žejne živali smilile, se je večkrat tudi osebno zavzel zanje. Poskrbel je, da so kmeta, ki je na solkanski cesti neusmiljeno udrihal po svojih konjih, ker niso mogli speljati preobloženega voza, kratkomalo zaprli.⁸¹ Verjetno je bil on tisti "plemenit mož, ki se mu kljub njegovemu visokemu položaju in mnogoštevilnim poslom ni zdelo pod častjo in premalo pomembno, da je dal na lastne stroške postaviti korita za napajanje živine."⁸² Toda graje vredno je, da so se nekateri iz te skrbi norčevali in da so bili med njimi tudi taki, ki so korita ukradli.⁸³

Stare odloke, ki so šli v pozabo, so začeli znova uvajati leta 1846 in prestopke kaznovati z denarno ali zaporno kaznijo.⁸⁴ To je n.pr. veljalo za prepoved lova na ptiče za časa valjenja in jemanja jajc iz ptičjih gnezd ter prodaje malih poljskih in gozdnih živali za časa vzreje mladičev, ki jih je v letih 1838 in 1841 izdal ilirski gubernij.⁸⁵ Novi odloki in od-

redbe, ki so jih morda izdale oblasti, niso zabeleženi. Primorski in ljubljanski gubernij gotovo nista izdala nobenega zakona za zaščito živali, drugače bi Perner poročal o njih. Uredb, ki so jih izdajale nižje oblasti, ljudstvo večinoma ni upoštevalo, kajti Stanič je v poročilu 6. septembra 1846 tožil: "Žalostno pa je, da društvo, kljub hvalevrednim energičnim odlokom za odpravo najbolj hudih mučenj živali, ki jih je izdalo c. k. okrožno glavarstvo v Gorici, še vedno nima zaželenih in ustreznih podpore, tako da nekateri poskusi preprečevanja najbolj grobih in razširjenih mučenj živali kot je prevoz tisočih telet v klavnice še niso privedli do zaželenega uspeha."⁸⁶ V ostali Iliriji z izjemo Trsta gotovo ni bilo nič bolje, dočim so v drugih deželah monarhije pridno uvažali zakone in z visokimi globami ter celo zaporom skrbeli za njihovo izvajanje,⁸⁷ da bi zagotovili bolj human prevoz klavne živine. Društva pa so odlikovala z diplomami in denarnimi nagradami tiste, ki so s svojimi dejanji preprečevali in lajšali trpljenje živali.⁸⁸

Mogoče bi goriškemu društvu res uspelo odpraviti ali vsaj odločno omiliti v ljudstvu globoko zakoreninjene trdosrčne načine ravnanja z živalmi, če bi imeli za to več časa. A komaj je Stanič začel svoje delo, že ga je prekinila smrt. Zato se res ni veliko spremenilo, sem ter tja že kakšna malenkost, a nič bistvenega. Društvu je sicer uspelo seznaniti ljudi z nujnostjo boljšega ravnanja z živalmi, a njihovega, mučenja ni uspelo odpraviti, ne preprečiti kriminalnih nagnjenj, prav tako ne vzgojiti novega bolj humanega človeka ter ustvariti svet brez pretepanja, zadajanja telesnih poškodb, uboja in umora. A če se zavetniki živali sploh ne bi poskusili postaviti v bran živali, če ne bi začeli uvažati zakonov za njihovo zaščito, pa naj so bili ti še tako pomanjkljivi in naj so jih ljudje še tako kršili, bi se živalim godilo še slabše. Živinovarstvenikom moramo šteti v dobro, da so želeli usmeriti razvoj v pravo smer, skladno z živalmi in naravo, da so se trudili izboljšati odnos do sočloveka. Njihova vera v moč vzgoje in javnega mnjenja je bila nerealistična, a hvalevredna.

Staničev portret

Za podporo, ki je je bilo goriško društvo proti mučenju živali deležno od münchenskega društva, se je hotel Stanič oddolžiti in je zato predlagal, da bi sedem njegovih najbolj zaslužnih mož sprejeli med častne oziroma dopisne člane Goriške kme-

⁷⁸ Staničovo pismo Pernerju neznanega datuma, verjetno maja-junija 1846, v: Perner, *JBMVT für 1846*, str. 59.

⁷⁹ Münchensko društvo je bavarski vladi predložilo 51 zdravniških atestov, da mučenje živali škoduje njihovemu zdravju in mesu. Perner, *JBMVT für 1846*, str. 37.

⁸⁰ Fuster, *Der Verein wider Thierquälerei*, str. 18.

⁸¹ [Levec], *Valentin Stanič, Feuilleton iz Soče*, str. 25.

⁸² Levec piše, da "je [Stanič] nad Solkanom pod Sveto Gorjo dal narediti korito in korec, da so lahko vozniki svojo upehano živino napajali". [Levec], *Valentin Stanič*, str. 25.

⁸³ Fuster, *Der Verein wider Thierquälerei*, str. 18.

⁸⁴ Perner, *JBMVT für 1845*, str. 42.

⁸⁵ Podobne uredbe je 1838 in 1839 izdal tudi štajerski gubernij. Anton Martin Slomšek, *Postave za ptičji lov, Drobince*, 1, 1846, str. 175.

⁸⁶ Stanig, *Kurzer Bericht, Illyrisches Blatt*, 29, 1847, str. 58.

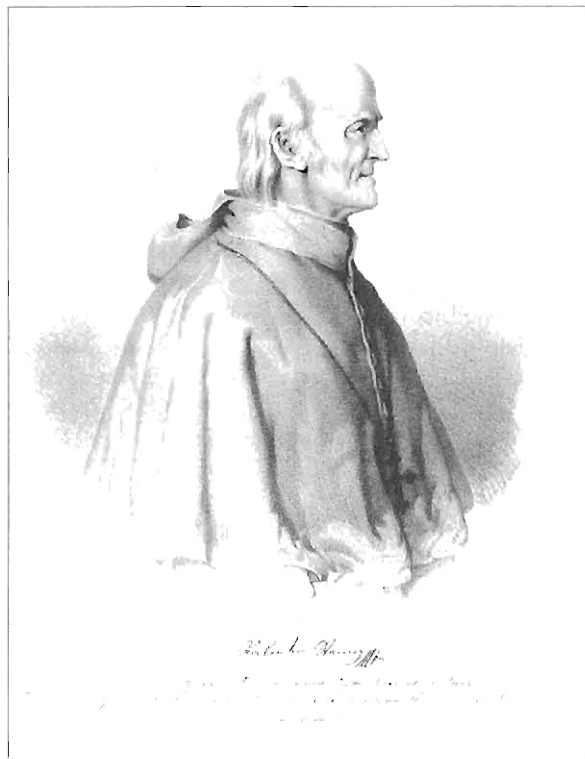
⁸⁷ Tozadevne odloke so izdali na Tirolskem 3. junija 1842 (Perner, *JBMVT für 1842*, str. 11), v Milanu 19. maja 1843 (Perner, *JBMVT für 1847*, str. 49), v Linzu 23. maja 1845 in v Salzburgu 23. junija 1845 (Perner, *JBMVT für 1845*, str. 14).

⁸⁸ Perner, *JBMVT für 1847*, str. 50-51.

tijske družbe.⁸⁹ Prošnji je ta le delno ugodila: 2. julija 1846 je sprejela za člana samo dva, predsednika princa Eduarda in njegovega namestnika Pernerja in jima poslala društveni diplom. Perner se je v Gailovem spremstvu odpravil v Gorico, kjer so ga 13. julija slavnostno sprejeli nadškof Lušin in grof Gleisbah kot predsednika kmetijske družbe in društva proti mučenju živali, Stanič in drugi, Perner pa jim je v zahvalo predal pisma princa Eduarda.⁹⁰ Slikar Wilhelm Gail (1804-1890), znan predvsem po arhitekturnih upodobitvah, je ob prireditvah našel čas, da portretira Staniča. Po vrnitvi v München je po njegovi risbi grafik Ignaz Fertig (1809-1858) napravil litografijo in J. B. Kuhn celo vrsto odtisov. Koliko jih je bilo, ni znano. Vsaj enega, če ne več, je dobil Stanič, ostali pa so skupaj s portreti drugih zaslužnih zaščitnikov živali "viseli v društvenih prostorih v Parizu, na Dunaju, v Linzu, Hannovru, Frankfurtu itd".⁹¹ V Parizu so viseli v mestni hiši v prostorih društva, v Münchnu pa verjetno v Pernerjevem stanovanju, ki so ga uporabljali kot društveno centralo.

Staničeva zagnanost za humanitarne namene, predvsem za ustanovitev društva proti mučenju živali in njegovo izredno predano in zavzeto delovanje zanj, je obrodilo čisto nepričakovan sad – njegovo sliko. Samo zato danes vemo, kako je izgledal. Na portretu so kljub starosti 72 let njegove oči še žive in prodorne, z obraza pa odseva njegova neutrudna volja. O njegovem izgledu v mladosti lahko samo ugibamo. Prav tako lahko ugibamo o usodi njegovih litografij. Eno je Stanič podaril Bleiweisu "v prijateljski spominik",⁹² ena je verjetno ostala v Gorici,⁹³ mogoče v gluhonemnici,

a obe sta izginili.⁹⁴ Eno litografijo, mogoče edino, ki še obstaja, hrani Münchenski mestni muzej.⁹⁵ Odtis na kartonu v velikosti folije (približno DIN A4) je v dobrem stanju, le na kartonu je nekaj rjavih starostnih madežev.

Litografija Valentina Staniča, delo grafika Ignaza Fertiga po risbi Wilhelma Gaila iz l. 1846. Pod portretom sta njegov podpis v gotici in podatek: "erzbischöflicher Canonicus und Dom Scholast in Görz, Gründer des Taubstummeninstituts u. des Vereins gegen Thierquälerei in Illyrien, geb. d. 12. Febr. 1774." (Münchner Stadtmuseum)

Po Staničevi smrti

S Staničevo nepričakovano in prerano smrtjo 29. aprila 1847 je Goriška izgubila enega svojih najbolj zaslužnih mož, društvo proti mučenju živali pa svojo dušo in gonilno silo. V svoji oporoki mu je Stanič sicer zapustil 1100 goldinarjev,⁹⁶ a s tem ni računano, da je delovalo še naprej. Zelo verjetno je počasi zaspalo, kajti gotovo ni bilo nikogar, ki bi

⁸⁹ Poleg predsednika društva Eduarda princa Saxen-Altenburskega in njegovega namestnika dr. Pernerja je predlagal še slikarja Gaila, tajnika in avtorja Zaglerja ter tri druge osebe. APG, AIRSAG, mapa 43 (akti 1846), Staničovo pismo Goriški kmetijski družbi, 10. 5. 1846.

⁹⁰ NUK, MS J387, Staničovo pismo Bleiweisu, 4. 8. 1846.

⁹¹ Perner, *JBMT für 1848 und 1849*, str. 48.

⁹² Bleiweisov pristavek, v: Življenje korarja gosp. Valentina Staniča (Po dohtarju Švabu.), *Novice*, 5, 1847, str. 208. Bleiweis je po njej naročil lesorez, ki ga je objavil v Valentin Stanig v *Koledarček slovenski za prestopno leto 1856*, str. 17.

⁹³ To sklepam iz podatka, da je znani avstrijski alpinist in avtor Purtscheller dobil nekaj fotografij Staničevega portreta od bivšega predsednika goriške sekcije Nemškega in avstrijskega planinskega društva. Eno od njih je podaril elitnemu planinskemu društvu Oesterreichischer Alpen-Club, katerega člani so bili že od nekdaj samo vrhunski alpinisti, da so jo razstavili v društveni knjižnici na Dunaju. Purtscheller, *Eine Erinnerung an Valentin Stanig*, *Oesterreichische Alpenzeitung*, 20, 1898, str. 170-171; Purtscheller je dobil fotografije najpozneje 1894, ker je tega leta prvič objavil izrez Staničevega portreta v svojem članku *Zur Entwicklungsgeschichte des Alpinismus und der alpinen Technik*. *Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 25, 1894, str. 100.

⁹⁴ Ena od teh litografij je obstajala še 1928, ker je takrat Mal objavil njeno sliko v precej manjšem formatu, spodaj odrezano in slabe kakovosti v *Zgodovini slovenskega naroda*, str. 350.

⁹⁵ Litografija Valentina Staniča v: MStM, MS, Cat. Bd. IV, Nr. 977, Carton Nr. 97. Za opozorilo nanjo se zahvaljujem prof. dr. Petru Zimmermannu.

⁹⁶ ASC, 1TCPCG, mapa 18 (testamenti 1847), Stanig, Valentin, kodici k oporoki, 27. april 1847.

se z enako vremo in tako nesebično kot on gnil za koristno stvar. Fister, ki ga je nasledil kot podpredsednik društva, bi mogoče uspel voditi društvo naprej, a je zaradi nastopa profesure na dunajski univerzi že septembra zapustil Gorico. Poročanje o društvu in njenem delovanju je zamrlo: Novice so utihnile, Perner se je v svojih letnih poročilih le od časa do časa spominjal preteklih dogodkov. Po njegovi izjavi iz leta 1864 se je goriško društvo združilo z dunajskim, ki je imelo podružnice po celem cesarstvu, menda tudi na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem,⁹⁷ a bi bilo treba to še preveriti. Nedvomno je vlogo goriškega društva v Trstu in okolici prevzelo leta 1852 ustanovljeno zelo uspešno tržaško društvo proti mučenju živali.⁹⁸ A to se nikakor ni štelo za njegovega naslednika, saj je po njihovi izjavi pobudo zanj dalo dunajsko društvo.⁹⁹ Leta 1860 je štelo 23 članov iz Gorice in štiri iz Ljubljane, med njimi Bleiweisa,¹⁰⁰ dve leti pozneje pa kot častnega člana tudi lastnika rafinerije sladkorja v Gorici Hektorja Ritter pl. Záhonija, torej vsaj dva moža, ki sta za časa Staničevega življenja aktivno sodelovala pri goriškem društvu proti mučenju živali.

Bleiweis je imel preveč drugega dela in obveznosti, da bi lahko prevzel Staničevo vlogo. Kljub temu, da v Novicah ni več objavljajl člankov z živinorastveno tematiko, je poskrbel, da je Miloserčnost še večkrat izšla, zadnjič v četrti nakladi leta 1849.¹⁰¹ Ostal je tudi v stikih s Pernerjem. Predsednik münchenskega društva, bavarski princ Adalbert, mu je 1853 podelil "v znan priznanja za izkazano humanitarnost"¹⁰² društveno bronasto medaljo. Tega leta so se v Novicah spet začeli pojavljati članki proti mučenju živali.¹⁰³

Danes o društvu, ki je kratko število let delovalo po celi Iliriji, na Štajerskem, v Dalmaciji in celo v Italiji ter si z veliko vremo in predanostjo prizadevalo izboljšati življenske pogoje živali, v Gorici ni nobenih sledov. V arhivih, razen mogoče

v arhivu stolnice, ki je že dalj časa nedostopen, ni nobenega gradiva o njem, v knjižnicah niti ene od brošur, tudi ne tistih v italijanščini, ki jih je društvo v tisočih izvodih zastoj delilo med ljudi. To žalostno dejstvo je eden od razlogov za nastanek tega članka.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

APG – Archivio Storico Provinciale di Gorizia

AIRSAG – Archivio dall' I. R. Società Agraria di Gorizia:

- mapa 42 (akti 1845): Fradeneck, dr. Constantin von, pismo Goriški kmetijski družbi, 11. 6. 1845.

- mapa 43 (akti 1846): Stanig, Val[entin], pismo Goriški kmetijski družbi, 10. maja 1846.

ASG – Archivio di Stato di Gorizia,

TTCGP – Testamenti del Tribunale Civico Provinciale di Gorizia:

mapa 18 (testamenti 1847): Stanig, Valentin, kodici k oporoki s 27. aprila 1847.

MStM – Münchner Stadtmuseum.

MS – Maillinger-Sammlung:

Cat. Bd. IV, Nr. 977, Carton Nr. 97: Fertig, Ignaz, litografija Valentin Staniča iz l. 1846 po risbi Wilhelma Gaila.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, Rokopisni oddelek:

MS 956: Arbeitsbuch der Josef Blasnik'schen Buchdruckerei 1845-1853.

MS 1387: Luschin, Franz Xav[er]: pismo Bleiweisu s l. 7. 1847; Stanig, Val[entin]: pismo Bleiweisu s l. 8. 1846.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

JBMVT = Jahres-Bericht des Münchner-Vereins gegen Thierquälerei.

Novice = Kmetijske in rokodelske novice.

SBL = Slovenski biografski leksikon.

Annalen der kaiserl. königl. Landwirtschaftsgesellschaft in Krain. Jahrgang 1846.

Ansicht eines zum Transport ungebundener Kälber geeigneten Wagens, Königl. *Bayerisches Intelligenz-Blatt von Niederbayern*, 2, 1843, Beilage zu Nr. 37 vom 16. September.

B – k: Še enkrat o miloserčnosti do žival, *Novice*, 11, 1853, št. 206.

Bleiweis, Janez: Valentin Stanig. *Koledarček slovenski za prestopno leto 1856*, str. 17-26.

[Bleiweis, Janez]: Drugo pismice Goriški družbi zoper terpinčenje žival. *Novice*, 5, 1847, št. 78, 19. maja.

[Bleiweis, Janez]: *Novice*, 5, 1847, št. 64.

⁹⁷ Perner, *JBMVT für 1862 und 1864*, str. 41.

⁹⁸ Società Triestina contro il maltrattamento degli animali, ki se je 1860 preimenovala v Società Zoofila Triestina.

⁹⁹ *Pubblicazioni della Società Zoofila Triestina*, 3, 1862, str. 65.

¹⁰⁰ *Pubblicazioni della Società Zoofila Triestina*, 1, 1860, str. 41. Možno je, da je bil Bleiweis član že vse od ustnovitve društva, a tega danes ne moremo več preveriti. Tržaško društvo proti mučenju živali je začelo že 1853 izdajati lasten letopis, a se izvodi do leta 1860 niso ohranili. Prvi seznam članov, ki nam je na razpolago, je iz tega leta.

¹⁰¹ Gspan, Stojan Mihael, *SBL III*, Ljubljana 1971, str. 491.

¹⁰² Dr. Demeter Bleiweis vitez Trsteniški, Dr. Janez Bleiweis kot zdravnik in živinozdravnik, v: *Bleiweisov zbornik*, str. 323. Dve navedbi v tem članku sta napačni: medalje ni podelil "bavarski vojvoda Max" temveč "bavarski princ Adalbert", Bleiweis je ni dobil za brošuro *Miloserčnost*, ker je ni spisal on, temveč Stojan. Perner, *JBMVT für 1852 und 1853*, str. 53.

¹⁰³ *Novice*, 11, 1853, str. 206; *Novice*, 12, 1854, str. 242.

Bleiweis vitez Trsteniški, dr. Demeter: Dr. Janez Bleiweis kot zdravnik in živinozdravnik. *Bleiweisov zbornik* (ur. dr. Josip Tominšek), Ljubljana 1909, str. 320-327.

Fradeneck, dr. Constantin von: *Über Thierquälerei in sittlich-religiöser, rechtlicher und legislativer Beziehung*, Klagenfurt 1845.

Füster, Anton: *Der Verein wider Thierquälerei*. Wien 1846.

[Gail, Wilhelm]: *Pfennig Bilder, mit Geschichten für Kinder*, München 1845. V slovenskem prevodu: *Kratke povesti za mladino*, Ljubljana 1845 in 1846.

Gspan, Alfonz: Stojan, Mihael. *SBL III*, Ljubljana 1971, str. 491.

Kidrič, Francè: Füster (Fister) Anton, *SBL I*, Ljubljana 1925-1932, str. 192-193.

Koblar, Francè in Gspan, Alfonz: Stanig (Stanig) Valention, *SBL III*, Ljubljana 1971, str. 439-442.

Koblar, Francè in Premrl, Stanko: Levičnik, Jernej. *SBL I*, Ljubljana 1925-1932, str. 648-650.

[Levec, Fran -] Paulus: *Valentin Stanič, Feuilleton iz Soče*. Gorica 1873.

Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje 1928.

Noch einiges zum Berichte über den Verein gegen Thierquälerei in Görz., *Illyrisches Blatt*, 29, 1847, št. 83-84.

Novice, 3, 1845; 4, 1846; 5, 1847; 11, 1853; 12, 1854.

Perner, dr. Ignaz: *JBMVT für 1842; 1843; 1844; 1845; 1846; 1847; 1848-1849; 1852-1853; 1862-1864*.

Peterlin-Neumaier, dr. Tanja: 200-letnica prvenstvenega vzpona (Watzmann). *Planinski vestnik*, 99, 1999, str. 242-246.

Peterlin-Neumaier, dr. Tanja: Grossglockner praznuje 200-letnico. *Planinski vestnik*, 100, 2000, str. 304-309.

PSZT (*Pubblicazioni della Società Zoofila Triestina*), 1, 1860; 3, 1862.

Purtscheller, Ludwig: Eine Erinnerung an Valentin Stanig. *Oesterreichische Alpenzeitung*, 20, 1898, str. 170-171.

Purtscheller, Ludwig: Zur Entwicklungsgeschichte des Alpinismus und der alpinen Technik. *Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 25, 1894, str. 95-176.

Rozman, Jožef: Šimon Klančnik. *Drobtince*, 7, 1852, str. 115-121.

Slomšek, Anton Martin: Postave za ptičji lov. *Drobtince*, 1 1846, str. 174-175.

Slomšek, Anton Martin: Valentin Stanig. *Drobtince*, 3, 1848, str. 81-91.

Stanig, [Valentin]: Kurzer Bericht über den Görzer Verein wider die Thierquälerei. *Illyrisches Blatt*, 29, 1847, št. 57-58, 61-62, 66.

[Stojan, Mihael]: *Miloserčnost do žival*. Ljubljana 1846.

Štrubelj, Albina: Ljudska vednost o domačih živalih in tuja učenost na naši zemlji. *Traditiones*, 25, 1996, str. 453-460.

Urdich, Antonio: Sul maltrattamenti delle bestie. *Calendario per l'anno comune 1846 dall' I. R. Società Agraria di Gorizia*, str. 27-34.

Valentin Stanič, prvi alpinist v Vzhodnih Alpah (ur. Stanko Klinar), Ljubljana 2000.

Velčić, dr. Franjo: Feretić, Franjo Anijan. *Hrvatski biografski leksikon IV*, Zagreb 1998, str. 166-167.

Zagler, J. J.: *Pflichten gegen die Thiere*. München 1844.

Življenje korarja gosp. Valentina Staniča (Po dohtarju Švabu.). *Novice*, 5, 1847, št. 203-204, 207-208.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Ein Versuch zur Verbesserung der Behandlung der Tiere durch den Menschen - *Görzer Verein wider Thierquälerei* 1845-1847

Nach der Gründung des ersten Tierschutzvereins in England im Jahre 1824 entstanden solche Vereine auch in einigen deutschen Ländern. Im Jahre 1842 wurde der Münchner Verein gegen Thierquälerei, der seine Aktivitäten bald in ganz Europa entfaltete, gegründet. Als der Görzer Domherr Valentin Stanič (Stanig, 1774-1847), der sich einen Namen als Humanist, Dichter, Volkslehrer, Förderer der slowenischen nationalen Wiedergeburt und Alpinist gemacht hatte, im Winter 1845 davon erfuhr, trat der er diesem sofort bei.

Gleichzeitig bereitete er die Gründung eines eigenen Vereins in Görz (slowenisch Gorica) vor, der seine Tätigkeit schon im Juni aufnahm, konstituierte sich aber erst in der Generalversammlung am 14. Februar 1846. Dadurch entstand nicht nur der erste Tierschutzverein im slowenischen Siedlungsgebiet sondern auch in der k.k. Monarchie und war, weil Görz heute in Italien liegt, auch der erste Verein dieser Art in Italien. Mitglieder rekrutierten sich vorwiegend aus gebildeten Kreisen; zu ihnen zählten Adelige, Bürger, Gubernial- und Kreisträte, Beamte, Offiziere, Fabrikanten, zwei Bischöfe, vier Pröbste, Priester, Lehrer, Professoren und Studenten.

Der Zweck des Vereins war es, das unnötige und sinnlose Quälen der Tiere abzuschaffen. Besonderes Augenmerk galt den geknebelten und gebundenen Kälbern und Schafen, die beim Trans-

port zum Schlachthof mehrtägige unbeschreibliche Qualen litten und wenn nicht schon tot, dann in einem erbärmlichen gesundheitlichen Zustand den Bestimmungsort erreichten. Auch das Los der Zugtiere, die viel zu schwere Lasten zu ziehen hatten und dabei meistens weder getränkt noch gefüttert wurden, sollte verbessert werden. Die Tierschützer versuchten, eine zweckmäßigere und schnellere Tötung der Schlachttiere herbeizuführen sowie das Quälen der Tiere zur menschlichen Belustigung abzuschaffen. Sie waren bestrebt, die Menschen in Bezug auf ihre Behandlung der Tiere und dadurch auch in ihrer Einstellung zu den Mitmenschen zu verbessern, wodurch ihrer Meinung nach eine humanere Gesellschaft frei von Gewalttaten und Verbrechen entstehen würde.

Zum Erreichen dieser Ziele setzte man vor allem auf Überzeugungs- und Belehrungsarbeit. Lehrer und Seelsorger nahmen sich vor allem der Jugend mit Hilfe von geeigneten Schriften, die der Verein kostenlos verteilte, an. Der Sekretär der Krainer Landwirtschaftsgesellschaft in Ljubljana Tierarzt Dr. Janez Bleiweis berichtete ausgiebig über die Ziele und die Arbeit der Tierschützer in der Vereinszeitschrift *Novice*, deren Herausgeber er war, und regte den Pfarrer und Schriftsteller Mihael Stojan an, das einzige Werk auf Slowenisch, die Broschüre *Miloserčnost do žival* (Mildherzigkeit gegen die Tiere), die 1846 auf Kosten der Landwirtschaftsgesellschaft gedruckt wurde, zu schreiben. Der Bischof von Lavant Anton Martin Slomšek, der den Verein ideell und finanziell unterstützte, warb schon in der ersten Nummer seines Jahrbuchs *Drobtince* (Brosamen) für eine humanere Behandlung der Tiere. In Görz verfasste der Kanzler der Erzdiözese Anton Urdich für den Kalender der Görzer Landwirtschaftsgesellschaft für 1846 einen Aufsatz gegen Tierquälerei.

Ein Teil der benötigten Broschüren wurde in München, Mailand und in Ljubljana eingekauft. Vom Münchner Tierschutzverein wurden die Jahresberichte, J. J. Zagners *Pflichten gegen die Thiere* und Wilhelm Gails *Pfennigbilder, mit Geschichten für Kinder*, aus Mailand die italienische Übersetzung der ersten zwei Werke und *Compassione verso le Bestie*, *Novelline* und aus Ljubljana *Miloserčnost* bezogen. Der Verein ließ das außerordentlich ansprechende Kinderbuch von Gail in slowenischer und italienischer Übersetzung in Ljubljana drucken. In Görz verfasste der Theologieprofessor Dr. Anton Fuster eine eigene Schrift *Der Verein wider Thierquälerei*, die 1846 auf Kosten des Vereins in Wien gedruckt wurde. Die vom Verein selbst verlegten (über 13.000 Exemplare) und die eingekauften Broschüren verursachten dem Verein, obwohl die Anzahl der Mitglieder und damit die Einnahmen durch Mitgliedsbeiträge (30 Kreuzer/Jahr) ständig wuchsen – im

Juni 1846 waren es schon 1000 –, trotz Spenden, vor allem seitens der Steiermärkischen Geistlichkeit, ein erhebliches Defizit (über 60%).

Die Tätigkeit des Vereins erstreckte sich auf ganz Illyrien, zu dem das Küstenland, Krain, Kärnten, Istrien und Quarnerinseln gehörten, und auf Steiermark, Dalmatien und das benachbarte Lombardisch-Venetianische Königreich. Im Görzer Gubernium trat dem Verein die überwiegende Mehrheit der gebildeten Bevölkerung, in der Zuckerraffinerie auch die meisten Handwerker und Arbeiter bei. Konsistorien, Bezirkskommissariate, Kreisämter sowie Klöster in Illyrien und Steiermark unterstützten den Verein mit Beiträgen und der Anwerbung neuer Mitglieder. In Triest erfreute sich der Verein besonders großen Zulaufs: Magistratsräte, Schuldirektoren, Studenten, die gesamte Metzgerinnung (60 Metzger) und die Viehschlacht-Aufsichts-Kommission traten dem Verein bei.

Um die Schlachttiere ungebunden und freistehend transportieren zu können, finanzierte der Görzer Zuckerfabrikant Ritter von Záhoni den Bau von 12 Transportwagen nach dem Münchner Muster, die den Viehtransporteuren übereignet wurden (Einen davon schenkte Stanič Bauern aus Tolmin). Die Triester Metzger versprachen, wohl aus wirtschaftlichen Überlegungen, die "Abstellung der unmenschlichen Behandlung des Schlachtviehes." Um den Durst der Zug- und anderer Tiere stillen zu helfen, ließ Stanič auf eigene Kosten in der Nähe von Görz Wassertröge zum Tränken der Tiere aufstellen.

Von der Obrigkeit wurden die schon in Vergessenheit geratene Verordnungen, so z. B. zum Schutz der brütenden Vögel und der kleinen Feld- und Waldtiere, wieder angewandt und neue Verordnungen zum Schutz der Tiere erlassen. Obwohl bei der Missachtung der Gesetze Geld- bzw. Arreststrafen verhängt wurden, hatten diese wenig Erfolg, da Leute von alten Gewohnheiten ungern abließen.

Staničs Einsatz für die Abschaffung von Tierquälerei führte zur Entstehung seines einzigen Portraits, das im Juli 1846 von dem Architekturmalers Wilhelm Gail in Görz geschaffen wurde. Mindestens einen lithographischen Abdruck bekam Stanič, andere hingen zusammen mit Portraits anderer verdienten Tierschützer in den "Vereinslokalen in Paris, Wien, Linz, Hannover, Frankfurt etc."

Am 27. April 1847 starb unerwartet Valentin Stanič und bald danach hörte die Tätigkeit des Vereins auf. In der kurzen Zeit von zwei Jahren, in denen er bestand, ließen sich weder die Tierquälereien beseitigen noch wurde eine bessere humanere Gesellschaft geschaffen. Aber ein lobenswerter Versuch wurde gemacht.

izvirni znanstveni članek

UDK 796.926(497.4 Trnovska planota)930:796.926
prejeto: 23. 7. 2001

Borut Batagelj

univ. dipl. zgodovinar, podiplomski študent, Na livadi 5, SI-5270 Ajdovščina

"Snežke"

Prispevek k zgodovini smučanja na Trnovski planoti

IZVLEČEK

Avtor analizira zgodnji pojav modernega smučanja na Slovenskem, ki je vezano na Trnovsko planoto v začetku devetdesetih let 19. stoletja. Ob poskusu rekonstrukcije naročila prvih norveških smuči se ukvarja še z domnevno prvim smučarskim tekmovanjem na Slovenskem, s širjenjem smučanja iz planote in še z nekaterimi drugimi vprašanji. Zaradi hipotetične datacije naročila prvih smuči ne moremo potrditi, da je šlo pri smučanju na Trnovski planoti dejansko za prvi primer modernega (ne starosvetno – ljudskega tipa, na Blokah dokazanega že v 17. stoletju) smučarstva na Slovenskem.

KLJUČNE BESEDE

smučanje, zgodovina, Trnovska planota, tekmovanja

SUMMARY

*"SNEŽKE" (SKIS) A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF SKIING ON TRNOVSKA PLANOTA
(TRNOVO PLATEAU)*

The author analyses the early occurrence of modern skiing on Slovene territory that is linked to the Trnovska planota, at the beginning of the nineties of the 19th century. The author tries to reconstruct the order of the first Norwegian skis; he also deals with presumably the first skiing competition on Slovene territory, with the spreading of skiing from the plateau, and with some other issues. Because of the hypothetical date of the first order of skis we cannot confirm that the Trnovska planota skiing was actually the first example of modern (not old-fashioned-folk type, proved for Bloke to have existed already in the 17th century) skiing on Slovene territory.

KEY WORDS

skiing, history, Trnovska planota, competitions

O zgodnjem fenomenu modernega smučanja na Trnovski planoti je na ušesa prišlo že marsikaj, zgodovinarji, ki naj bi temu fenomenu dali pravo mesto v korektni zgodovinski interpretaciji, pa so ostali nemi. Z izjemo pogosto pozabljenega Marjana Jeločnika¹ se z rekonstrukcijo in približevanjem objektivni sliki začetkov smučarstva na Trnovski planoti ni od sedemdesetih let 20. stoletja nihče resneje ukvarjal. V zadnjem času pa so bili nekateri dvomljivi podatki (zavestno ali ne) krivično in napačno usmerjeni bolj za njihovo pragmatično sodobno rabo. Tako se je o dogodku, ki je sicer v zgodovinski tematiki zelo pomemben, ustvarila v "instant" zgodbi povelečevanja preteklosti historično gledano popolnoma nevredna slika. V zgodovino pač ne gre drezati iz miselnih predstav sodobnosti in iz historičnih trenutkov pobirati le "revolver" sestavine. O začetkih smučanja na Trnovski planoti se je tako doslej v glavnem pisalo in govorilo bolj v smislu senzacionalizma udarnih informacij, ki so podatke povzemale iz bolj ali manj bližnje preteklosti, največkrat pa kar po "halo efektu". Vse skupaj je bilo začinjeno še z nepoznavanjem okoliščin občin razsežnosti zgodovine smučanja v srednjeevropskem prostoru. "Odkritja" prvih smuči in tekem v srednji Evropi, vezana na obravnavani pojav, ki so doživela enega od vrhuncem v letu 1995,² so se medtem na srečo že rahlo poglela. Ostajajo pa še druge nejasnosti.

Pogosto prav pri zgodovini telesne kulture na Slovenskem, ki na žalost še nima ukoreninjene tradicije, opazamo nekatere nepravilnosti v razlagah. Prav nič ni narobe, da postaja vse več področij vrtilček ljubiteljev (prav nasprotno), bilo pa bi pravilno, če bi javnost znala delo zgodovinarjev pravilno ovrednotiti. V slovenskem prostoru še vedno na tehtnici ni prave razprave o začetkih smučarstva na Trnovski planoti, ki bi odtehtala vse pretekle publicistične napake. Upajmo, da se bo z objavo pričujoče razprave stanje vsaj malo izboljšalo.

Predzgodba "snežk"

Poglejmo najprej v prerez historičnega trenutka. Preselimo se zelo na kratko na Dol, v majhno vasico na robu Trnovske planote. Dol se je včasih imenovala vas nad Ajdovščino, ležeča na delu Trnovske planote nad zgornjo Vipavsko dolino, poimenovanim preprosto Gora. Danes je Dol del

vasi z enotnim imenom Predmeja (približno 900 m n.m.v.). Trnovska planota je imela vedno ostre zime. Podnebje je tipično celinsko, z visoko snežno odejo pozimi.

Prebivalce je oblikovala narava in njen bližnji stik z njo. Opravljali so dela, ki jim jih je ta ponujala. Stoletja so preživeli kot gozdarji, lovci, pastirji. Živeli so bolj zase, pozabljeni od ostalega sveta, sami pa so komaj vedeli za svet dlje od križkega grofa Attemsa, kateremu so plačevali dajatve.

Svet so začeli spoznavati kasneje, ko so počasi postajali del industrializirajočega sveta. Iz gozdov so kot furmani z vozovi v dolino vozili les za številne vodne žage, iz globokih kraških brezen so v oddaljene kraje prevažali naravni led, k zaslužku jih je povleklo sezonsko delo na Tirolskem, v Slavoniji, Dalmaciji. Velika sprememba je bila, ko fevdaletc ni več neposredno posegal v njihovo življenje in je namesto njega nastopila večinoma država. Ta je v svoji politiki penetracije uradništva vzpostavljala učinkovit državni aparat. Z nameščanjem uradnikov v najbolj zakotne predele monarhije je hotela zgraditi močno in moderno državo, ki bi bila zopet zmožna krojiti prihodnost Evrope.

Dol je v tem pogledu doletela sprememba ob koncu 19. stoletja, ko sta v ta idiličen svet odločilno vstopili dve osebi: učitelj in gozdarski oskrbnik. Oba sta v imenu napredka in zaslužka bistveno spremenila podobo pa tudi miselnost ljudi. Na planoti nista bila prva predstavnika svojega poklica, sta pa gotovo najmočnejše zaznamovala lokalno zgodovino tega območja in prinesla nekaj duha moderne dobe.

Zadišalo jima je tudi smučanje, takratna novost srednje Evrope, ki se je ob koncu 19. stoletja bliskovito razširila iz skandinavskih dežel. "Snežke", kot so jih takrat izvirno poimenovali Gorjani, sta uvedla med svoje varovance.

Tandem Josef Jarisch in Edmund Čibej

Josef Jarisch (1848–1906),³ rojen v Dunajskem Novem mestu, je kot tuj in mlad nadgozdar prišel na Dol leta 1880, gozdni oskrbnik pa je postal leta 1887. Med Gorjani so imeli gozdni oskrbniki vedno velik ugled in vpliv, saj je vse prebivalstvo večinoma delalo v erarskem gozdu. Moški so delali kot drvarji, oglarji ali cestarji, ženske po gozdnih vrtovih, otroci pa so tam največ pasli. Vse to je prebivalce spravljalo v odvisnost od *"gospode, ki je v gozdnem oskrbništvu vedrila"*⁴ Nekateri pa so se s svojimi dejanji globoko vtisnili v spomin pre-

¹ Jeločnik, *Začetki in razvoj smučanja v Sloveniji in evolucija alpske tehnike*, str. 47–61.

² Na ta problem je takrat kratko opozoril le Branko Marušič v rubriki Prejeli smo, v Primorskih novicah (28. 2. 1995). *"Tudi zgodovino smučanja je potrebno – tako kot vse drugo, kar sodi v svet človekovega materialnega in duhovnega sveta – obravnavati z znanstveno – raziskovalno metodo dela. Le tako se bomo izognili tudi nekaterim senzacionalnim odkritjem."*

³ Župnijski arhiv Otlica, Status animarum II.

Z ženo Ano, ki je bila le dan mlajša od njega (roj. 20. 5. 1848), sta imela tri otroke: Josef (roj. 21. 9. 1874), Karel (roj. 15. 5. 1876, tragično utonil v Soči pri Podgori 2. 7. 1891) in Isabela (roj. 10. 1. 1887).

⁴ Plesničar/Čibej, *Lovec*, 1940, str. 372.

bivalcev in jim tolikokrat ustregli, da so ob njihovem odhodu iskreno žalovali.⁵

Ko je Jarisch delal med Gorjani, so ga ti vzljubili in on je vzljubil njih. Prizadevnost so mu poplačali tako, da so ga volili v občinsko starešinstvo lokavške občine, v gospodarski svet domače občine in za predsednika krajevnega šolskega sveta Dol – Otlica. Jarisch se je rad zatekal v različne predele Trnovskega gozda, k srcu pa mu je najbolj prirasla Smrekova draga. V tem okolju je v času njegovega službovanja zrasla lepo opremljena lesena kočica, ki jo je po svoji ženi poimenoval Anina kočica. Vsak, ki je kdaj zašel v Trnovski gozd, si jo je ogledal, najpogosteje seveda lovci in planinci. Kočo so pred prvo vojno požgali divji lovci. Poleg Anine kočice je poskrbel še za gradnjo gozdarske kočice na Selovcu. Neizbrisen spomenik pa si je ta neutrudni mož začel postavljati leta 1892 z graditvijo ceste Slokarji – Dol.⁶ Ta pot, speljana iz doline preko vzhodnih strmih pobočij Čavna, je dobila zaradi originalne izpeljave, slikovitih predorov in mostov vzdevek "Čavenski Semering".⁷ Dolški župan Krapež je ob tej priložnosti spesnil sonet, Slava Čavnu, ki ga v zadnji tercini konča:

*"Slavimo zmago zdaj Gorjani!
Ko cesto v Čavnu smo speljali,
z Vipavci bomo rokovali."*⁸

Jarisch je postal leta 1895 gozdni svetnik ter bil istočasno premeščen z Dola v Beljak. Težko je odhajal in se s solzami poslavljaj od domačinov, vsakega posebej je objel in poljubil.⁹

Tako kot Jarischa je tudi Čibeja (1861–1954) zanesla na planoto poklicna zaposlitev. Doma je bil iz Slokarjev (danes del Lokavca pri Ajdovščini), majhne vasice ob vznožju Čavna. Čibej je bil prvi učitelj novoustanovljene šole na Dolu. Tja so ga goriški šolski oblastniki premestili v letu 1884 iz Rihemberka (danes Branik). Za svojo premestitev je bil hvaležen oblastem, saj so ga poslali v neposredno bližino rojstnega kraja ter mu s tem naklonili njemu rajsko lepi kotiček zemlje: "Z nebotične višine dol-otliških obrobni sten sem odslej dan za dnem opajal svojo dušo nad Vipavsko dolino in goriškim Krasom s prelestnim razgledom, razširjajočim se pod menoj od Nanosovih grebenov daleč tja v nedoglednost proti jugu in jugozapadu, kolikor je pač neslo oko po širni gladini severnega Jadrana."¹⁰

Edmund Čibej (1861–1954)

Čibej je bil tudi aktivni član v letih 1903–1904 ustanovljene Ajdovsko–Vipavske podružnice Slovenskega planinskega društva.¹¹ Širšo planinsko vedoželjno javnost je seznanjal s Trnovsko planoto na predavanjih,¹² najodmevneje in učinkovito pa jo je predstavil leta 1906 s članki v Planinskem vestniku.¹³

Že izkušnja prve noči na planoti ga je spodbudila k razmisleku o starih bivanjskih navadah Gorjanov. V enoprostorski hiši kasnejšega župana Krapeža je sicer prespal v postelji, ki mu jo je odstopil skupaj še z nekim orožnikom, a mu je družbo v prostoru delalo 8 mladih prašičkov in mati svinja. Prišel je do prvega sklepa – prašički morajo v hlev. Še več takšnih modernih sprememb naj bi uvedel; prav tako je štel za svojo zaslugo, da je z gradnjo dimnikov spravil dim iz zadimljenih hiš Gorjanov.¹⁴

Njegova prva naloga je bila izobraževanje mladine in nanjo je postal kasneje mlad učitelj najbolj ponosen. Dela je imel obilo, saj je bilo območje v

⁵ Plesničar/Čibej, Lovec, 1940, str. 372.

⁶ Cesto so dogradili do leta 1897, torej dve leti po njegovem odhodu. Stroški gradnje so obremenili gozdni erar za 80.000 kron. Po njej so letno prepeljali 8000 m lesa. Planinski vestnik, XII, 1906, št. 7, str. 110.

⁷ Plesničar/Čibej, Lovec, 1940, str. 373.

⁸ Močnik, Trnovska planota, str. 117.

⁹ Plesničar/Čibej, Lovec, 1940, str. 373.

¹⁰ Plesničar/Čibej, Lovec, 1940, str. 95.

¹¹ Čibej je bil ob ustanovitvi načelnikov namestnik. Ajdovsko–Vipavska podružnica SPD je bila de iure ustanovljena šele leta 1904, ker je c.k.r. namestništvo v Trstu šele takrat potrdilo njena pravila. Planinski vestnik, X, 1904, št. 2.

¹² Planinski vestnik, XII, 1907, št. 5.

¹³ Edmund Čibej: Trnovska planota in troje najlepših razgledišč v Trnovskem gozdu. Planinski vestnik, XII, 1906, št. 7–8.

¹⁴ Čibej, Občina Dol–Otlica, str. 24–25.

"Gozdni hudiči" – lovci z Dola. V spodnji vrsti prvi z leve sedi Josef Jarisch, eden od začetnikov smučarstvu na Dolu. Poleg njega sedi Filip Kainradl, zmagovalac "izleta na stavo" na Goljak leta 1895.

veliko pogledih zaostalo. Med vpisanimi 7 do 14 letnimi otroci je našel le 17 takih, ki so znali vsaj malo brati in pisati. Z večino ostalih je začel na novo; to je veljalo tudi za 14 mladeničev in deklet, ki so ga zaprosili, naj jih nauči brati in se vsaj podpisati.

Kdo in kdaj je prve smuči naročil?

Čibej je edini vir, ki nam poroča o zelo pomembnih podatkih o začetku smučarstva na Trnovski planoti. Na njegovih podatkih temeljijo danes številne objave, ki postavljajo v ospredje njegovo pionirstvo ter letnico 1888 (prvič objavljeno šele leta 1938). Poudarek dajmo na dva osnovna podatka. To je,

1. da je bil pobudnik Čibej in
2. da je smuči dobil 15. oktobra 1888.

Prav nobena od dveh trditev v strokovni zgodovinski študiji ne more obveljati!

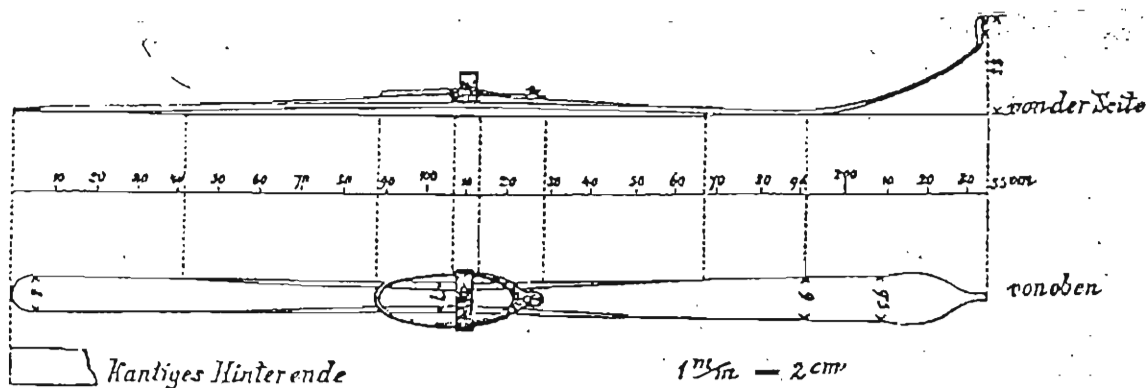
Če naj je zgodovinarju raziskovalcu vedno pred očmi vsaj rek *ad fontes*, naj torej preprosto pozabi na udobno prepisovanje od drugih avtorjev in se skuša z interpretacijo obstoječih najdenih virov približati zgodovinski resnici. Toda tako kot poudarja francoski zgodovinar Bloch, obstoj in vsebina vira sploh nista ključna. Zgodovinar mora

viru zastaviti tudi prava vprašanja. Prav tu je potrebno biti pri interpretaciji začetkov smučanja na Dolu posebno pozoren.

Pred decembrom 1894 nimamo sodobnega vira, ki bi smučanje na Trnovski planoti potrjeval, kaj šele da bi ga postavljajal v leto 1888. Šele takratni zapis v Primorcu (priloga Soče) nam med dopisi prvič dokazuje obstoj smučanja na Trnovski planoti. Dopis nam tamkajšnje smučanje končno potrди, ne potrди pa nam omenjene letnice, niti naročnika (Čibeja). Prav nasprotno. V Primorcu je bilo objavljeno takole: *"Učeni in v vsaki stroki iznajdeni gospod gozd. oskrbnik na Dolu, spomni se slavnega 'Nansena', ki je prepotoval Grenlandijo na tako imenovanih 'čevljih za sneg' – ('snežke') – nemško 'Schneeschuhe': Škandinavec imenuje to pripravo: 'Ski'. Da pomore sebi in gozdarjem, naroči imenovani gospod za poskus ene snežke."*¹⁵ Pisec vrstic, pod psevdonimom podpisani Tone Smuknaprej, je pripisal naročilo prvih smuči dolskemu gozdarskemu oskrbniku, torej Josefu Jarischu.¹⁶

¹⁵ Primorec, 21. 12. 1894.

¹⁶ Prav mogoče je, da je bil pisec dopisa pod psevdonimom Tone Smuknaprej Čibej, ki je tako izkazal čast takrat še na Dolu delujočemu Jarischu.

Telemark smučka iz leta 1893

Ta podatek pa nam potrdi še en članek, objavljen marca 1895 v Soči. Tudi v njem je jasno imenovan naročnik. "Pred par leti je naročil prve snežke na Primorskem tuk. gozd. oskrbnik..."¹⁷ Edini objavljeni sočasni vir iz konca 19. stoletja (verjetno pisan od Čibeja, ki je bil v tem poslu med Gorjani najbolj domač) nam torej natančno imenuje naročnika. Kasnejši Čibejevi memoarski spisi pa nam prinašajo drugačne podatke. Naročnik prvih smučí naj bi bil njihov avtor. Si je Čibej neupravičeno pripisal vse zasluge?

Prvič je opisal svoje naročilo v Jutru leta 1938. K pisanju ga je spodbudil članek v italijanskem listu *Giornale d'Italia*, ki je pisal o zgodovini smučanja in njegovem osvajanju iz Norveške. Avtor v njem navaja, da so prve smučí prišle v Avstrijo in Nemčijo v letu 1889, v Italijo pa 7 let pozneje, to je leta 1896. Edmund Čibej se je čutil ob tej priliki prizadet in je v Ljubljani živčemu prijatelju Pavlu Plesničarju poslal članek o svojih smučskih začetkih. Plesničar ga je izročil uredništvu Jutra, ki ga je objavilo.¹⁸

Enako je opisal v nadaljevalki Profili zelene bratovščine iz Trnovsko-idrijskega gozda v Lovcu leta 1940, ki jo je prav tako priredil Plesničar. Pri nabavi prvih smučí ne omenja Jarischa, ampak le Čibeja: "L. 1888 sem dotedanje svoje naziranje o zimi korenito izpremenil. K temu so pripomogle smučí – prve na slovenskih tleh! – ki sem jih bil prejel tisto leto naravnost iz Kristijanije."¹⁹

V Čibejevem kratkem tipkanem rezimeju delovanja na Dolu, Občina Dol – Otlica, kjer se na zadnjih straneh spominja smučarskih začetkov, omenja kot začetnika le še sebe. Jarischa omenja le še kot "nepozabnega in vnetega za vse novo,"²⁰ ki je naročil mizarju Francetu Krapežu – Porobanovcu, naj naredi kopije norveških smučí. Če si je morda zdravo kdaj dovoliti tudi malce pikolovstva, bi navedli tudi takšen argument. Ko je Čibej napisal, da

je Porobanovec naredil smučke, "enake onim, ki so došle iz Norveškega", je kasneje nad prostorom med "onim" in "ki", natipkal še "mojim".²¹

Čibej, ki je bil ob takratnem pisanju star že čez devetdeset let, tipkopis je namreč izdelal v juniju leta 1950, je bil povsem prepričan v svoje zasluge. Sporen je tudi datum prejetja smučí, saj 15. oktober 1888 ni dokazljiv.

Ta datum se je ohranil na listku, ki je del zapuščine v Čibejevi hiši pri Slokarjih v današnjem Lokavcu. Nanj je Čibej zapisal: "Prve smučke došle iz Norveške 15. 10. 1888 – Kristijanija – (Oslo) na Dol – Ajd. Weltblatt I. 1888 piše: Eine neue Erfindung von Fritjof Nansen – in E. Čibej je prvi rezal sneg po Trnovski planoti."

Povod za naročilo smučí na Dolu naj bi bil omenjeni članek v dunajskem listu Weltblatt, zopet sila spornemu viru.²² Kljub temu, da je povod naročila lahko tudi sporen, pa sam širši vzrok ni. Če odmislimo upoštevanje geografskih značilnosti in vzamemo to kot preprosto danost okolju, je tako kot pri veliki večini srednjeevropskih smučarskih pionirjev, tudi temu naročilu botrovala "Nansenova mrzlica". Znamenitemu Norvežanu Fritjofu Nansenu, ki je postal kasneje najbolj znan kot nobelovec za mir, se je v petčlanski ekspediciji posrečilo v poletju in jeseni 1888 prekoračiti Grenlandijo.²³ Podvig je kasneje opisal v zelo uspešni knjigi. V nemški izdaji opisa podviga, ki je izšla leta 1891 v skoraj 900 strani zajetnem delu v dveh zvezkih, je Nansen največje zasluge za uspeh eks-

²¹ Čibej, Občina Dol-Otlica, str. 30.

²² Časnik v Sloveniji ni dostopen v nobeni instituciji in ga iz objektivnih razlogov avtor razprave ni pregledal. Če pa naj zaupamo izsledku Marjana Jeločnika, ki se je prav s tem namenom dvakrat mudil na Dunaju v takojšnji "Nacionalki", je potrebno poudariti, da tega članka avtor ni zasledil. Glej v: Jeločnik, *Začetki in razvoj smučanja v Sloveniji in evolucija alpske tehnike*, str. 56.

²³ Polednik, *Der Weltwunder Skisport*, str. 37. Termin "Nansenfieber" po Hannes Strohmeyer, *Zur Geschichte des Skisports*, v: isti, *Beiträge zur Geschichte des Sports in Österreich*, Öbvahpt Verlag, Wien 1999, str. 346.

¹⁷ Soča, 15. 3. 1895.

¹⁸ Jutro, 6. 2. 1938.

¹⁹ Plesničar/Čibej, *Lovca*, 1940, str. 98.

²⁰ Čibej, Občina Dol-Otlica, str. 30. Edmund Čibej je v tem tekstu Josefa Jarischa poslovenil v Josip Jariš.

pedicije pripisal prav norveškemu smučanju.²⁴ Nansenu pripisujejo odločilno vlogo pri premeščanju smučanja iz nordijskih dežel v Alpe ("alpski boom") tudi številne historične študije.²⁵

Praktično je datum prihoda smučí na Dol (15. oktober 1888) nemogoč, saj je bil takrat Nansen skupaj s svojo ekipo še vedno na povratku iz zelo uspele in odmevne ekspedicije. V oktobru 1888 so bili šele na poti iz Grenlandije in čeprav bi bilo celo mogoče, da bi o uspelem podvigu že poročal dunajski Weltblatt, je nemogoče, da bi smučí že bile pri Čibeju. Pismo v tako kratkem času ni moglo potovati najprej na Dunaj in nazaj, nato pa še pošiljka preko Kristijanije iz "neke tvrdke"²⁶ na takrat zelo oddaljeni Dol.

Dodaten argument napačnemu datumu je lahko tudi naslednji. Čibej je v svojem ohranjenem tipkopisu napisal, da je novembra istega leta opisal smučke v Gabrščkoví Soči. Tega opisa ni, nanj čakamo do omenjenega decembra 1894, ko se oglasi Tone Smuknaprej.

Prava zgodba se torej bistveno razlikuje in postavlja pod vprašaj splošno priznano interpretacijo. Kdaj in kdo ostaja oziroma je postalo zdaj pomembno vprašanje. Iz ohranjenih virov lahko sestavimo pomanjkljivo zgodbo.

Za naročilo smučí sta nesporno zaslužna oba. Smučí je vseeno, po dogovoru z Jarischem, najverjetneje naročil učitelj Čibej. To lahko sklepamo iz njegovih natančnih opisov prejetja smučí ter začetka vadbe na njih. V obeh prvih časopisnih virih, ki dokazujejo obstoj smučarstva na Trnovski planoti, je domnevni pisec prav tako Čibej. Pisec (Čibej ali kdo drugi) pripiše nesporne zasluge Jarischu zato, ker je gotovo on tisti, ki je dal idejo.

Jarisch naj bi bil naročen na dunajski list Weltblatt, v katerem naj bi nekdo opisal smučí, s katerimi je Nansen prekorlačil Grenlandijo.²⁷ Predstavljajmo si torej, da nekega mrzlega zimskega večera Jarisch prigazi do Čibeja in v topli izbi končno pade ugotovitev, da bi utegnila biti opisana priprava zelo koristna Gorjanom pozimi: "Znano je nekaterim cenjenim čitateljem, koliko trpljenja in muk prestanejo prebivalci po gorah v zimskem času. Vzlic hudemu mrazu, debelemu snegu in večkrat silnemu viharju mora gorjan vendar iz tople sobice v ledeni zrak, da pripravi drva za peč, da donese živini vode i. t. d. Posebno pa občuti te zračne prikazni gozdar v trnovskem

gozdu. Vsak čas in v vsakem vremenu moramo mi gozdarji v naše malo kraljestvo, da je branimo raznih kvarljivcev in škodljivcev, bodi že, da spadajo ti k razni ugrabljivi zverjadi ali pa dvonogim potomcem Adamovim. Najhujše prizadene v zimskem času debel, mehak sneg. Hoja v takem snegu je povsem nemogoča, ako si človek ne naveže na nogi tako imenovane 'krmplice'. – To so leseni obroči prepleteni navskriž z vrvico. S to pripravo se malo bolje hodi v mehkelem snegu, ker se ne vdira zelo globoko. A vendar ima ta priprava zelo slabo stran. Ko je namreč sneg malo bolj vjužen, prijenlje se krmpeljev in človeka tako utruja, da ne more naprej. Konečno je prišlo tudi temu v okoliš." ²⁸

Smučí, katerih koristnost je spoznal najprej gotovo Jarisch, so torej zanimale tudi mladega učitelja. Čibej naj bi po Jarischevem navodilu pisal uredništvu Weltblatta in jih zaprosil za podatke, kje in kako bi se dalo dobiti smučí. Kmalu je dobil odgovor, v katerem je dobil natančen naslov v Kristijaniji.²⁹ Pisal je na dani naslov in pošiljka je po pošti³⁰ iz Kristijanije (danes Oslo) prišla na Dol.³¹

Izključna ne sme ostati niti domneva, da sta smučí naročila skupaj in oba, kar pa je manj verjetno. Za preizkušnjo je gotovo zadostoval en par. Vprašanje, ki nima natančnega odgovora, je le kdaj. Datum je nemogoče določiti, najverjetneje ga gre iskati po letu 1889, če je spodbudil nabavo že članek in ne šele nemški prevod knjige o Nansenovi odpravi, in vsekakor pred letom 1893, če naj verjamemo, da je leta 1895 v Soči objavljena nabava smučí za par let prej.

Kakorkoli že – nič ne more izpodbijati dejstva, da je smučarstvo na Dolu zelo zgodnji pojav smučarstva pri nas. Če sega pred leto 1891 (smučí na Snežniku) pa gotovo prvi na Slovenskem. Zanj sta nesporno zaslužna oba, Jarisch kot posrednik ideje in Čibej kot izvršitelj naročila. Dejstvo je, da sta moža tudi drugače obilo sodelovala in gojila tesne stike. Čibej je hodil pogosteje na obisk k ugledni družini gozdarskega oskrbnika tudi po dolžnosti. Bil je namreč domači učitelj Jarischevi hčerki Isabeli.

Poglejmo, kaj se je zgodilo s "snežkami" po prejetju.

²⁸ Primorec, 21. 12. 1894.

²⁹ Morda mu je posredovala kakšna dunajska firma. Glej naslednjo opombo.

³⁰ Tu se utegne zgodba zopet zaplesti, če naj verjamemo še enemu sodobnemu viru s konca XIX. stoletja, ki piše o dobavi smučí na grad Snežnik dobil najverjetneje v letu 1891, je zapisal, da smučí iz Skandinavije niso pošiljali zgolj preko poštinih pošiljk, ampak preko posredovanj tam živčih prijateljev. Schollmayer je dobil smučí preko prijatelja iz Uppsale na Švedskem. Glej v: Schollmayer, *Auf Schneeschuhen*, str. 49. Prav tako je dobil smučí preko osebnega posredovanja avstrijski smučarski pionir Kleinoscheg iz Gradca.

³¹ *Jutro*, 6. 2. 1938.

²⁴ Nansen, Fritjof: *Auf Schneeschuhen durch Grönland*. Verlagsanstalt Aktien – Gesellschaft, Hamburg 1891.

²⁵ Primerjaj nasprotno tezo v: Grob, Daniel: *Die Anfänge des Skifahrens in der Schweiz, Eine Untersuchung der ersten Skiunternehmungen von 1849 bis 1903*. *Maglingen*, 1998, št. 11, str. 14.

²⁶ *Jutro*, 6. 2. 1938. "Imena se po tolikih letih več ne spominjam", je zapisal Čibej.

²⁷ Trditev je spet le hipotetična. Primerjaj z opombo 22.

Isabela Jarisch na domnevno najstarejši fotografiji na temo smučanja na Slovenskem.

"Novi sport: 'snežke'"³²

To izvirno slovensko ime se je za novo pripravo oprijelo med Gorjani. *"Ta jako priprosta priprava so lesene tanke diljce v širokosti 7–8 cm in dolgosti do 3 m in debelosti 1–3 cm; spredaj so nekoliko navzgor ukrivljene, kakor sani; blizo sredine je z jermenj pritrjena noga."*³³

Sprejem pošiljke, za katero je plačal 15 goldinarjev, je opisal Čibej takole: *"Smučke so došle po mojem naročilu in sicer je bila priložena še enako dolga palica z obročkom na spodnjem koncu. Toda ne malo me je vzlovolilo, da je pošilka došla brez potrebnega navodila, kajti kako naj vendar pričnem in kako naj sploh ravnam s to -- na videz -- tako nerodno pripravo?"*³⁴

Začel je vseeno -- saj vztrajnost in dobra volja premagata vse težave -- četudi brez navodila: *"To je bilo smeha in dovtipov od strani radovedne predmejske publike ob mojih prvih neuspešnih poskusih, ki si jih pa nisem jemal preveč k srcu. Tolažila me je pač zavest, da brez tistih neizogibnih neprijetnosti, ki spremljajo vsak še tako preprost pokret, še nikjer ni bilo, tako jih tudi ni moglo biti pri mojih začetnih vajah ko sem prvi v oni dobi oral ledino na slovenskem smučarskem*

*polju. Poklonov in priklonov, skokov in padcev je bilo nebroj: če sem hotel na desno, je zaoralo na levo; če sem se nagnil za malenkost naprej, mi je bil nos že v borbi s snežno odejo; če me je potegnilo za spoznanje nazaj, se mi je znašla 'ta stara' v mehkem snežnem objemu; če pa so mi smuči zašle na nekoliko pretrdo podlago, tedaj je bil polom spet neizogiben in nedolžno telesce narodnega smučarja je treščilo z vso svojo težo na mater zemljo, da se je pokadilo na sto strani! Joj, kako prijetno je bilo takrat kljub vsem začetnim težavam in bridkostim! Toda dobra volja in jeklena vztrajnost sta končno premagali vse ovire in po nekaj dneh trdega vežbanja je šlo celo boljše, kakor sem si bil prvotno zamišljal vso zadevščino."*³⁵

Njegovo smučarsko znanje takrat ni preseгло kaj več od varnega stanja na smučkah, drsanja in smuka počevno na manjši strmini. Ljudje pa so se mu čudili in ga začudeno opazovali. Posebej šokirani so morali biti starejši ljudje. Po ustnem izročilu se je ohranil prizor, kako je mati tete Žefe Sivške zaklicala, ko je videla Čibeja drseti na smučeh: *"Ježecš Marija, gospoda učitelja hudič po bregu nosi!"*³⁶

Jarisch je bil vseskozi zraven, smuči mu je Čibej najbrž iz radovednosti tudi posodil. Ko je videl to pripravo na svoje oči, je brž naročil svojemu mizarju Francetu Krapežu -- po domače Porobanovcu (1862–1937), naj naredi več parov takih smučj po zgledu dospelega norveškega tipa telemark. Iz najdljivi kolar Porobanovec se je tega lotil. Lesa za smuči seveda ni manjkalo, po jermenje pa so hodili k usnjarjem v Ajdovščino. Prvi so bili s smučmi oboroženi ravno Jarischevi gozdarji, ki so kmalu postali tarča številnih iskrivih komentarjev.

"Gozdne hudiče" je gotovo po snegu bolj nosil že omenjeni vrag kot pa smučarska tehnika. Ob njihovih podvigih so domačini spuščali različne izjave, kot je bila recimo ta takrat objavljena. *"Devetstodevetindevetdeset 'čotastih' polžev! -- ti gozdarji bodo pa kmalu po 'luftu' letali. -- dejala je stara Urša."*³⁷ Na dolgih lesenih smučeh (seveda brez robnikov)³⁸ tipa telemark z usnjenim prstnim in petnim stremenjem in z eno dolgo palico so bili dolski "snežkarji" bolj akrobati kot spretni avtorji vijug. Na to nam kažejo številni zaznamki, od tega, da ob prispelih smučeh in eni dolgi palici ni bilo priloženih navodil, smeh in dovtipi publike, do slikovitih opisov klesanja podob v sneg ob spustih. Sklepamo lahko, da so smuči prvenstveno uporabljali za drsanje po ravnem, ob spustih pa so se verjetno posluževali "tehnične osebne spretnosti".

³² Jutro, 6. 2. 1938.

³⁶ Javorov list, šolsko glasilo OŠ Col, neznano leto (v 80-ih), str. 11.

³⁷ Primorec, 21. 12. 1894.

³⁸ Robniki se uvajajo v tridesetih letih XX. stoletja.

³² Naslov dopisa v: Primorec, 21. 12. 1894.

³³ Prav tam.

³⁴ Čibej, Občina Dol-Otlica, str. 30.

Družina Krapež (Porobanovci). Drugi z desne sedi Franc Krapež, kolar, ki je po vzoru prvih norveških izdeloval smuči domačinom. Levo stoji Rudolf Krapež, ki naj bi se v avstrijski vojski izkazal v smučanju.

O takrat v svetu aktualnih kristijanijah in telemark zavojih, ki so ustrezali takratni opremi, pa na Trnovski planoti najverjetneje niso vedeli prav veliko vse do devetdesetih let 20. stoletja.

"Snežke" so se hitro udomačile med gozdarji. Poleg njih so jih imeli leta 1895 že tudi nekateri uslužbenci občine, navezal pa si jih je tudi župan.³⁹ Jarsicheva zasluga je, da so smuči začeli uporabljati gozdarji pri svojih zimskih opravilih. Z leti vztrajnega "drsanja" so postali dovolj spretni in čeprav so bili večinoma hrusti (takšen kot je bil npr. Filip Kainradl), so bili po ohranjenih opisih sodeč v mehkem snegu večji lahkotnega zibanja kakor labodje na vodi.

Čibej je bil najbolj zaslužen za širjenje smučanja med šolsko mladino. S svojim učiteljskim ugledom je gotovo vplival na starše, da so ti skrivali vsaj preproste smučke tudi otrokom. Najlepši in najdragocenejši primer je ohranjena fotografija Jarsicheve hčerke Isabele na smučeh. Deklica s čepico, stoječa na krajših smučeh in z eno daljšo

palico v roki⁴⁰ je najverjetneje najstarejša smučarska fotografija pri nas.

"Snežke" so torej po zaslugi dveh prišlekov bistveno spremenile zimsko življenje Gorjanov. Njihov glavni pomen je bil v praktični uporabnosti te v zimskem času koristne priprave. Njen prvenstveni značaj je utilitarni, ta pa prinese vključitev novega pogleda na naravo pozimi. "Snežka" jim omogoči osvojitve narave, ki jim je bila dosegljiva le poleti. Aktivnemu planincu Čibeju se je zdelo življenje v zimski naravi celo lepše od poletnega, kaj šele od družabnega življenja v predmejskem hospicu: "Prva leta se mi je zdela zima v hribih ječa, ki človeka priklene, da ne more razmahniti kril po lastni volji, zlasti še, če nasuje dobrotno nebo v svoji radodarnosti le preveč tiste božje beline. L. 1888 sem dotedanje svoje naziranje o zimi korenito izpremenil... In takrat sem kakor izpregledal: odprl se mi je povsem nov, do tedaj še nikoli sluteni zimski svet, in Trnovski gozd mi je bil od takrat tudi pozimi ljub in drag, kakor mi je bil nadvse drag in ljub sredi poletja, ko se je razgrinjal pred menoj v svojem najbohotnejšem zelenju in cvetnem sijaju! Da, tudi zima ima svoje prelustje in v njem svoje življenje!"⁴¹

Čibejeva osebnost nam tako kot številni drugi slovenski smučarski pionirji izkazuje veliko podobnost v tesni povezavi smučanja s planinstvom. Za slovenski prostor lahko resnično pritrdimo tezi, da je smučanje vsaj v začetni fazi razvoja in prebijanja ledu veliko bolj tesno povezano s planinsko kulturo zimske turisticke (npr. drenovci) kot pa, da bi bilo to produkt modernega športnega gibanja.⁴²

Smučanje na Dolu je presenetljivo hitro dobilo novo vsebino, ki je presegla tako utilitarni značaj smučanja kot dimenzije estetike doživljanja narave na smučeh. Med igrivimi Gorjani se je pojavila športna tekmovalnost.

"Izlet na stavo"

Med "gozdnimi hudiči", kakor se je ta družčina poimenovala, se je porodila ideja, da organizirajo skupinski izlet, katerega del je minil v pravem športnem tekmovalnem duhu. Prvega marca 1895 so lahko bralci v Soči prebrali dopis, ki je napovedal smučarski dogodek posebne vrste. Krajši dopis, manj znan raziskovalcem smučarske zgodovine, vsebuje nekaj pomembnih podatkov, zato si ga ogledjmo:

⁴⁰ Na še eni zelo podobni fotografiji pa ima deklica (po izgledu sodeč gre za isto osebo) namesto palice v levici obe roki od lahli zaviti v bel kožušek, namesio črnega klobučka pa nosi na glavi belo kučmo.

⁴¹ Plesničar/Čibej, *Lovec*, 1940, str. 98.

⁴² Glej v: Batagelj, *Začetki modernega smučarstva na Slovenskem*, str. 22-45.

³⁹ *Soča*, 15. 3. 1895.

"Rennwolf"

"S trnovske planote, 27. febr. Vrlo zanimivo! – Dne 3. marca napravi tukajšnje društvo (klub) s snežkami velik izlet na Goljak. – Kar je bicikel na ravni, gladki cesti, to je snežka (Schneeschuhe) na debelem, mehkelem snegu. Ker leži sedaj sneg po trnovski planoti 4 – 5 m na debelo, napravi imenovano društvo izlet na 'stavo' vrh Goljaka. – (Goljak je najvišji vrhunec v trnovskem gozdu 1496 m).

Tekalci se zbero v 'Smrekovi dragi' v 'Anini koči' (Annenhütte). Od tamkaj se drči v ravni črti v širokosti 20 m do vznožja Goljaka – 'Strašna skala'. Od tukaj do vrh Goljaka sme tekalec napraviti le 42 ovinkov in kdor dospe prvi do 'Znamjenja', dobi darilo 20 kron v zlatu. –

Kdor se poskusi na to višino z 'letečim volkom' (Rennwolf – vrsta snežk), ta se obdaruje še posebe s krasno lovsko dimko (pipo). Pot od 'Strašne skale' do vrh Goljaka je preračunjena na 3/4 ure. V 'Anini koči' dobi vsak tekalec četrta litra vina, pol švicarske klobase in košček kruha. – Drčanje bo vodil sam gospod predsednik."⁴³

O delovanju društva oziroma kluba ni nič znanega. Podobno kot domnevni smučarski klub na Snežniku⁴⁴ tudi klub na Trnovski planoti prav-

no ni bil registriran, še manj, o njem razen tega zapisa ni nikakršnih dokazov. "Gozdni hudiči" so bili očitno tako tesno povezana družčina, da so se sami poimenovali kar kot klub. Vsaj enkrat mesečno (ob plači) so se dobivali v predmejskem hospicu in se pogovarjali o vseh aktualnostih tega sveta. "Društvo ali klub" je tako ob dobrem vipavcu ali istrijancu sprejelo odločitev, da pripravi omenjeni "izlet na stavo", kjer se bo pokazalo, kateri "gozdni hudič", ki je morda v hospicu postal smučarski prvak med Gorjani, je v resnici, v obvladovanju "snežk", najboljši. Natančno so določili pravila, orientirne točke in tekmovalno progo, kar priča o pomembnosti in resnosti tekmovanja. Zmagovalca pa je čakala denarna nagrada.

O "letečem volku" – "Rennwolfu", ki ga pisec definira kot vrsto "snežk", ni znano iz tega območja nič. Iz nemške starejše literatura pa izvemo, da pod to oznako spada posebna vrsta sani. Izdelane so tako, da imajo v zadnjem delu držalo, ki se ga človek stoječ z obema rokama oprime, z eno nogo pa se izmenično odriva od sani in s tem na saneh drsi naprej. Razvidno je tudi, da so na takih saneh v preteklosti pripravljali tekmovanja, na katerih so tekmovali tudi dame.⁴⁵

Podviga s pri nas malo poznanim "letečim volkom" si ni privoščil nihče. Poročila o tem ni,

⁴³ Soča, 1. 3. 1895.

⁴⁴ Dokaz za obstoj snežniške smučarske družčine, ki naj bi se ob posebnih priložnostih imenovala tudi smučarski klub "Heilo" ("Der Schneeberger Ski-Club 'Heilo!'") je ohranjena diploma, ki jo hrani Kraška muzejska zbirka pri Inštitutu za raziskovanje krasa pri ZRC SAZU v Postojni. Objavljena je bila že tudi v Kroniki, v številki, posvečeni zgodovini snežniške graščine. Glej: Guček, Snežniško smučanje prednjači v začetkih sodobnega smučanja v Srednji Evropi. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str.

67. Primerjaj: Šumrada, Janez: Prispevek k zgodovini začetkov sodobnega smučanja na Slovenskem. 1. mednarodni simpozij: Bliško smučanje – dediščina in izziv, str. 44–55.

⁴⁵ Schneider, *Schneeschuh und Rennwolf und ihr praktischer Gebrauch*, str. 44–46.

morda pa so možje pričakovali, da bi se ga udeležil vseeno kdo drug, ki bi bil v časopisu prebral najavo dogodka in bi bil s to pripravo, ki je bila očitno vsaj poznana, ne pa tudi razširjena, поближе seznanjen. Nam pa je jasno, da s takimi sanmi, odvisnimi le od nožnega pogona, pot do vrha Goljaka ni enostavna.

Zaradi slabega vremena je bil dogodek iz 3. prestavljen na 8. marec 1895. Vreme je bilo kot naročeno zelo ugodno in celotno potovanje je potekalo v krasnem vremenu. "Snežkarji" so se zbrali že ob sestih zjutraj pred Jarischevo hišo. Jarisch, ki je imel to čast, da je bil vodja celotne ekspedicije, se je "tekalcem" prikazal čez deset minut. Izpred hiše gozdnega oskrbnistva na Dolu so ob simboličnem zvoku lovskega roga družno oddrsali proti Smrekovi dragi. Do Anine kočice so porabili 1 uro in 52 minut.⁴⁶ V vedri družbi so se nekoliko okrepčali z vinom, klobaso in kruhom, enourni odmor se jim je pred odločilnim bojem prilegel.

*"Ob 9. uri in 8 minut odpeljali smo se do 'Strašne skale', a od tukaj pričela se je pot po pobočju Goljaka vedno više in više. Do polovice pobočja bili smo mirni in še vedno v normalni oddaljenosti, a tu se je pričelo nenavadno gibanje. Vsakdo se požuri, da napravi manjši ovinek, kajti oni, ki bode prvi na vrhuncu, dobi nagrado 20 kron in po vrhu še nekaj – kajpada – čast, ta šmentana čast. Vse moči se vporabljajo, bela odeja škriplje pod snežkami, pot lije po obrazu, a držali smo se vsi vstrajno. Od dveh strani smo naskočili vrhunec, a nakar se začuje vrisk – in glej ga, Filipa, ki se je možato razkoračil pri 'Znamenju' ter močno zaukal, da je odmevalo tam doli po Trebuši. Pot je končana, vojska premagana, stvar dobljena, a veselje in nade nekaternikov so zlezle v hlače. Ob 11. uri in 17 minut bila je naša 'batarija' zbrana na vrhu Goljaka."*⁴⁷

Denarna nagrada in seveda čast najboljšega med "gozdnimi hudiči" je pripadla Filipu Kainradlu, možu impozantne postave in velikemu zabavljaju.⁴⁸ Uspeha se "snežkarji" na vrhu Goljaka niso mogli predolgo veseliti, saj je, navkljub prijetnemu soncu in jasnemu nebu, vlekla ostra sapica. *"Zopet je bilo dano znamenje odhodu in držali smo v strašni hitrosti po pobočju nizdol proti 'Anini koči'. V 47 minutah 22 sekundah pridrčal je prvi gosp. voditelj do kočice, kar je naznanil pok puške, ki je čakala nabita pred kočico. Da smo nekateri delali iz Goljaka nizdol s snežkami izredne vaje, si bodo naši veseli čitatelji mislili. Eden je hotel pokazati, kako se stoji na glavi v snegu, drugi je vklesal v sneg svojo podobo, in več takih*

*zabav smo doživeli. Da je bilo tu dovolj šale in smeha, je več ko naravno. – Ej, no, gozdar je 'korajžen' in vesel, če mu prav 'lasc' odrežeš. Po kratkem odmoru držali smo proti domu, kjer so nas naše 'ženičce' skrbno pregledale, če imamo še cele glave in druge ude. Naravno, da ga je dal Filip 'en bokal' in čaše so jako harmonično zazvene v 'Es', a druge v 'Eks', kakor Broilijevi, pardon, Samassovi zvonovi!"*⁴⁹

Pisec je nadaljeval z besedami, ki raziskovalcu jasno prikazujejo značaj "snežkanja": *"Glaven namen temu izletu je bil: 1.) povzdigniti ta 'sport' in 2.) praktično pokazati, da za naše gore je snežka po zimi neprecenljive vrednosti."*⁵⁰

V smučarstvu na Trnovski planoti gre torej nesporno za dvoje razsežnosti smučanja: za pravo športno in za praktično smučanje. V smučanju na Trnovski planoti se je razširil bistveni premik od utilitarne rabe smuči k smučki kot sredstvu, ki daje tudi človeku samemu, ne le poklicu, veliko mero zadovoljstva. Smuči so se sicer tukaj prijele zaradi velike koristnosti, so pa kmalu sprejele nove lastnosti. Z njimi se lahko odkriva narava in na njih se lahko odvija tudi svojevrstno tekmovanje. Smučanje je bilo tu v razumski mreži konca 19. stoletja že definirano kot šport.

Ali bi omenjeni "izlet za stavo" lahko označili kot pravo tekmovanje večjega pomena, je že drugo vprašanje. Zanj bi lahko našli argumente. O pomenu in nivoju dogodka govorijo objavljeni članki, izdelana pravila, časovne meritve, mogoče še kaj.

Dogodek kaže značilnosti tekmovanja in to v bistvu je, vendar govoriti o tem istem tekmovanju v pomenu, ki bi imel širše razsežnosti od lokalnih, je nesmiselno. To tekmovanje je bilo enkratno (8. marca 1895 in brez poznanih repriz) in kot tako ne kaže nikakršnega vpliva na prihodnji razvoj smučarstva niti na tem nivoju. Med "snežkarji" s planote je le razčistilo problem, kdo med njimi je najboljši. Šlo je torej za lokalni dogodek, kateremu so možje določili pravila (končno je šlo za dve pomembni stvari: denar in čast), ki je zaradi svoje enkratnosti in živosti prišel v časopis.

Tekmovanje je bilo zelo svojevrstno in predvsem originalno in le kot takšno ga je treba obravnavati. Nedvomno pa se je zgodilo in glede na zgodnjo letnico ga lahko označimo za prvi primer tekmovanja v moderni smučarski dobi na Sloven-skem.

⁴⁶ Soča, 15. 3. 1895.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Več o njem glej: Plesničar/Čibej, Lovec, 1940, str. 195–198.

⁴⁹ Soča, 15. 3. 1895.

⁵⁰ Prav tam.

Smučar in pogled na Mali Goljak, "vrhunec" tekmovanja 8. 3. 1895.

Širjenje iz planote

Trditev, da je smučanje tu po prvi vojni v celoti zamrlo,⁵¹ je napačna. V času italijanske oblasti so smučanje še vedno gojili. Mladi smučarji so, ne glede na slabe pogoje, sledili napredku in tudi tekmovali. Tu je delovalo društvo *Dopolavoro Dol – Otelzza*. Predsednik je bil gozdarski inženir Villani, njegovi gozdarji pa so tako kot avstrijski uporabljali smuči. V okviru tega društva in takratnih športnih mladinskih organizacij so mladi smučarji, Dolčani in Otlčani, začeli na domačih smučeh tekmovali na regijskih in državnih tekmovanjih.⁵²

Smučanje je ostalo in kljub temu, da ni dalo velikega pomena na razvoj smučarstva v celotnem slovenskem merilu, je nekaj temu nasprotnih argumentov moč najti. Toda ne v smislu, da bi hoteli dokazovati velik pomen pojava smučanja na Trnovski planoti za slovensko smučarstvo, ampak zato, da se preprosto enoznačno tezo, da tamkajšnje smučanje ni našlo nobenega odmeva, ovrže. Migracije posameznikov so namreč povzročile, da se je smučanje, s katerim so se spoznali tam, v sicer manjšem in omejenem krogu vseeno razširilo.

Najprej so se šli gozdarji, že po nekaj tednih vadbe, pokazat sosedom na Lokve, ki so jih le začudeno opazovali.⁵³ Spoznali pa so se s to čud-

no pripravo in podobno se je zgodilo tudi ob novih stikih gozdarjev dolskega oskrbnništva s sosednjimi.

Iz Dola se je slišala agitacija tudi po časopisju. Že omenjeni dopisnik Tone Smuknaprej je takole zapisal: *"Gotovo je, da ima novost jako lepo prihodnost, posebno za alpske kraje. Da je to resnica, sliši se, da na Koroškem letos kar tekmujejo v naročanju 'snežk'. Malokateri sport se človeku tako hitro prikupi, kakor snežke. Letos smo v trnovski planoti že skoro vsi gozdarji oboroženi s snežkami – in gotovo je, da tudi drugod ne izostanejo, ko uvidijo dobroto te za nas imenitne priprave. Posebno bi bilo Tolmincem svetovati to koristno pripravo."*⁵⁴

Izdelovalec prvih smuči, mizar Porobanovec, se je preselil leta 1912 v Zgornjo Trebušo in tam gotovo ni pozabil večine izdelovanja smuči. Smuči so zašle proti Vojskem⁵⁵ in Idriji.⁵⁶ Porobanovec naj bi kasneje izdelal smuči tudi za tržaške smučarje.⁵⁷

⁵⁴ *Primorec*, 21. 12. 1894.

⁵⁵ Primerjaj: Orel, *Bloške smuči, Vprašanje njihovega nastanka in razvoja*, Ljubljana 1964. Orel izraža domnevo (za katero sicer sam pravi, da nima dovolj podatkov), da je Vojskarska planota morda še eno območje t.i. ljudskega smučanja. Na tem mestu lahko trdim, da to področje nima ljudskega smučkega značaja, ampak je plod širjenja modernega smučanja z Dola na Trnovski planoti.

⁵⁶ Jeločnik, *Začetki in razvoj smučanja v Sloveniji in evolucija alpske tehnike*, str. 60.

⁵⁷ Jeločnik, *Vaditelj smučanja, gradivo za teoretične izpite*, str. 11.

⁵¹ Jeločnik, *Začetki in razvoj smučanja v Sloveniji in evolucija alpske tehnike*, str. 60.

⁵² Peter Česnik, *Pred in povojno obdobje*, časopisni izrezek iz *Primorskih novic*, marca leta 1995.

⁵³ Čibej, *Občina Dol-Otlica*, str. 30.

Ajdovski smučarji na Predmeji (med vojnama).

Smučanje je s Trnovske planote malce odnievalo na zahodnem slovenskem ozemlju. To je povsem naravno, saj je tja tudi gravitiralo in bilo njegov sestavni del. V tej smeri je postopoma počasi prodiralo, vendar ni imelo avantgardne vloge, saj nam npr. primer Livka kaže, da je širše tolminsko področje podleglo smučanju šele s stikom smučanja avstrijske in kasneje italijanske vojske.⁵⁸

Poznana pa sta še dva zelo zanimiva, dejansko pa hkrati tudi dvomljiva primera vplivanja smučarstva z Dola. V zvezi s širjenjem dolskega smučarstva med avstrijsko vojsko obstaja še ena nad vse zanimiva Čibejeva trditve. V svojih spominih na delovanje na Dolu je namreč napisal tudi tole: *"Avstrija je vpeljala smučke v vojsko leta 1900 in prve oficirje in podoficirje je vabil v smučkanju, moj učenec – naš rojak – Rudolf Krapež francetov s Porobanovše, v Innsbrucku na Tirolskem. Mož je postal na tej poti odlikovan podoficir!"*⁵⁹

Žal je zaenkrat to edini vir, ki nam sam na sebi ne more dajati zadostne opore. Zaradi izrazitega pomanjkanja verodostojnih informacij je vsako nadaljnje razglabljanje brezpredmetno, kar pa se tiče vojske in smučanja pa lahko na žalost zopet ugotovimo, da je pri posredovanju običajnih podatkov Čibej zelo nezanesljiv vir. Smučči so bile kot taktična novost uvedene (tako kot krplje) v avstrijsko vojsko leta 1897.⁶⁰ Načrtno pa so bili častniki na

Vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu smučarsko poučeni že veliko prej.⁶¹ Zelo verjetno pa je, da so Rudolfu Krapežu domače smučarske izkušnje bistveno pomagale pri njegovem vojaškem življenju, domnevno tudi pri karieri.

Hipotetičen je še en primer širjenja smučarstva z Dola proti vzhodu, ki se omenja v literaturi. Goriški zdravnik dr. Žigon naj bi ob preselitvi prenesel smučanje iz primorskega konca na Ribniško Pohorje. Žigon naj bi v domačinu Zapečniku dobil posnemovalca, ki se je smučanja kasneje izučil v vojski.⁶² Ne moremo vedeti, če je Žigon imel stik s smučanjem na Dolu, morda pa je po svoji poti (kot študent?) prišel do smučč. Vsakršno ugibanje brez dodatnih dokazov nam ne more koristiti.

Vse trditve pa vseeno niso tako negotove in z novo interpretacijo lahko tezo o majhnih posameznih nepovezanih vplivih smučanja iz Trnovske planote potrdimo. Smučanje z Dola se je namreč v enem manj pomembnem primeru vseeno razširilo gotovo tudi proti vzhodu. Po zaslugi posameznika se je proti osrednjemu slovenskemu modelu presadilo proti območju Bohinja, točneje med lovce na Pokljuki.

der Wissenschaften, Wien 1987, str. 619.

Posamezni oddelki pa že veliko prej. Prva že v sezoni 1891–92 železniški regiment v Kronenburgu ter vojaška policija v Steyru in Beljaku. Glej v: Trenker, Luther, *Wintersportfibel oder die Kunst wie vergnüglich durch den Winter zu kommen*, str. 138.

⁶¹ Norveški poročnik Roll je tam leta 1893 izobrazil 130 častnikov, vojakov, žandarjev in graničarjev in okviru c. kr. vojaškega sabljaškega in telovadnega tujca. Glej v: Polednik, *Der Weltwunder Skisport*, str. 87.

⁶² Jeločnik, *Začetki in razvoj smučanja v Sloveniji in evolucija alpske tehnike*, str. 84.

⁵⁸ Glej: Perat/Vončina, Izpod Goljakov s smučmi na Kuk in Malajur. *Goriška srečanja*, 1969, št. 4, str. 60–64.

⁵⁹ Čibej, *Občina Dol-Otlica*, str. 31. Marsikaj bi postalo jasno verjetno že ob enem obisku in pregledu registrov v dunajskem Kriegsarchivu.

⁶⁰ *Habsburgermonarchie 1848–1918, Band V, Die Bewaffnete macht*. Verlag der Österreichischen Akademie

Miroslav Hanzlowsky je bil okoli leta 1902 nameščen kot gozdarski pomočnik v pisarni gozdnega oskrbnitva na Dolu. Med tamkajšnjimi gozdarji se je seznanil s smučanjem in ga ob svoji premestitvi leta 1904 zasadil med gorenjske gozdarje in lovce in iz njihove službe zrinil srednjeveške krpelje.⁶³

Dogodkov se je v spisu Smuč v službi lovca, objavljenem v Lovcu leta 1932, spominjal takole: "Pred 30 leti sem služboval v Trnovskem gozdu, kjer je bilo smučarstvo pri gozdarjih že precej razvito. Tamkaj sem se izvežbal tudi sam in bil zadovoljen, da sem se tako poceni izšolal v tem lepem športu... Tu sem prvič zaznal in pričel ceniti eminentno važnost smuč v gozdarski in lovski službi. Dve leti pozneje me je zanesla usoda na poključsko visoko planoto k Mrzlemu studentu. Tu sem našel poleg kopice starejših gozdnih čuvajev tudi celo kopico pristne bohinjske konzervativnosti, ki ni imela še nobenega smisla za smuč. Kaj mislite, svet bi se gotovo podrl, ako bi se kdo predrznil kaj reči o staromodnih krpeljih, ki so tvorile edini pripomoček pri gazenju 1 do 2 m globokega snega. Moji vztrajnosti pa je uspelo, da sem izpodrinil krpelje, s katerimi se je tekmovalo že toliko let po 0,50 kilometra na uro, ter jih nadomestil s smučmi."⁶⁴

Hanzlowsky je nov in še nepoznan primer v skromni slovenski obdelavi smučarske historiografije. Daje nam povsem nov pogled na ekspanzijo dolskih "snežk", katerih ideja je segla tudi čez rob planote. Časopisni članki in predvsem ljudje, ki so iz planote odhajali bogatejši s smučarsko izkušnjo, so po svojih močeh in v omejenih krogih lahko zasadili seme smučanju. Takšni uradniški "nomadi" pa niso bili vplivni v jedrih slovenskega dogajanja, ampak so delovali po njegovi periferiji. Obrobje pa je takrat težko združilo vitalne sile, ki bi uspele popeljati katerikoli zgodnejši pojav modernega smučarstva v zrelo gibanje, ki bi bilo samo sebi namen.

Končno mu je preprečila širjenje politična situacija. Sklicevanje nanjo je lahko tudi neupravičeno, saj je bilo smučarstvo na trnovski planoti zelo daleč od tega, da se oblikuje in kreira celotno slovensko smučarsko gibanje. Z rapalsko mejo pa je bilo dokončno odrezano od osrednjega slovenskega ozemlja. Meja pa, razen kontrabantu, nikomur ni prinašala koristi.

VIRI IN LITERATURA

Batagelj, Borut: *Začetki modernega smučarstva na Slovenskem. Od prvih poskusov konec XIX. stoletja do afirmacije smučanja na Slovenskem*. Diplomsko delo, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ajdovščina 2000.

Čibej, Edmund (priredil Plesničar, Pavel): Profili zelene bratovščine iz Trnovsko-idrijskega gozda. *Lovec*, 1940, str. 95–99, 147–151, 192–198, 239–235, 266–272, 323–328, 363–374.

Čibej, Edmund: Trnovska planota in troje najlepših razgledišč v Trnovskem gozdu. *Planinski vestnik*, XII, 1906, št. 7–8

Čibej, Edmund: *Občina Dol-Otlica*, tipkopis. Privatna zapuščina E. Čibaja v Lokavcu.

Grob, Daniel: Die Anfänge des Skifahrens in der Schweiz. Eine Untersuchung der ersten Ski-unternehmungen von 1849 bis 1903, *Maglingen*, 1998, št. 11.

Guček, Svetozar: Snežniško smučanje prednjači v začetkih sodobnega smučanja v Srednji Evropi. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 65–70.

Hanzlowsky, Miroslav: Smuč v službi lovca. *Lovec*, 1932, str. 412–416.

Jeločnik, Marjan: *Začetki in razvoj smučanja v Sloveniji in evolucija alpske tehnike*. Ljubljana : Šolski center za telesno vzgojo, 1981

Jeločnik, Marjan: *Vaditelj smučanja, gradivo za teoretične izpite*. Ljubljana : Šolski center za telesno vzgojo, 1976.

Jutro, 6. 2. 1938.

Močnik, Hubert: *Trnovska planota*. Gorica 1974.

Orel, Boris: *Bloške smuč. Vprašanje njihovega nastanka in razvoja*. Ljubljana : SAZU, 1964.

Perat, Vončina: Izpod Goljakov s smučmi na Kuk in Matajur. *Goriška srečanja*, 1969, št. 4, str. 60–64.

Planinski vestnik, leta 1904, 1906, 1907.

Polednik, Heinz: *Der Weltwunder Skisport*. Wien : Verlag Welsermühl, 1968.

Primorec, 21. 12. 1894.

1. mednarodni simpozij Bloško smučanje – dediščina in izziv (ur. Rajko Šugman) Ljubljana : Fakulteta za telesno kulturo in Filozofska fakulteta, 1990.

Schneider, Max: *Schneeschuh und Rennwolf und ihr praktischer Gebrauch*. Berlin : Wintersport-verlag, 1900.

Schollmayer, Ebin Henrik: *Auf Schneeschuhen, Ein Handbuch für Forstleute, Jäger und Touristen*. Klagenfurt : Verlag von Joh. Leon sen., 1893.

Soča, 15. 3. 1895.

Soča, 1. 3. 1895.

⁶³ Plesničar/Čibej, *Lovec*, 1940, str. 369.

⁶⁴ Hanzlowsky, Smuč v službi lovca. *Lovec*, 1932, str. 412–413.

Strohmeyer, Hannes: Zur Geschichte des Skisports. *Beiträge zur Geschichte des Sports in Österreich*, Wien : Öbvahpt Verlag, 1999.

Trenker, Luis/C.J. Luther: *Wintersportfibel oder die Kunst wie vergnüglich durch den Winter zu kommen*. Berlin : F. W. Peters Verlag, 1940.

Župnjski arhiv Otlica, Status animarum II.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Schneeschuhe. Ein Beitrag zur Geschichte des Skilaufens auf der Trnovska planota

Das Skilaufen in Dol (ca. 800 Seehöhe) auf der Hochebene Trnovska planota stellte Anfang der neunziger Jahre des 19. Jahrhunderts einen der ersten Versuche modernen Skisports in Slowenien dar. Da der Zeitpunkt, zu dem das erste Paar Skier, das aus Norwegen nach Dol gelangte, bestellt worden war, nach wie vor unsicher bleibt (ca. 1889-1893) und da man mit großer Wahrscheinlichkeit behaupten kann, daß Heinrich E. Schollmayer auf Schloß Schneeberg seine Schneeschuhe im Jahre 1891 erhielt, kann man nicht mit Sicherheit behaupten, wo es die ersten Skier gab. Bekanntlich übte das altertümliche Skilaufen auf der Hochebene Bloke (bereits im 17. Jahrhundert durch Valvasor überliefert) keinen Einfluß auf den modernen Skisport aus, der bei den beiden frühesten Versuchen auch in Slowenien als Echo auf F. Nansens Durchquerung von Grönland im Jahre 1888 gesehen werden muß.

Die frühen Versuche des Skisports auf der Hochebene Trnovska planota sind auf zwei Personen zurückzuführen: auf den Forstmeister Josef Jarisch (1848-1906) und auf den dortigen Lehrer Edmund Čibej (1861-1954). Die Kunde von Nansens Unternehmung, dessen Gelingen der Nor-

weger vor allem dem nützlichen Gebrauch von Skischuhen zuschrieb, erreichte auch Jarisch. Zusammen mit Čibej stellten sie fest, daß Skischuhe zur Überwindung von Schwierigkeiten der Bevölkerung in der Winterzeit wesentlich beitragen könnten. Die Skischuhe wurden höchstwahrscheinlich von Čibej bestellt, kaum zu glauben ist jedoch, daß er sie - wie er selbst (zum ersten Mal erst 1938) schrieb - bereits am 15. Oktober 1888 erhalten haben soll. Allem Anschein nach gelangten die ersten modernen norwegischen Skischuhe vom Typ Telemark samt dem langen Stock erst einige Jahre später per Post nach Dol. Außer Čibej waren die ersten Skiläufer auf der Hochebene die Förster des Forstbetriebs in Dol. Jarisch ließ nämlich bei dem Wagner Porobanovec nach dem Modell des ersten gelieferten Paares noch weitere ähnliche Schischuhe anfertigen. Bald rüsteten sich noch andere Bewohner der Hochebene, vor allem die Schuljugend, mit Skischuhen aus. Kunst und Technik des Skilaufens hingen den lebhaften Beschreibungen zufolge lediglich von den "akrobatischen" Fähigkeiten einzelner Skiläufer ab.

Skischuhe brachten auch in der Winterzeit ein buntes Treiben nach Dol. Ihr ursprünglich gemeinter praktischer Wert nahm Dimensionen an, die nicht nur die ästhetische Eroberung der Winterlandschaft sondern auch erste Ansätze einer Wintersportbewegung ermöglichten.

Am 8. März 1895 veranstaltete nämlich die Gesellschaft der "Forstteufel" einen Wettbewerb im Skilaufen von der Anna-Hütte in der Smrekova draga zum Gipfel des Mali Goljak (1495 m). Er wurde in der Zeitung *Soča* angekündigt und verlief nach bestimmten Rahmenbedingungen. Das ist der erste überlieferte Skiwettbewerb in Slowenien, obwohl er einen lokalen Charakter hatte.

Die größte Bedeutung des Skilaufs auf der Hochebene Trnovska planota besteht darin, daß es sich um ein sehr frühes Phänomen in der slowenische Skisport-Tradition handelt. Abgesehen von einigen isolierten Fällen übte das Schneeschuhlaufen auf der Hochebene Trnovska planota jedoch keinen Einfluß auf die weitere Entwicklung des Skisports in Slowenien aus.

izvirni znanstveni članek

UDK 339.34(497.4 Bohinjska Bistrica)"19":929 Budkovič G.
prejeto: 17. 7. 2001

Marija Kos

prof. zgodovine, arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

Trgovski povzpetnik iz Bohinjske Bistrice

IZVLEČEK

Prvo desetletje 20. stoletja je bilo zelo uspešno za poslovanje Budkovičeve trgovine, odprte leta 1901 v Bohinjski Bistrici. Izkoristil je čas gradnje bohinjske železniške proge in predora ter razcvet turistične dejavnosti. Po ugodnih cenah in na kredit je prodajal skoraj vse za potrebe ljudi in živali: prehrambene izdelke, galanterijo, posodo, izdelke iz tekstila, steklo, les, papir, gradbeni material, stroje itd. Tistega, česar v trgovini ni imel na zalogi, so lahko kupci pri njem naročili iz katalogov eminentnih trgovin. Kot tajnik športnega in kopališčnega društva Danica je sodeloval pri ureditvi parka, kopališča in sankališča v Bohinjski Bistrici. S pridobitvijo več zemljišč je svojo dejavnost razširil tudi na kmetijstvo.

KLJUČNE BESEDE

Gašper Budkovič, trgovina, trgovec, trgovski pomočnik, krone, blago, Bohinjska Bistrica

SUMMARY

A MERCHANT PARVENU FROM BOHINJSKA BISTRICA

The first decade of the 20th century was very successful for the economic of Budkovič's shop, opened in 1901 in Bohinjska Bistrica. He used to his advantage the building of the Bohinj railway and the tunnel, and the prosperity of tourism. Budkovič was selling by attractive prices everything for the needs of people and animals: provisions, fancy goods, kitchenware, products made of textile, glass, wood, paper, building materials, machines etc. The customers could order from catalogues of eminent shops items he did not have in stock. As secretary of the sports and bath society Danica he cooperated in arranging the park, the bath and the sledding in Bohinjska Bistrica. With acquirement of several plots of ground he expanded his activity to farming.

KEY WORDS

Gašper Budkovič, commerce, merchant, shop assistant, crowns, goods, Bohinjska Bistrica

V slovenskih arhivih bi težko našli celovito arhivsko gradivo, nastalo pri poslovanju večjega trgovca ali obrtnika s popolnimi podatki o poslu in zasebnem življenju. Pri poslovni dokumentaciji največkrat manjkajo ključni dokumenti in celotno gradivo za krajše ali daljše časovno obdobje, ki je bilo po navadi namenoma uničeno ali prikrito zaradi varovanja poslovnih zaupnosti. Ravno tako pomanjkljivo je pri večini arhivskih fondov ohranjeno arhivsko gradivo posameznih oseb. Fragmenti nudijo premalo podatkov za predstavitev prave podobe nekega poklica, dejavnosti, načina vedenja, stanovanjske kulture, vsakdanjih navad itd. To in še marsikakšno skrivnost človekovega vsakdanjika pred približno stotimi leti vsebujejo v celoti ohranjeni poslovni in zasebni dokumenti trgovca Gašperja Budkoviča iz Bohinjske Bistrice. Bil je lastnik večje trgovine, nekakšne blagovnice, kjer je prodajal skoraj vse od prehrabnih izdelkov do strojev. Izdelke, ki jih ni imel na zalogi, so lahko kupci pri njem naročili iz katalogov specializiranih trgovin. Poleg trgovine se je ukvarjal še s kmetijstvom in turizmom, ki se je v Bohinju v začetku 20. stoletja hitro razvijal.¹

Učenec in trgovski pomočnik

Budkovič se je rodil leta 1872 kmečkim staršem v Drskovčah na Notranjskem.² Za preživetje sedemčlanske družine jim je poleg dohodka iz četrtninske kmetije prišel prav tudi očetov zaslužek od prevažanja oglja, lesa in poljskih pridelkov s parom domačih volov v Trst. Gašper je živel pri starših le do svojega trinajstega leta, ko je zaključil osnovno šolanje in odšel za učenca v Ličano v trgovino z mešanim blagom v Ilirsko Bistrico. Po končani triletni učni dobi je postal trgovski pomočnik z 12 gld mesečne plače in pri njih delal še približno sedem let. Z željo spoznati nove ljudi je poiskal drugo službo v neki tržaški trgovini, kjer pa ga je huda bolezen prisilila, da se je vrnil v prejšnjo službo. Vendar pa se pri delu ni dobro razumel z zaposlenimi niti z lastnico, od katere je dobil po letu dni odpoved. Naslednji dve službi je za leto in pol našel v Kranju. Najprej je delal v Hlebševi trgovini špicerije in steklenih izdelkov, nato pa pri Francu Omersi, kjer so prodajali železnino, špicerijo in barve. Zaradi pomanjkanja dela v zimskih mesecih sta ga oba odslovila, a je s pomočjo znancev našel prazno delovno mesto pomočnika v Homannovi trgovini v Radovljici.

Ličanova in Homannova trgovina sta si bili po

velikosti podobni. Prodajali so na drobno in na debelo od špicerije do gradbenega materiala in strojev, zraven pa so se ukvarjali še z dodatno dejavnostjo, pri Ličanu s poljedelstvom in živinorejo, pri Homannu z izdelavo čevljev. V povprečju so zaposlovali dva pomočnika in dva učenca. Budkovič je v Radovljici delal sedem let. Svojo iznajdljivost je pokazal že v prvih dneh, ko se je seznanjal z urejenostjo skladišča v podružnični trgovini. Namesto da bi zavrgel dva stokilogramska zaboja stare masti in masla, ki ju je našel v najtemnejšem kotu, je enostavno odstranil zgornjo plesnivo plast maščobe, jo poslal v Fockovo mlarno v Kranj in zanj dobil milo. Ostalo maslo in mast je prodal kot prvovrstno blago. To anekdotično dejanje je bilo začetek njegovega uspešnega, več kot petdesetletnega trgovanja na Gorenjskem.

Postal je samostojen trgovec

Ko je delal kot trgovski pomočnik v Homannovi trgovini v Radovljici, so bili med kupci tudi mnogi Bohinjci, ki so prihajali na glavarstvo, sodišče, k notarju, v lekarno itd., spotoma pa so nakupili tisto, česar se v Bohinju ni dobilo. Obenem so pripovedovali razne novice, med drugim tudi o pripravah na gradnjo predora in železnice. Pričakovali so večje možnosti za zaslužek. Za Budkoviča je bila ta gradnja priložnost za uresničitev želje, da bi postal samostojen trgovec.

Od kupcev je izvedel za nekaj praznih lokalov, primernih za trgovsko dejavnost v Bohinjski Bistrici. Na mali šmaren leta 1901, ko je imel prost dan, si jih je s prijateljem ogledal in izbral prostor v hiši mežnarja Franca Mencingerja z ugodno lego blizu cerkve in prometne ceste. Na okrajnem glavarstvu v Radovljici je vložil prošnjo za samostojno delo, ki so mu jo decembra istega leta ugodno rešili.³

V najetih prostorih je Budkovič vzdal nova okna in vrata, pri mizarju je naročil lesene prodajne police, dve postelji, omaro za obleke, nočni omarici ter mizo in stole zanj in za pomočnika Pavla Česnika iz Drskovč. Do božiča je bila prodajalna opremljena in dan kasneje je s pomočnikom že zapustil Radovljico. V gostilni na pošti v Bohinjski Bistrici se je dogovoril za redna opoldanska kosila, za spalnico z zajtrkom in večerjo pa že prej v mežnarjevi hiši.

Dobavitelji so poslali prvo blago

Z delom v trgovini sta začela še isti dan. Čakalo ju je dostavljeno blago, ki ga je Budkovič naročil še v času službovanja v Radovljici.⁴ Trgo-

¹ ZAL, RAD-88, Trgovina Budkovič Bohinjska Bistrica.

² Oče Jakob Budkovič, roj. leta 1847 v Drskovčah, mati Ursula, roj. 1845 v Drskovčah, otroci: Gašper roj. 1872, Ivan roj. 1876, Franc roj. 1878, Martin roj. 1880 in stara mati Neža Budkovič. Prim.: Budkovič, *Avtobiografija*, str. 1-21.

³ ZAL, RAD-88, t.e. 17, obrtni list, 1901.

⁴ Budkovič, *Avtobiografija*, str. 22.

Leta 1907 v Bohinjski Bistrici zgrajena Budkovičeva stanovanjska hiša s trgovskim lokalom v pritličju in gospodarsko poslopje (hrani Tomaž Budkovič, Kranj)

vina Antona Krisperja iz Ljubljane je poslala z vlakom do Lesc že 22. decembra dve pošiljki: 553 litrov petroleja in 1025 kg raznega blaga. Ker do Bohinjske Bistrice še ni bilo železniške proge, so blago vozili s konjsko vprego. Za dostavo blaga do Budkovičeve trgovine je tri leta skrbel Janez Žark iz Lesc, nato pa Jože Ažman z Bleda. Žarkovi vozniki so 30. decembra 1901 prepeljali največ blaga iz Homannove trgovine, tri pošiljke ljubljanskih trgovin Antona Krisperja, 233 litrov olja Franca Ferdina, 302 kg železnine celjskega trgovca Daniela Rakusche ter Kendovo žganje iz Kroke.⁵

Takoj po novem letu sta Budkovič in pomočnik Pavel Česnik odprla trgovino. V mesecu januarju sta prodala za 2008 K blaga. Z ozirom na neugoden letni čas in konkurenco približno desetih trgovin z mešanim blagom v vasi to ni bil slab začetek.

Vsak naslednji mesec je bil uspešnejši. Januarja sta morala obnoviti zaloge sira, soli, moke, žebčjev, zato se je število dobaviteljev povečalo. Trgovcem, ki so poslali blago konec decembra, so se v januarju pridružili še Kranjčani: Vinko Majdič je dostavil tri pošiljke moke (dvakrat po 1100 kg in enkrat 700 kg), Anton Šinkovec petnajst kilogramov vrvi, Jožef Šiler 40 kg pomaranč. Dve pošiljki žebčjev po 102 kg in 78 kg je iz Kroke poslal Simon Pirc, Daniel Rakusch pa je dostavil dve pošiljki železnine z 206 in 475 kg blaga. Sladkor in špecerijo je Budkovič naročil trikrat v Homannovi trgovini (456 kg, 48 kg, 85 kg), v Gradcu pri Engelhoferju 109 kg kave in pri dunajskem Fischer & Felix 19 kg čaja.

Naslednji mesec je imel prevoznik Janez Žark še več dela. Z leške železniške postaje je prepeljal 1500 kg moke (Vinko Majdič, Kranj), 860 kg želez-

nine (Daniel Rakusch in Merkur Celje), 800 kg manufakturnega blaga (C. Puppo, Kranj), 300 kg soli (železniška postaja Lesce), 297 kg špecerije (Franc Dolenc, Kranj), 145 kg vžigalic (Marija Rast), 83 kg kave in surogatov (Heinz Franck Sohne, Zagreb; Gebruder Mayer, Dunaj), 72 kg steklenih izdelkov (Franc Kolmann, Ljubljana), 56 kg galanterije (Anton Krisper, Ljubljana), 19 kg košar (Franc Žle, Beričevo), iz Homannove trgovine 1223 kg sladkorja in petroleja, od Mihe Mencingerja iz Radovljice 10 kg pločevine in Gregorja Šolarja iz Kroke 60 kg verig.

Prodaja in dobiček sta naraščala

Kljub manjšemu številu dni je februarski izračun pokazal 45% povišanje prometa (v znesku 2904 K). Najnižji dnevni izkupiček je znašal 19 K, najvišji pa 168 K. Še dva večja porasta so zabeležili marca (34%) in julija (28%), druge mesece pa je porast prometa nihal med 6% in 22%. Najugodnejši mesec je bil november, ko je znašal saldo natanko 10.000 K. Tudi v prihodnje je uspelo Budkoviču redkokdaj samo s prodajo doseči to vsoto. V dvanajstih mesecih je povečal izkupiček natančno za 350%. V naslednjih treh letih (1903 do 1905) se je izkupiček gibal med 7.000 K in 22.000 K, najvišji letni porast prometa pa je znašal 110%. Zabeležil ga je leta 1904, ko je imel 11742 K.⁶

V blagajniških knjigah na splošno ni bilo možno prikrivati večjih vsot, toda Budkovičeva napoved za dohodnino za leto 1905 nikakor ni bila realna. Prav smešna se zdi vsota 18.000 K, ki jo je navedel kot "celotni znesek za prodano blago". V to rubriko je navedel stroške, ki so presejali prihodek za 367,58

⁵ ZAL, RAD-88, t.e. 25, Konto prevozov iz Lesc, 1901–1906.

⁶ ZAL, RAD-88, t.e. 20, blagajniške knjige, 1902–1933.

K. Če bi bili ti podatki resnični, bi moral propasti, saj ne bi pokril niti vseh osnovnih stroškov, kot so davki, bolniško zavarovanje, najemnine za prodajalno in stanovanje, stroški za hrano, kurjavo, obleko ter plače pomočnikov, hlapcev in dekel.⁷ Dejansko pa je vse stroške poravnava sproti, redno kreditiral mnoge kupce, s preostalim dobičkom pa kupoval zemljišča, les in gradbeni material. Dokaz za to je bila postavitev dveh hiš in gospodarskega poslopja v naslednjih štirih letih.

Glavni razlog za odlično prodajo je bil začetek del pri gradnji železniške proge in predora v Bohinjski Bistrici. Ko je gradbeno podjetje Cecconi pomladi 1902 pričelo s pripravljalnimi deli za gradnjo predora, je postal kraj pravi magnet za delavce, predvsem Hrvate, Srbe, Makedonce, Madžare, Albance in Italijane.⁸ Mnogi so s seboj pripeljali družine, zato je gradbeno podjetje Cecconi postavilo več stanovanjskih barak, stavbe za gradbeno vodstvo, bolnišnico in skladišča. Prišleki so postali vaba za obrtnike, gostilničarje in trgovce. Slednji so se zaradi hude konkurence večinoma ukvarjali z več dejavnostmi, poleg trgovine npr. še z gostinstvom (Mijo Grobrotek), mesarstvom (Ivan Mencinger, Anton Zadnik), oddajo stanovanj itd. Leta 1903 je poslovalo v Bohinjski Bistrici kar 12 trgovin z mešanim blagom,⁹ med njimi pa je bila Budkovičeva že vodilna. Ostalim je konkurirala z nižjimi cenami in velikimi zalogami osnovnih prehrabnih izdelkov, po katerih je bilo največje povpraševanje (olje, kis, sladkor, moka itd.). Delavci so za prehrano kupovali predvsem kislo zelje, fižol in krompir, od pijač pa žganje. Iskat so ga hodili z ovčimi mehovi ali več steklenicami. Budkovič jim je ustregel tudi pri njihovi zahtevi, da dobijo vrnjeno vsoto denarja v zlatih kovancih.¹⁰ Pri Ljubljanski kreditni banki je tako menjal krone za zlatnike po 20 francoskih frankov.¹¹ Preračunavanje je bilo preprosto zaradi razmerja 1 : 1, pri večjih vsotah pa se je dalo nekaj zaslužiti zaradi razlike med nakupnim in prodajnim tečajem. Tečaji so se malenkostno razlikovali pri bankah in poštah.¹²

Bogata izbira različnega blaga

V Budkovičevo trgovino so ljudi vabile predvsem cene pa tudi možnost nakupa na kredit. To je zmogel, ker je znal poiskati najugodnejše ponudnike blaga. Pred naročilom je običajno zbral nekaj ponudb, nato pa je znižal ceno na račun večje količine. Največ je prodal pšenične in koruzne moke ter otrobov. To sta mu v prvih letih poslovanja dobavljala Tomaž Pavšlar in Vinko Majdič iz Kranja, približno dvakrat mesečno po 800 do 1000 kg, v času žetve julija in avgusta, ko so cene najbolj padle, pa tudi po več kot 2000 kg. Sezonske cene je izkoristil toliko, kolikor so mu le dopuščale skladiščne kapacitete.¹³ Tako je avgusta 1904 naročil v kranjski trgovini Roos 1000 kg koks fižola, 1000 kg fižola ribničana ter po 300 kg krompirja in čebule, hkrati pa tudi pri Legatu v Lescah 500 kg koks fižola, le mesec prej pa pri Ivanu Majdiču v Kranju 500 kg koks fižola. Velik promet je imel tudi s sladkorjem. Mesečno ga je prodal okrog 1500 kg v kockah ali kepah, toliko pa so mu ga komaj uspeli poslati. Znašel se je tako, da ga je naročal v več trgovinah, kjer je vztrajno prosil za najnižje možne cene (trgovina Friedrich Homann Radovljica, Anton Krisper Ljubljana, Edvard Kavčič Ljubljana, Ivan Hartmann Ljubljana itd.). Nekoliko manj (okrog 600 kg mesečno) je prodal soli, ki mu jo je prva leta pošiljal M. Kastner iz Ljubljane, kasneje pa tudi trgovci iz Trsta in Beljaka. Veliko je bilo povpraševanja po testeninah "fine in srednje fine" kvalitete različnih oblik in debelin (makaroni, špageti, gladki, ribani, zviti rezanci, polžki), ki so jih tako kot riž pošiljali Tržačani (trgovci Eisenstädter & Co., Giovanni Lorenzetti, Gös & Söhne v. Stefan, Goldschmied & Co. itd.).

Od osnovnih živil je prodal precej olja, kisa, zelja, droži (nadomestilo za kvas) in kave. Pri slednji je iz previdnosti zahteval od dobaviteljev vzorce in cene za posamezne vrste. Kot ostale izdelke je tudi kavo naročal pri več trgovcih. V prvem in drugem letu poslovanja so mu praženo kavo pošiljali večinoma iz Trsta in Dunaja, nadomestke (smokvino, rožičevo, knajpovo, frankovo cikorijo) pa iz Linza, Zagreba in Dunaja. V letih 1903 in 1904 je zamenjal dobavitelje. Pravo kavo je dobival skoraj izključno iz Reke, nadomestke pa iz Zagreba, Linza, Ljubljane, Tržiča, Trsta, Dunaja. V omenjenih letih je naročal mesečno približno po 100 kg pražene kave in po 150 kg cenejših kavnih nadomestkov.

V jesenskih in zimskih mesecih je pri tržaških (Truden), ljubljanskih (Hartmann, Terdina, Krisper) in kranjskih trgovcih (Roos, Dolenc) naročal čaj, limone, pomaranče, rozine, grozdje, bosanske

⁷ ZAL, RAD-88, t.e. 23, knjiga kopij 1904-1906. V napovedi za dohodnino je navedel naslednje stroške: nakup blaga 15300 K, "obča pridobnina" 216,58 K, hišno najemni davek 302,52 K, najemnine za prodajalno 240 K, posebni davek za žganje 16 K, obča pridobnina 13,44 K, okrajna bolniška blagajna 10,10 K, trgovsko bolniško in podporno društvo 24 K, najemnine stanovanja 240 K, kurjava in razsvetljava 280 K, hrana 1100 K, koleki in znamke 100 K, plače: hlapec 288 K, dekla 144 K, (nečitljivo) 92 K.

⁸ Pleterski, Maruša: *Železnica v Bohinju. Bohinjski zbornik*, Radovljica 1987, str. 174-177.

⁹ *Österreichischer Zentralkataster Handels, Industrie und Gewerbebetriebe*. Dunaj 1903, str. 353-354.

¹⁰ Budkovič, *Avtobiografija*, str. 23.

¹¹ ZAL, RAD-88, t.e. 23, knjiga kopij 1904-1906.

¹² *Adresar I. Naslovna knjiga za Kranjsko*. Ljubljana 1912, str. 44-49.

¹³ ZAL, RAD-88, t.e. 25, konto prevozov iz Lesc, 1901-1906; t.e. 31, cenik za moko (Vinko Majdič), 1902-1903.

slive, fige, rožiče, mandeljne, skozi vse leto pa zelje, čebulo, česen, krompir, solato, zeleni grah, korenje, sir (ementaler in parmezan), paradižnik in sardine v konzervi, polenovke ter začimbe: ingver, francoski žafran (250 g), makove cvetove (500 g), makova semena (500 g), nageljnove žbice (500 g), vanilijo (50 g), cimet v skorji in zmlet, singapurski poper (15 kg). Trgovina Antona Krisperja mu je večkrat na leto poslala po več deset kg kumine, janeža, popra, paprike, lovorjevih listov. Začimbe je poleg jušnih kock pošiljala tudi Maggijeva tvrdka iz Bregenza na Predarlskem.

Podobno je Budkovič naročal meso in mesne izdelke. Pri glavnem dobavitelju Gavriloviču iz Petrinje na Hrvaškem je skoraj vsak mesec naročil okrog 300 kg svinjske masti prve in druge kvalitete, od 10 kg do 20 kg slanine, salam, reberc, šunke in mešanega mesa. Hkrati je pri manjših trgovcih povpraševal po cenah masti in mesnih izdelkov, ki jih je tudi naročil, če sta mu le ustrezali kvaliteta in cena. Pri tem oddaljenost ni bila pomembna. Nič nenavadnega ni bilo, če je naročil slanino hkrati v Ljubljani in Budimpešti.

V množici različnih ponudnikov je ostal le pri čokoladi vedno zvest češki tovarni Velimer. Mesечно so mu iz Prage poslali od 6 do 8 kg švicarske, 2 do 4 kg njihove čokolade Velimer in karton ali dva temne čokolade. Podobno je bilo z bonboni, ki mu jih je dobavljal graški Engelhofer, v začetku leta 1906 pa se mu je pridružil ljubljanski Šumi. Veliko večji zaslužek kot sladkarije je prinašala žgana pijača. Špirta je prodal vsak mesec povprečno kar 400 litrov. Dobavitelje, predvsem ljubljanske trgovce, je moral večkrat celo prositi, naj pohitijo z dostavo. Teh težav ni imel s sadjevcem in brinjevcem, ki ju je dobival iz žganjekuhe Luka Kende v Kropi, včasih pa tudi iz Zapuž in Rovt. S slivovko se je po večkrat na leto oskrbel v Zagrebu, sadni (višnjevi, ribezovi, malinovi, kuminovi ali vanilijevi) liker je naročal v Trstu, Gradcu in na Reki, na Dunaju pa rum in občasno tudi vino. Tega je prodal malo, vendar ga je naročal pri različnih vinarjih ali pa kar pri sosednjih gostilničarjih. Aprila 1906 je npr. naročil 100 litrov belega namiznega vina v istrskem Vodnjanu. Veliko manjša je bila izbira brezalkoholnih pijač. Redkokdaj je naročil zaboj s 25 steklenicami mineralne vode.¹⁴

Poroka in gradnja lastnih hiš

Glavni potrošniki žganih pijač, gradbeni delavci, so po končanju del v predoru in na železniški progi leta 1906 odšli. Budkovič je takoj zabeležil za polovico manjši prihodek v primerjavi s prejšnjim letom (le 54.900 K). To je bilo celo manj kot prvo leto poslovanja, ko je dosegel za 73.969 K prometa.

Znižanje prometa je bilo pričakovano, možnosti za vzporedni zaslužek so se ponudile pri razprodaji premoženja gradbenega podjetja Cecconi. Z lastnikom je namreč navezal dobre poslovne zveze po poroki z njihovo služkinjo Viktorijo. Po ugodni ceni so ji prodali rovt s kamnolomom, več kuhinjske in sobne opreme, njemu pa ves gradbeni les. Z njegovo prodajo tovarni celuloze v Podgori je dobro zaslužil. Budkovič je hotel kupiti vsa Cecconijeva zemljišča, a so drugi ponudili večjo vsoto kot on. Železniško stavbno vodstvo je istočasno prodalo dvonadstropni hotel, za katerega se je tudi zanimal Budkovič, a ga je z boljšo ponudbo prehitela Hotelska delniška družba Triglav.

Po poroki leta 1905 in rojstvu prvega sina leta 1906 se je odločil za gradnjo nove hiše s trgovskim lokalom v središču Bohinjske Bistrice. Z nekaj bančnimi krediti je v pičlem letu dni postavil prostorno enonadstropno hišo z mansardami. Vanjo se je vselil skupaj z uslužbenci v pozni jeseni 1907. Budkovičeva družina je zasedla prvo nadstropje s šestimi sobami, kuhinjo, kopalnico in straniščem. Pritličje je bilo namenjeno trgovskemu lokalu in skladiščem, drugo nadstropje pa turistom,¹⁵ ki jih je bilo v Bohinju vedno več in je predvsem v poletnih mesecih primanjkovalo prenočišč.¹⁶ Budkovič je pohitel z opremljanjem sedmih mansardnih sob, tako da so lahko prve turiste sprejeli že poleti 1908. Zanj in za mnoge domačine je postalo prav oddajanje sob pomemben vir dohodka. Podjetnejši, med njimi tudi Budkovič, pa so ugotovili, da morajo domačim in tujim turistom, ki so se od leta 1906 lahko pripeljali v Bohinjsko Bistrico z vlakom, ponuditi še kaj več kot zgolj prenočišče, hrano in pijačo. Odločili so se za gradnjo kopališča ob reki Savi.

Tajnik društva Danica

Pogodbo o ustanovitvi novega društva so najprej podpisali trije: Lovro Vojvoda je odstopil primeren prostor, Ivan Mencinger in Gašper Budkovič pa sta prispevala po 500 K. Slednji je postal tajnik novega športnega in kopališčnega društva Danica. Nato so pristopili še nekateri in predlagali, da v prizadevanja vključijo še Deželno zvezo za tujski promet za Kranjsko, ker bi s tem dobili

¹⁵ Tlorisi hiše Gašperja Budkoviča v Bohinjski Bistrici in Budkovič, *Avtobiografija*, str. 28–29.

¹⁶ V Bohinjski Bistrici so bili leta 1912 naslednji hoteli: Grand hotel Triglav z depandansama Bellevue in Vila Bogomila, Turist, Janez Mencinger, Ivan Markež, Rodica, Bistrica in gostišča: Ivan Hajnrihar, Mihael Grobotek, Janez Piber, Fran Arh, Gašper Arh, Peter Mavrič, Bevc Franja in Matija Ogrin. Ob Bohinjskem jezeru je bil hotel Zlatorog, pri Svetem Janezu pa hotel Stöhr Frizzi. *Adresar I. Naslovna knjiga za Kranjsko*, str. 102–110.

¹⁴ Glej opombi št. 7 in 9.

Poroka Viktorije in Gašperja Budkoviča leta 1905 v Bohinjski Bistrici (hrani Tomaž Budkovič, Kranj)

precejšnja denarna sredstva. Predsednik zveze, priznan ljubljanski odvetnik dr. Valentin Krisper je postal tako še predsednik društva Danica. Posamezniki, npr. Otto Doktorič, župnik Piber, podjetnik Hajnrihar in še nekateri so vložili od 100 do 300 K. Budkovič je vodil in nadzoroval vsa dela pri ureditvi parka in kopališča,¹⁷ zelo dosledno pa tudi finančno poslovanje in nabavo opreme: kopalnih hišic, pletenih košar s sedeži, gugalnic za otroke, celo moških in ženskih kopalnih oblek.¹⁸ Pri tem je imela korist seveda njegova trgovina, vložki pa so se s prihodom številnih turistov na kopanje in sprehode hitro povrnilili.

Turistično ponudbo so v Bohinjski Bistrici želeli razširiti še z organizacijo športnih dejavnosti na snegu in ledu. Vedno bolj modno smučanje in sankanje je člane društva Danica spodbudilo, da uredijo sankališče, ki so ga poimenovali Belvedere. Tako kot pri ureditvi kopališča je tudi pri

tem projektu tajništvo in blagajno prevzel Budkovič. 2100 metrov dolga proga je bila primerna za mednarodna tekmovanja in treninge. Pravilno izpeljavo po terenu je uredil inženir Maks Prelovšek iz Ljubljane. Nad ciljem so celo postavili paviljon z bifejem za gledalce, ki so se na otvoritveno slovesnost povečini pripeljali z vlaki iz Trsta, Gorice in Ljubljane.¹⁹ Zanimanje za sankanje in drsanje na jezeru je bilo tolikšno, da so bili ob nedeljah in praznikih organizirani posebni vlaki iz Trsta, Gorice in Ljubljane do Bohinjske Bistrice in Bleda, ki so imeli v drugem in tretjem razredu za približno 20% znižane cene.²⁰

Za podjetnega trgovca Gašperja Budkoviča so bile množice turistov izziv za novo investicijo. Pri večjih bankah si je izposodil denar za gradnjo turističnih prenočišč. V Spodnji vasi v Bohinjski Bistrici je kupil star hlev, ki so ga podrli in jeseni 1910 na tem mestu začeli graditi turistični objekt. Dobre zveze so pripomogle, da je bil v nekaj mesecih zgrajen in opremljen. Naslednje poletje so v njem že sprejemali turiste, v svojo trgovino pa jih je Budkovič privabljal tudi z bogato ponudbo razglednic. Pet različnih motivov Bohinjske Bistrice je naročil pri radovljiškem fotografu Alojzu Vengarju in jih v začetku leta 1904 izdal v samozaložbi. Ljubljanskemu papirničarju Ivanu Bonaču, s katerim je imel poslovne stike, jih je ponudil po 4.40 K za 100 razglednic. Ob novoletnih praznikih se je redno založil z nekaj sto kosi novoletnih in pol manj božičnih voščilnic, polovico s slovenskimi in polovico z nemškimi napisi. Za promocijo pa je naročil tudi 100 novoletnih voščilnic z natisnjenim imenom trgovine, prav tako v obeh jezikih.

Prezadolženi kupci

Nova železniška proga ni pripeljala v Bohinjsko Bistrico le turistov, pač pa tudi podjetnike in trgovce z lesom. Tudi ti so gradili nove stanovanjske hiše in druge objekte, zlasti žage. V prvem desetletju se je naselje povečalo za 30 novih hiš.²¹ Delavci so iskali zaposlitve pri obrtnikih in v turistični

¹⁹ Gorenjec, X, št. 2, 9. 1. 1909; *Gorenjska : letoviška, industrijska, trgovska, obrtna* (ur. Karol Mohorčič), Novo mesto 1931, fotografija sankališča na str. 180.

²⁰ Gorenjec, X, št. 3, 16. 1. 1909. Cena prevoza je znašala pozimi ob nedeljah in praznikih na relaciji Trst-Bohinjska Bistrica-Trst v drugem razredu poštne vlaka 11.40 K in v tretjem razredu poštne vlaka 6.30 K ter 14.20 K v drugem razredu in 9.40 K v tretjem razredu brzovlaka. Povratna vozna karta poštne vlaka iz Ljubljane do Bohinjske Bistrice je bila za drugi razred 8.20 K, za tretjega pa 4.50 K.

²¹ Metod Vojvoda: Bohinjska Bistrica – geografska preobrazba naselja. *Gorenjska : [referati in gradivo na 12. zborovanju slovenskih geografov v Kranju in na Bledu od 15. do 17. oktobra 1981]* (ur. Slavko Brinovec). Ljubljana 1981, str. 173–178.

¹⁷ Budkovič, *Avtobiografija*, str. 31.

¹⁸ ZAL, RAD-88, t.e. 20, blagajniška knjiga XI.

Mati Viktorija Budkovič in otroci Florka, Mirko, Slavko in Viktor, fotografirani približno leta 1918 (hrani Tomaž Budkovič, Kranj)

dejavnosti. S povečanjem zaposlenosti in kupne moči prebivalstva je rasla tudi prodaja v Budkovičevi trgovini. Dobiček je sproti vlagal v nepremičnine, še posebej v kmetijska zemljišča in se poleg trgovske in turistične dejavnosti začel ukvarjati še s kmetijstvom. V novozgrajenem gospodarskem poslopju se je hlev polnil z živino prezadolženih kupcev. Zanj so skrbeli hlapci in dekle, ki so stanovali v sobi s kuhinjo poleg hleva. V pritličju poslopja je bila tudi ledenica in pralnica, v prvem nadstropju pa skladišče za žito in za seno.²²

Že v prvih letih Budkovičevega poslovanja se je nabralo toliko zadolženih kupcev, da je poveril izterjavo advokatu Vilfanu iz Radovljice. Običajno je po poteku določenega roka za plačilo (30 dni) Budkovič nekajkrat poslal dolžniku pismeni opomin (nekateri je čakal po več kot leto dni), nato jih je opomnil tudi advokat, nakar je sledila tožba. Budkovič je običajno zaračunaval 6% zamudne obresti. Tožbe je vlagal ne glede na višino dolga. Običajno je šlo za manjše zneske, ker je večje količine blaga dajal na kredit le tistim, ki so ga bili zmožni v kratkem času plačati. Podatke o njihovem premoženju in obnašanju v podobnih primerih je Budkovič dobil pri znancih, s katerimi je trgoval.

V Budkovičevi trgovini je naraščala prodaja gradbenega materiala, železnine, orodja, barv in lakov graditeljem hotelov, depandans, restavracij in prenočišč, ki so okrog leta 1910 ponujali več kot sto turističnih sob.²³ Za postrežbo gostov so potrebovali različno posodo, jedilni pribor, steklene izdelke (raznovrstne kozarce, steklenice, kozarce za svetilke), sredstva za higieno in čiščenje (milo, zobno pasto, glavnike in žepna ogledalca, ščetke in metlice za čiščenje in poliranje tal, pasto za mazanje

usnja, krtače za obleko, itd.), odeje, gorivo za razsvetljavo in kurjavo,²⁴ tekstil in galanterijo (črnilo, peresnike, peresa, svinčnike, pisemski, pisarniški, konceptni, rjav, moder, siv zavijalni in pomaščen papir različnih velikosti, ustne harmonike, žepne nožke, vezalke itd.). Za šolarje je imel Budkovič vedno na voljo šolske zvezke in knjige, premožnejši kupci, neveste, obrtniki in podjetniki pa so imeli možnost naročiti blago celo iz katalogov eminentnih dunajskih, tržaških, graških, celovških, ljubljanskih, nemških, čeških in drugih trgovin. Na ta način so pri njem kupovali tudi orodje, stroje, koce, moške srajce, posamezne kose pohištva, roloje iz ripse za okna, zlat in srebrn nakit, knjige itd.

Delovni čas ni nikomur dopuščal počitka

Budkovičeva trgovina se ni odlikovala le z bogato izbiro blaga in nizkimi cenami, ampak tudi s tem, da je bila odprta vse dni v letu razen na božični dan, veliko noč in binkošt. Ljudje so radi prihajali nakupovat ob nedeljah dopoldan, ko so se vračali od maše, popoldan pa je bilo praviloma zaprto. Obrtni red je sicer dopuščal možnost podaljšanja nedeljskega delovnega časa do osem ur trgovinam v turističnih krajih, med katere je sodila tudi Bohinjska Bistrica.²⁵ Med tednom so trgovci poleti odpirali ob šestih zjutraj, pozimi pa ob sedmih, zapirali pa ob osmih ali devetih zvečer, upoštevajoč pri tem krajevne navade in medsebojni dogovor.²⁶ Prav tako so trgovci sami določali premor za opoldansko kosilo in večerjo.²⁷

Ob takih ugodnostih za kupce bi seveda pričakovali množico zaposlenih prodajalcev in pomočnikov. Toda šef je od zaposlenih zahteval 16 urni delovnik, zato sta mu zadoščala le eden ali dva pomočnika in ravno toliko učencev. Da ne bi "izgubljali" časa s pripravo hrane, pranjem perila in iskanjem stanovanja, je tudi za te zadeve poskrbel Budkovič v svoji hiši. Na ta način je osebje zadržal pri sebi, saj ni želel, da se družijo z vaščani in z njimi govorijo več kot je bilo v njegovem interesu. Še strožji je bil do učencev, misleč, da mora poskrbeti tudi za dobro vzgojo. Vsako leto jim je bil poleg hrane in stanovanja dolžan kupiti eno obleko in par čevljev ter skrbeti za njihovo popravilo. Da bi bila videti njegova "očetovska skrb" popolna, je bodočim učencem plačal tudi vožnjo do Bohinjske Bistrice. To je bil za marsikoga, ki je prihajal od

²⁴ Največ je prodal petroleja, ki mu ga je približno 900 litrov mesečno pošiljal ljubljanski veletrgovec Anton Krisper, občasno pa ga je dostavljal tudi Franc Dolenc iz Kranja. Prodal je še nekaj malega olja za svetilke, v jesenskih in zimskih mesecih pa je narasla prodaja lesa za kurjavo in premoga (1 vagon okrog božiča leta 1904).

²⁵ Obrtni red, § 75, Državni zakonik, LXXXIX, 16. 8. 1907.

²⁶ Slovenski trgovski vestnik, IX, št. 6, 15. 6. 1912, str. 72.

²⁷ Budkovič, *Avtobiografija*, str. 14.

²² Budkovič, *Avtobiografija*, str. 30–31.

²³ ZAL, RAD-88, t.e. 23, knjiga kopij 1904–1906.

daleč, velik izdatek. Za štirinajst let stare otroke, ki so jim izbrali poklic starši, je bila štiriletna učna doba daleč od doma huda preizkušnja. Njihovo prepuščenost samovolji trgovcev je poskušala reševati deželna vlada v Ljubljani. Načrtovala je gradnjo vajenskih domov in zavetišč, kjer bi učencem poleg stanovanja in hrane omogočili zelo pogrešano razvedrilo v obliki družabnih prireditev. To pa ni bilo v interesu trgovcev, ki so jih želeli stalno nadzorovati oziroma jih imeti vedno na voljo za razna opravila.²⁸

Trdo delo in skromno plačilo

V prvih letih 20. stoletja je delo iskalo precej trgovskih pomočnikov, toda trgovci, kakršen je bil Budkovič, niso hoteli zaposliti kogarkoli. Ko je leta 1901 odprl trgovino v Bohinjski Bistrici, je pripeljal s seboj pomočnika, s katerim sta se dobro poznala, a je ta vseeno že po poldrugem letu zapustil njegovo trgovino. Le ugibamo lahko, ali je bilo mogoče plačilo za težko delo preskromno. Učenca je dobil šele septembra 1902. Na časopisni oglas za drugega učenca se je javilo približno deset prosilcev. Potem ko je povprašal njihove prejšnje delodajalce o njihovem vedenju, pridnosti, poštenju in delavnosti, se je odločil zaposliti osemnajstletnega Idrijčana Alojzija Kušlana. Ponudil mu je 13 K mesečne plače, kar je bilo tako malo, da mu je ta odgovoril, da je več zaslužil kot začetnik. Da je bilo to res malo, izvemo iz prošnje, v kateri kandidat omenja, da je prejšnjo službo zapustil zato, ker ni mogel shajati z mesečno plačo v višini 20 K. Budkovič mu je nato obljubil dve kroni več ter stanovanje, hrano in perilo, kar je Alojzij Kušlan sprejel. Ker z novo službo vseeno ni bil najbolj zadovoljen, je dal odpoved, še preden je minilo eno leto. Nadomestil ga je Notranjec Jakob Košir, ki se mu je nekaj mesecev kasneje pridružil drugi pomočnik Franc Lenart. Zahtevane mesečne plače v višini 25 K ni dobil, a je kljub temu sprejel službo za 20 K. Oba sta se po slabem letu naporenega dela poslovila in prepustila mesti za tri mesece Antonu Puntarju, Štajercu iz Stare vasi pri Vidmu. Glavni vzrok za številne menjave kadra so bile težke delovne razmere in preskromno plačilo. Pomočnike moškega spola so ob koncu prvega desetletja pri Budkoviču zamenjale ženske, a so se ravno tako pogosto menjavale. Septembra 1910 sta v prodajalni dobili zaposlitev dve prodajalki, od katerih je ena odšla že po štirih mesecih.

Delo trgovskih pomočnikov in prodajalk je zahtevalo veliko fizičnih moči za dvigovanje in

prenašanje blaga, pakiranega v težki embalaži, na primer v lesenih zabojih, sodih, večlitrskih steklenicah, večjih vrečah. Iz teh so ga razdeljevali v manjše vreče ali zavitke, primerne za maloprodajo, embalažo pa so običajno vračali dobaviteljem. Pomočniki in učenci so blago tehtali, rezali, šteli, zavijali in popisovali pogosto v poznih večernih urah, Budkovič pa je medtem blago naročal, pozvedoval za cenami, nakazoval in terjal denar za dostavljeno blago ter urejal poslovno dokumentacijo. Zelo natančno je vodil evidence in isto zahteval tudi od zaposlenih. Njegova žena je morala vsak dan sproti pisati natančen seznam s cenami porabljenega blaga za gospodinjstvo.²⁹

Hkrati s pridobitvijo kmetijskih površin in živine je moral najeti tudi več hlapcev in dekel za krmljenje živine, delo na polju, travnikih, v vrtu ter za pomoč pri hišnih in gospodinjstvenih opravilih. Za varstvo otrok so zaposlili pestunjo,³⁰ za celo družino, kamor so šteli domače in zaposlene oziroma najete, pa je kuhala kuharica. Trgovskim pomočnikom oziroma prodajalcem in učencem je Budkovič plačeval bolniško zavarovanje, ne pa tudi hlapcem, deklam, služkinjam, kuharici in voznikom. Ti niso prejeli niti rednega plačila, temveč so bili prepuščeni Budkovičevi odločitvi o višini mezde za opravljeno delo in o roku izplačila.

Organizacija prevoza blaga

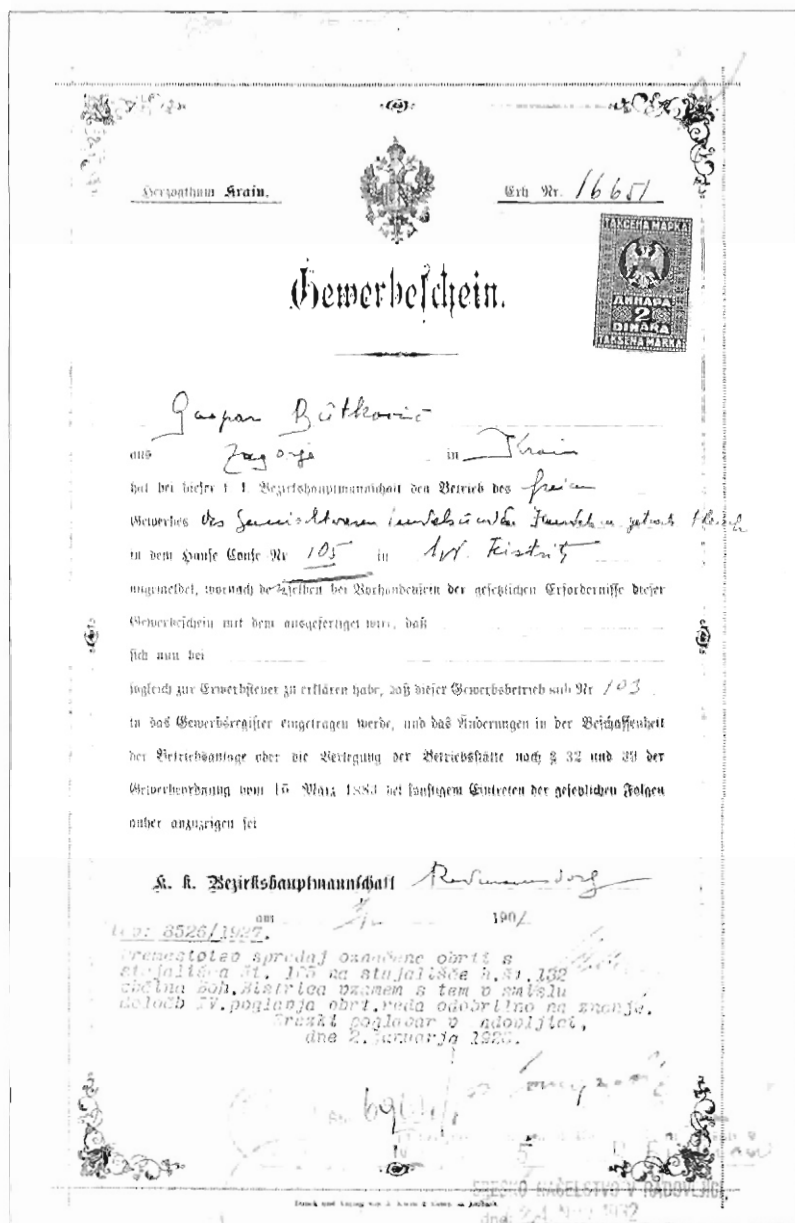
Relativno dobro je Budkovič plačeval najete voznike, ki so pred izgradnjo železniške proge iz leške železniške postaje prevažali blago do Bohinjske Bistrice s konjsko vprego, po otvoritvi proge leta 1906 pa je večino blaga pripeljal vlak na železniško postajo v Bohinjsko Bistrico. Prva tri leta poslovanja Budkovičeve trgovine je za prevoze skrbel Janez Žark iz Lesc, januarja 1905 pa je posel prevzel Jožef Ažman iz Bleda.³¹ Oba sta imela nekaj najetih voznikov. Največ prevozov so opravili leta 1904, ko so vsak mesec vozili povprečno po 18 dni (največ 24 dni avgusta in najmanj 14 dni decembra). V naslednjih letih se je kot posledica zmanjšanja števila prebivalcev oziroma zaposlenih pri gradnji železniškega predora število dni s prevozi zmanjšalo na 5 do 10. Budkovič je tako kot druga opravila tudi transport nadzoroval sam in v

²⁹ ZAL, RAD-88, t.e. 32. Vsak dan so pripravljali jedi iz različnih vrst moke (največkrat iz pšenične in koruzne), večkrat na teden pa so kuhali krompir, fižol, zelje, lečo, ješprenj, testenine (makarone) in riž. Manj so pojedli mesa, od tega največ špeha in prekajenega, redkokdaj salamo ali sardele. Med pijačami sta prevladovala knajpova kava in čaj.

³⁰ Viktor, roj. 1906, Slavko, roj. 1909, Florka roj. 1912, Mirko roj. 1914, dvojčka umrla kmalu po rojstvu. ZAL, RAD-88, t.e. 17, osebne zadeve.

³¹ ZAL, RAD-88, t.e. 25, Konto prevozov iz Lesc, 1901-1912.

²⁸ ZAL, RAD-80, a.e. 101, Družina Fürsager in Magušar, Radovljica. Radovljiški trgovec Leopold Fürsager je bil član Trgovske in obrtniške zbornice za Kranjsko v Ljubljani in je nasprotoval gradnji vajenskih domov in zavetišč zaradi visokih stroškov.

Obrtno dovoljenje Gašperja Budkoviča za opravljanje trgovske dejavnosti v Bohinjski Bistrici, izdano 8. decembra 1901 v Radovljici (hrani Tomaž Budkovič, Kranj)

želi, da bi bilo blago čim hitreje dostavljeno, vodil vso organizacijo. Kako je to izgledalo, nam kaže primer z vagonom premoga, ki se je zgodil okoli božiča 1904. Da se ne bi med prelaganjem preveč premoga pogubilo, je odločil, da naj ga nalagajo iz vagonov naravnost na vozove. Zato je naročil na leški železniški postaji, naj dvovprežni voz pošljejo na postajo Nomenj, dva cnovprežna na Kamnje, ostalo pa na Bistrico. Vsakega posebej so stehali, ker je voznikom plačal delo po prepeljani teži tovora.³²

Sklep

S popolno predanostjo svoji trgovini in trdim delom se je Budkovič že v prvem desetletju samostojnega poslovanja povzpел v sloj premožnejših ljudi. Dobro je znal izkoristiti tudi ugodne gospodarske razmere: gradnjo proge in železniškega predora v Bohinjski Bistrici, razmah turizma ter razmere med prvo svetovno vojno, ko je bil Bohinj zbirno vojaško in oskrbovalno mesto. V dvajsetih in tridesetih letih je trgovsko ponudbo obogatil z

³² Za prevoz 10 tisoč kg premoga od leške železniške postaje do Bohinjske Bistrice so dobili vozniki od 196 do

200 K. ZAL., RAD-88, t.e. 23, knjiga kopij 1904–1906; t.e. 25, Konto prevozov iz Lesc, 1901–1912.

novimi tehničnimi izdelki in prodajo bencina, dobro pa se je znašel tudi v času druge svetovne vojne. Njegova uspešna poslovna pot se je nepričakovano končala v drugi jugoslovanski državi, ki ni dovoljevala poslovanja zasebnih trgovin.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj

RAD-88 – fond: Trgovina Budkovič Bohinjska Bistrica

RAD-80 – fond: Družina Fürsager in Magušar Radovljica

LITERATURA:

Adresar I. Naslovna knjiga za Kranjsko. Ljubljana : Natisnila Ant. Slatnerjeva Tiskarna v Kamniku, 1912.

Budkovič, Gašper: *Avtobiografija*. Bohinjska Bistrica 1953, rokopis; original hrani Tomaž Budkovič, Kranj.

Gorenjec, X, 1909, št. 2 in št. 3.

Gorenjska : letoviška, industrijska, trgovska, obrtna (ur. Karol Mohorčič). Novo mesto : Progres, 1931.

Österreichischer Zentralkataster Handels, Industrie und Gewerbebetriebe. Dunaj 1903.

Pleterski, Maruša: *Železnica v Bohinju. Bohinjski zbornik* (ur. Jože Dežman), Radovljica : Skupščina občine, 1987, str. 174–177.

Slovenski trgovski vestnik, IX, 1912, št. 6.

Vojvoda, Metod: *Bohinjska Bistrica – geografska preobrazba naselja. Gorenjska : [referati in gradivo na 12. zborovanju slovenskih geografov v Kranju in na Bledu od 15. do 17. oktobra 1981]* (ur. Slavko Brinovec). Ljubljana : Geografsko društvo Slovenije, 1981, str. 173–178.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Handelsaufsteiger aus Bohinjska Bistrica

Das in seiner Gesamtheit erhaltene Quellenmaterial über den Geschäftsverkehr und das Privatleben des Händlers Gašper Budkovič aus Bohinjska Bistrica macht es möglich, eine typische Gemischtwarenhandlung von ihrer Gründung im Jahre 1901

bis zur Beschlagnahme 1946 darzulegen. Aus Platzgründen wird aus dem umfangreichen Quellenmaterial im vorliegenden Beitrag nur das erste Jahrzehnt von Budkovičs Geschäftsführung und Leben in Bohinj vorgestellt.

Nach dreizehn Dienstjahren, die er als Handelsgeselle in verschiedenen Orten verbracht hatte, faßte Gašper Budkovič den Beschluß, sich als selbstständiger Kaufmann zu etablieren. Er ließ sich in Bohinjska Bistrica nieder, weil er sich vom Bau des Eisenbahntunnels eine Zunahme der Kundschaft und also gute Verdienstmöglichkeiten erhoffte. Trotz großer Konkurrenz der ca. zehn Geschäfte war der Geschäftsgang gut, und nach sechs Jahren gelang es ihm, ein eigenes Haus samt Geschäft zu bauen. Eine zusätzliche Einnahmequelle fand er in der Vermietung von Fremdenzimmern. Einige Jahre wirkte er als Sekretär des Sport- und Badevereins *Danica* bei der Einrichtung einer Parkanlage und einer Badeanstalt an der Save und einer 2100 m langen Schlittenbahn mit.

Im ersten Jahrzehnt des letzten Jahrhunderts verzeichneten die Budkovičs den größten Geschäftsverkehr zur Zeit des Baus des Eisenbahntunnels und der Eisenbahnlinie, die im Jahre 1906 dem Bahnverkehr übergeben wurde. Monatlich verkauften sie ca. 1.500 kg Mehl, Bohnen, Zucker und etwas weniger Salz (ca. 600 kg), Reis und Kraut, ca. 100 kg gerösteten Kaffee und 150 kg Kaffeeersatz, ca. 900 l Petroleum und größere Mengen von Kurzwaren, Geschirr, Werkzeug, Baumaterial, Kohle, Brennholz sowie Glas-, Textil-, Holz-, Papierwaren u.ä.m. Die Waren bestellte Gašper Budkovič bei verschiedenen Lieferanten, vor allem in Ljubljana, Triest, Kranj, Celje, Klagenfurt, Maribor, Zagreb und kleineren slowenischen Orten. Den Kunden bot er die Möglichkeit, Artikel, die er nicht auf Lager hatte (Kleidung, Maschinen, Möbel, Schmuck, Kücheneinrichtung usw.) nach Katalog zu bestellen.

Gašper Budkovič war erfinderisch und verstand sich darauf, profitable Geschäfte abzuschließen. Nach Fertigstellung des Eisenbahntunnels und der Bahnlinie kaufte er zu günstigem Preis vom Bauunternehmen Cecconi das gesamte Bauholz an und verkaufte es zur Zellstofferzeugung. Zusammen mit seiner Frau, dem ehemaligen Dienstmädchen Cecconis, kaufte er viele Grundstücke, Küchen und anderweitige Einrichtungen. An seinem Haus ließ er ein Wirtschaftsgebäude mit Viehstall, Unterkunft für Knechte und Mägde, Getreidespeicher und Scheune errichten.

Während des Ersten Weltkriegs nahm der Umsatz noch zu, da Bohinj eine militärische Sammel- und Versorgungsstelle war. Seine erfolgreiche Geschäftskarriere fand im Jahre 1946 im zweiten jugoslawischen Staat ein Ende, als der private Handel untersagt wurde.

izvirni znanstveni članek

UDK 347.791:656.6

929.Štolfa V.

prejeto: 11. 10. 2001

Bogdana Marinac

dipl. etnologinja in sociologinja, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, Cankarjevo nabrežje 3, SI-6330 Piran

Življenje mornariškega častnika Vladimirja Štolfe v luči njegovih pisem

IZVLEČEK

Vladimir Štolfa se je rodil 14. decembra 1904 v Sežani. Leta 1924 se je vpisal na Pomorsko akademijo v Kotorju, po končanem šolanju pa se je zaposlil pri tedaj največji jugoslovanski ladijski družbi Jugoslavenski Lloyd. Kot kadet in nato častnik krova je plul na tovornih parnikih Istok, Tomislav, Nemanja in Carica Milica ter na tedaj največji jugoslovanski potniški ladji Kraljica Marija. V tem času si je redno dopisoval s sestrama Vido in Dano, v zadnjem obdobju pa je najpogosteje pisal očetu. Ohranjena pisma so bogat vir informacij o Vladimirjevem življenju v času plovbe, o ladjah in njihovih progah, o načinu življenja pomorščakov na ladji, o srečanjih s tujimi kraji in ljudmi ter o Vladimirjevem razmišljanju ter pogledu na življenje in okolico.

KLJUČNE BESEDE

Vladimir Štolfa, trgovska mornarica, pisma, potovanja, življenje na ladji

SUMMARY

THE LIFE OF A NAVAL OFFICER VLADIMIR ŠTOLFA IN THE LIGHT OF HIS LETTERS

Vladimir Štolfa was born on December 14th 1904 in Sežana. In 1924 he entered the Naval Academy in Kotor. After his studies Štolfa employed himself in the largest Yugoslav ship company of that time, the Yugoslav Lloyd. As a cadet and later as a deck officer he sailed on cargo steam ships Istok Tomislav, Nemanja and Carica Milica, and on the then largest Yugoslav passenger ship Kraljica Marija. During that period he regularly corresponded with his sisters Vida and Dana; in the last period he most frequently wrote to his father. The preserved letters are a rich source of information about Vladimir's life during the time of sea voyages, about ships and their routes, about the manner of life of sailors on ships, about seeing foreign places and people, and about the author's contemplation and view upon life and the surroundings.

KEY WORDS

Vladimir Štolfa, merchant marine, letters, life on a ship

"Na kopnem je vse kaj drugega"

Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran zbira med drugim tudi predmete, ki govorijo o življenju in delu slovenskih pomorščakov. Na ta način je bilo doslej zbranega precej pisnega in slikovnega gradiva ter drugih predmetov, ki so bili nekoč last pomorščakov vojne in trgovske mornarice Avstro-Ogrske, Kraljevine Jugoslavije, Kraljevine Italije, pomorščakov NOV ter pomorščakov vojne in trgovske mornarice FLRJ oziroma SFRJ.

Delavci muzeja smo pred nekaj leti navezali stike z danes že pokojno učiteljico in sestro pokojnega kapitana dolge plovbe Vladimirja Štolfe, gospo Vido Štolfo, ki je bila zaradi svoje starosti (imela je 97 let) in dobrega spomina pomemben vir informacij o bratu, družini in okolju, v katerem je živel. Poleg ustnih informacij je muzeju darovala del bratove mornarske zapuščine. Zlasti pomembna sta njegov ladijski dnevnik s parnikov Tomislav in Nemanja za čas od 1. januarja 1935 do 22. januarja 1936 in zvezek Inventar coperta del Piroscaro "Carica Milica" (Inventar krova parnika "Carica Milica"). O Štolfu samem pa največ povedo pisma, ki jih je pošiljal s potovanj. Z njimi lahko spremljamo njegovo življenje v času dopisovanja, zlasti v času, ko je bil na plovbi.

"Ko bom velik, bom kapitan"

Vladimir Štolfa se je rodil 14. decembra 1904 v Divači. Družina je živel v bližini železniške postaje, saj je bil oče vozovni preglednik pri železnici. Mati je v mladosti obiskovala meščansko šolo v Trstu in se usposobila za uradnico, a je po poroki ostala doma. Vladimir je bil drugi otrok, rodil se je komaj leto dni za sestro Vido. Za njima je mati rodila še pet otrok.

Okoli leta 1911 se je družina iz Divače preselila v Sežano, kjer je mati zlasti zaradi poznavanja nemškega jezika prevzela gostilno, otroci pa so nadaljevali šolanje. Ker sta bila oba starša delno izboražena in sta se zavedala pomembnosti izobrazbe, sta poskrbela za šolanje otrok. Najstarejša sestra Vida je po končani osnovni šoli obiskovala nemški licej v Trstu, nato se je šolala v dekliškem liceju v Ljubljani in na tamkajšnji klasični gimnaziji. Postala je učiteljica. Tudi Vladimirja ter mlajše brate in sestre so starši poslali v šole, kar pa kljub nekoliko boljšemu zaslužku zaradi velike družine ni bilo lahko. Da bi družina lažje preživela, je najmlajšega otroka vzela k sebi teta, ki se je poročila v Zadar. Pri njej je pred začetkom 1. svetovne vojne živel tudi starejša hči Vida. Vladimir se je po končani osnovni šoli vpisal na nemško gimnazijo v Trstu, nato pa je šolanje nadaljeval v Ljubljani. Vsi predmeti mu niso šli najbolje. Največ težav mu je povzročala latinščina, ki je bila po-

glavni vzrok, da se je prepisal na tehniško srednjo šolo. Po dveh letih jo je leta 1924 zapustil, se navdušil za pomorstvo in se vpisal na štiriletno Pomorsko akademijo v Kotorju.

Vladimir je že kot otrok pogosto govoril: "Ko bom velik, bom kapitan." Toda ta želja se je zdela tedaj marsikomu neverjetna, saj je bilo morje daleč, poklic pomorskega častnika pa še dlje. Kot se je spominjala sestra Vida, je hlapec Jože Kuček na te Vladimirjeve izjave vedno posmehljivo odgovarjal: "Ja, boš kapitan, ko bo morje na Nanosu."

Od kod izvira Vladimirjevo navdušenje za pomorstvo, ni vedela niti sestra Vida. Morda so mu bili všeč morje, velike ladje in pomorščaki, ki jih je v zgodnji mladosti videval v Trstu. Povod za njegovo odločitev pa so bile gotovo pripovedi znancev iz Karlovca, ki so Vladimirju pripovedovali o sorodniku – pomorskem častniku.

Število Slovencev, ki so se v tistem času zapisali morju in pomorstvu, ni bilo majhno, toda večina se je odločila za vojno mornarico. Vpisali so se na Pomorsko vojno akademijo in druge šole vojne mornarice Kraljevine Jugoslavije. Podčastniki so se izobraževali v šolah za podčastnike ali pa so si naziv pridobili v času službovanja v mornarici. Veliko slovenskih fantov se je javilo v vojno mornarico, druge so vanjo vpoklicali. Mornarica je potrebovala dober in zanesljiv kader. V tistem času je slovela kot elitni rod vojske. Še bolj so številni cenili njene častnike, zato ni prav nič čudnega, da se je na njen poziv odzval tudi marsikateri slovenski mladenič, do katerega je prišla vest o možnostih vpisa na vojno pomorsko akademijo. Marsikoga je v vojno mornarico pritegnilo tudi brezplačno šolanje, saj je to marsikateri družini zagotovilo preživljanje družinskega člana.

Manj je bilo fantov, ki so se vpisali na trgovske pomorske akademije, čeprav je bil poklic častnika trgovske mornarice za marsikoga še privlačnejši. Poleg pomorskega poklica in stika z morjem je pomorščakom ponujal veliko več plovbe in več možnosti stika s tujimi kraji in ljudmi. Pozivov in oglasov, ki bi fante vabili v trgovske mornarice, pa je bilo gotovo manj in tudi šolanje na pomorskih trgovskih akademijah ni bilo brezplačno. Prav zaradi tega so se nanje vpisovali pretežno fantje iz srednjega sloja. Večina slovenskih častnikov trgovske mornarice je bila iz večjih krajev in iz krajev v bližini pomembnejših prometnih poti. Njihovi starši so bili pogosto izobraženi, npr. učitelji ali uradniki. Fantje, ki so se odločili za ta poklic, so običajno že končali nižjo gimnazijo. To je veljalo tudi za Vladimirja. Na pomorskih trgovskih akademijah so se šolali predvsem navtiki. Strojniki so se lahko izobraževali na oddelku za ladijsko strojništvo Srednje tehnične šole v Splitu in na vojaških pomorskih šolah, kjer so se večinoma šolali tudi radiotelegrafisti trgovske mornarice.

Vladimir Štolfa z epoletami 3. častnika krova. Slika je nastala med letoma 1934 in 1938, najverjetneje v obdobju, ko je plul na potniškem parniku Kraljica Marija, leta 1937 in 1938. (PMSMP, inv. št. P. 9651.)

Čeprav je živela Vladimirjeva družina v času njegovega vpisa na Pomorsko akademijo še v Italiji, Vladimir ni niti pomislil na to, da bi se vpisal na italijansko šolo. Bili so narodno zavedni, v Italiji pa je vladala močna protislovenska propaganda,¹ ki je v Primorcih vzbujala odpor do Italije in njenega šolstva. Vladimir je razmišljal podobno kot oče, ki je ob prihodu italijanske oblasti prisegel, da ne bo dal italijanske kape na glavo, zato si je kljub temu, da so živeli v Italiji, poiskal službo na jugoslovanski strani.

Kraljevina Jugoslavije je imela 3 štiriletno pomorske akademije, ki so se leta 1932 preimenovala v Pomorsko-trgovske akademije. Bile so v Bakru, Dubrovniku in Kotorju. Čeprav je bila akademija v

Bakru bližje njegovemu domu, se je Vladimir odločil za šolanje v Kotorju. Sestra Vida je menila, da se je za Kotor odločil, ker je imela družina tam znanke.

Mati se z njegovo odločitvijo ni strinjala. O pomorščakih ni imela dobrega mnenja. Menila je, da je njihovo življenje cigansko, pomorščaki pa so se ji zdeli zaradi nenehnih potovanj nestanovitni in prostaški. Trdila je, da se "pomorščakov morje prime", da postanejo zaradi dolgotrajne plovbe čudaški. Toda Vladimir je bil trdno odločen in ga od odločitve ni odvrnilo niti materino nasprotovanje, zato mu je namesto staršev pri vpisu s svojo prvo plačo skrivoma pomagala sestra Vida. Zaradi tega jo je mati pozneje večkrat oštela.

Šolanje v Kotorju je šlo Vladimirju dobro od rok, pogrešal pa je dom in družino, saj je le poredko prihajal domov. Ko je leta 1926 umrla Vladimirjeva mati, se je oče z družino preselil v Ljubljano, kjer je Vladimir zaradi svojega poklica živel le kratek čas. Po končanem šolanju je odšel na plovbo, njegova najpomembnejša vez z domom pa so postala pisma.

Trgovska mornarica Kraljevine Jugoslavije

Trgovska mornarica Kraljevine Jugoslavije je imela leta 1930, ko se je v njej zaposlil Vladimir, 35 ladijskih družb, ki so imele skupaj 172 parnikov s skupno tonažo 332.676 BRT, leta 1938 pa 26 ladijskih družb in 232 ladij s skupno tonažo 418.100 BRT. Največja ladijska družba je bil tedaj Jugoslovanski Lloyd s sedežem v Splitu, ki je v tistem času že prevzela nekaj manjših ladijskih družb z njihovim ladjejenem.² Parniki so bili večinoma starejši. Njihova povprečna starost je bila 27 let. Parniki, ki so jih uporabljali za dolgo plovbo, so bili mlajši. Bili so tudi večji od drugih parnikov. Leta 1933 so v dolžino merili od 62 do 130 m, leta 1937 pa od 79 do 156 m. Največji ladji sta bila potniška parnika Kraljica Marija (156,8 m) in Princeza Olga (137,3 m) Jugolloyda.³

Čeprav naj bi po popisu ladij trgovske mornarice v Pomorskem godišnjaku posadke tovornih ladij dolge plovbe šteje predvidoma od 18 do 30 članov, je bilo na ladjah dejansko število članov precej večje. Glede na plačilne liste ladijskih posadk,⁴ predpise⁵ in po izjavah informatorjev je bilo na ladjah dolge plovbe povprečno 30–40 mož.

¹ V tem obdobju se je še več fantov iz Primorske in Istre odločilo za šolanje na pomorskih šolah v Jugoslaviji in ne v Italiji. Veliko jih je bilo zlasti iz družin intelektualcev, ki jih je italijanska oblast preganjala in so se preselile v Jugoslavijo. Med primorskimi fanti, ki so se vpisali na vojaške pomorske šole ali pomorske trgovske akademije Kraljevine Jugoslavije, najdemo tudi Sergeja Mašero, Ivana Tavčarja, Dušana Ivandiča in številne druge.

² PG za 1931, Split 1931, str. 67-93, 101-145; *Pomorska enciklopedija*, 4, Zagreb 1960, str. 61-66.

³ *Pomorska enciklopedija*, ibid.; PG za 1934, Split 1934, str. 111-177; PG za 1937-38, Split 1938, str. 133-183.

⁴ PAR, PO 13, škatle 37, 180.

⁵ Pravilnik o najmanjšem broju posade, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* 151-XLIX, 1938, str. 865-869; Pravilnik o osposobljavanju, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 217-LXV, 1938, str. 1107-1110; Propisi za odražavanje ispita, PG za 1936, Split 1936, str. 441-451.

Poleg kapitana so bili tu I., II., in III. častnik krova, I., II. in III. častnik stroja, radiotelegrafist, kadet in strojni vajenec, vodja krova, tesar, mornarji in krmarji, vodja stroja, mazač, premogarji in kurjači ter kuhar in sobar s pomočnikoma.⁶

Jugoslovanska trgovska mornarica je imela le malo linijskih prog. Te je opravljala predvsem družba Oceanija. Vse druge tovarne ladje so opravljale svobodno plovbo. Tovorne ladje so najpogosteje prevažale premog, les, minerale in fosfate, torej surovine, ki niso prinašale velikega zaslužka. Takega tovara so se velike zahodno-evropske ladijske družbe izogibale, jugoslovanskim ladjarjem pa je zaradi nizke cene delovne sile še prinašal dobiček. Tovor so najpogosteje vozili v Južno Ameriko, redkeje v Severno Ameriko, severno Evropo, Afriko. Na Bližnji in Daljni vzhod pa so se ladje redkeje odpravile.⁷

Leta 1930 je bilo na ladjah jugoslovanske trgovske mornarice zaposlenih 4045 pomorščakov, leta 1939 pa kar 5000.⁸ Med njimi je bilo razmeroma malo Slovencev. Na nekaterih ladjah je bil le po en, redkeje sta bila po dva. Zanimivo je, da so bili skoraj vsi slovenski pomorščaki šolani. Med usposobljenimi za pomorski poklic med letoma 1930 in 1939 jih je bilo okoli 4,5%. V prvih petih letih so prevladovali strojniki, kasneje pa je bilo veliko več navtikov.⁹ Častniki so se po večini že v mladosti odločili za poklic, zaradi česar so se po končani gimnaziji ali drugi srednji šoli vpisali na pomorsko trgovsko akademijo. Pomembno je tudi, da so bili Slovenci najpogosteje na ladjah dolge plovbe, kar lahko povežemo z dejstvom, da so si poleg pomorskega poklica, stika z morjem in plovbe želeli tudi ali predvsem "videti svet".

"Kabina je postala poštni urad z brezplačnim uradnikom"

Do danes se je med zapuščino Vladimirja Štolfa ohranilo 33 pisem in nekaj razglednic, ki jih je hranila njegova sestra Vida. Štirinajst pisem je naslovljenih nanjo, preostala pa je poslal mlajši sestri Dani (13) in očetu (6). Prva leta plovbe je najpogosteje pisal Dani, s katero se je v tistem času, kot kaže, najboljše razumel, saj so ta pisma najbolj

zaupna, pozneje pa je več pisem namenil Vidi. Poleg pisem s plovbe se je ohranilo še 5 pisem: pismo iz obdobja šolanja, pismo iz časa, ko je služil vojaški rok, pismo, napisano med dopustovanjem na Krvavcu, dopisnica, poslana iz zapora v Logatcu, ter pismo iz leta 1946, ko je bil zaposlen v luški kapitaniji v Piranu.

Med zapuščino so štiri razglednice, ki jih je poslal očetu. Razglednica oziroma fotografija z motivom Magellanove ožine je bila leta 1935 priložena pismu. Na njeni zadnji strani je napis "s/s Nemanja" (s/s - steamship, parna ladnja; op. p.), potovanje skozi Magellanovo ožino v oktobru 1935. Morda je to eden izmed posnetkov, ki jih je naredil sam. Razglednica z motivom Dubrovnika je bila odposlana leta 1936, z njo pa je očetu in članom družine voščil božične praznike in novo leto. Razglednico iz Soluna je poslal septembra leta 1938. Na njej je na kratko poročal o svojem potovanju. Tudi razglednica, ki jo je poslal leta 1939 iz japonskega Kobeja, ima krajše besedilo.¹⁰

Vladimirjeva korespondenca je pomemben vir informacij o njegovem življenju, zlasti v času plovbe, o zanj pomembnejših dogodkih, o njegovih občutkih, željah in pričakovanjih, o življenju pomorščakov, zlasti častnikov na ladji in na kopnem v času plovbe, o ladijskih družbah, progah in ladjah ter o tujih pristaniščih, krajih in ljudeh. Pisma so nekakšen življenjepiš mornariškega častnika, hkrati pa tudi pripoved o okolju, v katerem je živel, o pomorščakih na trgovskih ladjah Kraljevine Jugoslavije in o njihovem življenju. Čeprav je zgodba marsikaterega pomorščaka podobna njegovi, so izkušnje vsakega posameznika nekoliko drugačne, zato te zgodbe ne smemo posploševati. Vendar pa nam skupaj z pričevanji in izjavami drugih pomorščakov ter ob poznavanju različnih pisnih in ustnih virov ter s primerjavo vseh pomaga spoznati življenje pomorščakov zlasti na plovbi, pa tudi doma.

V prvi vrsti nam pisma govorijo o Vladimirjevih zvezah z ožjim sorodstvom in prijatelji v času plovbe. Kakor lahko izvemo iz pisem, so bile telefonske zveze v tistem času redke in drage, zato so jih pomorščaki le redko uporabljali. Vladimir je le enkrat samkrat pomislil, da bi sestri telefoniral. To je bilo leta 1934, ko je bila ladja zasidrana v Dubrovniku. Toda zamisel je kmalu opustil, saj se mu je zdel telefonski pogovor predrag, vedel pa je tudi, da so telefonske zveze slabe in da se po telefonu slabo sliši, zato je tudi tedaj sestri raje napisal pismo.¹¹ Pisma so tako ostala edina vez med njim in domačimi.

⁶ Ibid.

⁷ *Pomorska enciklopedija*, ibid.

⁸ Op. cit., str. 68.

⁹ Po statističnih podatkih v Pomorskih godišnjakih so med usposobljene pomorščake uvrstili vse, ki so v določenem letu opravili izpit in postali kapitani dolge plovbe, poročniki, upravitelji velike obalne plovbe, upravitelji male obalne plovbe, radiotelegrafisti I. ali II. klase ter strojniki I., II. ali III. klase. Med upravitelji velike in male obalne plovbe Slovencev ni bilo. *PG za 1931*, str. 146-163; *PG za 1932*, str. 164-175; *PG za 1933*, str. 174-185; *PG za 1934*, str. 168-177; *PG za 1936*, str. 154-164; *PG za 1937-38*, str. 184-208; *PG za 1939-40*, str. 164-192.

¹⁰ Razglednice očetu, Dubrovnik, 1936; Kobe, 1. 6. 1939; Solun, 30. 9. 1938.

¹¹ Pismo Dani, Vranjci 18. 11. 1934.

*Vladimir Štolfa, nedatirano
(PMSMP, inv. št. P. 9645)*

Skoraj na vseh pismih sta navedena kraj in datum. Kot kraj je običajno navedeno pristanišče, v katerem se je ladja ustavljala, ali najbližji kraj, mimo katerega je plula. Ime ladje je včasih navedeno na ovojnici pisma ali pa v samem pismu. Na vseh pismih tega podatka ni, zato lahko o njem sklepamo le na osnovi drugih pisem in virov. Na žalost niso ohranjene vse pisemske ovojnice. Nekatere so podarili sorodniku, ki je zbiral znamke, veliko pisem pa ima zaradi istega vzroka izrezan del, na katerem je bila prilepljena znamka.

Ovojnice pisem so opremljene z naslovom prejemnika in pošiljatelja. Očetov naslov je Vladimir vedno napisal z vsemi ustreznimi podatki in mu pred imenom in priimkom pridal le besedico "Gospod", naslova obeh sester pa je običajno napisal nekoliko nenavadno. Pred njunima imenoma je napisal "Cenjena gospodična", "Gospodična" ali "Mademoiselle", pod ime pa je namesto ulice in hišne številke pripisal sestrin poklic. Tako lahko pod Vidinim imenom preberemo "učiteljica", o Dani pa izvemo, da je bila poštna uradnica v Kranju. Vsekakor sta obe sestri pisma tudi s pomanjkljivim naslovom redno dobivali, saj sta bila kraja, v katerih sta živeli, dovolj majhna, pa tudi deklet s

temi poklici ni bilo veliko. Na pismih, poslanih iz tujine, je pod imenom kraja navedeno še ime države, pred tem pa vedno še Slovenija ali Dravska banovina.

Vladimir je pisma pisal v prostem času, zlasti ob večerih in nedeljah, ko je imel nekaj več prostega časa. Običajno jih je oddajal v pristaniščih. Tako so tudi najlažje in najhitreje prispela do naslovnika. O tem, kje je pošto prejemal, iz pisem ne izvemo, a po vsej verjetnosti najpogosteje v pristaniščih. V ta namen je sestrama večkrat poslal tudi svoj naslov, ki ga je napisal na zadnjo ali sprednjo stran ovojnice ali na konec pisma. Zapisal je svoje ime in priimek, včasih tudi naziv (na primer III. č. ali III. off.), pod tem pa ime ladje (na primer s/s "Kraljica Marija"). Sledilo je ime ladijske družbe ali agencije, prek katere je potovala pošta. Najpogosteje "Co. Baburizzaje" v Londonu ali "Overseas Navigation Trust" v Londonu.¹² Sklepamo lahko, da so mu sorodniki pošiljali pošto na agencije ali neposredno na ladjo, ko je bila ta dalj časa v pristanišču, zlasti domačem.

Poleg pisem in pisemskega papirja mu je zlasti sestra Dana pogosto pošiljala tudi časopise in posamezne časopisne izrezke, ki so govorili o družinskih znancih ali o dogodkih v domovini, ki so Vladimirja še posebej zanimali. Večkrat je po pošti prejel tudi fotografije, v času, ko je bila ladja zasidrana v Dubrovniku, pa so mu domači poslali celo klobase. Tudi sam je k pismu večkrat priložil fotografijo ali izrezek iz časopisa.

Dana mu je pisma in časopise sprva pošiljala pogosteje, pozneje bolj poredko, sicer pa je pošta prihajala s precejšno zamudo. V pismu, ki ga je Vladimir poslal Dani iz Inquiq 24. aprila 1935, je omenil, da je pismo od Evrope do Inquiq potovalo kar 44 dni. Nekajkrat se je pošta tudi izgubila. Iz Amerike je potovala 2 do 4 tedne, kar lahko ugotovimo s pomočjo poštних žigov. Pismo, ki ga je Vladimir poslal 22. julija 1933 iz Montevidea, je v Kranj prispelo 14. avgusta, iz St. Thomasa pa je leta 1933 romalo 22 dni. Pismo, ki ga je leta 1938 poslal iz Paname, je do naslovnika potovalo 3 tedne. Le enkrat, 22. decembra 1938, je Vladimir pismo poslal po letalski pošti. Pismo je oddal v New Westminsteru; kdaj je prispelo do naslovnika, pa ne vemo.¹³ Precej hitreje je pošta prispela v domače pristanišče. Klobase so iz Ljubljane do Dubrovnika potovale 12 dni.¹⁴

¹² Tudi drugi pomorščaki so se spominjali, da je pošta prihajala na ladjo običajno preko pomorskih agencij, pogosto preko agencije, pri kateri je bil pomorščak zaposlen.

¹³ Zaradi počasne poti pošte so si mnogi le poredko dopisovali. Radiotelegrafist Dušan Ivančič je pripovedoval, da je pošta potovala z ladjami. Običajno so jo pomorščaki prejeli v pristaniščih.

¹⁴ Pismo Dani, Dubrovnik, 16. 5. 1936.

S/s "Istok", Rosario 20. maja 1932, Foto Vladimir Štolfa, priloga k pismu Dani 29. maja 1932.

Tudi časopise je Vladimir prejemal redko in s precejšnjo zamudo, kljub temu pa jih je z veseljem prebiral, saj je kljub zamudi izvedel marsikaj novega. Ker so bili tudi časniki vez z domačim svetom, jih je imel premalo in jih je po večkrat prebral "od A do Ž". Dana mu je pošiljala Jutro, Jutranji list, Novosti in Istro, on pa je najraje prebiral Jutro, na katerega se je želel celo naročiti, pozneje pa je zamisel opustil in ponovno prosil Dano, naj mu časopise pošilja čim pogosteje in v večjih količinah.¹⁵ V pismu Dani, poslanem 22. februarja 1932, lahko preberemo, da obljubljenih časopisov ni prejel: "Mogoče, da kateri dan še prijadrajo. Zadnje kar sem dobil je bilo eno Jutro z revijo Cinema od meseca decembra št. 20".¹⁶ Naslednje leto je sestri pisal, da Jutro ne prihaja tako pogosto, kot bi moralo po njenih izjavah: "Gotovo zna kedo na direkciji v Londonu hrvatsko ali slovensko, pa se mu zaželi kaj našega, ki je tako redko po svetu".¹⁷

Vladimir, ki se je v pismih podpisoval s skrajšanim imenom Vlado (tako so ga klicali tudi domači), je naslov pošiljal z namenom, da bi mu odpisali. Pošto pa je dobival včasih bolj pogosto,

drugič le poredkoma. Poleg sorodnikov iz Slovenije in izvoljenke Štefi so mu pisali še znanci iz Dubrovnika in Antwerpna ter prijateljica Lola, ki je obiskovala tečaj za telovadbo na visoki šoli v Otterupu na Danskem. Vsakega pisma se je razveselil, saj so bila njegova najpomembnejša vez z domom in domačimi, a so od njega zahtevala, da pošiljateljem tudi odpíše. Zlasti prva leta plovbe je to redno in pogosto počel, saj lahko v pismu Dani preberemo, da ni prav nič čudnega, če je pisemski papir, ki mu ga je poslala, tako hitro porabil, in v šali pripomnil: "Kmalu se bo spremenila moja kabina v nekakšen poštni urad z brezplačnim uradnikom".¹⁸ Pozneje je pošto prejemal bolj poredko in predvsem Dana mu ni več pisala tako pogosto, to pa je bil verjetno eden izmed vzrokov, da si je začel dopisovati z Vido. Pozneje mu je zaradi preobilice dela začelo primanjkovati časa. Včasih se je v pismih pritoževal, da že dolgo ni prejel pošte, drugič je napisal, da je dobil v kratkem času veliko pisem, in se opravičil, da zaradi pomanjkanja časa vsem ne bo mogel odpisati. Nekajkrat je pismo naslovil na Vido in jo poprosil, naj ga pokaže še ostalim članom družine. V enem izmed pisem je tudi omenil, da je pošta draga in zaradi trenutnih finančnih težav ne more prav pogosto pisati.

Pisma imajo od 3 do 5 strani, najpogosteje 4. Napisana so na pisemski papir, ki mu ga je redno pošiljala sestra Dana, vsaj enkrat pa mu ga je poslala tudi Vida. Le nekajkrat si je kupil pisemski papir sam, le eno od pisem pa je napisal na navaden črtan papir, saj mu je zmanjkalo pisemskega pa tudi časa, da bi ga šel kupit. Skoraj vsa pisma je napisal ročno, le tri je natipkal (sestri Vidi iz Dubrovnika leta 1937, Vidi iz Splita leta 1938 in Vidi iz Pirana leta 1946). Na pismu, ki ga je pisal iz Splita leta 1938, je tudi žig ladje Kraljica Marija, na kateri je bil tedaj vkrcan. Tudi natipkana pisma je napisal na ladj, vendar pa lahko o tem, ali je imel kot tretji častnik krova v svoji kabini pisalni stroj, le sklepamo.

Pisma se začenjajo z nagovorom "Dragi oče" ali "Draga Vida", v enem primeru "Draga sestra". V prvih stavkih je običajno odgovarjal na vprašanja, ki so mu jih v prejetem pismu zastavili. Pogosto se je tudi opravičeval, ker jim dolgo ni pisal, ali se zahvaljeval za pošto. V naslednjih stavkih pa je že pisal o svojem življenju na ladji in o svojih izkušnjah, občutkih in željah. Vmes je tu in tam povprašal po sorodnikih in dogajanju v domačem kraju. Pisma je običajno zaključil z nekoliko daljšim pozdravom, v katerem je pogosto pozdravil vse člane družine, na primer: "Sedaj pa prejmi kakor tudi vsi doma in tudi Dana mnogo pozdravov od Vlada",¹⁹ "Za danes dovolj, pa drugič ob priliki

¹⁵ Pismo Dani, La Plata, 29. 5. 1932.

¹⁶ Pismo Dani, Panama, 22. 2. 1932, zapuščina Vladimirja Štolfe. Pisma so prepisana dobesedno, brez pravopisnih ali drugih popravkov.

¹⁷ Pismo Dani, St. Thomas, 2. 3. 1933.

¹⁸ Pismo Dani, Cardiff, 22. 7. 1923.

¹⁹ Pismo Vidi, Panama, 22. 11. 1938.

še kaj, do tedaj pa mnogo pozdravov od Vlada"²⁰ ali "Drugače ti ne vem povedati nič kaj posebnega, če bo pa kaj se pa pozneje oglasim, za enkrat pa prejmi mnogo pozdravov od Vlada."²¹

Pisma so napisana v pogovornem jeziku, v katerem skorajda ni čutiti domačega kraškega narčja. Včasih lahko zasledimo hrvaške izraze, kar ni nič nenavadnega, saj se je Vladimir kar nekaj časa šolal na hrvaškem govornem področju, pa tudi na ladji je bil pogovorni jezik hrvaški. Le dvakrat je z njim plul tudi Slovenec, s katerim se je lahko pogovarjal v maternem jeziku. Mnogi slovenski pomorščaki so v pogovoru in tudi pri pisanju pogosto uporabljali hrvaške strokovne izraze.²² Čeprav je pisal v pogovornem jeziku, je jezik v pismih, ki jih je pošiljal Vidi in očetu, lepši kot v pismih, ki jih je pisal Dani. Očitno je bilo njegovo dopisovanje z Dano veliko bolj sproščeno.

Velikokrat je pisal o svojem **socialnem položaju in zaslužku** ter sočasno o položaju vseh pomorščakov. Vladimirjeva družina je sodila v sredji sloj. To je v enem od pisem tudi sam omenil.²³ Mati je vodila gostilno, doma so imeli klavir,²⁴ a se kljub temu niso kopali v izobilju. Poklic pomorskega častnika je bil v tistem času v očeh marsikoga razmeroma ugleden in dobičkonosen, zato je bil Vladimir toliko bolj razočaran nad zaslužkom in socialnim položajem pomorščakov. Prva leta plovbe, ko je bil še kadet, je bil njegov zaslužek zelo majhen, podoben zaslužku navadnega mornarja. Tedaj je upal, da se bosta njegova plača in z njo povezan standard pozneje, ko bo postal častnik, izboljšala. Verjetno je v tem času čutil večje pomanjkanje kot doma. V pismu Dani je potožil, da mu bo kmalu zmanjkalo tobaka in da nima denarja za nakup novega. "Ko pridem v Evropo, bom dobil 1 \$ (250 din), a kaj naj počnem z njimi. Koliko stvari mi še manjka, pa si jih ne morem kupiti."²⁵ Nekaj mesecev pozneje se je zaslužek pomorščakov še zmanjšal. Tedaj je Dani sporočil, da jim kmalu ne bodo več izplačevali nagrad, temveč le čisto mesečno plačo. "Vse gre pri nas, kakor vidiš, rakovo pot ali pa bolje rečeno napredujemo nazaj. Mislim, da se jih bo precej izkrcalo, ko pridemo v Evropo, ali kaj ko jih pride takoj kolikor hočeš. Samo za hrano bi nekateri plovili. Res so prišli slabi časi, toda vseeno živimo na upanju na boljše."²⁶ Pomanjkanje v državi, velika brezposelnost in povpraševanje po delu so v

tistem času botrovali nizkim plačam pomorščakov in slabim življenjskim razmeram tudi na ladjah. Nad zaslužkom in razmerami se niso pritoževali le mornarji, krmarji, premogarji in kurjači, temveč tudi častniki, saj so plače jugoslovanskih pomorščakov zaostajale za plačami pomorščakov drugih evropskih držav.

Leta 1932 je imel Vladimir še vedno le plačo kadeta. Dani je potožil: "Le ta presneta plača, da bi kaj poskočila. Mizerija in mizerija, samo to se sliši, pa si jaz revež ne morem kupiti niti najpotrebnejših stvari. Komaj in komaj, da sem spravil skupaj za dve majici in ene čevlje, pa to ne luksusa, tako, bolj za štrpac. Po svetu pa povsod kamor pridemo je kriza prizadela precej zla, vidi se ga ravno ne. To je pa tudi, da se ta kriza toliko ne občuti, ker smo se je bolj ali manj priučili že tekom svetovne vojne, med tem ko je po drugih državah posebno tu v Ameriki, tedaj najboljše sveta trgovina."²⁷ Tudi sestri Vidi je pisal, da še nikoli ni tako slabo zaslužil in da ima finančne težave. Njegova plača sicer ni bila tako slaba, toda dinar je dosti izgubil pri menjavi, saj je imel v tujini majhno vrednost v primerjavi s tujimi valutami.²⁸

Ko je leta 1934 opravil poročniški izpit in postal poročnik trgovske mornarice, je dobil višjo plačo.²⁹ Tako se je njegovo denarno stanje počasi izboljšalo. V pismu iz januarja 1936 je prvič zabeleženo, da je očetu poslal del zaslužka in to kljub temu, da je pred tem nakupil nekaj manjših stvari. Veliko denarja je porabil, ker so bili v kratkem času v številnih pristaniščih. "Ko kaj več skupim, ti zopet pošljem. Sicer pa ne bom mogel tako kmalu, ker si mislim kupiti en mantel."³⁰ Plača se mu je ponovno povečala leta 1937, ko je postal častnik, vendar je občasno še vedno čutil pomanjkanje. Še vedno je bil zadolžen pri sestri Vidi, ki mu je nekajkrat posodila denar. 1. avgusta 1937, ko je že prejel prvo častniško plačo, ji je pisal, da ji denarja klub višji plači in dodatku na uniformo, ki ga je dobil, ker je bil na potniški ladji,³¹ še vedno ne more vrniti. "Plače imam sicer nominalne 2038 din, 200 din dodatka za obleko ter še 10% povišice na nominalno plačo. To pride torej vse skupaj 2403,80 din, ali od tega se mi odtrže 200 din za pokojnino in davek ter okrožni urad."³²

²⁰ Pismo Vidi, Antwerpen, 23. 10. 1938.

²¹ Pismo Vidi, Split, 9. 2. 1938

²² Nekateri hrvaški informatorji se spominjajo, da so Slovenci na trgovskih ladjah Kraljevine Jugoslavije zelo dobro govorili hrvaško in se po govoru in drugače niso ločevali od hrvaških pomorščakov.

²³ Pismo Vidi, Dubrovnik, 18. 5. 1936.

²⁴ Pismo Dani, Dubrovnik, 16. 5. 1936

²⁵ Pismo Dani, La Plata, 29. 5. 1932.

²⁶ Pismo Dani, Buenos Aires, 20. 9. 1932

²⁷ Pismo Dani, La Plata, 29. 5. 1932.

²⁸ Pismo Vidi, Berry Docks, 25. 4. 1933.

²⁹ Na ladjah dolge plovbe, ki so imele 700-2500 BRT, se je poročnik lahko zaposlil kot II. častnik krova, na ladjah, ki so imele 2500 do 5500 BRT, je bil lahko III. častnik krova. Med slednje sta sodila tudi parnika Tomislav in Nemanja, na katerih je plul Vladimir. Propis za održavanje ispita, *PG za 1936*, Split 1936, str. 441-551.

³⁰ Pismo očetu, Huelva, 13. 1. 1936.

³¹ *PG za 1936*, Split 1936, str. 424.

³² Pismo Vidi, Dubrovnik, 1. 8. 1937.

Vladimir Štolfa na parniku "Istok", Rosario, 14. maja 1932, priloga k pismu Dani 19. decembra 1932.

Zaradi pridobitve višjega naziva so mu tudi po-
zneje povišali plačo. Ko je postal drugi in pozneje
prvi častnik, je očetu redno pošiljal 1000 din me-
sečno. V enem izmed pisem mu je obljubil, da mu
bo, če bo le mogel, poslal tudi več.³³ Za njegov
višji zaslužek so kmalu izvedeli sorodniki. Sestre
so ga prosile, naj jim v tujini kaj kupi, vendar pa
ni jasno, ali so mu nameravale denar vrniti. Dana
si je želela kaktuse, Malči svilo, Vida pa ga je
prosila, naj ji kupi zlatnino, ki je bojda v tujini
veliko cenejša. Glede na to, da tokrat Vladimir v
pismu ni več tožil, da nima dovolj denarja, lahko
sklepamo, da se je njegov denarni položaj znatno
izboljšal, toda glede na njegov čin je imel še vedno
majhno plačo, čeprav je bila veliko večja od plač
navadnih mornarjev, krmarjev, premogarjev in
kurjačev, ki niso, sodeč po nekaterih plačilnih
listah, zaslužili niti pol toliko kot 2. častnik.³⁴

Večkrat je v pismih omenil tudi svoje delo.
Včasih ga je imel veliko, drugič manj. Veliko dela
je imel že kot kadet. Tedaj je menil, da kadete
izkoriščajo, da delajo najtežja in najslabša dela,
kljub temu pa so slabo plačani. Tudi pozneje, ko je
postal častnik, je imel pogosto veliko dela. Tedaj se
je včasih pritožil nad življenjem na ladji, svojo
plačo in položajem častnikov, nikoli pa ni kazal

nezadovoljstva s svojim delom.

O ladji in o bivalnih prostorih sorodnikom
običajno ni pisal. Nekajkrat je domov poslal foto-
grafijo parnika, na katerem je plul, omenil pa je
tudi, da v njegovi kabini vlada velik nered. Pismu
Dani iz leta 1932 je priložil fotografijo, ki je bila po
njegovih besedah zamazana in zmečkana, zato je
v opravičilo dodal: "Kar pa ni nič čudno, če pride
v mojo kabino, kjer vlada katerikrat celi babilon."³⁵
V drugem pismu je Dani napisal: "Jaz sem z
redom še precejšen nasprotnik. Težko se prime
mene kaj novega, ko sem vendar zrasel v neredu.
Kaj hočem, saj to ni za vedno, le dokler živimo."³⁶

V pismu Vidi iz leta 1938, ko se je po več letih
plovbe na drugih ladjah ponovno vkrcał na parnik
Istok, je pisal, da so parnik, odkar je bil na njem
kot kadet, precej zanemarili. Kljub temu pa je bil s
svojo kabino na njem zadovoljen.³⁷ Razporeditev
bivalnih prostorov na starejših ladjah je bila za po-
sadko manj ugodna kot na novejših ladjah. V
skupnih spalnicah ladijskega mostva je bilo več
postelj, na nekaterih ladjah tudi po 10, medtem ko
so imele mlajše ladje kabine s štirimi posteljami.
Starejše ladje so bile pogosto slabo vzdrževane;
zlasti opreme v bivalnih prostorih niso pogosto
menjali ali dopolnjevali. Pohištvo na ladjah je bilo
pogosto preprosto in ceneno. Iz ladijskih inven-
tarjev je mogoče ugotoviti, da je bila po več letih
plovbe oprema na ladji vedno bolj pomanjkljiva in
izrabljena. Tudi v Vladimirjevi kabini je po vsej
verjetnosti že marsikaj manjkalo ali bilo obrabljeno,
a je imel kot častnik lastno kabino, ki si jo je lahko
uredil po svoje. To je zadostovalo, da je bil z njo
zadovoljen. Ko je bil še kadet, je po vsej ver-
jetnosti spal na pogradu v dvoposteljni kabini.

Več o bivalnih prostorih izvemo iz popisa ladij-
skega inventarja ladje Carica Milica, ki ga je pri-
nesel s seboj domov in ga kot 1. častnik krova tudi
sam pisal. V njem je dokaj dobro opisana tudi
oprema v njegovi kabini. Tloris bivalnih prostorov
ladje Carica Milica pa je vrisan v generalnem na-
črtu ladjc, ki ga hranijo v Zgodovinskem arhivu
na Reki.

Ladja Carica Milica je bila novejša in sodob-
nejša ladja. Bila je v ponos jugoslovanski trgovski
mornarici. Kabina prvega častnika krova Vladi-
mirja je bila pod komandnim mostom ob ladij-
skem salonu. V njeni bližini so bile kabine 2. in 3.

³⁵ Pismo Dani, Cardiff, 22. 7. 1932

³⁶ Pismo Dani, St. Thomas, 2. 3. 1933.

³⁷ Pismo Vidi, New Westminster, 22. 12. 1938.

³⁷ PG za 1936, Split 1936, str. 104.

³⁷ Marina, Ladja je moj dom; PAR, PO 13, škatle 48, 49,
179, generalni načrti ladij.

³⁷ Inventario Coperta del Piroscalo "Carica Milica", Atlanti-
ska plovilna Ivo Račić, PM SMP, inv. št. P. 9598, škatla
zapuščina Vladimirja Štolfe

³⁷ Ibid; General arrangement s/s "Carica Milica", PAR, PO
13, škatla 48; Marina, Ladja je moj dom

³³ Pismo očetu, London, 7. 9. 1939.

³⁴ PAR, PO 13, škatle 37, 180, plačilne liste.

častnika krova, jedilnica in kopalnice častnikov krova. Vladimirjeva kabina je imela dve okrogli okni, posteljo s predali iz mahagonijevega lesa, oblazinjeno klop v obliki skrinje z naslonjalom in z žametno prevleko, pisalni predalnik, ki ga je uporabljal kot pisalno miza, stol, knjižno polico, garderobno omaro iz lakiranega mahagonijevega lesa, umivalnik s koritom iz porcelana, ogledalo z okvirjem iz mahagonija in poličko, električno luč, ročno svetilko ter peč. Na podu je bil linolej, na njem pa preproga. Pred oknom, vrati in posteljo so bile zavese. Stene v kabini so bile obložene z lesom, ki je bil svetlo pobarvan.

Tudi o **prehrani** na ladji se Vladimirju običajno ni zdelo vredno pisati. Le enkrat je omenil, da je prehrana na ladji Istok slabša, kot je bila na ladjah, na katerih je dotlej plul.³⁸ V drugem pismu je omenil, da so s častniki z veseljem pojedli klobase, ki so mu jih poslali domači.³⁹ Iz pisma izvemo še, da so si častniki naročili pijačo in hrano v nekaterih gostilnah v tujih in domačih pristaniških mestih. To pa je tudi vse, kar v pismih piše o prehrani.

Nekoliko več lahko izvemo o **oblačenju** pomorščakov, o nakupih oblačil in o Vladimirjevem odnosu do uniforme. Na nekaterih potniških ladjah, kjer je bilo obvezno nošenje uniform, so pomorščaki dobili dodatek za uniformo, toda kljub temu so številni, tako kot Vladimir, raje pluli na tovornih parnikih. V pismu, ki ga je Vladimir 18. maja 1936 poslal sestri Vidi, lahko preberemo: "Nastopil bom službo na potniškem parniku Princeza Olga, ki pluje redno med Trstom in Aleksandrijo. Tam se mi bo plača zvišala na približno 2000 din. Preveč vesel pa tega nisem, ker bom moral porabiti denar za uniforme."⁴⁰ Na potniških ladjah moraš biti namreč vedno čil in predpisano oblečen." Dodatek za uniformo je dobil tudi pozneje, ko je plul na največji jugoslovanski potniški ladji Kraljica Marija. Tedaj je Vidi pisal, da mu življenje na tej potniški ladji ni všeč: "Mnogo bolje je na tovornih ladjah. Tam je vsaj bolj svobodno, tukaj pa te povsod pazijo, kako se obnašaš in kako si oblečen ter še mnogo podobnih sitnosti." Iz drugega pisma pa izvemo, da so morali častniki nositi uniformo tudi na tovorni ladji, ko je bila zasidrana v domačem pristanišču.⁴¹ Iz istega pisma še izvemo, da je precej denarja porabil za nakup uniforme in drugih oblačil. "V Trstu sem dobil 500 din na račun ter si kupil tri bele srajce, tri majice, 2 para nogavic in kapo s tremi navlakami." Na Malti si je kupil še 3,3 m blaga za zimsko uniformo, skupaj

s podlogo.⁴² Kot kaže, si je blago za uniformo in celo kapo kupil v tujini, sklepamo pa lahko, da so mu uniformo sešili doma, pa tudi emblem za kapo je vsekakor dobil v domovini.

Precej denarja je porabil za nakup oblačil tudi leto poprej, ko je plul še na tovornem parniku. Očetu je 21. julija 1935 iz Aleksandrije pisal, da si je kupil 2 obleki, 6 majic, 2 srajci, okoli 12 robcev, 6 parov nogavic, 2 para hlač, 2 para spodnjih hlač in še nekaj drugih malenkosti za 3000 din. V enem od naslednjih pism je očetu pisal, da bi si rad kupil tudi plašč, ki ga še ni imel, a ga tudi še ni potreboval. Kot kaže, je kljub odporu do uniforme kar precej pozornosti posvečal obleki. Zanj je julija leta 1935 porabil kar dve mesečni plači.⁴³ Sicer pa lahko tudi na osnovi fotografij sklepamo, da je bil, tako kot večina drugih častnikov, zlasti ko se je odpravil na kopno, lepo oblečen in urejen. Pogosto je nosil obleko s kravato in telovnikom. Na ladji je kot drugi nosil starejša in že nekoliko ponošena oblačila.⁴⁴

Sorodnikom je večkrat pisal o **medsebojnih odnosih** med pomorščaki, o sklepanju prijateljstev in druženju. Na slednje običajno ni vplivala narodnostna pripadnost, temveč skladno s kapitalističnimi družbenimi odnosi socialna in poklicna hierarhija znotraj posadke.⁴⁵ Kot častnik je imel stike predvsem s sebi enakimi, to je častniki, zlasti častniki krova.⁴⁶ S častniki stroja se je redkeje družil. Le v obdobju, ko je bil še kadet, se je družil tudi s I. sobarjem in kuharjem. V enem izmed pism Dani omenja, da gre z njima na kopno.⁴⁷ Toda vedno na ladji ni našel primerne družbe in le z nekaterimi od pomorščakov se je spoprijateljil. Velikokrat so ostali odnosi med častniki hladni in omejeni predvsem na delo in nujne stike. Ker so ga, kot tudi številne druge pomorščake, večkrat premeščali z ene ladje na drugo, se je moral po-

⁴² Pismo Vidi, Dubrovnik, 1. 8. 1937.

⁴³ Pismi očetu, Aleksandrija, 21. 4. 1935; Huelva, 13. 1. 1936.

⁴⁴ PMSMP, škafka Zapuščina Vladimirja Štolfe, Fotografije, inv. št. P. 9645-9652; Zapuščina Dušana Mayerja, inv. št. P. 5697.

⁴⁵ To je veljalo predvsem, kadar so bili na ladji vsi zaposleni Jugoslovani oziroma Evropejci. Običajno je bilo na ladjah največ Hrvatov, precej manj pa Slovencev, Srbov in pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov. Zlasti med 2. svetovno vojno so se zaradi pomanjkanja domače delovne sile na ladjah zaposlili nižje posadke, kar je poleg stroge hierarhije dodatno pripomoglo, da se eni in drugi med seboj niso družili. Ločene so bile tudi kabine in pogosto tudi jedilnice častnikov stroja in častnikov krova, kar je bil eden izmed vzrokov, da so se tudi slednji med seboj redkeje družili. Hierarhija je bila močno opazna tudi med samimi častniki.

⁴⁶ Častniki so se družili le med seboj in temu primerno je bila grajena tudi ladja. Njihovi bivalni prostori so bili ločeni od bivalnih prostorov članov nižje posadke, kar je poleg stroge hierarhije dodatno pripomoglo, da se eni in drugi med seboj niso družili. Ločene so bile tudi kabine in pogosto tudi jedilnice častnikov stroja in častnikov krova, kar je bil eden izmed vzrokov, da so se tudi slednji med seboj redkeje družili. Hierarhija je bila močno opazna tudi med samimi častniki.

⁴⁷ Pismo sestri Dani, La Plata, 29. 5. 1932.

³⁸ Pismo Vidi, New Westminster, 22. 12. 1938.

³⁹ Pismo Dani, Dubrovnik, 16. 5. 1936.

⁴⁰ Vrednost uniforme je po ustnih virih presegala vrednost enomesečne plače.

⁴¹ Pismo Dani, Dubrovnik, 16. 5. 1936.

gosto prilagajati in navajati na novo družbo, na nove sodelavce in nove sostanovalce. To pa za marsikoga ni bilo lahko.⁴⁸

Vladimir se z vsemi častniki ni mogel spoprijateljiti. V enem izmed pisem je omenil, da mu ni mar, če na ladji nima prijatelj, v drugem pa je zadovoljen pripovedoval o druženju v prostem času, zato lahko sklepamo, da je bil vendarle družaben in da si je želel družbe, ob kateri mu je prosti čas hitreje mineval. Tudi na kopno se je raje odpravil s kolegi, v nasprotnem primeru pa je ostal na ladji oziroma se na kopnem ni dolgo zadržal. V družbi s kolegi si je običajno ogledal mesta in obiskal gostilne, kjer so pokramljali ali pa odigrali partijo kart, kegljali, navezovali stike z domačini in podobno. Maja 1936 je s parnika Istok sestri Dani pisal, da mu je čas v Rosariju hitro minil, saj se je s častniki popoldan zabaval v eni izmed gostiln: "Igrali smo na bale in sicer I. častnik, ki ima 46 let, III. častnik, radiotelegrafist in jaz".⁴⁹ Na ladji so se častniki najraje kratkočasili z igranjem kart in more. 23. oktobra 1938 je sestri Vidi pisal, da se je spoprijateljil s tretjim častnikom, ki ga je spoznal že na ladji Kraljica Marija. Vsem skupaj so dnevi hitro minevali, saj so čez dan vedno našli dovolj dela, po večerji pa so navadno kartali. Igrali so trešet. Običajno sta igrala kapitan in telegrafist proti III. častniku in Vladimirju. "To potovanje smo igrali za eno torto. Morala jo bova plačati s III. častnikom, ker sva izgubila več partij, kot oni. Komandant je razen tega strasten lovec. V Solunu je šel z enim uradnikom iz naše zone na lov ter je prinesel 10 jerebic domov in ravno prav za nedeljo, zraven tega pa še za rojstni dan njegove žene. Kakor vidiš je malo bolj zabavno, kot na Kraljici Mariji." V istem pismu je pohvalil kapitana, ki je bil po njegovem mnenju razmeroma mlad, saj je imel le okoli 42 let in je bil kljub resnosti zelo prijazen. Prvega častnika, ki je bil tako kot kapitan doma iz Dubrovnika, pa ni tako cenil. Menil je, da veliko govori, a malo naredi: "Starejši je od komandanta, a kakor izgleda sta prijatelja še iz mladostnih dni."⁵⁰

Vladimir je veliko prostega časa namenil pisanju pisem in branju, njegova konjička pa sta bila tudi risanje in fotografiranje. V enem izmed pisem sestri Dani se je ohranil njegov avtoportret v pastelu, večkrat pa je k pismu priložil tudi fotografije ali kontaktne kopije fotografij.⁵¹ "Ker si mi že pisala, da Ti bo všeč, če Ti pošljem kakšen produkt moje igračke, evo Ti tukaj dve sličice. V najboljšem

slučaju niso najslabše."⁵² Fotografiranje je postalo za pomorščaka s plačo kadeta kmalu predrago in je sestri napisal: "S fotografiranjem se ne ukvarjam več, ker ta špas preveč stane, jaz pa tega sedaj ne premorem odkar so nam še nagrado utrgali, tudi so rolfilmi v Južni Ameriki zelo dragi, ker se importirajo iz Evrope in Severne Amerike."⁵³ Že julija 1932 je Dani pisal: "Moj aparat pa sedaj počiva, pa tudi nimam kaj slikati, povsod je vse tako podobno eno drugemu, da se ti zdi, da vedno samo eno stvar fotografiraš."⁵⁴ Kljub temu na konjička ni povsem pozabil in je pozneje naredil še več posnetkov.

O praznikih in praznovanjih ni pisal veliko, saj je bil nad praznovanjem na ladji vedno razočaran, tako da lahko zagotovo trdimo, da na ladji praznikom niso posvečali velike pozornosti. Tudi iz pričevanj drugih pomorščakov lahko sklepamo, da so se prazniki od običajnih dni ločili le po nekoliko boljših obrokih hrane in večji količini popitih alkoholnih pijač. Včasih so ob tem še zapeli, pokramljali in se drugače poveselili, to pa je bilo odvisno od razpoloženja in iniciative ladijske posadke. Ker pa so morala biti določena opravila opravljena tudi v času praznikov, ta dan za vso posadko ni mogel biti dela prost dan. Tako je Vladimir januarja leta 1936 o praznovanju božiča očetu napisal, da so ga preživeli na morju: "Sploh se pri nas gleda, da se vsak praznik izkoristi za prihod, odhod ali potovanje, tako da ima ladja manj stroškov."⁵⁵ S tem je povedal, da so imeli tudi na božič polne roke dela. Ob osebnih in cerkvenih praznikih se je Vladimirju tudi najbolj bridko stožilo po toplem domu in družini.

Vedel je, da doma praznujejo, zato je v enem izmed pisem napisal: "Ali se doma na božič tako mrzlično pripravljate, da mi ne utegnate pisati, da se boste potem bahali, kako lepo ste se imeli, da se bodo potem meni sline cedile."⁵⁶ Tudi osebnih praznikov na ladji niso vedno praznovali. Dani je potožil, da se je za svoj god dolgočasil bolj kot druge dni.⁵⁷ Ena najzanimivejših šeg tudi na jugoslovanskih trgovskih ladjah je bila pomorski krst na ekvatorju, toda Vladimir ga ni omenil v nobenem od svojih pisem, čeprav je bil gotovo tudi sam krščen.

Poročal je o plovbi in krajih, v katerih se je ladja ustavljala. Teh sicer ni natančneje opisoval, vendar je orisal nekaj svojih opazanj in vtisov, tako da lahko izvemo, v kolikšni meri se je zanje zanimal, kaj ga je v njih bolj pritegnilo oziroma kako podrobno se mu je glede na obseg pisma

⁴⁸ Mnogi pomorščaki so življenje na ladji primerjali z življenjem v samostanu.

⁴⁹ Pismo Dani, Dubrovnik, 16. 5. 1936.

⁵⁰ Pismo Vidi, Antwerpen, 23. 10. 1938.

⁵¹ Vladimir ni bil edini slovenski častnik, ki si je za konjička izbral fotografiranje. Enako je veljalo za Dušana Ivačiča, Ludvika Poličarja in nekatere druge.

⁵² Pismo Dani, La Plata, 29. 5. 1932.

⁵³ Pismo Dani, Panama, 22. 2. 1932.

⁵⁴ Pismo Dani, Cardiff, 22. 7. 1932.

⁵⁵ Pismo očetu, Huelva, 13. 1. 1936.

⁵⁶ Pismo Dani, Rio de Janeiro, 19. 12. 1932.

⁵⁷ Pismo Dani, Montevideo, 12. 7. 1933.

zdelo vredno pisati o njih. V številnih pristaniščih, predvsem tistih, ki jih je že poznal, je odhajal na kopno le po nakupih. Včasih, zlasti če ni imel primerne družbe, je ostal kar na ladji. Nekatere kraje, zlasti v Južni Ameriki, na Japonskem in v Kanadi, pa si je željno ogledoval. Pri tem je bil marsikdaj razočaran, ker je glede na svoje predhodno vedenje o njih pričakoval nekaj drugega, veliko lepšega. Ponekod je bil razočaran tudi nad odnosom domačinov do pomorščakov oziroma tujcev, tako da je v pismu poročal le o tem in se mu spričo tega videz kraja ni zdel več tako pomemben. Najbolj navdušeno pa je pripovedoval o rojakih, izseljencih, ki jih je spoznal v tujini. Zadovoljen je bil, da pluje na ladjah dolge plovbe, ker je tako videl več sveta. Res pa je tudi, da so bili pomorščaki na ladjah dolge plovbe bolje plačani. Vsekakor so bila zanj najbolj zanimiva prva leta plovbe, ko je določene kraje videl prvič, po večletnem obiskovanju istih krajev pa je njegovo zanimanje zanje upadlo. Sočasno je upadalo tudi njegovo navdušenje nad pomorskim poklicem. In če je prva leta komaj čakal, da se preizkusi kot pomorščak, se odpravi na plovbo in izkusi življenje na ladji, je sčasoma spoznal, da življenje na ladji ni le avantura, polna novih doživetij in presenečenj, temveč da je tudi težko in marsikdaj dolgočasno. Že v enem prvih pisem je zapisal, da na ladji ni vse tako, kot je pričakoval: "Niti od daleč ni življenje na morju, kot sem si predstavljal, vsaj ne kadeta. Za častnike je že še, ali nas kadete preveč izkoriščajo, a zaščiteni nismo od nikogar."⁵⁸

Še preden je postal častnik, je spoznal, da je tudi blišč in ugled mornariških častnikov le navidezen, njihovo življenje na plovbi in zaslužek pa vse kaj drugega. Aprila leta 1933 je pisal Dani: "Kaj je danes naša kariera. Nič. Kapitan je navaden konduktar in nič drugega. Slabo se pri nas (v Jugoslaviji) pozna pomorsko življenje. Celo Dalmatinci, ki so vendar pomorci ga zelo slabo poznajo. Tu se zdaj živi pač od danes do jutri. Tu je zelo težko, lahko rečem, nemogoče delati načrte za bodočnost in sploh se po njih ravhati. Na kopnem je vse kaj drugega."⁵⁹ Tudi ko je postal častnik in ko se je privadil plovbi, s poklicem ni bil popolnoma zadovoljen. Njegov položaj se je izboljšal, toda na življenje na ladji se je že tako privadil, da so se mu dogodki, ki jih je nekoč željno pričakoval, zdeli nezanimivi. V pismu, ki ga je 19. aprila 1936 iz Amsterdama odposlal Vidi, je napisal: "Novega Ti res nimam kaj omenjati. Okrog nas se vse suče tako enolično, da človek ne opazi nič kaj posebnega, pa tudi če se vidi kakšna posebnost, mi pomorci imamo tako presneto dobro razvit čut pozabljivosti, da danes že ne vem več, kaj se je

včeraj zgodilo. Pa tudi nobena posebnost ne vzbuja v naših očeh pozornosti, ker smo zaradi raznolikosti dogodkov že vsi otopeli. Edino kar zadeva naše interese, bi si mogli še kaj zapomniti."⁶⁰

*Vladimir Štolfa s kapo Jugoslavenskega Lloydja
(PMSMP, inv. št. P. 5635)*

Iz pisem izvemo tudi nekaj o častnikih tik pred začetkom 2. svetovne vojne in po njem, pa tudi o političnih razmerah v svetu in Vladimirjevem pogledu nanje. To in srečanja s tujimi kraji pa najlažje spoznamo s pregledom vsebine pisem po vrstnem redu.

Od pristanišča do pristanišča, na ladji pa "prostovoljni zapor"

Prvo pismo, ki ga je hranila sestra Vida, ji je Vladimir napisal 17. februarja 1928 v času šolanja na pomorski trgovski akademiji v Kotorju. V njem piše, da postajajo dnevi dolgočasnejši eden bolj od drugega in da si želi kmalu oditi na plovbo. Čeprav so imeli vsak teden plesne prireditve, kino predstave in koncerte, je ostajal doma in živel kot menih. Kmalu bi se moral začeli pripravljati na maturo. Omenil je, da so na oddelku le trije maturanti, poleg njega še po en Albanec in Make-

⁵⁸ Pismo Dani, La Plata, 29. 5. 1932.

⁵⁹ Pismo Dani, Barry, 25. 4. 1933.

⁶⁰ Pismo Vidi, Amsterdam, 19. 4. 1936.

donec. "Zrelostni izpit je pred vrati in kmalu grem po svetu za kruhom, ali pa za denarjem, kakor mi je pač usojeno. Najraje bi šel kar sedaj na morje, da poskusim malo drugačno življenje. Šole sem že sit in preveč sem že ostarel v njej. Kakor se mi zdi, mi ne bo slabo na morju. Tudi za vkrcanje mi ne bo treba dolgo čakati. Že sedaj me priporočajo nekateri kapitani, da me vkrcajo, kjer me boče volja. Ne bi bilo slabo, da pridem na koji osebni parnik. Tam se dandanes najlepše živi. Voziš se samo mimo najlepših mest na svetu, zabave imaš na parniku tudi dosti, delo ni tako težko, posebno če se sprijazniš s komandantom."⁶¹

O maturi in prvi plovbi iz ohranjenih pisem ne izvemo ničesar, zato tudi ne vemo, ali se mu je uresničila želja, da bi plul na zasebnem parniku.

Naslednje ohranjeno pismo je iz leta 1930, ko je Vladimir služil vojaški rok. Kje ga je služil, iz pisma ni mogoče razbrati. Delal je v štabu, vendar je pisal, da se bo moral po vsej verjetnosti kmalu vrniti v četo. V prostem času se je učil kitaro, za svojega drugega konjička, risanje, pa v kasarni ni imel možnosti. Upal je, da bo vojsko kmalu odslužil. Želel si je, da bi kmalu šel spet na plovbo: "Potem bom spet enih 5 let okoli po svetu."⁶² Kot se zdi, so bile vse njegove ambicije in želje povezane s plovbo, vse ostalo pa je bilo zanj drugotnega pomena. Tudi na Štefi, svoje dekle, zaradi odtujenosti ni mislil več. "Kaj pa hočem. Moj poklic zahteva, da se ne poročim. Ona sicer vztraja, da bi me čakala tudi 6 let, pa ne verjamem, da bi to mogla."⁶³ Iz poznejših pisem pa izvemo, da stikov z njo vendarle ni prekinil in da se njun odnos ni spremenil.⁶⁴

Prva leta plovbe je preživel na tovornih parnikih Istok, l'omisla v Nemanja. To so bile ladje tedaj največje jugoslovanske ladijske družbe Jugoslavenski Lloyd. 22. februarja 1932 je sestri Dani pisal iz Paname; iz drugih virov in naslednjega pisma sklepamo, da je bil na parniku Istok. To je bila dokaj stara ladja, zgrajena leta 1913. Imela je 5908 BRT.⁶⁵ Nanjo se je vkrcal kot kadet.

Sestri je pisal, da so bili v Tocopilli, kjer so se imeli kljub pustemu kraju in vročini prav prijetno. Bili so v Jugoslovanskem domu, kjer so spoznali prav prijazne ljudi: "Uče se razne pesmi, med katerimi tudi slovensko Jadransko morje. Parkrat sem tudi jaz pomagal malo kasirati." Mimogrede je omenil, da so božič in novo leto praznovali precej žalostno ter da plujejo proti Evropi, kamor bodo

najverjetneje prispeli čez 28-30 dni. Ni še vedel, kje bodo pristali, verjetno naj bi v enem izmed francoskih pristanišč. Čeprav je bil še kadet, je opravljal stražo III. častnika, zaradi česar je imel v času plovbe manj dela. Sestri je napisal, da mu ni slabo: "Le pohajanja po zapovedniškem mostu je več." V pristaniščih je imel še vedno obilico dela, saj so morali delati od jutra do večera. Dani je želel poslati razglednico Paname, vendar ni imel prebite pare, zato ji je obljubil, da ji bo ob vrnitvi domov vse opisal in narisal. Izredno zanimiv se mu je zdel Panamski prekop. O njem je napisal: "Interesanten je radi tega, ker dvigajo in spuščajo ladje v dokih. Lahko se smatra Panamski kanal, ne kanal, ampak umetni vodni most med Tihim in Atlantskim oceanom." V pismu se je sestri še zahvalil za pisemski papir in njeno fotografijo.⁶⁶

Maja leta 1932 je bil še vedno na parniku Istok. Dani je iz La Plate pisal o svojem srečanju z Rosariem: "Je zelo veliko mesto, drugo za B. Airesom. Za nami je prišel tudi en naš parnik 'Aleksandar I'." Na njem sem našel dva znanca iz kotorske šole in sicer II. in III. častnika. Nagovarjali so me naj se prekrkam, kar bi jaz zelo rad ali je bilo nemogoče, ker še nisem imel potrjenega potovanja na Istoku in tudi me ne bi pustil komandant. Sicer bi se imel tam mnogo bolje, pa bi tudi kaj profitiral za izpit. Če se mi še kedaj pokaže taka prilika, jo bom kar popihal tja."

V Rosariu je srečal veliko Slovencev. Bil je v slovenski gostilni in v slovenskem društvu. V pismu je navdušeno opisal svoje srečanje s Slovenci, zlasti Primorci. "Ko sem bil med njimi, se mi je zdelo, kakor da sem kje na Primorskem ali v Trstu. Italijanov pa je tudi od sile." Pristanišče v La Plati mu ni bilo všeč: "Izgleda bolj mizerna luka, pa tudi precej daleč od mesta je. Poleg nas je tudi mnogo vojnih ladij. Še jutri, to je v nedeljo bom šel malo ven, potem pa zopet prostovoljni zapor, ker namreč v ponedeljek odplovimo." Nad življenjem na ladji je bil že kar malo razočaran, vendar je upal, da se bo pozneje, ko bo postal častnik, marsikaj spremenilo. Želel si je, da bi hitro dočakal čas, ko bo lahko opravljal poročniški izpit. Sestri je omenil, da mu je znanec svetoval, naj s časom malo slepari, vendar mu vest tega ni dovolila.⁶⁷

Naslednje pismo je poslal Dani iz Cardiffa 22. julija 1932. Še vedno je plul na parniku Istok. Sporočil ji je, da je ob prihodu v Antwerpen kupil večjo fotografijo njihovega parnika, ki jo je želel poslati domov. Fotografija na kartonu je merila 25x30 cm, zato je menil, da bi jo lahko obesili na steno. Dano je kot poštno uradnico povprašal za nasvet, kako naj jo pošlje, da se ne bo poškodovala. Hkrati jo je prosil, naj mu pošlje družinski

⁶¹ Pismo Vidi, Kotor, 17. 2. 1928.

⁶² V tistem času so pomorščaki le redko prihajali domov na dopust. Običajno so ostali na plovbi nepretrgoma 4-5 let.

⁶³ Pismo Vidi, s.l., 1930.

⁶⁴ Vladimir se je poročil šele po 2. svetovni vojni, ko je bil zaposlen na kopnem, vendar ne s Štefi.

⁶⁵ *Pomorska enciklopedija*.

⁶⁶ Pismo Dani, Panama, 22. 2. 1932.

⁶⁷ Pismo Dani, La Plata, 29. 5. 1932.

fotografiji "Familierversammlung" in "Familienkreis". Verjetno ju je želel postaviti na vidno mesto v svoji kabini, da bi mu lajšala domotožje. Pisal je, ko je bila ladja na poti v Rio de Janeiro, zato se je že veselil srečanja s tem mestom. O njem je slišal, da je eno največjih svetovnih pristanišč, toda bal se je, da bo, kakor v mnogih drugih pristaniščih, razočaran.⁶⁸

Čez dva meseca je ladja priplula v Buenos Airesu, od koder je ponovno pisal Dani. Sporočil ji je, da je bil v Rosariu in v San Nicolasu pa tudi, da bodo kmalu odrinili proti Antwerpnu. V Buenos Airesu je spoznal veliko Slovencev, srečal pa je tudi znanca iz Koprive na Krasu, s katerim je preživel nekaj prijetnih uric. Bil je na plesu, ki so ga priredili Slovenci, predvsem Kraševci in Vipavci. O tem je sestri napisal: "Slovenskih deklet je tukaj mnogo. Na plesu sem se prav lepo zabaval, zdelo se mi je, kot da sem nekje na Krasu. Od sedaj naprej, če pridemo v B. Aires mi ne bo več tako tuje mesto, kot je to bilo do sedaj. Vse dni kar smo se tukaj nahajali nisem šel niti enkrat spat pred 2h po polnoči. Kar sem spoznal Slovencev ne živijo ravno slabo, posebno pa še tisti, ki so prišli semkaj pred petimi leti."⁶⁹

Proti koncu leta je bil Vladimir ponovno v Južni Ameriki. Dani je iz Rio de Janeira pisal, da že dolgo ni dobil pošte. Ko se je spomnil na dom, se je v njem porodilo domotožje: "Nič več ne vem, kako izgleda prelepa Kranjska zemlja. Toliko sveta sem že videl, da bom kar težko zopet spoznal naše kraje." Nekaj več vrstic je namenil še svojemu delu: "Od Cardiffa do tu sem vršil stražo kot III. častnik, toda le delal kot tretji častnik, ne pa užival njegovega zaslužka. Še vedno sem in ostanem na kadetski plači, ki je pa sedaj prikrajšana še za nagrado. Stražo III. bom pa vršil vse do Evrope, torej še cel mesec in pol, skoraj dva. Izkrkal se je namreč en častnik radi boleznimi svoje žene." Na zadnji strani pisma je Dani in vsej družini voščil vesele božične praznike in presrečno novo leto.⁷⁰

V naslednjih mesecih je tudi sam začel redkeje pisati. Glavni razlog je bil, da se mu ni ljubilo iti v trgovino po pisemski papir. Kot kaže, se je na ladji dobro počutil, toda menil je, da se bo njegov položaj kmalu poslabšal, ker se bo vrnil 2. častnik, sam pa se bo moral vrniti na delovno mesto kadeta. Potožil je nad slabim zaslužkom ter dodal, da je kriza močno opazna po vsem svetu.⁷¹

Dne 25. aprila 1933 je s parnikom Istok, na katerem je še vedno služboval kot kadet, obiskal Barry Docks. Od tu je pisal obema sestrama. Dani ga je sestavljal kar dva dni, poslal pa ji je tudi ne-

kaj nemških mark. Sporočil ji je, da mu je tokrat Vida poslala pisemski papir. Domneval je, da je nanj zelo ponosna, ker je pomorščak, ki bo prav kmalu postal častnik. Toda sam nad svojim poklicem ni bil več tako navdušen. Dobro je že poznal življenje na ladji in navidezen blišč pomorskih častnikov.⁷²

Člani posadke na parniku Nemanja decembra leta 1936. Na skrajni levi je Dušan Mayer, drugi z leve verjetno Vladimir Štolfa. (PMSMP, Zapuščina Dušana Mayerja, inv. št. P. 5697)

Vidi je takrat pisal po dolgem premoru. Sporočil ji je, da je s službo zadovoljen, čeprav njegova plača ni bila najboljša. Zaradi slabega zaslužka običajno ni hodil sam na kopno, veliko raje se je pridružil tretjemu častniku. V luki je srečal rojaka iz Radovljice, ki je bil kot kadet zaposlen na majhnem parniku in je opravljal delo vodje krova. Imel je zavidanja vredno plačo, kar 4 angleške funte in pol. Toda Vladimir mu službe ni zavidal in je v pismu pripomnil, da je z njim ne bi zamenjal, pa čeprav bi zaslužil 5 funtov. Radovljčan namreč ni plul čez ocean, ampak le od Portugalske in Francije do Anglije. Sicer pa je menil, da ima njegova ladja vendarle prednost, ker neprestano pluje. "Proti drugim kadetom sem lahko še srečen, da sem na tem parniku, ker vedno plove, medtem ko gredo drugi parniki vsake toliko časa v razpremo."⁷³ Na zadnjem potovanju smo obpluli celo Južno Ameriko." Radovljčan je bil začuden, da je Vladimir dobil brez priporočil službo

⁷² Pismo Dani, Barry, 25. 4. 1933.

⁷³ Prednost nenehne plovbe ni bila le v tem, da je imel ves čas zagotovljeno delo in zaslužek, temveč tudi to, da je prej izpolnil pogoje za opravljanje poročniškega izpita. Do leta 1938 so morali kadeče opraviti 16 mesecev čiste plovbe, da so lahko opravljali izpit. Leta 1938 pa je izšel predpis, po katerem so morali pomorščaki pluti dve leti in pol, od katerih vsaj leto in pol kot kadetje, da so lahko opravljali izpit za poročnika trgovske mornarice; Pravilnik o osposabljanju, *Službene novine*, 1938, str. 1107-1110; Propis za održavanje ispita, *PG za 1936*, Split 1936, str. 441-451.

⁶⁸ Pismo Dani, Cardiff, 22. 7. 1932.

⁶⁹ Pismo Dani, Buenos Aires, 20. 9. 1932.

⁷⁰ Pismo Dani, Rio de Janeiro, 19. 12. 1932.

⁷¹ Pismo Dani, Saint Thomas, 2. 3. 1933.

na ladji Jugo-lavenskega Lloydja.⁷⁴ Delo na ladji te dokaj ugledne družbe je bilo zelo težko dobiti.⁷⁵

Na poti iz Čila so pluli skozi Panamski prekop, obiskali otok St. Thomas (ZDA) ter čez ocean odpluli proti Evropi. Obiskali so Bordeaux, nato pa po reki Seni pluli do Rouena. Z ladje so navdušeno opazovali dvorce in letovišča francoskih mogotcev.⁷⁶

Julija 1933 je bil parnik Istok v Montevideu, od koder so se odpravili v Antwerpen. Vladimir je upal, da ga bo pot od tam zanesla domov. V Montevideu so popolnjevali tovor, ki ga zaradi oseke niso mogli natovoriti v Argentini. Tu je dočakal tudi svoj god. Kljub slabemu vremenu se je zvečer vendarle odpravil na kopno. Ker je bilo v mestu vse zelo drago, je kmalu zapravil 2 \$. Tudi v tem mestu je srečal veliko Slovencev, med katerimi so prevladovala ženske: "Še največ pa je od tujcev Nemcev, ki pa stojijo precej dobro. Polno je nemških lokalov. Jaz sem jih precej obredel, pa kar tako mimogrede. Mesto samo pa ni kdo ve kako lepo. Sam Trst je mnogo lepši. Prometa je pa tu še precej. Mislim, da šteje Urugvaj mnogo bolje, nego Argentina. Vseeno jaz ne bi hotel ostati tu. Hvala bogu, da že jutri odpotujemo in sicer v Antwerpen, kjer tudi še nisem bil. Razen našega parnika je bilo tu med tem časom še par drugih od našega društva. Na enem, ki je prišel iz Lučaja, namreč s/s Tomislav, sem našel zopet enega znanca iz Kotorja, kakor tudi na s/s Aleksandar, kadeta, Slovenca iz Tržiča, nekega Lavša."⁷⁷

Poveljnik z ženo in častniki na parniku Nemanja leta 1936. Na skrajni levi je verjetno Vladimir Štofla, na skrajni desni Dušan Mayer (PMSMP, Zapuščina Dušana Mayerja, inv. št. P. 5697).

V naslednjih mesecih, datum v nobenem od pisem ni zabeležen, je opravil poročniški izpit. V pismu, ki ga je po dolgem premoru napisal 18. novembra 1934, je omenil, da so mu zaradi tega povišali plačo, vendar njegovih denarnih težav še ni bilo konec. Tedaj je plul na parniku Tomislav,⁷⁸ pismo pa je napisal, ko je bil parnik zasidran ob jadranski obali. Odposlal ga je iz Vranjice (pri Splitu). Dani se je zahvalil za kup časopisov, ki se je nabral v njegovi pisarni, nato pa ji je potožil, da ga zaradi revmatizma že precej časa bolijo noge. Bil je v dilemi, ali naj odpluje s parnikom v Alžir in Čile ali naj se izkrca. "Da pojdem domov napoto delat in to še sedaj, ko je zima, kar bojim se, kaj bi rekli doma ter žlahta, ker komaj sem se vkrcal, pa že doma. Res ne vem, kaj naj počnem. Sicer bi imel zdravljenje brezplačno, toda čas hiti. Že tako sem star, pa naj še sedaj čas zapravljam. Jutri pojdem k doktorju, pa bom videl, kaj mi poreče, če se bom moral izkrcati, se bom pač moral. Skrbi me pa tudi to, ker sem skoraj brez denarja. Imam vsega skupaj okrog 600 din, toliko da bi imel za pot domov. Ne vem, da moram imeti takšno smolo. Ko sem bil kadet in ko nisem skoraj ničesar zaslužil sem bil zdrav, sedaj ko nekaj zaslužim pa mi bolezen nagaja, da ne morem zaslužiti. Ko bi bil vsaj siguren, da bi potem kmalu dobil kakšno ukrcanje toda vedi danes v tej krizi. Ko bi tudi imel jaz že sedaj kapitanski izpit, vse bi bilo boljše... Ko bi bil vsaj kje na kopnem v službi, bilo bi bolje toda na morju, ko me lahko na sredini potovanja tako zgrabi, da ne bi mogel hoditi in da me potem kje v Čilu izkrcajo v kakšno bolnico, kjer so doktorji vse drugo kakor pa doktorji."⁷⁹

Kljub bolečinam je ostal na parniku Tomislav, o svoji bolezni pa v poznejših pismih ni več pisal.

Naslednje pismo je poslal šele aprila 1935, vendar pa je o nekaterih pomembnih dogodkih pisal v ladijski dnevnik, ki ga je vrsto let hranila njegova sestra Vida. Kot poročnik trgovske mornarice je začel Vladimir 1. januarja 1935 pisati dnevnik s plovbe na parniku Tomislav. To je bil pogoj, da je kot poročnik lahko opravljal izpit za kapitana dolge plovbe.⁸⁰ V dnevniku so opisani najpomembnejši dogodki, pozicija in smer ladje ter vremenske razmere. Običajno je zabeleženo, kaj je ladja natovorila, kaj raztovorila, kakšno delo je opravljala ladijska posadka. Izvemo tudi, kdo je zbolel ter kdo se je vkrcal in izkrcal. Branje ladijskega dnevnika pa še zdaleč ni tako zanimivo kot branje Vladimirjevih pisem. Stavki v njem so kratki in jedrnat, tekst pa pogosto suhoparen.

⁷⁴ Pismo Vidi, Berry Docks, 25. 4. 1933.

⁷⁵ Tudi drugi slovenski pomorščaki, ki so pluli na ladjah večjih ladijskih družb, so večkrat omenjali, da so se jim drugi čudili, da so dobili službo hitro in brez privilegijev. Na to so bili zelo ponosni.

⁷⁶ Pismo Vidi, Berry Docks, 25. 4. 1933.

⁷⁷ Pismo Dani, Montevideo, 12. 7. 1933.

⁷⁸ Parnik Tomislav je imel 5411 BRT, zgrajen pa je bil leta 1928.

⁷⁹ Pismo Dani, Vranjic, 18. 11. 1934.

⁸⁰ Propisi za održavanje ispita, PG za 1936, Split 1936.

Kljub temu so v njem številne informacije, ki nam pomagajo spoznati življenje na ladji.

V dnevniku piše, da je bila v torek 1. januarja 1935 ladja privezana v Rosariu. Pomorščaki so na ladji praznovali novo leto, naslednji dan pa je bil že običajen delovnik in ladja je odplula proti St. Nicolasu, kjer so naslednja dva dni natovarjali koruzo, nato pa so s koruzo in otrobi odpluli proti Buenos Airesu, kamor so prispeli 7. januarja. Tam so poleg koruzc na ladjo natovorili še živež za posadko - 30 ton pitne vode, hrano in vino. 11. januarja je ladja nadaljevala svojo pot.⁸¹

29. januarja je posadka dobila telegram tovarnega parnika Nemanja⁸² s pozivom, naj prevzame njenega težko bolnega III. častnika. Ladja je tako spremenila smer in zgodaj popoldan sta se parnika že približala drug drugemu. S čolnom so na ladjo pripeljali bolnega častnika, njegovo delovno mesto na ladji Nemanja pa je moral prevzeti nekdo drug. Ker je ladjo Nemanja čakala še dolga plovba, medtem ko se je Tomislav že vračal proti domu, je vodstvo Tomislava za to izbralo Vladimirja, ki je bil na ladji šele kratek čas. Moral se je vkrcati na drugo ladjo in prevzeti delo III. častnika.⁸³

O tem dogodku je obvestil tudi sorodnike. 24. aprila je pisal Dani: "Znano ti je sigurno, da sem se prekrčal na odprtem morju v bližini Dakra iz 'Tomislava' na 'Nemanjo'. Vrnil sem se zopet v Južno Ameriko, potem ko smo že prišli pol poti do Evrope. Najprej smo se precej časa zadržali v Montevideu, kjer sem našel končno Edith in njenega soproga."⁸⁴ V Montevideu je posadka dobila novega I. častnika. Bil je iz Dubrovnika, vendar je, kot piše Vladimir, hodil na realko v Gorici, kjer je bil sošolec Vladimirjevega znanca Pepija. Ker je poznal še celo vrsto drugih Slovencev, zlasti Goričanov, sta se z Vladimirjem hitro spoprijateljila. O tem je Dani zapisal: "Razumeva se prav dobro, kar na ladji prav pride."⁸⁵

Iz Montevidea so odpluli v Mar del Plato, po Vladimirjevih besedah argentinsko Nico, kjer so natovorili pšenico ter z njo "romali" okoli Južne Amerike skozi Magellanovo ožino v Peru, "deželo nekdanjih Inkov". Prepluli so tudi Smithov kanal. Nad njim in naravo v njegovi okolici je bil Vladimir navdušen. O nobeni drugi pokrajini ni napisal toliko lepih besed: "Podoben je Magellanski ožini toda mnogo daljši ter nevarnejši. Škoda, da niso tam dol lepša vrcmena, tedaj bi bil oni kraj

sigurno najlepši na svetu. Na tisoče in tisoče otokov, zalivov in strmih gora ter vse polno ledenikov, toda kaj ko je vedno ali dež, sneg, orkani in megla. Na mnogih otokih je vse drevje upognjeno v eni smeri, to pride od vetra, ker piha vedno v eno smer in s tem spremeni rast dreves v eno smer. Sploh se ne da opisati ona priroda, človek jo mora videti. Tam doli smo se dvakrat ustavili čez noč in en popoldan. Šli smo tudi na kopno v lov. Zelo neprehodno je vse ker je vse preraščeno z grmovjem in mahom." Od tu je ladja odplula v Callao, med potjo pa so natovorili še premog. Vladimir si je ogledal glavno mesto Lima in o obisku zapisal: "Peljal sem se s tramvajem, ki drvi kakšnih 90 km/h kot brzi vlak. En sam voz je pa dolg kot Pulman-vagoni, s 48. kožnatimi sedeži. Tako udobnega voza še nisem videl. V Limi sem našel celo nekega duhovnika Slovenca prav za prav Kranjca. Malo nas je, pa nas je cel svet poln. Tudi iz Callaa smo odšli in evo nas sedaj v Iquique v Čilu, kjer krcamo soliter za Evropo, ne ve se pa še za katero državo. Potovali bomo zopet skozi panamski kanal."

Na koncu je še povedal, da je njihova ladijska družba prodala dva manjša tovarna parnika in kupila potniški parnik, ki je skoraj tako velik kot Kraljica Marija. V mislih je imel potniško ladjo Princeza Olga. Menil je, da nov nakup ne bo vplival na izboljšanje življenjskih razmer na ladji in na njihov gmotni položaj.⁸⁶

Ohranjeno je tudi pismo Dani brez datuma, zato ga ne moremo natančno vpeti v čas, verjetno pa je bilo napisano med letoma 1932 in 1936, ko je pogosteje pisal Dani. Tudi v tem pismu se ji je zahvalil za časopise in pisemski papir. Prosil jo je, naj namesto njega obišče njegovo dekle Štefi, ki je ležala v bolnišnici. Obžaloval je, ker je sam ni mogel obiskati. Iz pisma lahko razberemo, da je bil tedaj v Bordeauxu.

Precej vrstic je namenil svetovni krizi in političnim razmeram doma in po svetu. Medtem ko je kritiziral obnašanje cerkve, je omenil, da je z njihovim parnikom potoval neki Dalmatinec, ki se je vračal iz Amerike v Jugoslavijo in ki je bil "katoliški fanatik". Kot je zapisal, so ga na ladji pošteno "obdelali".⁸⁷

Iz leta 1935 se je ohranilo pismo, ki ga je Vladimir poslal očetu 21. junija, ko je bila ladja zasedrana v Aleksandriji. Tam je spoznal nekega gospoda Žigona, po rodu iz Renč: "On se tu ukvarja z zalaganjem parnikov s hrano ter pranjem perila. S perilom mu gre precej dobro. Opere na dan tudi po 4000 kosov perila. On in pa otroci govorijo francosko, italijansko, arabsko in angleško." Novega znanca je prosil, naj mu priskrbi semena ekso-

81 PMSMP, škatla Zapuščina Vladimirja Štolfa, inv. št. 9597, Brodski dnevnik.

82 Ladja Nemanja je imela 5226 BRT, zgrajena pa je bila leta 1918.

83 PMSMP, škatla Zapuščina Vladimirja Štolfa, inv. št. P. 9597, Brodski dnevnik.

84 Edith je bila Vladimirjeva sorodnica, ki je živela v Montevideu. Vladimir jo je že večkrat nameraval obiskati, toda vsakokrat brez uspeha.

85 Pismo Dani, Iquique, 24. 4. 1935.

86 Ibid.

87 Pismo Dani, a.l., s.a.

tičnih cvetic, ta pa mu je obljubil, da mu jih bo poslal, brž ko bo mogel. Spoznal je tudi bogatega trgovca slovenskega rodu, ki je pred 40-imi leti prodal hišo v Sežani in se preselil v Aleksandrijo. Uživala sta v pogovoru o Sežani in Sežančanih. Vladimir je opazil, da tudi on še vedno govori domače narečje.

V Aleksandriji si je Vladimir kupil precej oblačil in zanje plačal približno 3000 din. Videl je tudi največji potniški parnik Jugoslovanskega Lloydja - Kraljico Marijo, ki pa je imel po njegovem mnenju zelo malo potnikov.⁸⁸

Še istega leta se je ladja ustavila v Bruslju, kjer si je ogledal neko razstavo in tri vaterpolo tekme - Jugoslavija : Ogrska, Švedska : Belgija in Francija : Nemčija.⁸⁹

Leta 1936 je bil še vedno na parniku Nemanja. 13. januarja je v Huelvi napisal pismo očetu. Sporočil mu je, da so bili v St. Louisu, na (reki) Rhone in nato v Gibraltarju, kjer so natovorili premog. V Huelvo so prišli že v soboto zjutraj, vendar so dolgo čakali na sidrišču, ker pri obali ni bilo prostora. "Šele danes zjutraj smo začeli krcati pirit in bomo s krcanjem gotovi že v sredo, ko odpotujemo v Rotterdam. V Rotterdamu bomo ostali dalj časa, ker moramo zamenjati mnogo železnih plošč pod kotli na dnu ladje. Kam nas pozneje pošljejo, se še ne ve, skoraj gotovo pa pojdemo zopet v Čile." Tam je nameraval obiskati sorodnico Milo. Zadovoljen je bil, da so imeli na poti v Gibraltar lepo vreme in so lahko vsak večer poslušali Radio Ljubljana.⁹⁰

Naslednje pismo je poslal Vidi. Omenil ji je, da bodo po vsej verjetnosti k Jugoslovanskemu Lloydju pripojili družbo Jugoslovanska Amerikanska plovidba z njenimi ladjami Rečina, Korona in Zver. Vendar je menil, da se zaradi tega položaj pomorščakov ne bo izboljšal, saj bodo skupaj z ladjevjem prevzeli tudi posadke.

Pisal je, da bodo iz Amsterdama izpluli verjetno šele 28. aprila, saj so zelo počasi raztovarjali tovor, ki še ni bil prodan. Še vedno niso vedeli, kam bodo odpluli. Želel si je, da bi odrinili proti Čilu, saj bi imel potem ravno dovolj plovbe in bi lahko opravljal izpit za kapitana: "Danes mi manjka še 3 mesece in 10 dni čiste plovbe. Če bo šlo po sreči, bom mogoče že letos naredil izpit. Rad bi ga opravljal v Dubrovniku, kjer že poznam profesorje in njih metode izpraševanja."⁹¹ Izpit za kapitana dolge plovbe so po Predpisu za opravljanje izpitov lahko opravljali pomorščaki, ki so vsaj 16 mesecev kot poročniki pluli po morju. Imeti so morali dokazilo, da so v tem času pisali poročniški dnevnik.⁹² Po oprav-

ljenem izpitu so lahko postali poveljniki ali 1. častniki na ladjah z 700-2500 BRT, poveljniki, 1. ali 2. častniki krova na ladjah z 2501-5500 BRT oziroma poveljniki, 1., 2. ali 3. častniki na ladjah, ki so imele nad 5501 BRT.⁹³

Želja, da bi z ladjo odpluli proti Čilu, se mu ni uresničila. Kljub temu pa se je kmalu nabralo kar nekaj novic, o katerih je že naslednji mesec pisal sestrama. 16. maja 1936 je poslal Dani pismo iz Dubrovnika. To je zadnje ohranjeno pismo, ki ga je poslal Dani. Zaupal ji je, da bodo kmalu dobili novega poveljnika. "Semkaj pride na njegovo mesto komandant, ki je bil na 'Istoku', ko sem se jaz vkrcal kot kadet ter me že dobro pozna. Je precej star možakar in nič kaj preveč priljubljen, zraven tega pa še precej siten in strog. Prav žal nam je vsem, da sedanjega izgubimo. Meni mora pa biti tudi končno vseeno, ker itak ne ostanem dalje na ladji, kot še to potovanje, potem pa na izpit. Ko izkrcamo tukaj koks bomo takoj začeli krcati les, pozneje pa pridemo tudi na Sušak. Če ostanemo na Sušku dalj časa, pridem sigurno kakšen dan tudi do Ljubljane." Dani se je opravičil, ker ji ni takoj odpisal. Sprva ji je hotel telefonirati, a je zamisel kmalu opustil zaradi slabih telefonskih zvez.

Želel si je, da bi kmalu odpluli iz Dubrovnika. "Komaj, da sem drugi dan tukaj pa sem Dubrovnik že sit. Cel dan moraš biti v uniformi, izkrcava se koks, pazit pa moraš, da se ne umažeš, ker vsako toliko je kakšen obisk. Jaz kot najmlajši častnik moram kar se tiče dela, skrbi in straže zastopati vsih, tako da sem presneto malo prost, kjer je pa kakšna rentabilna stvar, sem pa deveto kolo." Ker ga je Dana prosila, naj ji prinese kaktuse, ji je odgovoril, da jih je težko dobiti, vendar ji je kljub temu obljubil, da jih bo poslal, če bo le mogel. Ker je sprva mislil, da bodo odpluli v Čile, je Milici, ki je tam živela, kupil 3 majhne arabske preproge. Toda ker ladja ni odplula tja, se je odločil, da jih bo poslal domov. Največjega bi lahko po njegovem mnenju obdržali doma. Ker je bolj podoben prtju, se mu je zdelo, da bi se v sobo s klavirjem prav lepo podal.⁹⁴

Obisk v domači luki je izkoristil in čez dva dni pisal tudi Vidi. Sporočil ji je, da ne bo mogel priti domov, ker bo moral že čez dober teden (26. 5. 1936) nastopiti službo na potniškem parniku 'Princeza Olga', ki pluje na redni progi Trst-Aleksandrija. Sestro Vido je še zaprosil, naj sestri 2.

⁸⁸ Pismo očetu, Aleksandrija, 21. 4. 1935.

⁸⁹ Pismo Dani, Hull, 6. 8. 1935.

⁹⁰ Pismo očetu, Huelva, 13. 1. 1936.

⁹¹ Pismo Vidi, Amsterdam, 19. 4. 1936.

⁹² Propisi za održavanje ispita, *PG za 1936*, Split 1936, str.

441-451. Po pravilniku o usposabljanju osebja pomorsko-trgovske mornarice Kraljevine Jugoslavije iz leta 1938 so ga lahko opravljali pomorščaki, ki so že imeli čin poročnika trgovske mornarice in ki so dve leti in pol pluli na ladji kot častniki krova.

⁹³ Pravilnik o osposabljanju osebja, *Službene novine*, 23. 9. 1938. Pravilnik o najmanjem broju posade, *Službene novine*, 8. 6. 1938, str. 865-868.

⁹⁴ Pismo sestri Dani, Dubrovnik, 16. 5. 1936.

častnika, ki je iz Boke Kotorske, priskrbi prenočišče. Omenjena gospodična, študentka beograjske fakultete, si je namreč zaradi izčrpanosti in oslabelosti želela spremembe okolja in podnebja. "Zato te prosim v njihovem imenu, da sporočiš, ali se da kje tam v Selcah⁹⁵ dobiti eno sobo, seveda preprosto, ampak čisto, pač primerno našemu srednjemu stanu."⁹⁶

Ohranjen je tudi del pisma Dani (zadnji dve strani) brez navedbe kraja in datuma. Tudi to pismo govori o kaktusih oziroma o semenu za kaktuse. Dani je skušal kupiti seme, a pri tem ni imel sreče, zato ji je napisal: "Tudi ga ni toliko koder mi hodimo. Najdeš ga ponavadi ampak vedno le takšnega navadnega, kot ga imamo mi doma. Posebne eksemplarije pa mislim, da bi jih mogel najti edino v Mexiko ali pa kje v notranjosti Brazilije, tja pa mi na žalost ne pridemo." Menil je, da bi bilo v tujini bolje kupiti kaj drugega, a sam ni vedel kaj. "Kupil bi raje kaj bolj vrednejšega pa je zopet skrb prevelika, kako prinesiti domov. Ravno včeraj je nekdo tu ponujal vidre in kobrove kože, 63 kg za 15 dol (525 din), to bi se splačalo, pa ni mogoče priti domov s takšno robo." Omenil je, da ga je Vida prosila, naj ji kupi kakšno zlatnino, a kot kaže, nad njeno prošnjo ni bil navdušen. Zapisal je, da ne ve, ali se splača. Po njegovem mnenju je bil nakup zlata najugodnejši v Čilu ali pa v Peruju - deželi zlata, toda sam si zlata ni upal kupiti. Menil je, da bi mu moral pri tem pomagati kdo, ki se na zlato spozna in ki pozna tudi trgovine ter trgovce. Ker je poznal tamkajšnji način prodaje, se je upravičeno bal, da bi ga ogoljufali: "Povsod kjer tujec kaj kupuje takoj poskoči cena. Ali ni pri nas ravno tako? Lahko je doma o takšnih stvareh govoriti in delati načrte, ali kadar greš kupovat moraš vedno misliti, da so te pošteno opeharili. Saj ni več poštenih trgovcev na svetu. Kar ti najbolj ugaja, to je takoj najdražje, čeprav nima mogoče nobene vrednosti. Končno so pa danes produkte povsod tako izdelali, da ti navadno steklo prodajajo za diamante, mesing za zlato in kaj vem še kaj." Navedel je, da so v St. Thomasu kupili 300 jajc, vendar so jim namesto kokošjih jajc dali "pristne fabrikate, izdelana jajca, ki se pa v prav ničemer niso razlikovala od pristnih. Od pristnih bi jih lahko ločili le po tem, ker so do pičice podobna po obliki, barvi, deblini in teži. Ravno tako kože, ki jih je nekdo tu ponujal, bog ve ali so prave vidre ali bobri, kdo ve, če ni pod to kožo enkrat mijavkala kakšna mačka. Edino to je, če je stvar kupljena nekje v tujini tedaj ima pri nas doma takoj večjo vrednost: 'Iz

Amerike je, joj kako je lepa, pa draga je morala biti', i. t. d. Kakor mislim, edina stvar, kar se še splača kupiti, to je japonska svila, ampak jo je treba kupiti na Japonskem ali v Indiji, tja pa na žalost gredo tudi naši parniki ampak nikdar nobeden, na katerem sem jaz."⁹⁷

Morda je bil na parniku Princeza Olga le kratek čas, verjetneje pa je, da je ostal kar na parniku Nemanja, saj je bil 21. julija 1936, ko je poslal naslednje pismo sestri Vidi, še vedno na njem. Napisal ga je v Buenos Airesu in sporočil, da je po pristanku ladje v Dubrovniku ostalo vse po starem. Posadka je dobila le novega kapitana ("Tistega, ki je bil na ladji Istok takrat, ko sem bil še kadet.") in drugega častnika krova, nekega Mayerja iz Šoštanja.⁹⁸ Omenil je še, da ga je v Dubrovniku obiskal oče ter da so bili pred prihodom v Buenos Aires dva dni v Montevideu, kjer je, kot je napovedal že v prejšnjem pismu, obiskal sorodnico Edith. Na žalost njene hiše ni mogel dobro videti, ker jo je obiskal zvečer, ko je bilo že temno. Čez dan je imel namreč veliko dela na ladji. Vidi je sporočil še, da je bil pred dnevi v Čilu potres, vendar daleč od njih. V severnih krajih je tudi deževalo in deževje je povzročilo veliko škode. "Morda veš, da tam nimajo hiše streh proti dežju ampak samo proti soncu in dež jim mnogo tega uniči." Voščil ji je za god in se ji opravičil, da ji ni voščil ob pravem času: "Tudi če bi se spomnil, ne vem, če bi ti pisal. Veš, da nas je mnogo, in če bi moral vsakemu pisati za god, bi bilo malo preveč." Predvideval je, da bo imel ob povratku v Evropo dovolj plovbe in bo lahko januarja v Dubrovniku opravil izpit za kapitana dolge plovbe na parnikih. Sporočil je še, da bo kmalu prišel domov.⁹⁹

Čeprav ob vrnitvi še ni imel dovolj plovbe, je zaprosil Luško kapitanijo v Dubrovniku, naj mu dovoli opravljati izpit. "Direkcija pomorskega saobračaja" v Splitu je 18. decembra 1936 njegov prošnji ugodila, vendar z zahtevo, da po opravljenem izpitu opravi še manjkajočih 28 dni navigacije, šele nato bo dobil višji naziv.¹⁰⁰

Izpit je opravil in se zaposlil na potniški ladji Kraljica Marija. Zaradi novega položaja (postal je tretji častnik krova) in druge ladje so mu povišali plačo, toda z novo službo ni bil najbolj zadovoljen. 1. avgusta 1937 je iz Dubrovnika pisal sestri Vidi. Pismo je tokrat prvič natipkal. Sestri je še vedno

⁹⁵ Vida je v tistem času ni več živela z očetom, temveč v Selcah, kjer se je zaposlila kot učiteljica razrednega pouka od 2. - 4. razreda.

⁹⁶ Pismo sestri Vidi, Dubrovnik, 18. 5. 1936.

⁹⁷ Pismo Dani, s.l., s.a.

⁹⁸ Del zapuščine Dušana Mayerja, zlasti dokumenti in fotografsko gradivo, je shranjenih tudi v PMSMP. Ohranjene so fotografije z ladje Nemanja, na katerih je poleg Dušana Mayerja večkrat tudi Vladimir Štolfa.

⁹⁹ Pismo Vidi, Buenos Aires, 21. 7. 1936.

¹⁰⁰ PMSMP, škafka Zapuščina Vladimirja Štolfe, Odobrenje Lučke kapetanije 1. reda v Dubrovniku za opravljanje izpita Vladimirju Štolfi, 27. 12. 1936.

dolgoval nekaj denarja, a ji ga kljub višji plači še vedno ni mogel vrniti. V opravičilo ji je poročal o svojih nakupih, zlasti oblačil in blaga zanje. Poleg tega pa si je kupil še cigaret za 100 din, tako da je bil ladji dolžan že približno 190 din. Vprašal je za predujem, a mu ga niso dali. Tudi življenje na novi ladji mu ni bilo všeč, saj je moral biti vedno urejen, pritoževal pa se je tudi nad službo v pristaniščih: "V lukah je pa skoraj vedno služba, tako da je prav težko oditi ven, pa da si lahko kaj pošteno kupiš."¹⁰¹

Po nekaj mesecih plovbe na Kraljici Mariji je končno dočakal zasluženi dopust. Preživel ga je v Ljubljani in na Krvavcu. Ker je dobil kmalu poziv ladijske družbe, naj se vrne, Vido ni mogel obiskati. Namesto tega ji je 27. januarja 1938 napisal, da je nameraval na Krvavcu ostati še nekaj časa, vendar so mu nepričakovano prinesli pismo iz Zagreba, v katerem mu je uprava Jugoslavenskega Lloydja naročila, naj se 1. februarja v Splitu ponovno vkrca na parnik Kraljica Marija. O svojem odhodu je po pošti obvestil tudi domače, saj zaradi časovne stiske tudi njih ni mogel obiskati. Vido je še zaprosil naj mu posodi nekaj denarja.¹⁰²

Avtoportret Vladimira Štolfe, pastel, priloga k pismu Dani 29. septembra 1932

Ko je srečno prispel v Split, je o tem 9. februarja 1938 obvestil Vido. Ob njegovem prihodu je bilo na ladji že nekaj ljudi: "Do sedaj nas je vsega skupaj 67 članov posadke, drugi pa pridejo šele konec prihodnjega meseca. Od častnikov sva samo dva in sicer II. častnik starejši in jaz. Mašinsti so skoraj vsi, v komisarjatu je pa sam komisar."¹⁰³ Dobili naj bi novega prvega častnika - nekega Novaka, ki ga že pozna. Na prvo potovanje se bodo odpravili šele aprila, do tedaj pa bodo morali urediti ladjo. "Dela na ladji je veliko, tako da doslej čez dan nisem bil prost niti eno uro, še celo v nedeljo smo delali ves dan." Razvrščali so delavce, jih od časa do časa nadzorovali, dopisovali so se z upravo v Zagrebu in Splitu, pregledovali inventar in porabo prejšnjega leta. "I. častnik, ki je odšel, ni ničesar predal, po čemer bi se moglo pregledati, tako nam ne preostane drugega, kot da smo po cele dneve po magazinih, kjer stikamo po kištah." Sestri je še zaupal, da bo dobival pred odhodom ladje le 75% plače oziroma 1665 din na mesec ter da je hrana na ladji taka, kot jo imajo v času plovbe. "Edino kar moram sedaj sam plačati in skrbeti, to je pranje. Ni mi pa treba biti v uniformi, kar je še za en del dobro. Na ladji imamo elektriko od 7. in pol zjutraj do 9. ure zvečer, ponoči pa se moramo zadovoljiti s svetilkami ali pa svečami." Sestri je obljubil, da ji bo denar vrnil na začetku prihodnjega meseca, ko bo spet dobil plačo.¹⁰⁴

Istega leta je bil še enkrat doma. Ponovno se je vkrca v Solunu (verjetno na ladjo Vojvoda Putnik) in o srečnem prihodu 30. septembra obvestil očeta. Na razglednico je napisal, da je v Solun prispel z brzovlakom v vagonu drugega razreda ter da mu je potne stroške plačala ladijska družba. Žal mu je bilo, da ni ostal doma še kak dan, saj so predvidevali, da bo ladja iz Soluna odplula šele čez dober teden. Ker je postal II. častnik, je vedel, da mu bodo povišali plačo na 2300 din, vendar bo moral plačevati davek za neoženjene, ki znaša okoli 60 din.¹⁰⁵

Naslednji mesec je pisal sestri Vidi iz Antwerpna. Zahvalil se ji je za pismo in časopisne izrezke. Ker je imel čez dan veliko dela, je pisma pisal le ob večerih in nedeljah. Tokrat je nameraval odpisati vsem. Da bi mu ostalo več časa za pisanje, se je odločil, da bo odšel na kopno le po nakupih. Kot II. častnik je vodil privezovanje in vse, kar je povezano s krmo, medtem ko je I. častnik vodil dela na premcu. Skrbeti je moral tudi za plače posadke, zato je imel več administrativnega dela kot prej.

¹⁰³ Posadka Kraljice Marije je štela junija 1939 kar 124 članov; Plačilna lista, PAR, PO 13 škatla 37.

¹⁰⁴ Pismo Vidi, Split, 9. 2. 1938.

¹⁰⁵ Razglednica očetu, Solun, 30. 9. 1938.

¹⁰¹ Pismo Vidi, Dubrovnik, 1. 8. 1937.

¹⁰² Pismo Vidi, Ljubljana, 27. 1. 1938.

Omenil je tudi velike temperaturne razlike, ki so jih doživeli na potovanju. Še nedavno tega so bili v Solunu, kjer je bilo 28°C, kmalu zatem pa so pripluli do Antwerpna, kjer je bila dnevna temperatura komaj 11°C. Na plovbi jim je povzročal nevšečnosti tudi tovor – svinčeva in cinkova ruda. Zaradi velike teže so jo lahko natovorili le malo. To pa je povzročilo slabšo stabilnost ladje. Že rahlo valovanje morja je povzročalo njeno zibanje, kar je bilo za posadko precej neprijetno. Od Gibraltarja do Angleškega kanala so se prav pošteno zibali, tla so jim uhajala pod nogami in pogosto so se morali oprijeti, da so se obdržali pokonci.

Vladimir je večkrat razglabljal o političnih razmerah v svetu in doma in povpraševal po informacijah iz domovine. Dobro je bil seznanjen s političnimi razmerami po svetu, neredno in s precejšnjo zamudo pa so do pomorščakov prihajale novice iz domovine. Tudi v tem pismu je kar nekaj vrstic namenil svetovni politiki in bojazni pred fašizmom in nacizmom.¹⁰⁶

Že čez slab mesec dni je ponovno pisal Vidi, a je pismo namenil vsej družini. Napisal ga je, ko je ladja plula proti Panami. V njem je družino obvestil, da ne pluje več na parniku Vojvoda Putnik, temveč na parniku Istok, saj so v Antwerpnu dobili obvestilo, da se morajo s parnika Istok izkrcati vsi, ki so nepretrgoma pluli več kot dve leti. Med temi je bil tudi Il. častnik krova in na njegovo mesto so premestili Vladimirja.

Prvih deset dni plovbe je bilo vreme slabo in ker je bil parnik prazen, je posadka to še toliko bolj občutila. Nato se je vreme počasi izboljšalo in kmalu so se pomorščaki potili od vročine, saj so nočne temperature dosegle 28 stopinj. Vladimir je menil, da bo ladja iz Paname odplula v Vancouver, kjer bo gotovo zelo hladno, morda pa tudi v San Francisco. Predvideval je, da bodo v Evropo pripluli februarja, najverjetneje v eno izmed severnih luk oziroma v pristanišče na Atlantiku. Prepričan je bil, da bo na parniku ostal vsaj dve leti, morda pa tudi več in v tem času bodo gotovo pripluli tudi do Čila, kjer je spet želel obiskati Milico. Po vsej verjetnosti pa naj ne bi prišel v Jugoslavijo, saj je parnik Istok priplul v domovino le redkokdaj (običajno vsakih 5 let).

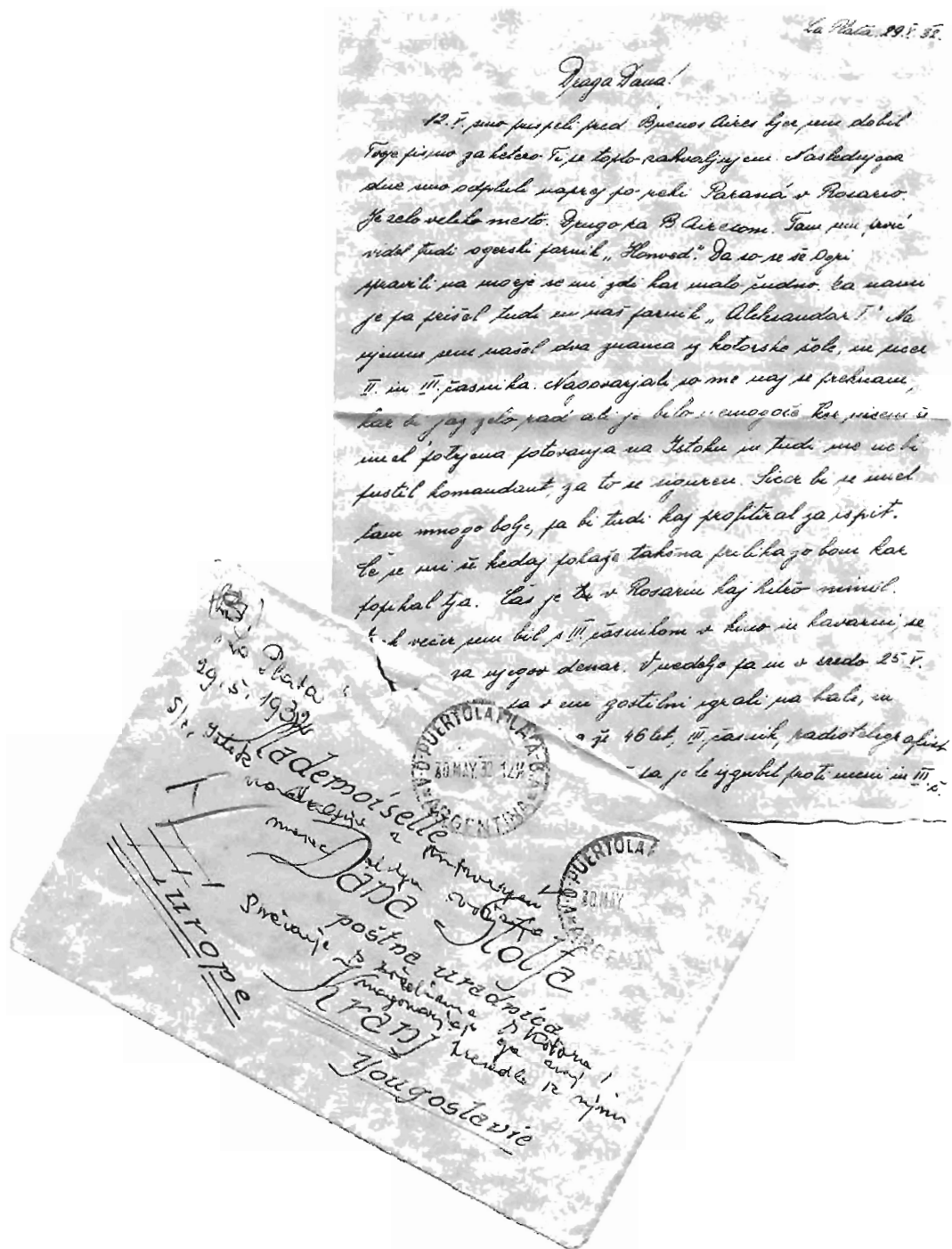
Čeprav na ladji ni imel prijateljev, se ni pritoževal. Imel je zelo malo dela. Opravljati je moral le stražo in nekaj administrativnih del. Domačim je obljubil, da jim bo decembra iz Paname prek družbe v Zagrebu poslal 1000 din za praznike, pozneje pa jim bo pošiljal mesečno po 1000 din na pošto hranilnico. Upal je, da bo zmogel, saj so bile politične razmere v svetu in doma negotove: "Dogodki v Evropi mi nič kaj ne dišijo, pa tudi sama naša vlada, ki smrdi po fašizmu, se mi nič

kaj ne dopade." Posadka je na ladji poslušala od-dajo za izseljence iz Beograda, a je bil nad njo dodobra razočaran, saj so, kot je napisal, predvajali le dve koli s starih izrabljenih gramofonskih plošč, pa čeprav je program trajal kar uro in pol. "Ali jih je lahko v Beogradu sram, če nimajo nič kaj boljšega na programu."¹⁰⁷

10. decembra 1938 je ladja priplula v Vancouver, ki si ga je Vladimir poln pričakovanj ogledal. O tem je 22. decembra iz New Westminstera pisal Vidi. V mesto, v katerem ni bil še nikoli, se je odpravil že v nedeljo, prvi dan po pristanku ladje. Toda bil je razočaran. "Ko smo namreč ponoči prihajali, je bilo mesto kot vsa ameriška mesta razsvetljeno z neonskimi lučmi. Reklamni oglasi so bili osvetljeni z rdečimi, zelenimi, rumenimi in belimi lučmi, da je izgledalo kot nekakšen cirkus. Mislil sem si, da mora biti nekaj izredno lepega. Toda to je samo pesek v oči. Ko prideš v mesto, ne vidiš nič kaj posebnega. Nekoliko bank, ki so nasproti drugim hišam kot kakšni lordi med berači. Tramvaj je prav visok in tukaj ga lahko prav po pravici imenuješ cestna železnica, ker je vse zgrajeno zelo masivno in okorno – samo železo. Še po glavni ulici Vancouvra najdeš na vogalih debele stebre za telefonsko in ponekod tudi električno napeljavo. Običaji pa so tukaj, kot na Angleškem, tako da ne moreš v nedeljo nikamor. V nedeljo je namreč vse zaprto razen malih barov, ki so zgrajeni prav po ameriško. Niti kina niso odprta. Pomisli, kako mora biti potem pusto. Cel večer v nedeljo sem bil zunaj, pa nisem zapravil niti krajcerja. Bil sem v družbi z našim I. častnikom in I. strojarjem, ko nismo mogli najti ničesar, da bi si skrajšali čas, samo tavalj smo po mestu sem in tja. Prav zares dolgočasna zabava. V ponedeljek so nas začeli krcati s pšenico in zvečer, namesto da bi šel napisati kakšno pismo, sem moral biti zopet v službi, ker smo menjali prostor za krcanje in tako je bilo vsak prihodnji večer, dokler smo bili v Vancouvru. Bili smo tam samo 3 dni in noben večer nisem bil pred deseto prost. Mislili smo, da se bomo malo oddahnili, ko so nas poslali v eno majhno kotlino na otok Vancouver, toda motili smo se. 2 dneva nismo krcali na istem mestu. Povsod smo krcali les. Danes smo v Fraser Millju, jutri pa bomo v New Westminsteru, ki pa tudi ni nič kaj posebnega, kakor sem slišal. Jugoslovanov je tukaj mnogo (okoli 400), po večini Dalmatincev, Hercegovcev, Ličanov in Črnogorcev, bavijo se pa z ribolovom, le nekaj malo jih dela po gozdovih in rudnikih. So pa skoraj vsi nagnjeni na komunizem in ko je bil konflikt med Češko in Nemčijo, jih je bilo 400 že zbranih, ter so imeli že vse pripravljeno, celo plačano pot do Češke, da bi šli tja kot dobrovolci, samo še čakali so na vojno.

¹⁰⁶ Pismo Vidi, Antwerpen, 23. 10. 1938.

¹⁰⁷ Pismo Vidi, Panama, 22. 11. 1938.

Pismo Vladimirja Štolfe sestri Dani

Drugače je tukaj že prava demokracija in so o evropskih razmerah bolj slabo poučeni. One dni, ko smo bili v Vancouvru smo imeli vsak dan vse polno obiskovalcev jugoslovancev emigrantov, ki so po večini že precej let tukaj. Med njimi je prav malo Slovencev, bavijo se pa bolj z rudarstvom in po gozdovih so, kjer je malo bolj trdo delo."

K pismu je priložil tudi časopisni izrezek s člankom o prihodu dveh jugoslovanskih ladij, ki sta tja prišli prvič. Ena je bila tudi ladja, na kateri je bil Vladimir. Po njegovem mnenju je bil članek precej "napihnen" in si je avtor marsikaj tudi izmislil, da bi s tem laskal kapitanu.

Sorodnikom je razložil, da ni nenavadno, da je

bil premeščen. Ker je Istok le redko priplul v Jugoslavijo, je bilo srečanje dveh ladij, od katerih je ena plula proti domu, ugodna priložnost, da je ladjar pomorščake, ki že dolgo niso bili na dopustu, brez stroškov poslal domov.

Sestri je ponovno zaupal, da se s kapitanom in kolegi na ladji ne razume dobro. Zlasti o kapitanu ni imel dobrega mnenja. "Kakor sem videl je velik plašljivec in v navigacijo se ne spozna kdo ve kaj. Prej je bil komandant na Rečini od Prekomorske plovitve." Nekaj častnikov je poznal že s prejšnjih ladij, III. častnik stroja pa je bil Slovenec iz Maribora.

Ker mu je sestra Malči pisala, da so svileni izdelki v Kanadi zelo poceni in ga po vsej verjetnosti prosila naj jih kupi zanjo, je Vidi pisal tudi o tem. Svilenih izdelkov ni nameraval kupiti, saj po njegovih izkušnjah v Kanadi niso bili cenejši kot drugod: "Za Jugoslovane, ki morajo za en dolar odšteti 50 din, je v Kanadi vse zelo drago." Da bi mu sorodniki verjeli, je pismu priložil časopisni izrezek z reklamnim oglasom za srajce po 5 \$ (250 din) in k temu pripomnil: "Če jo vidiš, zanjo ne bi dala 70 din in pri nas ne bi bila dražja od 100 do 120 din. Za tukajšnje razmere, kjer vsak dobro zasluži in kjer ima skoraj vsak delavec svoj avto, je vse zelo poceni, za nas je pa prav drago."¹⁰⁸

Vojna se je bližala in povsod je bilo čutiti bojazen pred njo. 17. junija 1939 je Vladimir pisal očetu iz Japonske Jawote, kamor je priplul s tovornim parnikom Carica Milica. Nanj se je kot 1. častnik krova vkrca v Angliji. Za Carico Milico so v časopisih pisali, da je najmodernejša ladja Jugoslovanske trgovske mornarice. Zgradili so jo leta 1928 v Sunderlandu v Angliji. Dolga je bila 134 metrov, imela je 6390 BRT in 36 članov posadke. Iz Anglije je odplula proti New Yorku, kjer je natovorila staro železo in ga odpeljala na Japonsko.¹⁰⁹ Po vsej verjetnosti je bil Vladimir tedaj prvič na Daljnem vzhodu, saj je pred tem plul predvsem med Evropo in Ameriko. Toda Japonske zaradi tamkajšnjega vojnega vzdušja ni videl v najlepši luči. V prvem delu pisma je očeta obvestil o denarju, ki mu ga je zadnje mesece pošiljal, kar dve strani v pismu pa je namenil opisu Japonske in srečanju z njo. "Tukaj na Japonskem sem že malo preveč zapravil, čeprav si nisem bogve kaj posebnega kupil. Radi vojne je vse zelo drago. Sedaj se nahajamo v enem mestu ki je polno tovarn. Izkravamo podnevi in ponoči. Pri delu so skoraj sami otroci in ženske, drugo je menda vse pri vojakihi. Prav dobro se pozna, da imajo vojno. Vsakega Evropejca smatrajo tukaj za vohuna. Če hočemo ven v mesto, moramo imeti posebna do-

voljenja in ko pridemo v mesto, se moramo najprej javiti na policiji in ko se vračamo na ladjo, ravno tako. Enega norveškega kapitana so s policije vrnili na ladjo in mu prepovedali iti v mesto samo zaradi tega, ker se na policiji ni odkril. Enega grškega kapitana so pa držali zaprtega na policiji v Kobeju cel dopoldan samo radi tega, ker je šel v Tokio en dan popreje, kakor je imel dovoljenje. Šel je tja napraviti eno majhno operacijo, ker v Kobe ni mogel najti za to zdravnika. Belce povsod tukaj prav zaničljivo gledajo. Ljudje so pa zelo majhni. Italijani so celi velikani nasproti njim. Najbolj pa tukaj sovražijo Angleže. Z nami je prišel semkaj en Amerikanec, ki ima strica v po Japoncih na novo zasedenem ozemlju in, ki ga je hotel obiskati. Imel je dovoljenje od konzula in potni list v redu, pa ga od tukaj vseeno niso pustili tja. Mi komaj čakamo, da odidemo od tukaj, gremo pa v Kanado, najbrže spet v Vancouver, od tam pa zopet na Angleško. V Evropi bomo komaj v septembru."¹¹⁰

Napetost in strah pred bližajočo se vojno sta vladala tudi na ladji. V New Yorku je z ladje pobegnilo 11 članov posadke, med njimi tudi kuhar in prvi sobar. Po njegovem mnenju in mnenju članov posadke so se zbal vojne v Evropi. Ravno tiste dni je namreč na ladjo prispela novica o zasedbi Albanije in o usodi Češke. Zaradi vsega tega so bili v Ameriki prepričani, da bo izbruhnila vojna. V New Yorku in po drugih ameriških mestih so ustanavljali organizacije Čehov, Slovakov in Makedoncev z nalogo pomagati pri osvobajanju Češke. Po zasedbi Češke so se povezale tudi vse slovanske organizacije. Kot kaže je bil Vladimir kar dobro seznanjen s političnimi razmerami v svetu. V veliko pomoč mu je bil radio, ki si ga je kupil v New Yorku. V pismu je omenil, da je med potovanjem poslušal tudi Hitlerjev govor. Ogorčen je bil nad njegovim "nesramnim napadanjem Čehov". "Hotel bi biti enak Rosveltu in sploh, da bi delal sam svobodno, kar bi hotel. Prej ali slej bo tudi njemu odzvonilo in z Nemčijo se bo zgodilo, kot se je za svetovno vojno. Vsega tega so krivi samo Angleži in Francozi, zato se pa danes zatekajo po pomoč k Rusom. Upam, da bo kedaj bolje za Slovence. Samo da bi se le enkrat združili."¹¹¹

Iz Japonske je ladja krenila v Kanado, natovorila žito in les in se spet napotila v Anglijo, zaradi izbruha 2. svetovne vojne pa je morala spremeniti smer in odpluti v Lizbono, od koder je Vladimir pisal očetu. Pismo je napisal 7. septembra 1939. V njem je opisal razmere na ladji in bojazen posadke pred negotovo prihodnostjo. Ladja je bila v času, ko je Nemčija napovedala vojno Angliji, na odprtem morju med Azori in evropsko celino. Takoj ko je posadka izvedela za vojno, je direktiji v Zagreb

¹⁰⁸ Pismo Vidi, New Westminster, 22. 12. 1938.

¹⁰⁹ Slovenec, 8. 12. 1939, št. 281, Kapitan Vladimir Štolfa pripoveduje: Kako se je potopila "Carica Milica".

¹¹⁰ Pismo očetu, Jawota, 17. 6. 1939.

¹¹¹ Pismo očetu, Jawota, 17. 6. 1939.

odposlala brzojav z vprašanjem, ali naj nadaljujejo pot proti Angliji. Naslednjega dne je prispel odgovor, naj odplujejo v Lizbono ali v njeno bližino. Odločitev, da ne pojdejo v Anglijo, je bila kot kaže odrešilna, saj se je naslednjega dne na poti, po kateri je bila ladja prvotno namenjena, potopil parnik Royal Sceptre. Carica Milica je med potjo v Lizbono srečala francosko križarko in nemško podmornico, vendar je nobena ni ustavila, saj je bila ladja nevtralne države. "Seveda bi nas prav lahko ustavila kakšna podmornica ali vojaška ladja in nas pregledala, če ne vozimo kakšen kontraband za vojskujoče države." Med potjo je ladja sprejela tudi klic na pomoč angleškega parnika in mu takoj odgovorila, da prihaja na pomoč, toda kmalu je posadka parnika sporočila, da je ubežala podmornici in da pomoči ne potrebuje več. Severni del Atlantskega oceana, posebno del v bližini Anglije, je bil, kot je pisal Vladimir, v tistem času poln nemških podmornic, ki so prežale na angleške in francoske trgovske parnike. Carica Milica je popoldan srečno prispela v Lizbono, vendar pa nihče ni vedel, kako dolgo bo tu ostala, prav tako pa tudi ne, kje bodo raztovorili tovor, ki je bil namenjen v Anglijo.

Posadka je po radiu nenehno spremljala dogajanje po svetu. Pomorščaki so lahko že v Panami ob večernih poslušali radio Beograd, v Lizboni pa so ga radijski kratki valovi lovili tudi podnevi. Tako je posadka dobila tudi informacije o dogajanju v domovini. Vladimir je očetu pisal o dogajanjih na Poljskem in Češkem ter o tedaj še nevtralnem položaju Italije. Upal je, da bo tako tudi ostalo, saj je vedel, da si Italija želi del jugoslovanskega ozemlja.¹¹²

"Spuščene mine – strah ladij"

Pismo, ki ga je pisal očetu iz Lizbone, je zadnje ohranjeno pismo z Vladimirjevih potovanj na ladjah trgovske mornarice Kraljevine Jugoslavije. O njegovi nadaljnji usodi in usodi ladje Carica Milica pa izvemo več iz številnih časopisnih člankov iz tistega časa, ki jih je vrsto let skupaj s pismi hranila Vladimirjeva sestra Vida.

V Lizboni je posadka mesec dni čakala na povelje uprave ladijske družbe, ki je nazadnje le odločila, da mora ladja odpluti v Anglijo. Njena odločitev pa ni bila pogodu številnim članom posadke, ki zaradi vojnega stanja v okolici Anglije niso hoteli ostati na ladji. Namesto njih se je vkrcalo nekaj portugalskih mornarjev. Z novo posadko je ladja srečno priplula do Anglije ter v Grangemouthu in Leithu izkrcala tovor. Ker pa poveljstvo z novimi člani posadke, izjema sta bila le dva črnopolta mornarja iz portugalskih kolonij, ni bilo zadovoljno, so se morali že v Angliji iz-

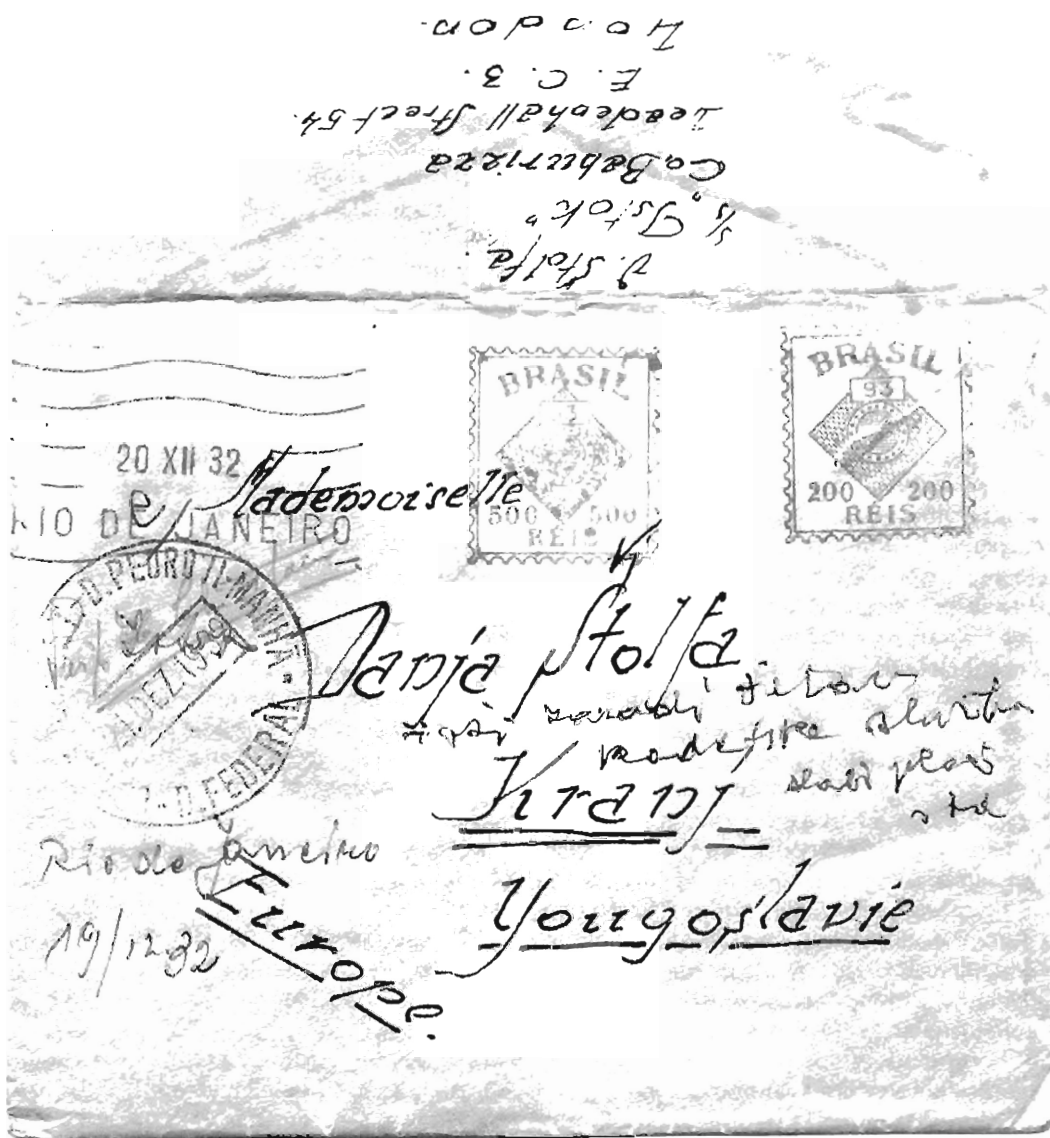
krcati, namesto njih pa je na ladjo prišlo nekaj jugoslovanskih mornarjev s parnika Lika. Kljub temu je ostala posadka nepopolna. Štela je le 25 mož.

V pristanišču Tyne pri New Castlu so na ladjo natovorili 8950 ton angleškega premoga in 18. novembra 1939 okoli 8. ure zjutraj odpluli proti Dubrovniku. Ladjo je spremljal britanski pilot, ki je dobro poznal tamkajšnje morje. Ker so se člani posadke zavedali nevarnosti plovbe ob angleški obali, so bili še bolj oprezní kot običajno, posebno stražarji, ki so budno opazovali morsko gladino. Bali so se plavajočih min. Toda kljub pazljivosti je deset minut pred poldnevom ladja trčila na mino. Eksplozija, ki je nastala na desni strani ladje pod komandnim mostom, je povzročila tako silovit sunek, da je Vladimirja, ki je skupaj s kapitanom ladje Milorodom Miljevičem, pilotom in prvim krmarjem skozi veliko okno na komandnem mostu opazoval morje, treščilo v strop, nato pa je padel na tla. Ko je vstal, ga je spodnesel velikanski val, ki je zaradi eksplozije pljusnil na ladjo, in spet se je znašel na tleh. Tudi mornarji, ki so ravno tedaj kosili, so bili v trenutku na tleh. Eksplozija je povzročila prekinitev električne napeljave, parnik pa se je začel s prednjim delom naglo potapljati. Poveljnik je kmalu ugotovil, da je ladja izgubljena, in brž ukazal spustiti rešilna čolna. Skupaj z 19 člani posadke se je vkrcal na prvi rešilni čoln, na drugega pa so skočili Vladimir, ki je bil tedaj 1. častnik krova, in vsi ostali možje. Ker je bila ladijska posadka nepopolna in na njej ni bilo 2. častnika krova, je moral Vladimir nadomeščati tudi slednjega.

Pomorščaki so imeli srečo, saj žrtev na ladji ni bilo. Lažje ranjena sta bila le kapitan in stražar, ki je na premcu opazoval morsko gladino. Vsi drugi člani posadke so se rešili brez poškodb. Kmalu so spoznali, da ladja ni trčila ob plavajočo mino, ki bi jo stražarji lahko opazili, temveč na moderno magnetno mino, kakršne so sovražniki polagali v razmeroma plitvih vodah. Ker je bilo eksplozijo slišati daleč naokrog, je na kraj nesreče kmalu prišlo več angleških patroljnih ladij. Pomorščake v prvem čolnu je kmalu rešila angleška patroljna ladja, pomorščake z drugega čolna pa je vzela na svoj krov posadka angleškega parnika obalne plovbe in jih odpeljala do ladje, na kateri so bili ostali člani moštva Carice Milice s kapitanom vred.¹¹³

¹¹³ PMSMP, škalla Zapuščina Vladimirja Štolfe, izrezki iz časopisov o polopu "Carice Milice": Kapitan Vladimir Štolfa pripoveduje: Kako se je potopila "Carica Milica", *Slovenec*, 8. 12. 1939, št. 281; Propast Carice Milice, *Vreme*, 21. 9. 1939; Poveljnik "Carice Milice" pripoveduje, Podrobnosti o katastrofi našega parnika, ki je postal žrtev mine ob angleški obali, *Slovenski dnevnik*, 29. 11. 1939; Prve avtentične podatke o propasti "Carice Milice" daje za Novosti komandant Miljevič, *Novosti*, Zagreb, 28. 11. 1939.

¹¹² Pismo očetu, Lizbon, 7. 9. 1939

Ovojnica Vladimirjevega pisma Dani

Teden dni po nesreči so pomorščaki čez Francijo, Švico in Italijo odpotovali na Sušak, od tu pa je Vladimir odšel domov v Ljubljano. S seboj je prinesel tudi zvezek Ladijski inventar, ki ga je rešil, ko se je ladja potapljala.¹¹⁴

Carica Milica je bila prva ladja jugoslovanske

trgovske mornarice, ki je postala žrtev mine med drugo svetovno vojno, vendar še zdaleč ni bila edina. V tistem času se je v bližini angleške obale potopilo kar 6 parnikov. Prvi je bil holandski parnik Simon Bolevar. Na njem je bilo 140 potnikov, od katerih se jih je rešilo le okoli 40. Dan pred Carico Milico so se potopile kar 3 ladje, ki so naletele na plavajoče mine. Ob nesreči italijan-

¹¹⁴ Kapitan Vladimir Štolfa pripoveduje, ibid.

skega parnika *Grazia* se je rešilo 15 članov posadke, 16 pa so jih prve dni po nesreči še pogrešali. Ob potopitvi švedskega parnika *Borjesen* se je rešilo 13 članov, ki pa so bili večinoma ranjeni, 6 mož pa so pogrešali. Istega dne se je potopil angleški parnik *Blackhill*. Vseh 22 članov posadke se je srečno rešilo. 20. novembra sta se potopili še dve ladji, ki sta trčili ob plavajoče mine. S parnika *Torchbearer* so se rešili le trije možje izmed 13-članske posadke. Nesreče ribiške ladje *Widmoor* pa ni preživel nihče izmed 16-ih članov posadke. Po vsem tem ni prav nič čudno, da so se pomorščaki izogibali plovbi in da jih je bilo težko privabiti na ladijski krov.¹¹⁵ Ladjarji odslej svojih ladij niso pošiljali na najbolj rizična območja. Pomorščakom so podvojili plače, na nevarnih območjih pa so dobili še dodatek za tveganje. Toda mnogih niti dober zaslužek ni mogel prepričati. Najbolj pogumni pa so si visoke plače še kako zaslužili. Denar pač ne more odtehtati življenja.

Kmalu po vrnitvi domov je italijanska vojska aretirala Vladimirja. Sumili so, da je sodeloval s partizani pri miniranju Štampetovega mostu. Nekaj mesecev je preživel v zaporih na logaškem gradu. Ker so ladje jugoslovanske trgovske mornarice zaradi vojne ostale v tujini, se v mornarico ni mogel vrniti. V pomorstvu se je ponovno zaposlil šele po koncu 2. svetovne vojne, sprva pri Pomorskem inšpektoratu na Reki, pozimi leta 1945 pa je prišel v Piran, kjer je postal luški kapitan. Od tu je februarja leta 1946 sestri Vidi poslal zadnje ohranjeno pismo. Pisal ji je o svojem delu in stanovanju, o težavah z revmatizmom in neuspešnem potovanju v Ljubljano: "Jaz imam tukaj mnogo dela, posebno še ker imam dva urada in to Luško Kapitanijo in še podružnico Središnjice za Plovitbo, to je kot neke vrste pomorska agencija, pravzaprav urejanje pomorskega prometa. V sami kapitaniji je mnogo dela, ker pod to kapitanijo spadajo Luška Zastopstva Koper, Izola, Umag in Novigrad. Moji uslužbenci razen enega so vsi tukajšnji Italijani pa moram uradovati Srbo-hrvaško-slovensko-italijansko. Stanujem še vedno v enem hotelu v Portorožu, ravno 3 km od Kapitanije, hranim pa se v eni gostilni v Piranu."

V tej službi Vladimir ni ostal dolgo. Nekaj časa je bil zaposlen v Pulju, konec leta 1947 pa mu je istrski okrožni ljudski odbor ponudil delovno mesto profesorja navtičnih predmetov na prvi slovenski pomorski trgovski akademiji v Smedeli pri Kopru. Tu je bil tudi namestnik ravnatelja. Pozneje je postal direktor pomorske agencije Agmarit v Piranu. Bil je tudi med ustanovitelji Splošne plov-

be in prvi poveljnik njene ladje *Gorenjska*. Pozneje je ponovno prevzel upravljanje Luške kapitanije v Piranu. Njegovo nadaljnje delo v pomorstvu je preprečila prezgodnja smrt. Dne 12. decembra 1956 je v Piranu umrl. Vzelo ga je morje.¹¹⁶

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Pisma, razglednice in dopisnica, ki jih je hranila Vida Štolfa:

Dopisnica Vladimirja Štolfe sestri Vidi, Logatec, 16. 5. 1940.

Pisma Vladimirja Štolfe sestri Dani:
Panama, 22. 2. 1932;

La Plata, s/s Istok, 29. 5. 1932;

Cardiff, s/s Istok, 22. 7. 1932;

Buenos Aires, s/s Istok, 20. 9. 1932;

Rio de Janeiro, s/s Istok, 19. 12. 1932;

Saint Thomas, s/s Istok, 2. 3. 1933;

Barry, s/s Istok, 25. 4. 1933;

Montevideo, s/s Istok, 12. 7. 1933;

Vranjič, s/s Tomislav, 18. 11. 1934;

Iquique, s/s Nemanja, 24. 4. 1935;

Hull, s/s Nemanja, 6. 8. 1935;

Dubrovnik, s/s Nemanja, 16. 5. 1936;

Rouen, Bordeaux, s.a.

Pisma Vladimirja Štolfe sestri Vidi:

Kotor, 17. 2. 1928; s.l., 1930;

Barry Docks, s/s Istok, 25. 4. 1933;

Amsterdam, s/s Nemanja, 19. 4. 1936;

Dubrovnik, s/s Nemanja, 18. 5. 1936;

Buenos Aires, s/s Nemanja, 21. 7. 1936;

Dubrovnik, s/s Kraljica Marija, 1. 8. 1937;

Ljubljana, 27. 1. 1938;

Split, s/s Kraljica Marija, 9. 2. 1938;

Antwerpen, s/s Vojvoda Putnik, 23. 10. 1938;

Panama, s/s Istok, 22. 11. 1938;

New Westminster, s/s Istok, 22. 12. 1938;

Piran, 10. 11. 1946

Pisma Vladimirja Štolfe očetu:

Aleksandrija, s/s Nemanja, 21. 6. 1935;

Huelva, s/s Nemanja, 13. 1. 1936;

Jawota, s/s Carica Milica, 17. 6. 1939;

London, s/s Carica Milica, 7. 9. 1939;

Razglednice Vladimirja Štolfe očetu:

Dubrovnik, 1936;

Solun, 30. 9. 1938;

Kobe, 1. 6. 1939.

¹¹⁵ PMSMP, škaltla Zapuščina Vladimirja Štolfe. Nemška akcija z magnetnimi minami. Spuščene mine - strah ladij. Zadnje dni so nemške mine uničile 11 večjih angleških in nevtrálnih parnikov, izrezki iz časopisov.

¹¹⁶ Vladimir Štolfa, *Slovenski Jadran*, 21. 12. 1956, str. 8; Vladimir Štolfa, *Slovenski poročevalec*, 24. 12. 1956; Vladimir Štolfa, *Primorski dnevnik*, 25. 12. 1956; Vladimir Štolfa, osmrtnica, *Slovenski poročevalec*, 14. 12. 1956.

PMSMP – Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran
Škatla Zapuščina Vladimirja Štolfa – dokumentacija, fond Trgovska mornarica:

Brodski dnevnik vodjen po poručniku trg. Mornarice Štolfa Vladimir-u od 1. 1. 1935 do 22. 1. 1936. g., inv. št. 9597; Inventario Coperta del Piroscavo "Carica Milica", Atlantska plovdba Ivo Račić. Inv. št. 9598; Odobrenje Lučke kapetanije I. reda v Dubrovniku za opravljanje izpita za kapitana d. p. samo za parobrode Vladimirju Štolfi, 27. 12. 1936, inv. št. 9600; fotografije, inv. št. P. 9645-P. 9652; Časopisni članki o potopitvi parnika "Carica Milica", inv. št. P. 9653-P. 9656; Časopisni članki o Vladimirju Štolfi, 1956.

Škatla Jugoslovanska vojna in trgovska mornarica med II. svetovno vojno, zapuščina Dušana Mayerja, fotografije, inv. št. P. 5697

PAR – Povijesni arhiv Rijeka,

PO 13, Generalna direkcija trgovačke mornarice:

fond Jugoslavenski Lloyd - Split, škatle 37 (Plače, Stanje brodskega osoblja...), 48 (Dokumenti in planovi brodova), 49 (Dokumenti i planovi brodova, Inventari paluba);

fond Prekomorska plovdba d.d. Sušak, 179 (Upis i brisanje brodova)

LITERATURA

Marinac, Bogdana: Brez jela ni dela, Prehrana pomorščakov na trgovskih ladjah Kraljevine Jugoslavije. *Annales*, letn. 10, št. 1-20, Koper 2000, str. 35-48.

Marinac, Bogdana: Ladja je moj dom. Bivalni prostori na trgovskih ladjah Kraljevine Jugoslavije. *Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre* (v tisku).

Marinac, Bogdana: Uniforme in druga oblačila pomorščakov v vojni in trgovski mornarici Kraljevine Jugoslavije. *Annales*, letn. 11, št. 1-24, Koper 2001, str. 17-38.

Maštruko, Toma: Odlomci iz sindikalne borbe jugoslovanskih pomoraca od 1922. do 1941. godine. *Pomorstvo*, 1955, št. 7, 8, 9, Rijeka 1955, str. 230-231, 275-276, 323-324.

Pomorska enciklopedija, Zagreb, 4, 1960, str. 64.

PG – *Pomorski godišnjak za 1931, 1932, 1933, 1936, 1937-39, 1939-40 godinu*. Ministarstvo saobraćaja Kraljevine Jugoslavije, Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu, Split 1931-1940.

Pravilnik o ishrani i stanovanju posade i uređenju zdravstvene službe na pomorskim brodovima Kraljevine Jugoslavije. *Službene novine*, 15, 1938, Beograd 1938, str. 762-769.

Pravilnik o uniformiranju osoblja na pomorsko-trgovačkim brodovima i jahtama. *Narodne novine*. Beograd 1937, št. 113, str. 1-2

Pravilnik o najmanjem broju posade na pomorsko-trgovačkim brodovima Kraljevine Jugoslavije. *Službene novine Kraljevine Jugoslavije 151-XXIX*, Beograd 1938, str. 865-869.

Pravilnik o osposobljavanju osoblja pomorsko-trgovačke mornarice Kraljevine Jugoslavije. *Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 217-LXV*, Beograd 1938, str. 1107-1110.

Propisi za održavanje ispita kojima se postizavaju pojedini stepeni u trgovačkoj mornarici i s tim spojene odredbe, *PG za 1936*, Split 1936. Naredba od 15. septembra 1919 broj 900/19 (Pročišćena izdaja), *PG za 1934*, Split 1936, str. 441-451.

Slovenec, 8. 12. 1939, št. 281, Kapitan Vladimir Štolfa pripoveduje: Kako se je potopila "Carica Milica".

INFORMATORIJI

Štolfa Vida, rojena l. 1903 v Divači, učiteljske v Ljubljani, Pedagoška akademija v Ljubljani (ruščina in slovenščina), učiteljica in knjižničarka, poučevala v Artičah, Škofji Loki, Selcah, Črnučah, Hrpeljah-Kozini in v Sežani, umrla 2000 v Sežani.

Ivančič Dušan, rojen l. 1910 v Kanalu ob Soči, Brodarska podčastniška šola v Šibeniku, radiotelegrafist, trgovska mornarica Kraljevine Jugoslavije, umrl 1995 v Piranu.

Magazinović Oskar, rojen 1914 v Saliju, Srednja tehnična šola Split, Jugoslovanska trgovska mornarica, častnik stroja. Živi v Splitu.

Tavčar Zorko, rojen l. 1910 v Dutovljah, Pomorska trgovska akademija v Kotorju, poročniški izpit, II. častnik krova, umrl l. 1996 v Piranu.

Velkaverh Branimir, rojen l. 1910 v Trbovljah, Pomorska trgovska akademija v Bakru, poročniški in kapitanski izpit, Trgovska mornarica Kraljevine Jugoslavije, I. častnik krova. Umrl 1990 v Portorožu.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Leben des Marineoffiziers Vladimir Štolfa im Lichte seiner Briefe

Die Mitarbeiter des *Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran* (Marinemuseum *Sergej Mašera* Piran) nahmen vor einigen Jahren Kontakt mit Vida Štolfa auf, der inzwischen leider schon dahingegangenen Lehrerin und Schwester des verstorbenen Kapitäns der Hochseeschifffahrt Vladimir Štolfa, die dem Museum einen beträchtlichen Teil aus dem Nachlaß ihres Bruders schenkte. Von großer Bedeutung sind das von Leutnant Vladimir Štolfa verfaßte Schiffstagebuch und das Inventar des Schiffes *Carica Milica*. Sein Leben spiegelt sich jedoch am besten in seinen Briefen wider, die Vida Štolfa dem Museum als Leihgabe überlassen hat. Sowohl die Briefe als auch das Schiffstagebuch und Inventar stammen aus einer Zeit, wo Vladimir Štolfa auf Schiffen der Handelsmarine des Königreichs Jugoslawien fuhr. Die erhaltenen Briefe waren an seine Schwestern Vida und Dana sowie an seinen Vater gerichtet. Diese Korrespondenz stellte für Vladimir Štolfa und seine Familie die einzige Verbindung dar, deswegen sind sie umso aussagekräftiger. Er erzählte darin von seinem Leben, vom Leben der Seeleute auf Handelsschiffen, von Reedereien und Schifffahrtslinien sowie von Menschen, denen er begegnete. Seinen Briefen kann man entnehmen, wie er fremde Orte erlebte, die Welt und das Weltgeschehen rezipierte. Mit Vorliebe schrieb er von seiner sozialen Lage und seinem Verdienst sowie von der Lage anderer Seeleute, aber auch von seiner Freizeit, seiner Arbeit und den Lebensverhältnissen auf Schiffen und v.a.m.

Die Briefe sind nicht nur wegen Vladimir Štolfa als einer bedeutenden Persönlichkeit der slowenischen Seefahrt von Bedeutung. Seine Lebensgeschichte gibt nämlich Auskunft über das Leben der Seeleute.

Jede Lebensgeschichte, auch die von Vladimir Štolfa, ist spezifisch und läßt sich nicht verallgemeinern. Obwohl sie auf den ersten Blick den anderen ähnelt, unterscheidet sie sich doch von diesen in mancherlei Hinsicht. Sie ist eine von vielen Lebensgeschichten der Marineoffiziere, eingespant in Zeit und Raum, die Geschichte einer Einzelperson, die zusammen mit anderen Geschichten und verschiedenen mündlichen und schriftlichen Quellen ermöglicht, die Lebensumstände und Lebensart einer bestimmten Berufsgruppe kennenzulernen. So wird ein Vergleich zwischen der Einzelperson und dem weiteren gesellschaftlichen Umfeld möglich.

Vladimir Štolfa wurde im Jahre 1904 in Sežana geboren. Im Jahre 1924 immatrikulierte er sich an der See(Handels-) Akademie in Kotor. Nach dem Abschluß seines Studiums fand er eine Stellung bei der damals größten jugoslawischen Schifffahrtsgesellschaft *Jugoslavenski Lloyd*. Als Kadett und dann Deckoffizier fuhr er auf den Dampfschiffen *Istok*, *Tomislav*, *Nemanja* und *Carica Marica* sowie auf dem damals größten jugoslawischen Passagierschiff *Kraljica Marija*. Seine erste Schifffahrtsperiode schloß er im November 1939 ab, als das Schiff *Carica Marija*, auf dem er sich befand, an der englischen Küste auf eine Mine lief und sank. Die Mannschaft rettete sich, Vladimir kehrte nach dem tragischen Vorfall, so wie andere Mannschaftsmitglieder auch, nach Hause zurück, und beendete vorübergehend seine Seemannskarriere. Nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs wandte er sich ihr wieder zu. Zunächst war er im Seeinspektorat in Rijeka tätig, im Jahre 1946 wurde er Hafenkapitän in Piran, am Jahresende 1947 wurde ihm seitens des istrischen Kreisausschusses die Stelle eines Professors für Nautik an der ersten slowenischen Seeakademie in Semedela bei Koper angeboten. Hier war er auch Stellvertreter des Direktors. Später wurde er Direktor der Seeagentur *Agmarit* in Piran. Er war auch Mitbegründer der Seeschifffahrtsgesellschaft *Splošna plovna Piran* und Kapitän ihres Schiffes *Gorenjska*. Vor seinem Tod übernahm er die Verwaltung des Hafenskapitanats in Piran. Er starb am 12. Dezember 1956.

izvirni znanstveni članek

UDK 323.1(497.4)"1929/1941"
323(497.4 Novo mesto)
prejeto: 9. 11. 2001

Anka Vidovič Miklavčič

dr. zgodovinskih znanosti, znanstvena svetnica v pokoju, Brilejeva 16, SI-1000 Ljubljana

Novomeški okraj v letih 1929–1941

IZVLEČEK

Avtorica je na osnovi arhivskega in časopisnega gradiva ter literature orisala dogajanje v novomeškem okraju v letih 1929–1941. Uvodoma je prikazan obseg, številčno stanje prebivalstva in upravna ureditev okraja. Nato je pozornost posvečena strankarskemu, kulturno-prosvetnemu in kmečko-stanovskemu gibanju v meščanskem taboru, posebej še občinskim in skupščinskim volitvam. V letih 1931 in 1935 jih je SLS abstinirala kar velja, deloma tudi za občinske volitve 1933. V času vladavine Jugoslovanske radikalne zajednice pa je tako na občinskih volitvah v letih 1935–1938 kot na skupščinskih leta 1938 prepričljivo zmagal slovenski del JRZ.

KLJUČNE BESEDE

okraj Novo mesto, politične stranke, kulturno-prosvetne organizacije, kmečko-stanovske organizacije, volitve

SUMMARY

THE DISTRICT OF NOVO MESTO IN THE YEARS 1929-1941

The author has described on the basis of archival and newspaper material, and literature events in the Novo mesto district in the years 1929-1941. In the introduction the size, the number of population, and the administrative regulation of the district are presented. After that the attention is dedicated to the factional, cultural-educational and peasantry movement in the middle-class, and particularly to communal and assembly elections. In the years 1931 and 1935 the SLS party abstained from them, which is partly valid for the 1933 communal elections as well. During the regime of the Jugoslovanska radikalna zajednica - JRZ (Yugoslav Radical Community) the Slovene part of the JRZ persuasively won the 1935-1938 communal elections and the 1938 assembly elections.

KEY WORDS

district Novo mesto, political parties, cultural-educational organisations, peasantry organisations, elections

Uvod

Po splošnem pregledu Dravske banovine iz leta 1939 je okraj Novo mesto obsegal 22 občin: Ajdovec, Ambrus, Bela cerkev, Brusnice, Črmošnjice, Dobrnič, Dvor, Hinje, Mirna, Mirna peč, Novo mesto, Orehovica, Prečna, Sela pri Šumberku, Št. Peter, Šmarjeta, Šmihel-Stopiče, Toplice, Trebnje, Velika Loka, Zagradec, Žužemberk. Celoten okraj je meril 927,30 km². Po ljudskem štetju z dne 31. marca 1931 je imel 51.862 prebivalcev, pri čemer so prevladovali ženske, ki jih je bilo za dobra dva tisoč več, moških je bilo namreč 24.915 in žensk 26.947. Občine so bile različno velike, največja je bila Šmihel-Stopiče, ki je obsegala 144,18 km² z 8.775 prebivalci, za njo pa Črmošnjice s 115,35 km² in 2.116 prebivalci, najmanjša je bila občina Novo mesto z obsegom 5,02 km², a je bila s 4.044 ljudmi na drugem mestu po številu prebivalstva za občino Šmihel-Stopiče. Ostale večje občine so bile še Trebnje s 56,32 km² in 3.933 prebivalci, Hinje, ki so obsegale 66,60 km² s 1967 prebivalci, Toplice so imele 55,53 km² in 2.914 prebivalcev, Mirna peč pa 55,44 km² s 3.243 prebivalci. Manjše občine so bile poleg novomeške še Bela cerkev z 10,77 km², Sela pri Šumberku s 16,69 km², Orehovica z 20,62 km², ostale pa so obsegale med 24,56 in 39,86 km². Najmanj prebivalcev je imela občina Sela pri Šumberku, le 516, sicer pa so bile nekatere občine v primerjavi z obsegom zelo redko naseljene. Tu bi omenili srednje veliko občino Ambrus z 852 prebivalci.¹

V okraju je živelo 74,4% kmečkega prebivalstva, ki se je v glavnem ukvarjalo s poljedelstvom, živinorejo, zlasti v nekaterih občinah, npr. v Črmošnjicah, pretežno z gozdarstvom, ukvarjali pa so se tudi s trgovino in malo obrtjo. Delež kmečkega prebivalstva po občinah je bil tako kot v ostali Dolenjski tudi v novomeškem okraju nekako od 50 do 70%.² Industrija je bila v okraju slabo razvita. Sedež političnega okraja in okrajnega načelstva je bilo Novo mesto, kjer je bil tudi sedež okrajnega gozdarskega referata, davčne uprave, katastrske uprave in glavnega oddelka finančne kontrole, medtem ko so bili njegovi oddelki še v Toplicah, Trebnjem in Žužemberku. Poleg okrožnega sodišča in državnega tožilstva v Novem mestu so delovala okrajna sodišča v Novem mestu, Trebnjem in Žužemberku.³ V okraju je bilo 27 župnij, ki so bile razdeljene na tri dekanije Novo mesto, Trebnje in Žužemberk in so sodili v ljubljansko škofijo.⁴ Okraj je imel mesto Novo mesto

in trg Žužemberk.⁵

Na šolskem področju je bilo v novomeškem okraju kar precej izobraževalnih ustanov. V Novem mestu so delovale državna realna gimnazija, ki je sprejemala dijake iz okrajev Črnomelj, Krško, Novo mesto in nekaterih krajev iz brežiškega okraja,⁶ državna meščanska šola in zasebna meščanska šola šolskih sester v Šmihelu. Okraj je imel kar dve banovinski kmetijski šoli, prvo na Grmu pri Novem mestu in drugo v Mali Loki (občina Velika Loka) ter občo strokovno nadaljevalno šolo v Novem mestu. V vsaki občini je bila osnovna šola, v nekaterih jih je bilo celo več, tako da je bilo skupno 45 ljudskih šol. Največ, kar osem jih je delovalo v največji občini Šmihel-Stopiče, pet v Črmošnjicah, tri v Hinjah, Mirni peči in Toplicah, po dve pa v Brusnicah, Dobrniču, Trebnjem, Veliki Loki, Zagradcu in Žužemberku, v enajstih občinah pa so imeli po eno osnovno šolo.⁷

Zlasti pomembno vlogo je imela znamenita Banovinska kmetijska šola na Grmu, ki je sprva delovala na Slapu pri Vipavi, a se je 1886 preselila na grad Grm pri Novem mestu. Petdesetletno delo je obeležila jubilejna publikacija leta 1936, 100-letnico pa publikacija iz leta 1986. V tem obdobju je vzgojila lepo število "kmečkih šolancev". Iz te šole, njenega dijaškega društva Borba in glasila Brazda, katerih mentor je bil v dvajsetih letih prefekt in učitelj Ludovik Puš, je izšla tudi zamisel o ustanovitvi Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ). Njen ustanovni občni zbor je bil 2. aprila 1933 v Ljubljani, v Zvezo pa so bili včlanjeni absolventi z vseh kmetijskih šol v Sloveniji. ZAKŠ je izdajala novo glasilo – mesečnik Brazda, s podnaslovom Kmečki stanovski list. Glasilo absolventov kmetijskih šol, ki je bil od leta 1935 še glasilo absolventk kmetijsko-gospodinskih šol, je v letih 1934–1937 izhajalo v Ljubljani.⁸ Novo šolsko leto na Kmetijski šoli na Grmu se je začelo novembra in se je delilo na letno in zimsko šolo. Letna je trajala eno leto, zimska pa dve zimi po pet mesecev. V šolo so bili sprejeti le tisti kmečki sinovi, ki naj bi ostali po končanem šolanju doma na kmetiji.⁹ Za dekleta pa je bila cenjena že omenjena enoletna kmetijsko gospodinska šola v Mali Loki.

V obdobju vladavine unitaristov 1929-1935

Z diktaturo kralja Aleksandra na podlagi šestojanuarske deklaracije 1929. leta se je s številnimi zakonskimi uredbami začela pospešena graditev jugoslovanskega unitarizma in centralizma. Dne

¹ Splošni pregled Dravske banovine, str. 14–15.

² Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. Zbirka študij št. 3. Ljubljana 1939, str. 10–15.

³ Splošni pregled Dravske banovine, str. 21, 161.

⁴ Splošni pregled Dravske banovine, str. 162; Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 480, 494, 498.

⁵ Splošni pregled Dravske banovine, str. 33.

⁶ Splošni pregled Dravske banovine, str. 38–39.

⁷ Splošni pregled Dravske banovine, str. 161–162.

⁸ Vidovič-Miklavčič, Vloga in organizacijski razvoj ..., Kronika, 37, 1989, št. 3, str. 238.

⁹ Domoljub, 30. 8. 1933, št. 46.

22. januarja 1929 so bile razpuščene politične stranke, v Sloveniji Slovenska ljudska stranka, Slovenska kmetijska stranka, 26. januarja pa še slovenski del Samostojne demokratske stranke, Socialistične stranke Jugoslavije in Narodnoradikalne stranke.¹⁰ Z zakonom o ustanovitvi Sokola Kraljevine Jugoslavije (SKJ) 5. decembra 1929 so bila razpuščena vsa dotedanja telovadna in moralno-vzgojna društva. Z zakonom o nazivu in razdelitvi Kraljevine Jugoslavije 3. oktobra 1929 je Slovenija dobila naziv Dravska banovina.¹¹

Politično mrtvilo je presekala ustava Kraljevine Jugoslavije, objavljena 3. septembra 1931. Na podlagi zakona o društvih, shodih in posvetih 18. septembra istega leta so se poslej ustanovljale vsedržavne politične stranke.¹²

Dne 8. novembra 1931 so bile skupščinske volitve z eno uradno, Živkovićevo listo. SLS je napela vse sile in s propagando uspela, da je bila volilna udeležba zelo slaba. V novomeškem okraju je bilo 11.741 volilnih upravičencev, glasovalo pa jih je 5.606. Za poslanca je bil izvoljen Anton Klinc, župan v Gornjem polju s 4.711 glasovi.¹³

Na novo ustanovljena vsedržavna politična stranka Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija (JRKD), na kongresu 20. julija 1933 preimenošana v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS), je pritegovala tako privrženca razpuščene Pucljeve Slovenske kmetijske stranke kot Kramerjeve Samostojne demokratske stranke. V novomeškem okraju so konec februarja 1932 ustanovili začasni okrajni odbor JRKD, za predsednika pa je bil izvoljen novomeški župan dr. Josip Režek. Poleg novomeških privrženec nove stranke so prišli "številni ugledni predstavniki našega podeželja in občin"; omenili so Trebnje, Ajdovec, Mirno, Toplice, Dobrnič, Veliko Loko, Žužemberk, Črmošnjice, Brusnice, Orehovo. Zbranim je med drugim govoril narodni poslanec Anton Klinc.¹⁴

Ustanovni občni zbor okrajne JRKD je potekal ob koncu maja istega leta, na zboru je govoril član začasnega banovinskega odbora JRKD dr. Josip Cepuder, ki je obširno poročal o programu in ciljnih nove vsedržavne stranke. Govoril je že omenjeni Anton Klinc. Predsednik okrajne JRKD je bil dr. Josip Režek. Po ustanovnem občnem zboru banovinskega odbora JRKD v začetku junija 1932, ko je njegov predsednik postal dr. Janko Rajar, so postali člani banovinskega predsedstva iz novomeškega okraja Anton Klinc, narodni poslanec, Josip Zupančič, župan in banovinski svetnik iz Trebnjega, Ivan Hrovat, posestnik iz Zagradca, Josip

Matko, posestnik in gostilničar iz Gotne vasi, dr. Josip Režek, župan Novega mesta in dr. Josip Trošt, odvetnik v Novem mestu.¹⁵ V začetku januarja 1932 ustanovljeni Županski zvezi, katere predsednik je bil Valentin Babnik, župan iz Št. Vida nad Ljubljano, je okraj Novo mesto zastopal Alojzij Saje, posestnik iz Žabjeka v občini Velika Loka. Njegov namestnik je bil Ivan Rus, industrialec iz Hriba v Loškem potoku, ki je zastopal kočevski in novomeški okraj.¹⁶

Dr. Marko Natlačen, ban Dravske banovine 1935–1941 (Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939).

Jeseni 1933 so se v okrajih pripravljali na občinske volitve, ki so potekale 15. oktobra 1933. Če so Koroščevi privrženca za skupščinske volitve 1931 še pretežno abstinirali, je katoliško politično glasililo pred občinskimi volitvami agitiralo takole: "Svojim čitateljem in prijateljem svetujemo, naj se povsod, kjer je le mogoče, udeleže občinskih volitev." Občinske volitve so ocenili kot zelo pomembne, zato naj bi bili v občinske odbore izvoljeni le "najrazumnejši in najdelavnejši ljudje, ki

¹⁰ *Spominski zbornik Slovenije*, str. 94–95.

¹¹ *Spominski zbornik Slovenije*, str. 95.

¹² *Spominski zbornik Slovenije*, str. 96–97.

¹³ *Jutro*, 10. 11. 1931, št. 260; *Domoljub*, 11. 11. 1931, št. 44, Naši novi poslanci.

¹⁴ *Domovina*, 3. 3. 1932, št. 10.

¹⁵ *Domovina*, 23. 6. 1932, št. 26; *Domovina*, 9. 6. 1932, št. 24, Ustanovni občni zbor banovinske organizacije JRKD za Dravsko banovino.

¹⁶ *Domovina*, 7. 1. 1932, št. 2, Županska zveza za Dravsko banovino.

bodo oprti na zaupanje ljudstva znali upravljati občino tako, da bodo vsestransko varovali koristi občanov".¹⁷ Toda v Dravski banovini je v 296 občinah zmagala JNS, kompromisna (JNS in "simpatizerji") v 16, skupaj torej v 312 občinah od tedanjih 369. SLS je zmagala v 54 občinah, socialisti pa v dveh, v eni občini pa so morali ponoviti volitve. V novomeškem okraju je bilo tedaj volilnih upravičencev 12.489, volilo jih je 8.098, več kot tretjina pa jih je abstinirala. JNS je dobila 5.439, kompromisna lista 316 glasov, opozicija pa 2.343 glasov. JNS lista je zmagala v 14 občinah, opozicija pa v 2 (v Hinjah in Dobrniču). V Brusnicah, Črmošnjicah in Novem mestu je kandidirala samo lista JNS.¹⁸

Dr. Anton Korošec, voditelj SLS oz. slovenskega dela JRZ, notranji minister v prvi vladi dr. Milana Stojadinovića, prosvetni minister v vladi Cvetković-Maček. (Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939.

Kot smo omenili, je stranka poudarjala tudi gospodarsko-socialna načela in v kmetu kot prevladujočem sloju v državi videla temeljno silo, ki

bo gradila na podlagi jugoslovanske nacionalne ideje jugoslovansko skupnost. Kot kaže ni uspela zajeti dolenjskih kmetov v novo kmečko-stanovsko organizacijo Zvezo slovenskih kmetov, ki je bila glasnica jugoslovanskega nacionalizma. Bolj živahno delovanje se je odvijalo v kmečko mladinskem gibanju pod imenom Zveza kmetjskih fantov in deklet (ZKFiD). Bila je krovna organizacija liberalne kmečke mladine, ustanovljena v Ljubljani 1924. leta, svoje podružnice pa je uspešno širila zlasti v prvi polovici tridesetih let v času vladavine JRKD oziroma JNS. Leta 1928 so bili ustanovljeni pododbori, ki so se leta 1937 preoblikovali v okrožja, med njimi je aktivno delovalo tudi novomeško okrožje. Pod okriljem ZKFiD je delovala tudi Kmetjska prosveta, ustanovljena v Ljubljani jeseni 1931, svojo podružnico pa je imela tudi v Novem mestu. Vanjo so se vključevali liberalno usmerjeni izobraženci, zlasti učitelji s podeželja.¹⁹

Kmečka prosveta naj bi postala žarišče izobraževalnega in prosvetiteljskega dela na vasi. Tesna povezanost Kmetjske prosvete in krajevnih društev kmetjskih fantov in deklet je kmalu pokazala lepe uspehe v različnih krajih. V dvajsetih letih sta že delovali društvi v Trebnjem in Podhosti pri Dolenjskih Toplicah, leta 1931 so ustanovili društvo v Dolenjskih Toplicah, leta 1932 društva v Straži-Vavti vasi, Stopičah in Gotni vasi pri Novem mestu, leta 1933 v Dolenji Nemški vasi pri Trebnjem in leta 1934 v Gorenjem Polju pri Novem mestu.²⁰ Društvo v Trebnjem je kmalu zamrlo, a so ga kasneje obnovili. DKFiD so ponekod tesno sodelovala s sokolskimi društvi, zlasti pri dramskem delu, sicer pa so prirejali razne tečaje in tekme koscev in žanjic, ki so bila ob nedeljah in praznikih priljubljeno razvedrilo, saj so privabljali gledalce iz bližnjih in bolj oddaljenih vseh.²¹

V okraju je delovala tudi podružnica Jugoslovanskih narodnih železničarjev, katere predsednik je bil Ivan Lapanja. Marca 1935 so na občnem zboru obravnavali podružnično delo, pri čemer jih je pohvalil delegat Müller iz Ljubljane.²² Prosvetni odsek novomeškega Sokola je marca istega leta obeležil 85-letnico T. G. Masaryka. O jubileju je govoril prof. Janko Krajec, Janko Jarc pa je imel predavanje o 500-letnici Novega mesta, ki ga je popestril s skioptičnimi slikami.²³ Živahno so s kulturnimi prireditvami delovala tudi druga sokolska društva, tako npr. v Mirni in Trebnjem,²⁴ v Toplicah pa so gradili nov Sokolski dom.²⁵

¹⁹ Perpar, Kmečka mladina na Dolenjskem. *Pot kmečkega ljudstva v OF*, str. 196.

²⁰ Prav tam, str. 195.

²¹ Prav tam, str. 196.

²² *Jutro*, 17. 3. 1935, št. 64.

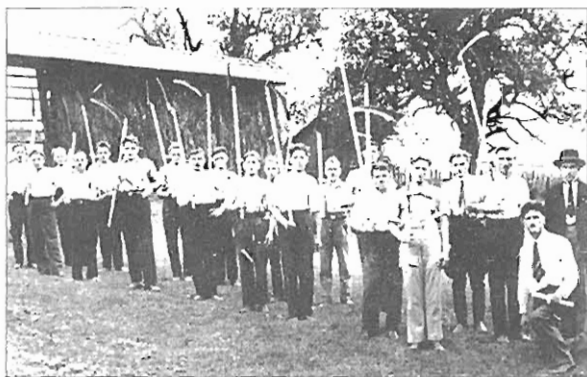
²³ *Jutro*, 17. 3. 1935, št. 64.

²⁴ *Jutro*, 12. 4. 1935, št. 86.

²⁵ *Jutro*, 5. 5. 1935, št. 103.

¹⁷ *Domoljub*, 6. 9. 1933, št. 46.

¹⁸ *Jutro*, (ponedeljsko) 16. 10. 1933, št. 42; *Jutro*, 17. 10. 1933, št. 243; *Slovenski narod*, 16. 10. 1933, št. 236.

*Kosci tekmovalci na tekmi v Mirni peči julija 1935.
Tu je živahno delovalo Društvo kmetijskih fantov
in deklet.
(Pot kmečkega ljudstva v OF, Ljubljana 1986)*

Mladina katoliške usmeritve je bila organizirana v orlovski in orliški organizaciji, ki je proti koncu dvajsetih let poleg telovadne gojila tudi načrtno socialno vzgojo. Leta 1929 se je iz Orlovske zveze v Ljubljani preimenovala v Slovensko orlovsko zvezo in se tudi osamosvojila. Tako kot povsod drugod je bila tudi v novomeškem okraju dobro organizirana. K ekspozituri Novo mesto sta sodila trebanjsko in novomeško okrožje. Trebanjsko je obsegalo mokronoško in stiško (ki sicer nista sodila v obravnavani okraj), trebanjsko in žužemberško srenjo s skupno trinajstimi odseki. Novomeško okrožje je obsegalo šempetrsko, šmihelsko in topliško srenjo z osmimi odseki.²⁶

Živahno delovanje orlovskih odsekov je decembra 1929 prekinila razpustitev Jugoslovanske orlovske organizacije. Kot smo že omenili, so na novo ustanovili državni Sokol, ki naj bi zajel tudi katoliško mladino. Toda vodstvo Slovenske orlovske zveze je odločno odklonilo vključitev in katoliška mladina je poslej delovala v okviru župnijskih prosvetnih društev, vendar ne dolgo. Banske oblast je krovno Prosvetno zvezo februarja 1933 razpustila, s tem pa tudi prekinila začeto organizacijsko delo fantov in deklet v župnijah in dekanijah novomeškega okraja. V okviru župnijske Katoliške akcije (KA) so sodelovali predvsem fantovski odseki KA in le ponekod tudi dekliški odseki KA. Kot primer naj navedemo župnijo Prečna, kjer so 19. marca 1935 v KA vključili 14 mladeničev, slovesnost pa je vodil kanonik Franc Kek.²⁷ Ko so bila katoliška prosvetna društva prepovedana in društveni domovi zapečateni, so se njeni člani udejstvovali predvsem v cerkvenih društvih in organizacijah, med njimi v Marijini

kongregaciji in karitativnem delu.²⁸

Dne 27. avgusta 1933 so priredili na Trški gori pri Novem mestu zborovanje Katoliške akcije novomeške dekanije. Med drugimi govorniki sta bila tudi predsednik škofijskega odbora KA dr. Miha Krek in tajnik bogoslovni profesor dr. Janez Fabian.²⁹ V Trebnjem je 3. septembra istega leta potekal evharistični shod za temeniško in mirensko dolino. Poročevalec je pisal, da je prišla velika množica vernikov iz vseh župnij trebanjske in sosednjih dekanij, ki je bila razdeljena po župnijah. Prvi slavnostni govornik je bil stolni kanonik in arhidiakon dr. Tomaž Klinar. Božjo službo, spremljano z ljudskim petjem in fanfaro godbenikov, je opravil novomeški prošt Karol Čerin, evharistični govor pa je imel dekan Ivan Tomažič. Popoldne je govoril še stolni vikar Jože Košiček, zatem pa se je procesije udeležilo nad 6000 ljudi.³⁰ Tudi v župnijah novomeškega okraja so bile širše priprave vernikov za udeležbo na II. evharističnem kongresu za Jugoslavijo v Ljubljani konec junija 1935. Opravljene so bile številne duhovne vaje in sveti misijoni.³¹ Na vidnih mestih župnije so z velikimi slovesnostmi postavljali evharistične križe, tako farani npr. v Vavti (Valti) vasi,³² Čatežu pod Zaplalom,³³ Šmarjeti,³⁴ Trebnjem,³⁵ Hinjah in Ajdovcu³⁶ in bržkone še kje. Župnijski pripravljalni odbori so poskrbeli za udeležbo faranov na kongresu v Ljubljani.³⁷ Toda zaradi zamer in medsebojnih sporov med "liberalci in klerikalci" na lokalni ravni so kasneje maščevalne roke podrle križ v Hinjah in Ajdovcu.³⁸

Kmečka mladina, ki je v preteklosti obiskovala Kmetijsko šolo, se je tudi v novomeškem okraju odzvala klicu ZAKŠ in 22. oktobra 1933 so ustanovili podružnico v Novem mestu. Prisotna sta bila ravnatelj Kmetijske šole na Grmu ing. Ivo Zupanič in tajnik ZAKŠ Tone Bantan.³⁹

V času predvolilnega gibanja je ban Dravske banovine dr. Dinko Puc obiskal tudi Novo mesto. Puca je pričakala velika množica ljudi, navzoči so bili zastopniki krajevnih civilnih in cerkvenih oblasti. Govorila sta novomeški župan Režek in v imenu sokolstva Vasič, Puc pa je v zahvalnem go-

²⁸ Primerjaj Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 67-72.

²⁹ *Slovenec*, 29. 8. 1933, 195 a.

³⁰ *Domoljub*, 6. 9. 1933, št. 46.

³¹ Primerjaj *Domoljub*, 20. 3. 1935, št. 12; *Domoljub*, 17. 4. 1935, št. 16; prav tam 29. 5. 1935, št. 22.

³² *Domoljub*, 17. 4. 1935, št. 16.

³³ *Domoljub*, 2. 5. 1935, št. 18.

³⁴ *Domoljub*, 28. 4. 1935.

³⁵ *Domoljub*, 15. 5. 1935, št. 20.

³⁶ *Jutro*, 6. 1. 1937, št. 4, Zakaj ravno v Ajdovcu?

³⁷ *Domoljub*, 25. 4. 1935, št. 17, Pred kongresom.

³⁸ *Jutro*, 6. 1. 1937, št. 4, Zakaj ravno v Ajdovcu?

³⁹ ARS, fond DP, fasc. 6501-6600; ARS, fond Društva, fasc. 26.501-28.800/1937, pravila podružnice so bila potrjena 19. septembra 1933; *Brazda*, 1934, št. 2, str. 30.

²⁶ Pernišek, *Zgodovina slovenskega Orla*, str. 175-176. Pernišek je podatke črpal iz orlovskega koledarčka za leto 1924.

²⁷ *Domoljub*, 10. 4. 1935, št. 15, Novice (Prečna).

voru med drugim poudaril žilavost dolenjskega kmeta, ki je tudi v preteklosti pokazal svojo vztrajnost, saj je bil prav kmet branilec krščanske kulture.⁴⁰ V občinah so se vrstili živahni volilni shodi in sestanki kandidatov na Jevtičevi listi. Najbolj je izstopal Franjo Bulc, župan iz Mirne. Imel je shode v Toplicah, Vavti vasi, Uršnih Selih, Šmarjeti pri Sv. Petru, Orehovici, Črmošnjicah, Hinjah, Šmihelu, na Dvoru,⁴¹ v Mirni peči, Žužemberku, Trebnjem, Zagradcu, Ambrusu in Ajdovcu.⁴² Bulc je z volilnimi govori pritegnil kmečko ljudstvo, saj je žel "sadove za svoje energično delo" v prid gradnje proge Št. Janž - Sevnica in pri povzdigu gasilske dejavnosti. Volilci so v njem videli dobrega kmečkega gospodarja in uspešnega javnega delavca, ki je podpiral podeželske občine, poleg teh si je "pridobil simpatije tudi v Novem mestu".⁴³

Za petomajske volitve 1935 je SLS abstinirala tudi v novomeškem okraju. Vseh volilnih upravičencev je bilo 13.085, glasovalo pa jih je 6.972. Na Jevtičevi listi je v novomeškem okraju kandidiralo kar pet kandidatov, največ od vseh okrajev Dravske banovine.⁴⁴ Kot zanimivost naj zapišemo, da je bila za novomeški okraj pripravljena tudi socialistična kandidatna lista s Stankom Jurijem iz Ljubljane in njegovim namestnikom Antonom Jakšo iz Škrjanč pri Novem mestu. Toda kasacijsko sodišče v Beogradu je socialistično listo zavrnilo.⁴⁵

Jevtičeva lista je dobila 4.451 glasov: Josip Matko, župan v Gotni vasi, jih je dobil 490; Josip Pavlin, inženir iz Ljubljane, 473; Josip Režek, advokat v Novem mestu, 1900; Franc Bulc, župan v Mirni, 1229; Karlo Štrbenk, uradnik v Novem mestu, 299 glasov. Na listi dr. Vladka Mačka je dobil Krunoslav Batušić 2.541, na listi Dimitrija Ljotića pa Ture Šturm, upokojeni kapetan iz Ljubljane, 31 glasov.⁴⁶

Dolenjska v času vladavine JRZ

Tudi novomeški okraj je zajel val navdušenja, ko je notranji minister dr. Anton Korošec v novi Stojadinovičevi vladi zakonito razveljavil odlok Marušičeve banske uprave o razpustitvi katoliške Prosветne zveze v obeh škofijah. Poleti 1935 so se

v vseh župnijah začela obnavljati prosvetna društva in v prosvetnih domovih so se kmalu pokazali uspehi živahnega kulturno-prosvetnega dela. Dne 17. oktobra 1935 je potekal v Ljubljani obnovitveni občni zbor Prosветne zveze, na katerem so sprejeli smernice delovanja in poglobitve naloge. V glavni odbor sta bila izvoljena tudi dva zaslužna kulturna delavca, ki sta nekaj časa delovala v Novem mestu.

Prvi je bil prof. Ivan Dolenec (leta 1939 je postal ravnatelj novomeške gimnazije), ki je veljal za enega najboljših poznavalcev življenja in dela Janeza Ev. Kreka. Že "za njegovega življenja" je pisal o Kreku in je tudi avtor Krekovega življenjepisa, ki je izšel v Koledarju Mohorjeve družbe 1918, in drugih številnih člankov o Krekovi dejavnosti. Omenimo naj še izdajanje Krekovih Izbranih spisov, ki jih je pričel Dolenec pripravljati kmalu po Krekovi smrti.⁴⁷

Drugi odbornik krovne Prosветne zveze je bil Ludovik Puš, nekdanji vzgojitelj in strokovni učitelj na Banovinski kmetijski šoli na Grmu pri Novem mestu. Bil je tudi skladatelj in znan kulturni delavec v Novem mestu, ki so ga politični nasprotniki leta 1932, v času unitarnega režima, predčasno upokojili brez navedbe razlogov.⁴⁸

Kulturno-prosvetno delo je znova zaživelo zlasti v Novem mestu, ki se je postavljalo z lepim prosvetnim domom. Pri pripravi njegove zidave sta imela večje zasluge Ludovik Puš in Jože Potokar, profesor na novomeški gimnaziji, ki je bil tudi gledališki igralec in režiser.⁴⁹

Dne 9. oktobra 1935 je bila v Prosветnem domu otvoritvena predstava s Klabundovo dramo Praznik cvetočih češenj.⁵⁰ Navdušenemu občinstvu so jo znova uprizorili 3. novembra istega leta.⁵¹ Društveni dom je prirejal tudi razna predavanja, tako je imel npr. 22. oktobra predavanje o misijonih s skioptičnimi slikami misijonar Lojze Demšar,⁵² Marijan Dobovšek pa je imel skioptično predavanje o Abesiniji 3. decembra istega leta.⁵³ Prosветno društvo v Ambrusu je imelo 22. septembra 1935 predavanje urednika Domoljuba in Slovenskega doma Jožeta Košička o nalogah, namenih in cilju katoliške prosvete.⁵⁴ Po občnem zboru 27. oktobra, na katerem so izvolili nov

⁴⁰ *Jutro*, 25. 4. 1935, št. 95, Ban dr. Puc v Novem mestu.

⁴¹ *Jutro*, 28. 4. 1935, št. 98.

⁴² *Jutro* 3. 5. 1935, št. 101, Iz novomeškega sreza.

⁴³ *Jutro*, 3. 5. 1935, str. 7; *Jutro*, 30. 4. 1935, št. 99, str. 2.

⁴⁴ *Jutro*, 19. 4. 1935, št. 92a, Kandidati v Sloveniji; *Jutro*, 6. 5. 1935, št. 18, Volitve so končane.

⁴⁵ *Jutro* (ponedeljsko), 23. 4. 1935, št. 16, Pri volitvah bodo štiri liste.

⁴⁶ *Jutro*, 6. 5. 1935, št. 18, Volitve so končane; *Domoljub*, 8. 5. 1935, št. 19, Volitve v Narodno skupščino, okraj Novo mesto. Številke so približne, saj se seštevek za nekaj desetih volilnih glasov ne ujema s skupno navedbo števila volilcev.

⁴⁷ Primerjaj Dolenec, *Moja rast*, str. 45, 59, 60.

⁴⁸ *Domoljub*, 23. 10. 1935, št. 43; *Domoljub*, 30. 10. 1935, št. 44.

⁴⁹ Razpotnik, *Dr. Ludovik Puš in njegovo delovanje za izobrazbo slovenskega kmeta*, str. 9. Glej tudi Puš, Ludovik, *Klasje iz viharja*. New York 1970, str. 118-137. Avtobiografska pripoved literarnega značaja. V knjigi je med drugim orisana dejavnost kulturnega delavca Ludveja Zupana- Ludovika Puša v Novem mestu.

⁵⁰ *Slovenec*, 18. 10. 1935, št. 240.

⁵¹ *Slovenec*, 1. 11. 1935, št. 252 a (napoved predstave).

⁵² *Slovenec*, 22. 10. 1935, št. 243.

⁵³ *Slovenec*, 3. 10. 1935, št. 278.

⁵⁴ *Domoljub*, 2. 10. 1935, št. 40.

odbor, je katoliškim ženam in dekletom spregovorila predsednica Slovenske krščanske ženske zveze Anica Lebar iz Ljubljane.⁵⁵ V Prečni so člani prosvetnega društva 29. septembra s petjem in igro proslavili 10-letnico delovanja kaplana Janka Komljanca. V govorih so našteali njegove zasluge za župnijo in občino, omenili pri tem ustanovitev Zadržne hranilnice in posojilnice, pošte v Prečni, postavitev spomenika padlim vojakom, notranjo olepšavo cerkve in še mnogo drugega.⁵⁶ Žužemberčani, zlasti "občinski očetje", so poleti 1935 modrovali, da bi spremenili ime svojemu trgu in ga preimenovali "v Slapnik", toda bržkone so oblasti posegle vmes in ostalo je ime Žužemberk.⁵⁷ Sicer pa so vnovično odprli hram kulture – svoj prosvetni dom – s slavnostno prireditvijo, nastopom pevskega zbora, deklamacijo, govorom in igro Srenja. K prosvetnemu delu so vabili vse, ki "pošteno in katoliško mislijo in čutijo".⁵⁸ Z velikopotezno predstavo Hofmansthal-Zupančičevim misterijem Slehernik se je 11. avgusta 1935 izkazalo prosvetno društvo v Šmihelu pri Novem mestu. Poleg soorganizatorja prireditve šmihelskega šolskega upravitelja Kalana in šmihelskih fantov, ki so poskrbeli za sceno pred cerkvijo in vsa druga tehnična dela, so sodelovali pretežno igralci z režiserjem Potokarjem iz prosvetnega društva v Novem mestu. Kapiteljski pevski zbor pod vodstvom organista Marklja in novomeški orkester, ki ga je vodil Šproca, so še popestrili predstavo. Vstopnino od predstave 3.033 din so podarili skladu za zidavo šmihelske sirotišnice.⁵⁹

Dnevnik Slovenec je še istega dne predstavil akcijo nekdanjih učenk vzgojnega zavoda Ubogih šolskih sester de Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu pod imenom "Udružene bivše učenke šmihelskega zavoda za zgradbo sirotišnice za Dolenjsko v Šmihelu". Vsaka gojenka naj bi prispevala v fond 100 din, akcija se je razširila in zajela različne kroge predvsem po Dolenjski, prošnje pa so poslale tudi v Ameriko. Dobrodelno akcijo je podprl tudi ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman. Predsednica širšega odbora je bila Irma Stupica, soproga veletrgovca v Ljubljani, ožjega odboru pa trgovka Marija Turk, tajnica je bila učiteljica Roza Matoh, duhovni vodja je bil novomeški prošt Karel Čerin, župnik v Šmihelu Viktor Turk pa je bil predstavnik šmihelske župnije. Pokroviteljica dobrodne akcije je bila kraljica Marija Karadjordjevič. Akcija na pobudo nekdanjih učenk naj bi tudi obeležila 50-letni jubilej delovanja omenjenega vzgojnega zavoda in naselitev šolskih sester

v Šmihelu.⁶⁰ Deputacija nekdanjih šmihelskih gojenk s tajnico ožjega odbora Roza Matoh je bila konec oktobra 1935 celo sprejeta pri kraljici Mariji v Beogradu.⁶¹

Člani prosvetnih društev so bili ves čas delavni. Nekateri so obnavljali svoje prosvetne domove, drugi so jih zgradili na novo. Prosvetno društvo v Mirni se je postavilo z novim prosvetnim domom, pri čemer je imel velike zasluge tamkajšnji župnik Jakob Širaj.⁶² Obnovljena Prosvetna zveza je v različnih krajih v obeh škofijah prirejala v poletnih mesecih množične prosvetne tabore, na katerih so govorili člani vodstva krovnih Prosvetnih zvez in strankini prvaki Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ).

Ob velikih treh prosvetnih taborih 25. julija 1937 v Kotljah na Koroškem, Mengšu in pri Sv. Gregorju (občina Velike Lašče), je četrti istega dne potekal še v Žužemberku in na noge dvignil prebivalce Suhe krajine. Na prosvetnih taborih so manifestirali za "slovensko in katoliško stvar" in, kot je zapisal poročevalec v Domoljubu, se je spreveda v Žužemberku udeležilo nad 2.500 ljudi. Med njimi so se vrstili "novouniformirana žužemberška godba, nad 100 fantov in deklet v narodnih nošah, pestre skupine članstva in naraščaja fantovskih odsekov in dekliških krožkov, skupina vseh županov in občinskih odbornikov iz okoliša – prijateljev katoliške prosvete –, nato pa nepregledna vrsta mož in žena, fantov in deklet, razdeljenih po posameznih župnijah". Geslo je bilo "ne gledalci ampak sodelavci hočemo biti na taboru." Na zborovanju je govoril dr. Jože Basaj in tedanji prosvetni inšpektor v Ljubljani Ivan Dolenec, ki je poudaril vlogo krščanske prosvete in nakazal nevarnosti, ki se jih morajo katoliški prosvetni delavci izogabati. Popoldne so bila tekmovanja fantovskih odsekov, pomerili so se v telovadbi, množica ob prisotnosti Mihe Kreka pa se je udeležila še slavnostnega koncerta pevskih zborov.⁶³ Posebno pozornost so tega dne vzbudili nastopi pevskih zborov iz Ambrusa, Ajdovca, Dobrniča, Krke, Sel pri Šumberku, Zagradca in Žužemberka. Pevci žužemberškega prosvetnega društva so bili ocenjeni kot najboljši pevski zbor, ki naj bi tudi postal zgled za vso dekanijo. Tedaj se je tudi porodila misel, da bi ustanovili žužemberško pevsko okrožje,⁶⁴ kajti takšno obliko povezovanja pevskih društev je zelo priporočala krovna Prosvetna zveza.

⁵⁵ Domoljub, 30. 10. 1935, št. 44.

⁵⁶ Domoljub, 30. 10. 1935, št. 44, Prečna.

⁵⁷ Domoljub, 28. 8. 1935, št. 35, Žužemberk bo šel po vodi?

⁵⁸ Domoljub, 23. 12. 1935, št. 52.

⁵⁹ Slovenec, 25. 8. 1935, št. 194a, R/oz/a/ M/atoh/, Šmihel pri Novem mestu.

⁶⁰ Slovenec, 11. 8. 1935, št. 183a, Sirotišnica za Dolenjsko.

⁶¹ Slovenec, 20. 10. 1935, št. 242; Slovenec, 24. 10. 1935, št. 245; Slovenec, 21. 8. 1935, št. 190, Sirotišnica za Dolenjsko v Šmihelu.

⁶² Domoljub, 4. 8. 1937, št. 37, rubrika Iz naših krajev. Mirna.

⁶³ Domoljub, 28. 7. 1937, št. 30, Zopet štirje tabori.

⁶⁴ Domoljub, 4. 4. 1937, št. 31, Pevski koncert v Žužemberku.

Dr. Fran Kulovec, banovinski tajnik JRZ, narodni poslanec in naslednik dr. Antona Korošca. (Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937. Dr. Janko Šlebinger, Slovenski časniki in časopisi. Bibliografski pregled od 1797-1936, str. XI.)

V Mirni je prosvetno društvo leta 1937 v postnem času predstavilo Finžgarjevo dramo Razvalina življenja, 25. marca so s proslavo obeležili materski dan. Za belo nedeljo, 19. aprila istega leta, se je vneto pripravljalo na koncert narodnih in umetnih pesmi novo pevsko društvo z imenom Mirna, ki ga je vodil kaplan Karel Babnik.⁶⁵ V Mirni peči pa je prosvetno društvo v predpostnem času 1938 dvakrat predstavilo Desetega brata ob polni udeležbi krajanov.⁶⁶

Ko se je osamosvojila katoliška mladinska organizacija Slovenska fantovska zveza, ki je 11. oktobra 1936 v Ljubljani izvolila svoje vodstvo, so začeli po župnijah ustanavljati fantovske odseke. V novomeškem okraju jih je v okviru župnij največ začelo delovati v letih 1937 in 1938, le dva, trije odseki šele 1940.⁶⁷ V letu 1939 je delovalo v žužemberškem, trebanjskem in novomeškem okrožju osemnajst fantovskih odsekov, ki jih je v okraju povezovala novomeška podzveza.⁶⁸ Sodeč iz poslanih prošenj za ustanovitev fantovskih odsekov na banovino in spremljanih dopisov žandarmerijskih postaj v okraju ugotavljamo, da so bili v

več primerih pobudniki ustanovitve odsekov krajevna duhovščina in sinovi posestnikov, le malo je bilo obrtnikov, ponekod so bili pobudniki člani JRZ.⁶⁹

Na podlagi poslanega mesečnega gradiva, ki ga je fantovskim odsekom pošiljalo vodstvo SFZ v Ljubljani, so se mladeniči na t. i. fantovskih večerih seznavali s socialnim naukom Cerkve, na podlagi papeške okrožnice Quadragesimo anno (izšla 1931) pa tudi s konkretnimi socialno-gospodarskimi in družbeno-političnimi vprašanji bodisi v Jugoslaviji bodisi ožje v Dravski banovini ali v samem okraju. Kot telovadna organizacija so se urili tudi v telovadbi in nastopali na tekmovanjih v okviru dekanij ali okrožij. Predvsem pa so v novih uniformah nastopali na vseh prosvetno-kulturnih taborih pa tudi shodih JRZ.⁷⁰

Po razglasitvi vsedrjavne stranke JRZ in sprejetju njenega statuta poleti 1935 so po vsej Dravski banovini ustanavljali okrajne in krajevne odbore JRZ. Sočasno z obnovljenim delovanjem prosvetnih društev so tekale priprave za ustanovitev krajevnih organizacij nove politične stranke. Med prvimi občinami je bila Prečna, kjer so imeli 29. septembra 1935 zborovanje JRZ in ustanovni zbor krajevne JRZ. O političnem položaju in organizacijskem delu sta govorila predsednik Franc Červan ml. in Demetrij Veble (tudi Weble), novomeški advokat. Kot piše Slovenec, tedaj politično glasilo slovenskega dela JRZ, so zborovalci odobrvali politiko Antona Korošca in bana Marka Natlačena.⁷¹

Nepoln mesec dni kasneje, 27. oktobra, so ustanovili krajevno JRZ v Žužemberku.⁷² Občinske odbore JRZ so ustanavljali ali pa so že delovali tudi v drugih občinah, kar je moč ugotoviti iz poročila o obisku bana Natlačena v Novem mestu.⁷³ Dne 14. novembra se je ban, ki se je mudil v nekaterih občinah Bele krajine, na poti v Ljubljano ustavil tudi v novomeškem okraju, kjer so ga navdušeno podzdravili šolska mladina in vaščani ter zlasti člani tamkajšnjih krajevnih odborov JRZ. V Novem mestu je obiskal tudi okrajno načelstvo, kjer je sprejel številno deputacijo.⁷⁴

V začetku novembra 1935 so poročali, da je JRZ v Dravski banovini v večini krajev in okrajev že organizirana.⁷⁵ Isto je zapisal Slovenec, ko je poročal o poteku seje banovinskega odbora JRZ 24.

⁶⁹ AS, ban. 16 2, Društva, fasc. 23001-26 000, 1938; fasc. 19401-21800, 1937; fasc. 4001-8500, 1940; fasc. 11001-13500, 1938.

⁷⁰ Primerjaj *Vestnik Prosvetnih zvez v Ljubljani in Mariboru*, julij 1937, št. 7, str. 53-55; avgust, september 1937, št. 8, str. 65 71; *Slovenec*, 13. 7. 1937, št. 156; *Domoljub*, 28. 7. 1937, št. 30.

⁷¹ *Slovenec*, 2. 10. 1935, št. 225, notica JRZ v Prečni.

⁷² *Slovenec*, 6. 11. 1935, št. 255.

⁷³ *Slovenec*, 15. 11. 1935, št. 263.

⁷⁴ *Slovenec*, 15. 11. 1935, št. 263.

⁷⁵ *Domoljub*, 6. 10. 1935, št. 45.

⁶⁵ *Domoljub*, 16. 4. 1936, št. 16.

⁶⁶ *Domoljub*, 30. 3. 1938, št. 13, Mirna peč.

⁶⁷ ARS, Abecedni seznam društvenega katastra po krajih.

⁶⁸ *Društveni koledarček* (Izdala in založila Zveza fantovskih odsekov), str. 90-91.

novembra 1935 v Ljubljani. Da bi seznanili podeželje s politiko nove vsedržavne JRZ, so sklicali shode v Žužemberku, Ajdovcu in Šmihelu pri Žužemberku, na katerih sta govorila Fran Kulovec in Demetrij Veble. Po poročanju Slovenca so navzoči pozivali oblast: "Dajte Suhi Krajini vodo in elektrificirajte Dolenjsko!"⁷⁶ Zahteve nezadovoljnih Suho-krajčanov so bile upravičene, sodu dno pa je izbila to jesen še velika nadloga, saj je razsajala po teh krajih epidemija griže. Predlagali so, da bi restavrirali zapuščen žužemberski grad in ga preuredili v "bolnico ali izolirnico".⁷⁷ "Buren shod" je potekal 10. novembra 1935 tudi v Št. Petru pri Novem mestu, kjer je vodstvo krajevine JRZ seznanilo navzoče z odločbo, naj bi ustanovili v Srednjem Grčevju dvorazrednico. Ker so to pravočasno izvedeli, je bila še možna pritožba na prosvetno ministrstvo. Akcija za šolo naj bi namreč potekala "ljudstvu za hrbtom", zato se je ogorčenost še povečala. Kot je zapisal poročevalec, je protestni shod soglasno pooblastil krajevno JRZ, da še pravočasno posreduje, da dvorazrednica ne bi delovala.⁷⁸

Po ustanovnem kongresu JRZ 1. junija 1936 v Beogradu se je sprva oblikoval Akcijski odbor mladine JRZ (MJRZ), kasneje Glavni odbor MJRZ, ki je pričel po banovinah organizirati krajevne in okrajne organizacije. V Dravski banovini je bil njen predsednik Rudolf Smersu, ki je nekaj let kasneje zapisal, da so v MJRZ vključevali "zrele slovenske fante in mlajše može", jedro pa so bili nekdanji Orli in člani Fantovskih odsekov. Vključevali so se tudi člani mladinske Kmečke zveze in mlajši delavci, organizirani v Zvezi združenih delavcev. V okviru strankinega programa so se morali borovati proti komunizmu. Ustanavljali so ilegalne t. i. rediteljske čete, ki so skrbele za varnost strankinih shodov. Te skupine naj bi od leta 1936 "popolnoma obvladale deželo". Med voditelji čet za novomeški okraj je omenjen France Pelko.⁷⁹ Ker ni na voljo podatkov o podrobnejšem organizacijskem razvoju MJRZ v Dravski banovini, tudi za obravnavani okraj ne moremo orisati, kdaj in kje so nastajale njegove krajevne organizacije. Bržkone pa so delovale v krajih, kjer je delovala JRZ, oziroma omenjene mladinske organizacije.

V okviru JRZ so bili v državnem merilu stanovsko organizirani železničarji in sicer pod imenom Klub železničarjev JRZ. V ljubljanski želez-

niški direkciji so ustanovili klub decembra 1937 in kot svoje glasilo v letih 1939 do 1941 izdajali Slovenski železničar. Poverjenišтва Kluba JRZ v Dravski banovini so Koroščevi privrženci ustanavljali zlasti med letoma 1937 in 1939 na večjih železniških postajah, med njimi tudi v Novem mestu.⁸⁰

*Demetrij Veble, narodni poslanec novomeškega okraja 1938
(Slovenec, 20. novembra 1938, št. 268a, str. 4)*

Korošec je decembra 1935 razrešil stare in imenoval nove člane v novi banovinski svet. Iz novomeškega okraja je bil razrešen narodni poslanec JNS Josip Režek, njegovo mesto je prevzel župnik v Šmihelu pri Žužemberku Alojzij Zupanc.⁸¹ Imenovani so bili tudi okrajni načelniki. Za novomeški okraj je to postal Franjo Maršič, dotedanji okrajni podnačelnik v Dubrovniku, medtem ko je bil zamenjani novomeški okrajni načelnik Anton Krajšek premeščen za okrajnega načelnika v krški okraj.⁸² Imenovan je bil tudi nov okrajni cestni odbor, katerega načelnik je bil po zakonu predsednik občine, v Novem mestu je bil tedaj še Josip Pavčič,

⁷⁶ *Slovenec*, ponedeljski, 18. 11. 1935, št. 46.

⁷⁷ *Slovenec*, 11. 10. 1935, št. 234, Griža razsaja. Šmihel pri Žužemberku.

⁷⁸ *Domoljub*, 20. 11. 1935, št. 47, Nameravana nova dvorazrednica.

⁷⁹ Kolarič, *Škof Rožman*, str. 39-40; glej še Vidovič-Miklavčič, Mladina Jugoslovanske radikalne zajednice v Dravski banovini. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 32, 1992, št. 1/2, str. 23 in opomba 31.

⁸⁰ Vidovič-Miklavčič, Klub železničarjev Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) v Dravski banovini. *Zgodovinski časopis*, 51, 1997, št. 1, str. 68.

⁸¹ *Slovenec*, 11. 10. 1935, št. 285.

⁸² *Domoljub*, 25. 9. 1935, št. 39.

Zavod Ubogih sester De Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu, prva polovica 20. stoletja (ARS, fototeka)

sicer pa so bili člani v pretežni meri privrženci JRZ.⁸³ Po skopih podatkih iz katoliških političnih listov lahko sklepamo, da so krajevni odbori JRZ na vsakoletnih občnih zborih pregledali stanje organiziranosti, sprejemali nove člane in obravnavali aktualne politične dogodke.⁸⁴ Omenimo naj Ambrus, ki je imel 24. januarja 1937 občni zbor JRZ.⁸⁵

V letu 1936 so bili med vidnimi dogodki v okraju obrtna razstava, občinske volitve in slovenski tabor v Novem mestu. Tudi dolenjsko obrtništvo je zašlo v hudo krizo, čevljarjem je konkurirala Bata,⁸⁶ krojačem Tivar, zato so se tudi novomeški obrtniki začeli organizirano boriti proti industrijski konkurenci. Spoznali so, da je razstava kvalitetnih izdelkov primerna reklama za njihove obrtne storitve. S tem namenom sta se združili Obrtno društvo in Obrtna zveza v "enotno obrtno fronto, katere prvo delo bo velika obrtno-gospodarska razstava". Načrtovali so jo za čas od 4. do 13. julija istega leta in pričakovali, da bo "vse dolenjsko obrtništvo (bo) tedaj stopilo na plan".⁸⁷ Ob slovesni otvoritvi razstave 4. julija so v mestu vihrale zastave, postavili so slavalok, slavnostno vzdušje je naznajalo praznik dolenjskih obrtnikov,

ki so pripravili lepo razstavo. Odprl jo je ban Natlačen, ki je v govoru poudaril pomen složnega sodelovanja med obrtniki, razstava pa je bila zanj dokaz, da se Dolenjska prebuja.⁸⁸

Volilno gibanje za občinske volitve je bilo precej živahno, na volilnih shodih so padale kritične in ostre besede na oblastnike JNS, predvsem lokalne, ki naj bi zagrešili v pretežni meri "zavoženost občinske uprave in financ". V tem duhu je potekal volilni shod v Št. Petru pri Novem mestu, kjer je 29. junija 1936 zmagala lista JRZ. V občini Šmihel-Stopiče, največji občini v okraju, je zmagala lista JRZ, katere nosilec je bil nekdanji župan Franc Brulc. Oktobra 1936 je JRZ prevzela oblast v naslednjih občinah: Ajdovec, Ambrus, Bela cerkev, Brusnice, Orehovica, Prečna, Sela-Šumberk, Šmarjeta, Št. Peter, Zagradec in Žužemberk.⁸⁹ Na volitvah 25. oktobra je zmagala lista JRZ še v Dobrniču, Mirni, Mirni peči, Novem mestu in Toplicah.⁹⁰

Še pred volitvami je 13. septembra potekal v Novem mestu slovenski tabor, ki je izzvenel kot praznik slovenske misli. Kot je ocenil Miha Krek, je dolenjski tabor z okrog 10.000 udeleženci prekosil slovenska tabora v Mengšu in Mariboru.⁹¹

⁸³ *Slovenec*, 31. 10. 1935, št. 251.

⁸⁴ Primerjaj *Domoljub*, 13. 1. 1937, št. 2, Trebnje, vabilo krajevnih JRZ na občni zbor.

⁸⁵ *Domoljub*, 3. 2. 1937, št. 6.

⁸⁶ Primerjaj *Delavska fronta*, 18. 7. 1936, št. 29, Borba proti Bati.

⁸⁷ *Domoljub*, 25. 3. 1936, št. 18, Dolenjski obrtniki v boju za obstanek.

⁸⁸ *Slovenec*, 5. 7. 1936, št. 151 a, Otvoritev obrtne razstave v Novem mestu.

⁸⁹ *Domoljub*, 14. 10. 1936, št. 42, Z večino ali z manjšino?;

⁹⁰ *Domoljub*, 21. 10. 1936, št. 43, Kako smo volili doslej.

⁹¹ *Slovenec* (ponedeljski), 14. 9. 1936, št. 37, Prava slovenska ljudska fronta.

Taborsko zborovanje je otvoril predsednik okrajne organizacije JRZ za Novo mesto Demetrij Veblc, na govorniški oder so stopili še Miha Krek, Fran Kulovec, ki je bil na Dolenjskem zelo priljubljen, Franc Smodej in Rudolf Smersu. Krek je orisal diktatorski režim JNS in njegove pogubne posledice, Kulovec pa je napadel privrženca dr. Vladka Mačka, oziroma privrženca ljudske fronte in obojim očital, da rušijo "slovensko ljudsko skupnost". V govoru se je zavzemal za samoupravo Slovenije.⁹² Katoliška Delavska fronta, prvotno glasilo Zveze združenih delavcev, je po uspelem novomeškem taboru zapisala, da so Slovenci prinesli "največje žrtve na oltar centralizma" in da ne bodo opustili zahteve po "čim popolnejši politični, gospodarski in kulturni samoupravi".⁹³ Privrženca dr. Mačka so postavljali t.i. gospodarske liste in propagirali po hrvaškem zgledu, podobno kot Kmečka zveza, združeno gibanje Gospodarska sloga. Najbolj glasni so bili npr. v Toplicah in Ajdovcu (gozdni delavci), v obeh krajih so se povezovali s Slovensko ljudsko fronto.⁹⁴

Ko so ustanovili vsedržavno JRZ, v katero so stopali tudi kmetje, so začeli tudi v novomeškem okraju organizirati krajevne Kmečke zveze. Pri tem je imel velike zasluge glavni tajnik banovinskega odbora JRZ v Ljubljani Fran Kulovec. Ustanavljali so jih v občinah ali po župnijah. Sprva so objavljali poročila za Kranjsko v Domoljubu, ki je leta 1937 obhajal petdesetletnico izhajanja, in za Štajersko v Slovenskem gospodarju, od decembra 1937 pa v skupnem glasilu Kmečke zveze Orač (1937-1939; 1940-1942). Med pobudniki časopisa in njegovimi sodelavci je bil tudi Ludovik Puš.⁹⁵

V novomeškem okraju so krajevne Kmečke zveze ustanavljali vzporedno z volilno agitacijo za občinske volitve, ki so bile v Dravski banovini med decembrom 1935 in marcem 1938. Organiziranje krajevnih Kmečkih zvez je podžigala tudi izrazito gospodarsko-socialna akcija, ko so tudi v Sloveniji po zgledu Mačkove Gospodarske sloge ustanavljali sejemske odbore. Kmečko prebivalstvo je v tem času pestilo več perečih vprašanj, ki so jih želeli odpravljati s pomočjo stanovske kmečke organizacije. Zelo aktualna so bila tedaj vprašanja uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov, ustanovitve kmečke (kmetijske) zbornice, ki naj bi zastopala ves kmečki stan, obnove združništva, regulacije cen kmetijskim pridelkom, zlasti pa pridobitev upravne, finančne in gospodarske samouprave v okviru politike JRZ.⁹⁶

Veliko kmečko zborovanje za Novo mesto in okolico je potekalo 6. aprila 1936 v dvorani Prosvetnega doma v Novem mestu. Poročevalec je zapisal, da je bila dvorana "nabito polna" in da je zborovanje vodil posestnik Franc Brulc iz Hrušice pri Brusnicah. O perečih kmečkih vprašanjih je govoril predsednik Glavnega odbora Kmečke zveze Janez Brodar in "ožigosal one, ki so današnjo krizo kmečkega stanu povečali". Vse upe na izboljšanje kmečkega položaja je položil na čimprejšnje izbojevanje "kmečke zbornice". Inž. Kotlovšek, profesor na Banovinski kmetijski šoli na Grmu, je predlagal naslednjo resolucijo: v sporazumu s kmečkimi strokovnjaki naj se cene lesu, živini in drugih kmečkih pridelkov zakonito določijo, upoštevajoč nezmožnost kmetov, da bi plačevali davke, naj se ustavi rubež, potrebne so dobre trgovinske pogodbe za izvoz lesa in živine, kmečkemu kreditnemu združništvu naj se nudi pomoč, pristopi naj se k čimprejšnjemu reševanju razdolžitve kmeta, izvedejo naj se široke samouprave, ki bodo prispevale k hitrejšemu ozdravljanju slovenskega kmeta, pospeši naj se izid zakona o kmečkih zbornicah.⁹⁷ Prvo krajevno Kmečko zvezo so ustanovili 26. aprila 1936 v Šmarjeti,⁹⁸ 24. maja ji je sledil Šmihel pri Novem mestu,⁹⁹ dva dni kasneje Novo mesto,¹⁰⁰ 28. junija je bila krajevna zveza ustanovljena v Toplicah,¹⁰¹ 12. julija v Št. Petru pri Novem mestu¹⁰² in istega dne tudi v Trebnjem,¹⁰³ 9. avgusta v Mirni peči¹⁰⁴ in 6. septembra v Dobriču.¹⁰⁵

Takoj za ljubljanskim in ljutomerskim okrajem so ustanovili tudi v novomeškem okraju Kmečko zvezo, njen predsednik je postal Franc Brulc, župan občine Šmihel-Stopiče, podpredsednik Janez Opara, posestnik v Mirni peči, za tajnika je bil imenovan inž. Franc Kotlovšek, za blagajnika pa Franc Žefran, posestnik v Gotni vasi.¹⁰⁶ Nande Novak, ki je bil na občnem zboru nove Županske zveze 29. decembra 1936 v Ljubljani izvoljen za njenega predsednika, je v Novem mestu v daljšem govoru orisal slab položaj kmetov in vlogo okrajne zveze. Povezovala naj bi krajevne zveze, skrbela za organizacijo in prirejanje tečajev in predavanj, sodelovala pri načrtovanju pouka v ponavljalnih šolah, pri čemer bi bil večji poudarek na kmetijskih predmetih, skrbela zlasti za razvoj za-

⁹² *Slovenec* (ponedeljski), 14. 9. 1936, št. 37.

⁹³ *Delavska fronta*, 26. 9. 1936, št. 39, Proč s centralizmom.

⁹⁴ *Slovenska zemlja*, 30. 7. 1936, št. 14, Ajdovec; *Slovenska zemlja*, 10. 9. 1936, št. 20, Dolenjske Toplice.

⁹⁵ Primerjaj Puš, *Klasje iz viharja*, str. 260-261.

⁹⁶ Vidovič-Miklavčič, Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935-1941. *Borec*, XLII, januar 1990, str. 84.

⁹⁷ *Domoljub*, 8. 4. 1936, št. 15, Protest dolenjskih kmetov.

⁹⁸ ARS, fond BAN-2, fasc. 17001-18800/1937.

⁹⁹ Prav tam, fasc. 31001-0/1037.

¹⁰⁰ Prav tam, fasc. 20301-21400/1039.

¹⁰¹ Prav tam, fasc. 15301-17000/1938.

¹⁰² Prav tam, fasc. 17001-18800/1937.

¹⁰³ Prav tam, fasc. 17001-18800/1937.

¹⁰⁴ *Domoljub*, 5. 8. 1936, št. 32; *Domoljub*, 19. 8. 1936, št. 34.

¹⁰⁵ *Domoljub*, 9. 9. 1936, št. 37.

¹⁰⁶ *Domoljub*, 19. 8. 1936, št. 34.

Novo mesto v prvi polovici 20. stoletja (ARS, fototeka)

družništva in za javna dela. Na podlagi Novakovih predlogov so sprejeli resolucijo, ki je razkrivala pereča vprašanja kmetov v tem okraju.¹⁰⁷

Dne 8. novembra 1936 so ustanovili krajevno Kmečko zvezo v Sela-Šumberku,¹⁰⁸ 2. februarja 1937 v Ambrusu¹⁰⁹ in 21. marca istega leta v Žužemberku,¹¹⁰ kjer je na občinskih volitvah zmagala lista JRZ. Naj omenimo še zborovanje krajevnih Kmečke zveze v Št. Petru, 11. julija 1937 na Trški gori¹¹¹ in 29. avgusta kmečki tabor okrajne zveze na Zaplazu pri Čatežu; med govorniki je bil tudi Janez Brodar. Tabor so napadli fantje, privrženci JNS iz občine Velika Loka.¹¹² Leta 1940 je v okraju delovalo 19 krajevnih Kmečkih zvez in sicer v 17-ih občinah od tedaj 22 občin; kar tri so delovale v občini Šmihel-Stopiče.¹¹³

V primerjavi z drugimi okraji je bilo v novomeškem le malo kmečke mladine vključene v Mladinsko kmečko zvezo, katere predsednik in idejni vodja je bil Ludovik Puš, ki je bil tudi avtor himne Kmečke zveze. Prvo fantovsko Mladinsko kmečko zvezo so ustanovili v Sela-Šumberku, ki je imela konec junija 1937 nad 50 članov.¹¹⁴ V Mirni peči sta delovali dekliska in fantovska, v Trebnjem

pa samo fantovska Mladinska kmečka zveza,¹¹⁵ novih krajevnih zvez pa, sodeč po glasilih, vse do aprilskega zloma 1941 niso ustanovili.¹¹⁶ Slabo organiziranost mladinskih zvez v okraju si razlagamo s tem, da so bili fantovski odseki v župnijah deležni tudi kmečko-stanovske vzgoje, s čimer bi se prekrivalo vzgojno delo obeh organizacij. Tudi v novomeškem okraju so potekali stanovskostrokovni tečaji. Eden takih je bil 22. novembra 1937 za ves okraj na Grmu pri Novem mestu.¹¹⁷

Volitve svetovalcev v Kmetijsko zbornico so bile 27. junija 1937 v Ljubljani. Za novomeški okraj so izvolili Franca Brulca, njegov namestnik je bil Jože Pust iz Vrha pri Trebnjem. Oba sta bila člana JRZ.¹¹⁸

Poleg krajevnih organizacij JRZ in Kmečke zveze so v okraju ustanavljali tudi podružnice katoliške delavske organizacije pod imenom Zveza združenih delavcev. Njena centrala je bila ustanovljena novembra 1935 v Ljubljani, predsednik je bil France Preželj. Zveza se je imela za bistveni del katoliške narodne skupnosti. V avgustu 1936 je imela v Dravski banovini 11 podružnic z okrog 1000 člani.¹¹⁹

Prva podružnica Zveze združenih delavcev v novomeškem okraju je bila ustanovljena spomladi 1936 v Soteski. Delavstvo na žagah podjetnika

¹⁰⁷ *Domoljub*, 19. 8. 1936, št. 84, Kmečka zveza v novomeškem okraju.

¹⁰⁸ ARS, Ban-2, fasc. 13001-14000/1937.

¹⁰⁹ *Domoljub* 10. 2. 1937, št. 6, Kmetije skupaj držimo.

¹¹⁰ ARS, Ban-2, fasc. 2401-5000/1937; *Domoljub*, 24. 3. 1937, št. 12.

¹¹¹ *Domoljub*, 14. 7. 1937, št. 28.

¹¹² *Domoljub*, 1. 9. 1937, št. 35; *Slovenec*, ponedeljski, 30. 8. 1937, št. 35.

¹¹³ Vidovič-Miklavčič, Kmečko stanovsko gibanje. *Borec*, 1990, str. 140.

¹¹⁴ *Domoljub*, 23. 6. 1937, št. 25.

¹¹⁵ *Orač*, december 1937, št. 1.

¹¹⁶ Vidovič-Miklavčič, Ustanovitev in razvoj Mladinske kmečke zveze v okrajih Dravske banovine. *Kronika*, 41, 1993, št. 1, str. 5-14.

¹¹⁷ *Domoljub*, 4. 11. 1937, št. 44, rubrika Iz pisarne Kmečke zveze.

¹¹⁸ *Domoljub*, 1. 7. 1937, št. 26, Prvi člani naše Kmetijske zbornice.

¹¹⁹ *Delavska fronta*, 15. 8. 1936, št. 33.

Dolenjske Toplice v prvi polovici 20. stoletja (ARS, fototeka)

grofa Karla Auersperga, ki je bilo po poročanju Delavske fronte "v celoti organizirano v ZZD",¹²⁰ je dobilo odpoved zaradi dokončanja programa in s tem zaprtjem obratov. Obrnili so se na Frana Kulovca, tedaj glavnega tajnika banovinske JRZ in na vodstvo Zveze združenih delavcev, ki je posredovalo pri banski upravi.¹²¹ Soteski so sledili v Ajdovcu in 7. novembra 1936 ustanovili podružnico,¹²² da bi se uspešneje zoperstavljali samovolji Šumske uprave v Straži.¹²³ V Podturnu so ustanovili podružnico jeseni 1937. Občni zbor cestnih delavcev s precejšnjo udeležbo pa je bil 3. aprila 1938, vodil ga je tajnik podružnice Alojzij Fink, govoril pa je tudi zastopnik centrale Zveze, njen strokovni tajnik Franc Luzar.¹²⁴ Dne 22. maja 1938 so v Novem mestu ustanovili podružnico v tamkajšnjem Rokodelskem domu.¹²⁵ Že kmalu so nastale podružnice še v Stranski vasi pri Novem mestu,¹²⁶ in Vavti vasi,¹²⁷ na Hmeljniku pa 16. junija 1938 kot odsek gozdnih delavcev novomeške podružnice Zveze združenih delavcev. V tem odseku so bili namreč združeni gozdni delavci hmeljniške graščine.¹²⁸ Prav tako so v okviru po-

družnice Novo mesto ustanovili odsek stavbincev v Mirni peči.¹²⁹

Kar pogostokrat so se omenjene podružnice oglašale v glasilu zveze. Poročale so o izkoriščanju s strani delodajalcev, težkem položaju gozdarjev, lesnih delavcev, pozivale neosveščeno delavstvo naj se organizira v Zvezi združenih delavcev, poročale pa tudi o uspehih delavskih shodih, poteku članskih sestankov in volitvah delavskih zaupnikov. Njihove članske sestanke je največkrat obiskoval zastopnik iz centrale Zveze v Ljubljani, dolenjski rojak Franc Luzar. Ponekod je podružnicam pomagala krajevna duhovščina, ponekod sta plodno sodelovali podružnica in bližnje katoliško prosvetno društvo. Tako sta npr. podružnica zveze v Soteski in tamkajšnje Prosvetno društvo preuredili cerkveno hišo in 13. novembra 1938 so slovesno odprli prosvetno dvorano z odrom.¹³⁰ Omenimo naj še, da je uspešno delovalo tudi prosvetno društvo v Dobrniču. Zgradili so si nov prosvetni dom, imenovan Baragov dom, in se pripravljali na uprizoritev Miklove Zale. Sicer pa so bili zadovoljni z javnimi deli, ko so popravili ali prenovili nekaj občinskih cest in preuredili spodnji del občinskega poslopja za šolski razred ter izvedli melioracijska dela.¹³¹

Kar živahen volilni boj za skupščinske volitve leta 1938 je zajel tudi novomeški okraj, ki je spadal v volilno okrožje II. Na Stojadinovičevi listi JRZ je bil kandidat senator Fran Kulovec, njegov namestnik pa Demetrij Veble, odvetnik v Novem mestu in banski svetnik.¹³² Na združeni opozicijski listi

¹²⁰ *Delavska fronta*, 20. 6. 1936, št. 25, Soteska.

¹²¹ *Delavska fronta*, 5. 9. 1936, št. 36, rubrika Vestnik Zveze združenih delavcev.

¹²² *Slovenski delavec*, 13. 11. 1937, št. 3, Ajdovec.

¹²³ *Slovenski delavec*, 4. 12. 1937, št. 8.

¹²⁴ *Slovenski delavec*, 9. 4. 1938, št. 14, Podturn.

¹²⁵ *Slovenski delavec*, 21. 5. 1938, št. 20, Sestanki in zborovanja 77D; *Slovenski delavec*, 25. 6. 1938, št. 25, Novo mesto; *Slovenski delavec*, 20. 8. 1938, št. 33, Novo mesto; *Slovenski delavec*, 11. 3. 1939, št. 11; *Slovenski delavec*, 8. 7. 1939, št. 28.

¹²⁶ *Slovenski delavec*, 13. 8. 1938, št. 32, Stranska vas (poročilo o delovanju).

¹²⁷ *Slovenski delavec*, 25. 6. 1938, št. 25, Vavta vas (poročilo o delovanju).

¹²⁸ *Slovenski delavec*, 25. 6. 1938, št. 25, Hmeljnik-Novo mesto.

¹²⁹ *Slovenski delavec*, 25. 6. 1938, št. 25; *Slovenski delavec*, 9. 7. 1938, št. 27, Mirna peč.

¹³⁰ *Slovenski delavec*, 26. 11. 1938, št. 47, Soteska.

¹³¹ *Slovenec*, 26. 11. 1938, št. 273, Dobrnič.

¹³² *Domoljub*, 9. 11. 1938, št. 45.

Žužemberk na začetku 20. stoletja (ARS, fototeka)

Vladka Mačka je kandidiral Ivan Hrovat iz Zagradca, član JNS.¹³³

Veliko volilno zborovanje JRZ je potekalo 28. novembra v Novem mestu. Na njem sta govorila Anton Korošec in kandidat Fran Kulovec. Po množičnem navdušenem sprejemu s pozdravnim govorom ob prisotnosti članov krajevnih in okrajnega odbora JRZ in mnogih zastopnikov upravnih, šolskih, gospodarskih in kulturno-prosvetnih ustanov in predstavnikov vojske, je novomeški župan dr. Marjan Polenšek seznanil Korošca, da ga je občina izvolila za častnega meščana Novega mesta. Polenšek mu je izročil diplomu z besedami: "Mi smo Vaši, a Vi ste naši! Bog Vas živi. Živel naš voditelj dr. Korošec". Zatem je Korošec odšel v dvorano Prosvetnega doma, na poti pa mu je mladina JRZ postavila "špalir" in ga navdušeno pozdravljala. Narodni voditelj je na zborovanju govoril o notranjem in zunanjem položaju države in pomenu volilne zmage JRZ. Poročevalec je zapisal, da se je političnega zborovanja udeležilo približno 6.000 ljudi.¹³⁴

Zanimiva so poročila nekaterih občin o volilnem vzdušju in politični opredelitvi volilcev. Za občino Trebnje je Domoljub objavil, da je večina odločena voliti listo, za katero stoji Korošec, ki "nam je že letos naklonil obilo javnih del". Obenem zvemo, da so imeli privrženca Vladka Mačka sestaneke 4. decembra pri Pavlinu, kjer je maloštevilnim poslušalcem govoril "nek Hrvat". Mačkov shod je bil razbit v Št. Lovrencu (občina Velika Loka), "ker so bili že siti hujskanja in sračje gnezdo je zbežalo na Čatež".¹³⁵ Istega dne so imeli "slo-

venski mačkovci" shod pri gostilničarju Uhanu pri Sv. Štefanu: "Toda naši fantje in možje so shod popolnoma razbili in govornikov sploh do besede niso pustili", zato jim ni preostalo drugega, kot da so jo nemudoma "odkurili", se je pohvalil Domoljub.¹³⁶ Bržkone je pri razbitju shoda mišljena t. i. "rediteljska četa" iz vrst Mladine JRZ. V Ambrusu so se sicer privrženca Korošca takoj opredelili za Stojadinovićevo listo JRZ, bilo pa je tudi nekaj volilcev, ki so bili neodločni in so podpirali Mačkovo opozicijsko politiko. Toda slednjič so v Ambrusu vsi volili Stojadinovićevo listo.¹³⁷ Tudi dopis iz Bele cerkve je kritiziral prejšnjo vladu JNS in njene privrženca, ki so stopili na stran Mačka, toda prepričani so bili, da bo zmagala Stojadinovićevo lista.¹³⁸

Skupščinske volitve so bile 11. decembra 1938. V novomeškem okraju je bilo 13.081 volilcev, glasovalo jih je 10.076, torej 76,44%. Odločno je zmagala Stojadinovićevo lista JRZ z 8.718 glasovi (86,53%), Mačkova je dobila 1.341 glasov (13,31%) in Ljotičeva samo 17 glasov (0,16%). Dve občini in sicer Ambrus, "vzorna slovenska občina", kot je zapisal Slovenec (236), in Sela-Šumberk (144) sta v celoti glasovali za kandidata Frana Kulovca. Tudi druge občine niso po številu volilcev in po številu glasov vidno zaostajale. Največ glasov je opozicija dobila v občini Velika Loka (iz Čateža), in sicer 185 od 420 volilnih upravičencev), sledili so Prečna (110 glasov od 483 volilnih upravičencev), Novo mesto (157 od 720) in Šmihel-Stopiče (253 od 1689). Sicer pa je Špehar v vsem okraju dobil 528 glasov, Matko 361, Germ 243 in Hrovat 209 volilnih glasov.¹³⁹

¹³³ *Domovina* 16. 11. 1938, št. 46.

¹³⁴ *Slovenec*, 29. 11. 1938, št. 275.

¹³⁵ *Domoljub*, 7. 12. 1938, št. 49, str. 18.

¹³⁶ *Domoljub*, 7. 12. 1938, str. 14.

¹³⁷ *Domoljub*, 7. 12. 1938, str. 18-19.

¹³⁸ *Domoljub*, 7. 12. 1938, str. 49.

¹³⁹ *Slovenec*, 13. 12. 1938, št. 285.

Da je JRZ v novomeškem okraju tako prepričljivo zmagala, gre zasluge pripisati tudi organiziranosti kmetov v Kmečki zvezi, številnemu članstvu v katoliških prosvetnih društvih, mladini JRZ in Slovenski fantovski zvezi, ki je imela tudi v dekanijah številne fantovske odseke. Po volilni zmagi JRZ so začeli tudi na lokalnem nivoju obračunavati s svojimi političnimi nasprotniki. Povod za to je dal že Stojadinović, ki je na shodu JRZ v Unionu 8. decembra 1938 v Ljubljani poudaril, da državni uradniki in uslužbenci, "ki gledajo v dr. Mačku svojega šefa in ne v resornem ministrstvu, takemu uradniku in uslužbencu ni mesta v državni službi".¹⁴⁰ Slovenec pa je 13. decembra zapisal še naslednje: "Če je kdo tudi še pri teh volitvah vztrajal v protinarodni fronti, takemu Slovincu ne moremo zaupati ne vzgoje slovenske mladine, ne javne uprave in ne ljudskega premoženja. Red in sicer brezobziren red zahteva v tem pogledu zvestobo, ki smo jo dolžni narodu, ki nam je izkazal popolno zaupanje". Naši nasprotniki, nadaljuje Slovenec, so nam grozili z obračunom, če zmagajo, tako tudi mi ne smemo zdaj po zmagi nastopati prizanesljivo.¹⁴¹ Resnici na ljubo so tudi kandidati na Mačkovi listi obljubljali, da če bodo zmagali, "bodo nehali delati z rokavicami."¹⁴²

Občinska uprava in občani so volili kandidata Frana Kulovca, a je narodni poslanec postal njegov namestnik Demetrij Veble (Weble). Volilci so pričakovali, da se bodo začela javna dela, posebej melioracija, npr. dobrniške doline, gradnja cest in vzpostavitev avtobusnega prometa in zlasti elektrifikacija okraja. Res je že 27. novembra 1938 v Mirni peči ban Natlačen otvoril novi most čez Temenico pri Ivanji vasi in električno razsvetlavo v Mirni peči,¹⁴³ vendar so imeli želje tudi v drugih vaseh. V žužemberški dekaniji je bil Fran Kulovec vso povojno dobo prav gotovo "največji prijatelj teh krajev" in je tam dobil "veliko glasov". Zato so pričakovali, da oblasti za volilno zvestobo vladni JRZ ne bodo prezrle Suhe krajine. Pričakovali so prepotrebno avtobusno progo Ljubljana - Novo mesto, nadaljnjo elektrifikacijo Žužemberka in 25 vasi žužemberške in dvorske občine iz električne centrale, ki je že delovala v Zagradcu. Upali so tudi, da se bodo lotili gradnje suhokrajnskega vododvoda.¹⁴⁴ Z velikimi slovesnostmi ob prisotnosti bana Natlačena so 8. decembra 1940 priključili elektriko v Žužemberku. Za pospešitev elektrifikacije so bili zaslužni Anton Zupanc, banski svet-

nik, župan Lavrič in Franc Mervar. Slednji je vodil priprave za veliko slovesnost in je imel ob otvoritvi govor. Novo koristno pridobitev je blagoslovil dekan Karel Gnidovec. Slavni žužemberški kanon, ki ga je večše opravljal Lojze Podboj, pa je okolici naznanjal "imenitnost tega dneva".¹⁴⁵ Tudi v Ajdovcu so si želeli električne razsvetljave, vendar dotlej niso kazali pretirane vneme in sloge za tak velik podvig.¹⁴⁶

Smrt Antona Korošca 14. decembra 1940 so z žalnimi slovesnostmi obeležila številna prosvetna društva v okraju.¹⁴⁷ Obenem so z zadovoljstvom pozdravili Koroščevega naslednika Frana Kulovca, ki je bil kot rojak, rojen v Dolenjih Sušicah pri Toplicah, ves čas tesno povezan z novomeškim okrajem. Že leta 1923 in 1927 je bil izvoljen za narodnega poslanca v tem okraju, bil je v vodstvu Jugoslovanske kmečke zveze, kasneje stanovsko-strokovne Kmečke zveze, sodeloval je v načelstvih združenih organizacij, širil kmetijsko produktivno združenstvo. Za senatorja je bil prvič izvoljen 1938 in drugič 1940. Kot glavni tajnik banovinskega odbora JRZ je mnogo prispeval k organiziranosti krajevnih organizacij JRZ kot tudi krajevnih Kmečkih zvez zlasti na Dolenjskem in Beli krajini. Z veliko večino je bil decembra 1938 na skupščinskih volitvah izvoljen v novomeškem okraju, a je mandat predal namestniku Vebletu.¹⁴⁸

V liberalnem taboru je prenovljena JNS v proglasu 10. maja 1936 vabila svoje člane k "novemu delu", saj prihaja "novo obdobje" strankinega delovanja. Poslej naj bi posvečala vso pozornost socialnim in gospodarskim vprašanjem in se zavzemala za načrtno gospodarstvo.¹⁴⁹ V novem banovinskem vodstvu JNS, izvoljenem 24. maja 1936, je bil v izvršnem odboru iz novomeškega okraja že znani Josip Matko.¹⁵⁰ Na okrajni skupščini JNS 10. oktobra 1937 v Novem mestu, ki se je je udeležilo 70 delegatov iz krajevnih organizacij vseh občin okraja, so orisali politični položaj okraja in vlogo nacionalnih organizacij. Ob udeležbi delegatov nacionalne mladine so govorniki poudarjali nujnost ustanovitve Mladine JNS (MJNS) tudi v novomeškem okraju. Ustanovili so akcijski odbor MJNS, njegov predsednik je postal Cvetko Zorc iz Družinske vasi¹⁵¹ (občina Bela cerkev).

¹⁴⁵ *Domoljub*, 18. 12. 1938, št. 51, Električna v Žužemberku.

¹⁴⁶ *Domoljub*, 1. 1. 1941, št. 1, Ajdovec.

¹⁴⁷ *Domoljub*, 1. 1. 1941, št. 1, Prečna; *Domoljub*, 8. 1. 1941, št. 2, Brusnice; *Domoljub*, 27. 12. 1940, št. 52, Dvor.

¹⁴⁸ *Slovenski biografski leksikon* (Abram-Lužar). Uredil Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman. Ljubljana 1925–1932, str. 582, Fran Kulovec; primerjaj *Domoljub*, 27. 12. 1940, št. 52, Naš novi voditelj; Vidovič-Miklavčič, Kmečko-stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935–1941. *Borec*, 1990, št. 1, str. 84–85, 122.

¹⁴⁹ *Jutro*, 12. 5. 1936, št. 109.

¹⁵⁰ *Jutro*, 10. 6. 1936, št. 133.

¹⁵¹ *Jutro*, 16. 10. 1937, št. 242, Sreska skupščina v Novem mestu.

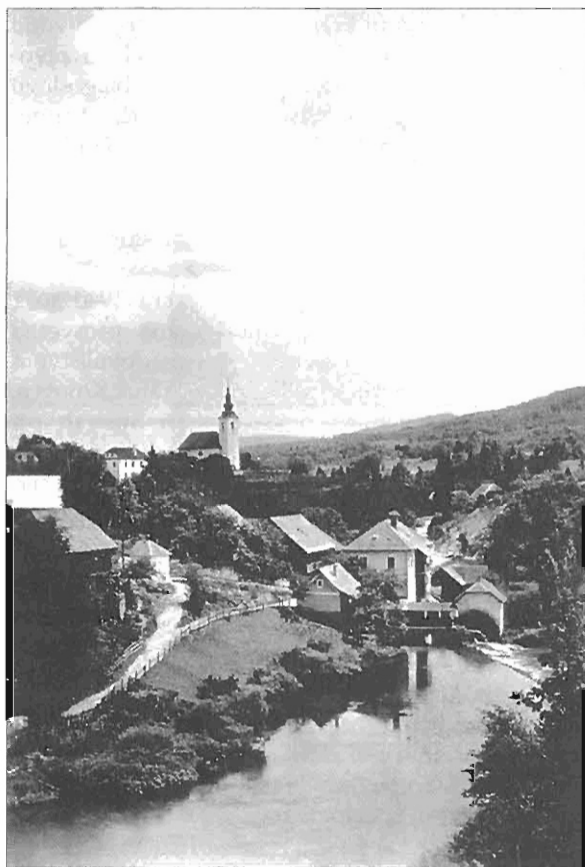
¹⁴⁰ *Domoljub*, 14. 11. 1938, št. 50, Nič več v rokavicah.

¹⁴¹ *Slovenec*, 13. 12. 1938, št. 285, Živela naša največja zmaga!

¹⁴² *Slovenec*, 10. 12. 1938, št. 283, Proti teroristom – brez rokavic. Slovenčev komentar na izjavo kandidata ing. ložeta Rusa, predsednika Mladine JNS.

¹⁴³ *Domoljub*, 21. 12. 1938, št. 51, Dopisi, Mirna peč.

¹⁴⁴ *Domoljub*, 21. 12. 1938, št. 51.

*Zagradec v prvi polovici 20. stoletja
(ARS, fototeka)*

"Nacionalni borci" so svoje vrste javnosti predstavili na krajevnih skupščinah JNS. Na občnem zboru maja 1939 v Novem mestu sta o političnem položaju poročala predsednik dr. Josip Trošt in banovinski delegat Milan Mravlje. Med svoje politične prijatelje je prišel tudi znani nacionalni borec starešina prof. Ferdo Seidl,¹⁵² ki je leta 1936 praznoval osemdesetletnico.¹⁵³ Po skopih podatkih o delovanju MJNS v tem okraju je odprto vprašanje, ali so ustanovili tudi okrajno MJNS. Sicer pa so se vanjo vključevali mladinci Sokola in člani DKFiD, tam kjer niso bili pod levičarskim vpliv. Bolj kot dejavnost strankine mladine je bila vidnejša dejavnost teh dveh organizacij. DKFiD so bila poleg Sokola najbolj množična mladinska organizacija v liberalno-unitarnem taboru. Ponekod so podpirali politiko JNS, bili privrženci Mačka ali pa so se pridružili ljudskofrontnemu gibanju, zlasti v narodnoobrambnem delu.

Dolenjski Sokol je junija 1935 zelo slovesno

obeležil 25-letnico ustanovitve novomeške župe.¹⁵⁴ Dne 6. junija 1937 so v Novem mestu proslavili še 50-letnico delovanja Sokola. Slovesnosti so se začele že prejšnji večer z baklado in akademijo na Loki. Drugi dan se je z novim sokolskim praporom, ki jim ga je podaril kralj Peter II., razvil "ogromen spreved" v sokolskih krojih. Slavnostna govornika sta bila župni starosta Ivan Vasič in namestnik starešine Sokola Kraljevine Jugoslavije Engelbert Gangl. Jutro je ob koncu poročila zapisalo, da so "slavnostni dnevi ob jubileju novomeškega Sokola (so) pokazali, da je Novo mesto sokolsko, napredno in jugoslovansko".¹⁵⁵ Zapisana je bila kar objektivna ocena.

Tudi člani sokolskih društev iz novomeške župe so se udeležili velikih slovesnosti ob odkritju spomenika kralju Aleksandru 6. septembra 1940 v Ljubljani. Med petimi zastavonoši sokolskih žup je bil iz Novega mesta dr. Škulj.¹⁵⁶ Omenimo naj še kulturno poslanstvo znamenite novomeške Narodne čitalnice, ki je prešla leta 1925 v last Sokolskega društva in se je preimenovala v Javno knjižnico Sokolskega društva v Novem mestu.¹⁵⁷

Društva, ki so delovala v okviru krovne kulturno-prosvetne organizacije Zveze kuturnih društev (ZKD), so vabila v Novo mesto tudi predavatelje iz predavateljskega odseka iz Ljubljane.¹⁵⁸ ZKD je skrbela tudi za slogo med nacionalnimi društvi in za vzajemno sodelovanje.¹⁵⁹ Posebno slovesno so proslavili v letu 1940 1. december - dan zedinjenja. Za uvod v proslavo je novomeško sokolsko društvo priredilo tečaj, na katerem so nove člane seznanili z zgodovino telesne vzgoje, posebej z zgodovino sokolstva in z njegovimi cilji. Na uspeli akademiji je govoril župni starosta Ivan Vasič. Dne 1. decembra so imeli svečano sejo sokolskega društva in med drugim sprejeli nad 50 novih članov, ki so vsi slovesno prisegli. Pripravili so tudi miklavževanje,¹⁶⁰ 7. decembra pa je glasbeni odsek Sokola priredil zelo uspel koncert pod vodstvom dirigenta Engelberta Sorguja, ki je navdušil Novomeščane.¹⁶¹

Poročevalec v Jutru je sredi januarja 1941 kritično zapisal, da je imelo kulturno življenje v dolenjski metropoli v preteklem letu "pičlo kulturno žetev". Res so sicer na sokolskem odru uprizorili Benedettijevo komedijo Rdeče rože v režiji Mar-

¹⁵⁴ *Jutro*, (ponedeljsko) 11. 6. 1935, št. 23.

¹⁵⁵ *Jutro*, (ponedeljsko), 7. 7. 1937, št. 23.

¹⁵⁶ *Jutro*, 7. 9. 1940, št. 209, Zbori in pohod sokolstva; Gostje se poslavljajo.

¹⁵⁷ Komelj, *Sto let javnega knjižničarstva v Novem mestu 1865-1965*, tipkopis, last avtorice.

¹⁵⁸ *Jutro*, (ponedeljsko) 11. 11. 1940, št. 46, Naš prosvetni parlament.

¹⁵⁹ *Jutro*, (ponedeljsko), 6. 11. 1939, Zveza kulturnih društev je podala letni obračun.

¹⁶⁰ *Jutro*, 7. 12. 1940, št. 287, Proslava 1. decembra.

¹⁶¹ *Jutro*, 10. 12. 1940, št. 289.

¹⁵² *Jutro*, 19. 5. 1939, št. 115.

¹⁵³ Nekaj zanimivih podatkov o naravoslovcu F. Seidlu glej v: *Dolenjski zbornik 1992. Seidlov zbornik. Novo mesto 1992*; Pavlovec, Rajko, 90 let od Seidlovega najboljše delo. *Glasnik Slovenske matice*, Ljubljana 1998, LXXII, št. 1-2, str. 60-66.

jana Breganta in Schurekovo komedijo *Pesem s ceste* v režiji Kostjuckovskega. Obe predstavi sta bili na primernem nivoju, toda kritik je menil, da bi kazalo prirejati več predstav, ne le komedij, temveč tudi dram. Poročevalec se je dotaknil tudi dejavnosti katoliškega Prosvetnega doma, ki ima moderen oder, pa tudi ti društveniki v zadnjem času niso pokazali večje zavzetosti. Predlagal je, da bi okoliškim društvom, ki so bila bolj aktivna in pripravljala kvalitetna odrska dela, večkrat omogočili gostovanje v "dolenjski prestolnici" in s tem zapolnili opazno vrzel.¹⁶² Staro leto 1940 je novomeški Sokol zaključil s tradicionalnim silvestrovanjem, na katerem je neutrudno igral jazz orkester. Tudi predpostni čas so si krajšali s tradicionalno in domiselno maškerado, ki je navdušila meščane.¹⁶³

Dolenjske novice, ki so izhajale le dobre tri mesece 1939/40, so med drugim pisale o perečih vprašanjih "dolenjske prestolnice". Tako so npr. razkrivale prizadevanje Novomeščanov, da bi postalo Novo mesto letoviški kraj,¹⁶⁴ in pa, da bi čimprej dobili mestni muzej s knjižnico in arhivom.¹⁶⁵

Naj sklenemo s poudarkom, da je v novomeškem okraju s pretežno kmečkim prebivalstvom prevladovala katoliška miselnost, ki so jo utrjevale številne katoliške kulturno-prosvetne, kmečko-stanovske in mladinske organizacije. Četudi so bile te v prvi polovici tridesetih let oblastno razpuščene, vladavini JRKD-JNS ni uspelo z novo vsedrjavno stranko in organizacijami v imenu jugoslovanske nacionalne ideje zajeti večine prebivalstva in s tem zadušiti nasprotja med "klerikalci in liberalci". Nasprotno, v drugi polovici tridesetih let se je znova razmahnilo katoliško gibanje z obnovo številnih organizacij in društev, veliko oporo pa so imeli v slovenskem delu JRZ. Res so tudi v tem okraju ponekod bolj, drugod manj živahno delovala sokolska društva in društva kmečkih fantov in deklet, vendar je bilo podeželsko prebivalstvo pretežno privrženo katoliškemu taboru. Nasprotno pa je bilo Novo mesto ves čas trdnjava liberalno-unitarnega tabora.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

- fond Kraljevska banska uprava Dravske banovine 16–2
- fond, Društvena pravila in Društveni kataster.

ČASOPISI

Slovenec (1929–1941)

Domoljub (1929–1941)

Orač (1937–1941)

Jutro (1929–1941)

Domovina (1929–1941)

Slovenski delavec (1937–1941)

LITERATURA

Dolenec, Ivan: *Moja rast*. Celje : Mohorjeva družba 1991.

Društveni koledarček. (Izdala in založila Zveza fantovskih odsekov), Ljubljana 1939.

Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. Zbirka študij, št. 3. Ljubljana, 1939.

Kolarič, Jakob: *Škof Rožman. III del*. Celovec : Družba sv. Mohorja, 1977.

Komelj, Bogo: *Sto let javnega knjižničarstva v Novem mestu 1865–1965*. Tipkopis, last avtorice.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937

Pernišek, France: *Zgodovina slovenskega Orla*. Buenos Aires : Slovenska kulturna akcija, 1989.

Perpar, Vekoslav: *Kmečka mladina na Dolenjskem. Pot kmečkega ljudstva v OF* (zbrala in uredila Drago Košmrlj in Janko Liška). Ljubljana : Kmečki glas, 1986, str. 190–220.

Razpotnik, Jelka: *Dr. Ludovik Puš in njegovo delovanje za izobrazbo slovenskega kmeta*. Diplomaska naloga, Ljubljana FF, 1994.

Splošni pregled Dravske banovine. Priredil Državni statistični urad v Zagrebu. Ljubljana 1939.

Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije (ur. Jože Lavrič). Ljubljana 1939

Vidovič-Miklavčič, Anka: *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana : Študentska organizacija Univerze (Knjižna zbirka Krt; 89), 1994

Vidovič-Miklavčič, Anka: *Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935–1941*. *Borec*, XLII, 1990, št. 1, str. 71–143.

¹⁶² *Jutro*, 14. 1. 1941, št. 11.

¹⁶³ *Jutro*, 28. 2. 1941, št. 50.

¹⁶⁴ *Dolenjske novice*, 28. 11. 1939, št. 1.

¹⁶⁵ *Dolenjske novice*, 5. 1. 1940, št. 3.

Vidovič-Miklavčič, Anka: Klub železničarjev JRZ v Dravski banovini. *Zgodovinski časopis*, 51, 1997, št. 1, str. 63–71.

Vidovič-Miklavčič, Anka: Omladina (mladina) Jugoslovanske radikalne zajednice. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1–2, str. 61–75.

Vidovič-Miklavčič, Anka: Vloga in organizacijski razvoj Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ) in Zveze absolventk kmetijsko gospodinjstkih šol (ZAKGŠ). *Kronika*, XXXVII, 1989, št. 3, str. 238–247.

Vidovič-Miklavčič, Anka: Mladinska Kmečka zveza. *Mladinske organizacije in gibanja v meščanskem taboru na Slovenskem 1935–1941*. Tipkopijska disertacija, Ljubljana 1991, str. 319–350.

Zupan, Ludve: *Klasje iz viharja*. New York 1970. (avtobiografska pripoved Ludovika Puša).

umrissen. Es ist auch die Rede von Schul- und anderen Einrichtungen. Im Querschnitt werden im Bezirk tätige politische Parteien, bäuerlich-ständische, kulturelle und andere Organisationen und Vereine behandelt, einschließlich die der Jugend. Der Querschnitt umfaßt das katholische und liberale Lager in den Jahren 1929-1941. Zahlreiche Angaben veranschaulichen die Parlaments- (1931, 1935, 1938) und Gemeindewahlen (1933, 1935, 1938). Im Beitrag wird auf einige Besonderheiten aus dem Leben des genannten Bezirks, insbesondere der "Metropole" Unterkrains, hingewiesen. Unter anderem gelang es den lokalen Machthabern der *Jugoslawischen Radikalen Bauerndemokratie* - *Jugoslawische Nationalpartei* nicht, die Bauern im *Verband der slowenischen Bauern* zu versammeln. Die Anhänger der oppositionellen *Slowenischen Volkspartei* beteiligten sich dagegen in den frühen dreißiger Jahren bzw. zur Regierungszeit der *Jugoslawischen Nationalpartei* in den Pfarren massiv an zahlreichen Kundgebungen der *Katholischen Aktion*, an geistlichen Übungen und Missionen und an der Errichtung von eucharistischen Kreuzen. Erwähnt wird die Wohltätigkeitsaktion der ehemaligen Insassinnen der Erziehungsanstalt *Uboge šolske sestre de Notre Dame* in Šmihel bei Novo mesto zugunsten des Baus eines Armenhauses in Šmihel bei Novo mesto und die sogenannten Ordnertrupps, die nach der Gründung der *Jugend der Jugoslawischen Radikalen Union* wirkten. Durch einige Details wird die Wahlstimmung in den Bezirksgemeinden beschrieben. Nicht zu übersehen ist die Wahl von Anton Korošec zum Ehrenbürger auch in Novo mesto. Der Beitrag setzt sich auch mit der kulturellen Tätigkeit auf dem Lande und in Novo mesto auseinander.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Bezirk Novo mesto in den Jahren 1929-1941

Im Beitrag wird die Verwaltungs- und Kirchenstruktur des Bezirks, der Umfang der Gemeinden aus dem Jahre 1939 und die Bevölkerungszahl aufgrund der Volkszählung vom 31. März 1931

Gradivo

PETRVS COPPVVS FECIT – De summa totius orbis. Razstava Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran

Od 12. julija do 16. avgusta 2001 je bila v Piranu v Pečaričevi galeriji na ogled razstava o Coppovem piranskem kodeksu, ki jo je pripravil Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran. Razstava z malce igrivim naslovom "PETRVS COPPVVS FECIT – De summa totius orbis" je vzbudila veliko zanimanje tako strokovnjakov kot širše javnosti. Pripravljena in postavljena je bila v okviru mednarodnega projekta Cultucadses / Interreg II Italia - Slovenija. Organizirala ga je občina Benetke v sodelovanju s pokrajino Benetke, občino Piran, ministrstvom za kulturo Republike Slovenije, Medobčinskim zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran in Pomorskim muzejem "Sergej Mašera" Piran, zaključen pa je bil decembra 2001. Odgovorni tehnični vodja projekta Cultucadses je bil Gilberto Zinzani, vodja Marco Polo System G.E.I.E. v Benetkah, kjer so vodili finančno plat in koordinirali delo z vsemi partnerji. Projekt je po Zinzanijevih besedah sodil med prizadevanja za sodelovanje med državami Evropske unije in tistimi državami, ki se vanjo še vključujejo. Glavni cilji projekta so bili ovrednotenje in ugotavljanje kulturne dediščine arhitektonskih prvin utrdb beneškega izvora na območju Nord-Cadses (programsko območje Evropske unije Center-Jadran-Donava) ter realizacija študije o dejanski uresničitvi Evropske skupine ekonomskega interesa oziroma strukture evropskega skupnostnega prava. Slednja bo v okviru globalne turistične strategije v beneško-slovenskem prostoru upravljala sistem kulturnega načrtovanja in promocije z različnimi študijami, dejavnostmi in manifestacijami. Gre torej za širši kulturno-turistični program na mediteransko-podonavskem prostoru, ki ga je financirala Evropska unija. Projekt je vključeval študijska srečanja in razstave, ki sta jih strokovno pripravljala in zanje nosila odgovornost Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Piranu in Museo Correr v Benetkah.

Na dveh študijskih srečanjih so preučevali vojskovanje in obrambo. Srečanje v Piranu 15. no-

vembra 2000 je bilo posvečeno utrdbam in obrambnim sistemom v severnem Jadranu, srečanje z naslovom Mars in Minerva 26. maja 2001 v Benetkah pa varstvu, obnovi in novi namembnosti utrdbenih zgradb. V programu sta bili načrtovani tudi dve razstavi o pomorskih poteh oziroma o portolanih in navigacijskih kartah, ki so nekoč kazali pot pomorščakom po širnih morskih prostranstvih. Prva je bila julija in avgusta 2001 v Piranu, druga, z naslovom "Navigare e descrivere, Isolari e portolani del Museo Correr XV-XVIII secolo", pa je bila odprta 30. novembra 2001 v Museo Correr v Benetkah. Predstavljeno je bilo večje število originalnih portolanov in izolarov, izdali pa so tudi katalog. Avtor razstave in strokovni koordinator projekta je bil v Benetkah Camillo Tonini, v Republiki Sloveniji pa je projekt strokovno koordiniral dr. Sonja Ana Hoyer. Razstavi kartografskega gradiva sta uspešno nadaljevali projekt Cultucadses, ki je v zadnjih dveh letih povezoval piransko in beneško občino.

K sodelovanju pri pripravi razstav so februarja 2001 povabili tudi Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, ki med dragocenimi muzealijami tudi hrani t. i. piranski kodeks. Ker je bilo življenje in delo avtorja kodeksa Pietra Coppo kljub številni strokovni literaturi, zlasti italijanskih strokovnjakov, med širšo domačo publiko malo znano, smo strokovni delavci predlagali prav pripravo razstave o tem tudi za svetovno kartografijo pomembnem delu. Želeli smo namreč popularizirati Coppovo delo v najširšem krogu ljudi, še zlasti v krajih, kjer je mojster živel in delal in kjer je hranjeno in skrbno varovano tudi njegovo dragoceno kartografsko delo.

V kodeksu sta v enoten knjižni blok vezana rokopisa De summa totius orbis in Portolano, obema pa je priležanih še 15 koloriranih tiskanih kart. Piranski kodeks nosi ime po kraju zdajšnjega hranišča ter po naslovu prvega rokopisa De summa totius orbis. Njegov avtor Izolan Pietro Coppo, eden najbolj pomembnih korografov in kartografov svojega časa, je izdelal večje število kartografskih mojstevin. Rodil se je v Benetkah v drugi polovici leta 1469 ali v prvi polovici leta 1470. V rojstnem kraju je začel že zgodaj študirati pri uglednem humanistu Marcantoniu Sabellicu zemljepis in druge tedanje znanosti. Po končanem

Razstava PETRVS COPVS FECIT – De summa totius orbis je bila na ogled julija in avgusta 2001 v razstavnih prostorih Pečaričeve galerije v Piranu (foto: Snježana Karinja, 2001)

šolanju je veliko potoval. Služboval je kot podestatov pisar za različne komune. Prišel je tudi v Izolo, kjer se je 1. januarja 1499 poročil s Colotto di Ugo, hčerko ser Cada di Uga iz plemenite in premožne izolske družine. V tem istrskem mestecu se je ustalil, opravljal službo notarja in v njem živel in uspešno ustvarjal dolga leta. Izola je bila takrat v senci dveh bolj razvitih sosednjih mest Kopra in Pirana, vsa tri pa so bila mestne komune z avtonomno ureditvijo in mestnimi organi oblasti. Ugledni možje, med katerimi je bil tudi Pietro Coppo, so pripadali lokalnim patricijskim družinam, ki so imele v lasti večino premičnin in nepremičnin v svobodnih komunah, saj sta zemljiška in hišna posest še vedno veljali za temelj bogastva. Ohranjeni arhivski viri to dokazujejo tudi za Coppovo družino. V to družino in Izolo je Coppo kot "priseljenci tujec" prinesel humanizem, ki se je sicer že prej pojavil v ozkem krogu izobražencev. V Izoli so tako nastala dela svetovnega pomena: *De toto orbe* (1518-1520), *De Summa totius orbis* (1524-1526), *Portolano* (1528), *Del sito de Listria* (1529, 1540). Njegovemu avtorju Pietru Coppu so prinesla svetovni sloves ter ga zapisala v zgodovino kartografije. Njegovo ustvarjalno delo in bogat opus sta v svetovno zgodovino zapisali tudi vedenje o zgodovini Istre kot pokrajine, njenih ljudi in krajev. Tako kot ne vemo točnega datuma Coppovega rojstva, je neznan tudi datum smrti. Umrl je najverjetneje med 1. decembrom 1555 in 29. januarjem 1556.

Piranski kodeks je hranjen v fondu stare piranske mestne knjižnice Biblioteche civiche - BC

(inv. št. 1002307). Kako in kdaj je prišel v BC, ne vemo. Vemo le, da je bil nekaj časa del starega piranskega arhiva, nato del knjižnega fonda BC. Skupaj s tem fondom je leta 1954 prišel v varstvo tedaj ustanovljenega Mestnega muzeja v Piranu.

Najpomembnejši del kodeksa so zemljepisne lesorezne karte, imenovane tudi "Tabulae". Štiri med njimi so datirane (1524, 1525, 1526), na desetih pa je tudi odtis Coppovega imena ali inicialk. Predstavljajo geocentrični sistem, planiglob, Britansko otočje, Iberski polotok, Istro, Francijo, severno Italijo, Mediteran, srednjo in južno Italijo z otokoma Sicilijo in Sardinijo, Malo Azijo, Perzijo, jadransko obalo od Benetk do Ravenne s spodnjim tokom rek Adiže in Pada, Kreto, Sveto deželo ter navigacijsko karto Jadranskega morja. Med temi je karta Istre najstarejša ohranjena pokrajinska karta tega polotoka; datirana je z letom 1525. Celih sto let je obdržala primat med predstavitvami Istre in je bila zaradi svoje kakovosti, natančnosti, realnosti in koristnosti podlaga vsem nadaljnjim prikazom polotoka. Leta 1573 jo je Abraham Ortelius uporabil in vključil v tretjo dopolnjeno nemško izdajo svojega znamenitega *Theatrum orbis terrarum*, ki je kot prva strokovna zbirka kartografskega gradiva na svetu izšla leta 1570. Novo osmisliitev in ovrednotenje pa je Coppovo delo doživelo v letih 1984-1986, ko sta Luciano Lago in Claudio Rossit izdala bogato študijo o njegovem življenju in delu ter faksimile vseh petnajstih lesoreznih kart.

Deli Coppovega kodeksa se razlikujejo po vsebini in po fizični podobi. Rokopisni in tiskani del se razlikujeta po vrsti zapisa, papirju, obliki, na-

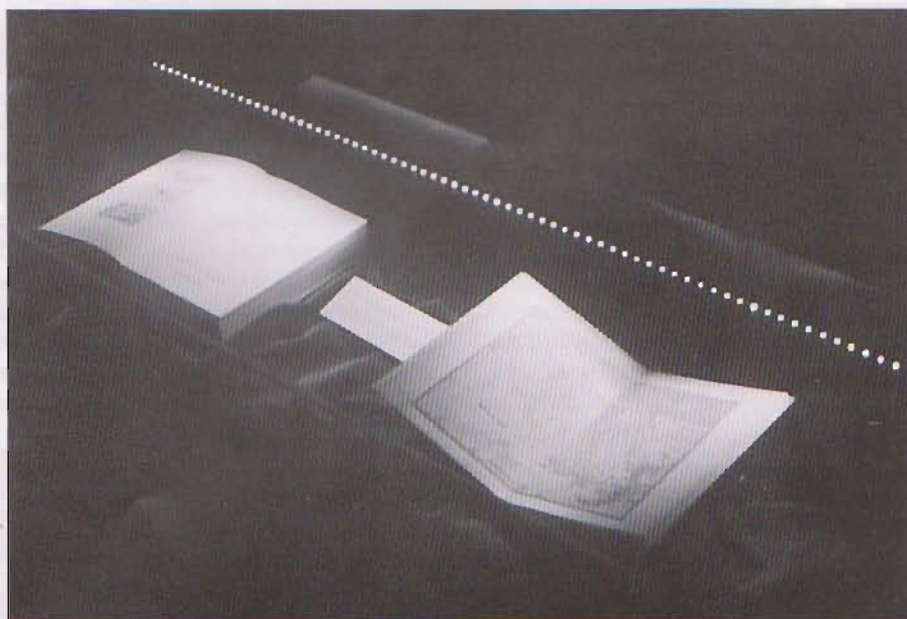
činu vezave ter po stopnji poškodovanosti. Prvi, tekstovni del je sestavljen iz 9 leg, drugi pa iz 15 zemljepisnih kart, od katerih je vsaka posebej vezana kot samostojna lega. Oba dela sta združena v enoten knjižni blok, ki je bil verjetno vezan v mehko pergamentno vezavo, od katere pa sta danes po dveh restavriranjih ohranjena le pergamentna prevleka in kapitalski del. Coppo je za zapisovanje, tiskanje in koloriranje kart uporabljal enake materiale kot njegovi sodobniki: papir, železotaninska črnila in v tistem času že dolgo znane in uporabljane pigmente. Tekstovni del kodeksa je težko berljiv in na mnogih mestih močno poškodovan, pri kartah pa so opazne zlasti raztrganine na pregibnem sredinskem delu ter na posameznih mestih porjavlost in preperelost papirja. Poškodbe so posledica korozivnega delovanja kovinskih ionov, ki jih vsebujejo železotaninska črnila in bakrovi pigmenti.

Poleg neprecenljive vsebinske vrednosti so tudi poškodbe razlog, da mora biti kodeks deležen strožjih pogojev hranjenja in sme biti dan na vpogled le ob izjemnih priložnostih. Le tako se bosta v kodeksu združena rokopisa in zbirka 15 Coppovih kart, edina taka ohranjena, kar kaže celo na poskus prve izdaje natisnjenga atlasa, ohranila prihodnjim rodovom. Ker ima kodeks pomen kulturne dediščine svetovnega merila in ker kot celota velja za najdragocenejši kartografski dokument, hranjen na ozemlju Republike Slovenije, mu je morala biti tudi ob tem projektu posvečena posebna pozornost.

Zato je bila na razstavi posebna skrb namenjena predstavitvi originalnega kodeksa ter njego-

vemu varstvu. Kodeks je bil zaradi omenjenih kvalitiet in izrednega pomena lahko v originalu razstavljen le na dan odprtja razstave 12. julija in še tri dni, 13., 14. in 15. julija. Razstavljen je bil v posebni vitrini, ki so nam jo z veliko prijaznostjo posodili v Narodnem muzeju v Ljubljani. V tehnično izredno dobri in varnostno neoporečni vitrini s posebno razsvetljavo so bili razstavljeni npr. tudi Prešernovi rokopisi. Vitrina s kodeksom je bila v popolnoma zatemnjeni celici, ki je bila od razstavnega prostora ločena s temno zaveso. Prav zato je prišla do izraza osvetlitev iz optičnih vlaken, s katero je opremljena vitrina. Tudi medije smo na predhodni tiskovni konferenci zaprosili, da pri snemanju in fotografiranju kodeksa zaradi skrbi za tako dragoceno gradivo ter velike škodljivosti močne svetlobe ne uporabljajo ne reflektorjev in ne bliskavic. Kljub vitrini in receptorjem smo morali dodatno poskrbeti še za tridnevno fizično varstvo kodeksa, zato je bil ves čas na razstavnem prizorišču tudi profesionalni varnostnik, ki je spremljal kustose tudi ob prenosu kodeksa v varno nočno hranjenje oziroma odnašanju iz njega.

Varnostno prestavljanje kodeksa smo izkoristili tudi za to, da smo lahko predstavili vse tri njegove vsebinske dele. Na dan odprtja razstave ter prvi razstavni dan je bil kodeks, ki je ležal na zanj posebej izdelanem ležišču ali zibelki, odprt na prvi strani Summe, drugi dan na prvi strani Portolana, tretji dan pa je bila predstavljena karta Sredozemlja. Običajnim krajšim podnapisom smo tokrat priložili še transkripciji uvodov v obe rokopisni deli ter prevoda v slovenščino in italijanščino, tako

Pogled na faksimile piranskega kodeksa v zatemnjenem delu razstavišča (foto: Peter Čerče, 2001)

da so lahko obiskovalci tudi sami poskušali razbrati in razumeti Coppov rokopis. Preostali razstavni čas je bil v zatemnjenem prostoru namesto originalnega kodeksa na ogled faksimile. Na razstavi so bile poleg kodeksa na ogled še povečave vseh 15 zemljepisnih kart in povečava strani, kjer je Coppo v Portolanu opisal kraje severozahodne Istre in razdalje med njimi, vključno s Koprrom, Izolo in Piranom. Največjo pozornost obiskovalcev je vzbujala najstarejša poznana karta Istre. Obiskovalce je pri ogledu razstave spremljala renesančna glasba Jacobusa Gallusa in koprskega skladatelja Antonia Tarsie.

Namen razstave in za to priložnost posebej pripravljenega kataloga, ki je izšel v nakladi 1000 izvodov, je bila predstavitev kodeksa, predvsem njegovih geografskih kart, širši publiki in ne samo strokovni javnosti. V katalogu so orisani življenje in delo Pietra Coppo ter glavne značilnosti obdobja, v katerem je ustvarjal. Posebna pozornost je namenjena vsebini in materialni podobi njegovega kodeksa. Zaradi izredno kratkega časa, ki je bil na voljo, in omejenih finančnih sredstev ni bilo mogoče izpeljati vseh zanimivih in ambicioznih idej in želja. Kljub temu nas je študijsko delo ob pripravi prispevkov pripeljalo do novih raziskovalnih rezultatov in novih arhivskih virov, ki še čakajo na nadaljnji študij. Razstava in katalog sta dvojezična, slovensko-italijanska, v katalogu pa sta natisnjena tudi angleški in nemški povzetek vsebine. Katalog zaradi majhne naklade in zahtev glavnega financerja, da ga ne smemo prodajati, hitro pohaja. Zato so bili obiskovalcem na razstavi na voljo povzetki vsebine v štirih jezikih (slo-

venskem, italijanskem, angleškem in nemškem) ter lični plakati. Vsekakor pa želimo kodeks v bodoče predstaviti tudi širši slovenski publiki.

Pri pripravi razstave in izdaji kataloga je sodelovalo več strokovnjakov iz različnih ustanov. Z osrednjim izvajalcem projekta Pomorskim muzejem "Sergej Mašera" so se povezovali še Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani, Filozofska fakulteta v Ljubljani in Osrednja knjižnica Srečka Vilharja v Kopru. Delo in iskanje podatkov sta nas vodila do študijskih stikov z Nacionalno biblioteko Marciana v Benetkah, Vatikansko biblioteko v Rimu, Župnijskim uradom v Izoli in Škofijskim arhivom v Kopru. Pri sestavljanju zgodbe o preteklosti kodeksa so s svojimi spomini in izkušnjami sodelovali številni posamezniki. Največje breme so nosili avtorji tekstov dr. Jedrt Vodopivec, Nadja Terčon, Peter Čerče, Flavio Bonin in dr. Janez Peršič, lektorja Jože Hočevar in Marco Apollonio, prevajalci Ivan Marković, Klara Hočevar in Henrik Ciglič, fotograf in oblikovalec Dušan Podgornik ter pri postavitvi razstave tehnična ekipa delavcev Pomorskega muzeja.

Menim, da smo z omenjeno razstavo popolnoma izpolnili izhodiščno željo po popularizaciji Coppove dediščine v kraju, kjer je kodeks hranjen (Piran) in v kraju, kjer je kodeks nastal (Izola). Več kot 1600 individualnih obiskovalcev, ki so se z obiskom razstave lahko prepričali o izjemni kakovosti kodeksa in unikatnih zemljepisnih kart, pa je to ustno ali pisno v knjigi gostov samo še potrdilo.

Nadja Terčon

Ocene

Janez Cvirn, Andrej Studen, *Ko vihar dirjajo hlaponi : k socialni zgodovini 19. stoletja*. Ljubljana : Slovenske železnice, Železniški muzej, 2001 (Zbirka Tiri in čas; št. 12), 70 strani

Železniški muzej iz Ljubljane je v dvanajstem zvezku zbirke Tiri in čas izdal nov prispevek k socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. stoletju. Knjiga v priročnem formatu, z mehкими platnicami je že na pogled prijetna, saj jo krasijo barvna slika enega izmed prvih 'hlaponov' iz 19. stoletja. Ko pa platnice razpremo, kmalu ugotovimo, da sta nam avtorja Janez Cvirn in Andrej Studen, strokovnjaka za socialno, kulturno in tudi politično zgodovino Slovencev, prikazala razvoj železnice na današnjih slovenskih tleh na izredno poveden in duhovit način. Kljub temu, da gre za strokovno delo, ki bo koristilo vsakemu študentu zgodovine, lahko v njem sleherni bralec najde tudi sprostitve, saj se nam mnoge navedbe iz časnikov 19. stoletja zdijo danes le še smešne, če že ne nepotrebne. A vendar moramo biti pri takih sodbah izredno previdni, kajti prevečkrat nam je dostop v miselni svet naših predhodnikov zaprt zaradi naših lastnih predsodkov!

No, naš vlak že čaka, stopimo nanj in se popeljimo skozi knjigo, ki sta nam jo podarila Andrej in Janez...

Predgovor umesti vlak in železno cesto v konkretno stvarnost 19. stoletja, ki ga je železnica promovirala kot stoletje gibanja in hitrosti v nasprotju s predhodnim, uživaškim in v lagodje zatopljenim 18. stoletjem. Prav železnica naj bi bila ena izmed budilk, ki je ljudi priključila iz lagodne omame in pospešila industrijsko revolucijo. Pa ne samo to, s svojo hitrostjo in zmožnostjo masovnega prevoza ljudi *"je trajno spremenila tudi vsakdanje doživljanje prostora in časa"* (str. 3). Seveda pa je gradnja samega železniškega omrežja prinašala tudi denarne dobičke.

Študiju o prihodu vlaka na Slovensko v 19. stoletju uvaja pogled v zakulisje gradnje prvih železniških tirov v naših krajih. Prvi, ki ga je bilo potrebno navdušiti za "novo cesto", je bil presvitli cesar, šele nato je prišlo na vrsto ljudstvo. Po etapah je železna cesta prodirala v zavest ljudstva od prvotnega strahu prek skepse do navdušenja in

prav tako je po etapah prodirala v deželo iz Gradca v Maribora, prek Celja do Zidanega mosta in Ljubljane. Od tod pa k avstrijskemu oknu v svet – Trstu. Vsako izmed mest je dobilo do tedaj neznano novo stavbo – železniško postajo. Na njih so Mariborčani, Celjani, Ljubljancani in Tržačani pozdravili prihod "Luka-Matije", dogodku in cesarsko kraljevim dostojanstvenikom primerno.

Lokalne oblasti in "mali podjetniki" so se nove pridobitve veselili, zadovoljno so si meli roke, saj so si od železnice obetali večji zaslužek. Franceta Prešerna je vzpodbudila k razmišljanju, ki ga je nato prelil v stihe: "Bliža se železna cesta,/ nje se, ljubca! veselim;/ iz Ljubljane v druga mesta,/ kakor tiček poletim./ ..." (France Prešeren, *Od železne ceste, Poezije in pisma*, (ur. Janko Kos, zbirka Kondor, 24, Ljubljana 1998.) A vendarle vsi niso bili tako navdušeni in prepričani v koristnost vlaka. Poprečni slehernik še ni zaupal železni novotariji, ki je hrumela prek polj in travnikov. Vojno proti splošni skepsi in strahu je bilo potrebno šele izbojevati. Tega dela so se oprijeli časnikarji, ki so že pred prihodom prvega vlaka poročali o tovrstnih dogodkih na tujem. Illyrisches Blatt je vestno poročal o uvajanju parne sile v promet, kasneje so se mu pridružile še Novice, ki so imele nemalo težav z uvajanjem nove terminologije: *"Voz, v katerim sta ogenj in voda čudno napravljena, de ga ognjena vročina in vodna soparica podite, naj bo hlapon imenovan"* (str. 9). Tehnični napredek je na koncu slavil, pri Kranjcih je verjetno najbolj vžgalo dejstvo, da ga je podpirala njegova cesarsko-kraljeva visokost.

Seveda pa gradnja ni potekala brez zapletov, saj je na nekaterih odsekih zahtevala precej gradbinske iznajdljivosti. To velja za viadukt pred Šentiljem, predore med Mariborom in Celjem, regulacijo Voglajne pred Teharjami in v Celju, most na ovinku v Zidanem mostu prek Savinje, ki je bil *"v resnici umetniško izveden in pravi biser cele Južne železnice"* (str. 16).

Na lokalnem nivoju so domačini postrani gledali sezonske delavce, ki so urno vihteli krampe in še bolj urno tekli, kadar so po okoliških poljih in vrtovih nabirali prepovedan krompir in drugo zelenjavo. Gradbinci so prihajali iz različnih koncev monarhije od Češke do Italije. Predvsem slednji so se izkazali kot največji tollovaji in tatje poljščin. V svojih spominih jih v takšni luči predstavlja Sebastijan Roš. A kljub vsemu je gradnja povečala za-

služke domačinov, predvsem so si opomogli zasavski gostilničarji, pa tudi ostalo prebivalstvo ni stalo križem rok. Zasavci so zavihali rokave in se oprijeli dela *"bodisi kot navadni dninarji ali pa so vozili s konji kamen"* (str. 16).

Dne 18. junija 1849 je prvokrat zapeljal vlak iz Celja v Ljubljano, a je morala proga počakati na uradno otvoritev do septembra. To je bil dogodek, ki ga je obelčžila velika slavnost, težo proslavi pa so prispevali visoki državni gosti. Vožnja vlaka je bila triumfalna, v Ljubljani so vlakovno kompozicijo pričakali celo s topovskimi salvami z gradu. Ljubljanski župan je v uradniški maniri pozdravil namestnika nj. veličanstva in železnico označil za cesarjevo darilo mestu in ljudstvu, ki da bo nj. visokosti še naprej ostalo vdano in zvesto.

Končno postajo Južne železnice so v Trstu odprli 27. julija 1857, slavje pa se je končalo šele v sredo 29. julija v Postojnski jami. Sklepno dejanje odprtja celotne trase Južne železnice je že nakazalo eno izmed vlog vlaka – turistično.

V drugem delu študije nam avtorja prikažeta vpliv vlaka v zgodovinski igri menjav. Iz pisanja sodobnikov prvih železnic se kaže dokaj nasprotujoča si slika vtisov o vožnji z vlakom, od otroškega navdušenja do prestrašenega zaklinjanja: z vlakom nikdar več. Četudi je kakšen pridigar kdaj železnico poimenoval za *"hudičevo delo"* (str. 32), je bilo ljudi, ki so se vlaka bali, iz meseca v mesec manj, najdlje pa je potnike strašil tesnobni občutek pri vožnji skozi predore.

Hkrati z ostalimi gospodarskimi koristmi je železnica pospešila razvoj turizma. Potovanje se je iz ekskluzivnega prevešalo v masovno zabavo in izleti na deželo so postali ena izmed pridobitev 19. stoletja. Izleti za zabavo so počasi prehajali v daljša potovanja, ki so bila dostopna širši množici, saj potovanje ni več zahtevalo enormnih količin denarja. Kraji ob progi so se napolnjevali s tujimi gosti, za katere so morali izdelati mestne turistične vodiče in karte. Poleg mestnega turizma so na pomen vse bolj pridobivale gore s planinskim turizmom, zlasti še z dograditvijo Bohinjske železnice. Modna muha pa je postalo tudi morje, do tedaj oddaljen in skrivnosten sen.

Vožnja kot predstava, pokrajina kot oder, vozovnica kot vstopnica za teater. In vlak je bil sprva novi teater, kjer so gledalci skušali dobiti vtis o pokrajini, a jim je predstava ponudila le razmazano sliko. Prejšnje dožemanje potovanja je sedaj v svoj pojmovni svet moralo sprejeti *"panoramsko potovanje"* (str. 43), kjer so bližnji objekti razmazane slike, v ozadju pa nastaja slika panorame sveta. Za opis poti so skrbeli natisnjeni vodiči, potnik je postal *"gledalec lastne vožnje"* (str. 43). Bolje rečeno potnik je postal bralec lastne vožnje, branje pa je postalo nova značilnost potovanja, a je bilo omejeno zgolj na višje sloje, ki so sedeli v

kupejih prvega ali drugega razreda. Tisti, ki so bili stlačeni v vagone tretjega in četrtega razreda, med vožnjo niso brali. Za njih je bila značilna neprestana medsebojna komunikacija.

Železnica je imela tako prostorski (naravna in urbana pokrajina) kot tudi sociološki učinek. Oddaljene kraje in province je bolj povežala s centrom, s prestolnico in tako omogočila tudi intenzivnejše gospodarsko izkoriščanje in razvijanje lastne države. Lociranje postaj izven starega mestnega jedra je imelo za posledico pozidavo vmesnega prostora, ki je postajal novo elitno in gospodarsko središče mesta. Vendar je železniška proga za prihodnosti pomenila težko prehodno oviro. Mesto se je razširilo čez meje, ki so jih začrtali tiri, in ti še danes delijo mesta.

Lokomotiva kot izvrševalec kravjega carskega reza ali nesreče na železnici sta naslova, ki slehernemu človeku nažene strah v kosti. Strah je preveval tudi ljudi včerajšnjega sveta, ko so vstopili na vlak. Krožile so takšne in drugačne zgodbe o nesrečah vlakov, vendar so neverjetne zgodbe in strahovi izginili *"s kulturno in psihično asimilacijo železnice"* (str. 49). V miselnem svetu človeka 19. stoletja se pojavi nov pojem: tehnična nesreča. Do tedaj so bile znane le naravne katastrofe, nastale brez človekove intervencije. Od tedaj dalje postane v življenju popotnikov tehnična nesreča nova stalnica, ki se lahko vsak trenutek spremeni v katastrofo.

Kljub zadržkom in prvemu nezaupanju je železnica prinašala napredek in tudi sama napredovala in rasla. Vse do razpada A - O monarhije je Južna železnica dobivala nove odcepe in krake. Premagovanje geografskih razdalj se je časovno skrajšalo, postajalo je vse udobnejše in nenazadnje je posredno prinašalo večji zaslužek.

Ker je železnica navidežno krajšala razdalje in ustvarjala nadregionalne enote, je morala temu primerno poenotiti tudi čas. Čas, ki so ga kazale železniške ure, je postal normativni čas. Nova industrijska doba, ki je divjala z vedno večjo hitrostjo, je že sama po sebi zahtevala natančnejše merjenje časa. Žepna ura se je uveljavljala najprej pri tistih, katerih življenje je bilo tesno povezano z železnico. Vozni redi vlakov so bili umerjeni na minuto natančno in zamuditi v službo je lahko pomenilo izgubiti službo, propad kupčije ipd. Na konferenci v Berlinu so tako leta 1891 določili enoten srednjeevropski čas.

Mreža železnic ni prinesla le novega dožemanja časa in prostora, ampak tudi gospodarsko, kulturno in politično integracijo prostora. Pošta in tiskovine so hitreje prehajale iz kraja v kraj, kulturni in človeški stiki so postajali pogostejši, ljudje so se zblížali tudi fizično. Časopis je dobil nov zagon in še večjo veljavo v družbi, saj so bile novice bolj sveže. Poleg hitrega razvoja pošte in povečanja

naklade dnevnikov je spremljal železnice tudi telegraf. Postal je celo obvezna oprema vzdolž proge, saj je omogočal nemoteno komunikacijo za usklajeno potovanje vlakov. Strojevodja je sledil signalom, ki so mu sporočali, kakšen je položaj na progi in podatke o morebitnih ovirah. Prav tako, kot so se prej našli "vlako-skeptiki", so se našli tudi "telegrafo-skeptiki", vendar se je tudi ta novotarija kmalu vgnezdila v zavest sodobnikov, ki so v njej le sprevideli stvar, ki prinaša korist.

Epilog je tak, da se tehničnemu razvoju, ki je le posledica človekovega duhovnega dela in napredka, ni moč izogniti niti postaviti po robu. Razvoj in prodor železnice je bil za človeka 19. stoletja nov izziv in novo prilagajanje. Stoletje hitrosti je vpejalo parni stroj v promet. Množica je to novotarijo sprejela najprej z nezaupanjem in s strahom, kasneje se je oprijela navdušeno in se ji predala s popolnim zaupanjem. Vendar nikdar, še do danes ne, ni resnično ugotovila, kaj vlak sploh je in čemu mu zaupa! Isto velja za današnji pogled na avto. Smo pač otroci hitrega časa, morske pene, če uporabim braudelovsko primerjavo, ki nimamo časa, da bi se ustavili in se o stvareh poučili.

Knjiga je zanimiva študija, zmes različnih pogledov na razvoj železnice, o njenem vplivu na okolico in prilagajanju le-te potrebam časa. Železnica je vplivala na zavest ljudi, ki so se morali ponovno prilagoditi novemu tehničnemu izumu. Sprejeti so jo morali v svojo sredino, če so hoteli ali ne. Če bi imelo vse ljudstvo možnost soodločanja, bi verjetno še danes živeli v kameni dobi.

Primož Kočar

Izseljenec : življenjske zgodbe Slovencev po svetu. Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001, 160 strani

Do aprila tega leta si je moč v Cekinovem gradu oziroma Muzeju novejšje zgodovine v Tivoliju ogledati razstavo Izseljenec. Razstava, ki je bila odprta konec oktobra preteklega leta na dan sv. Rafaela, zaščitnika popotnikov in izseljencev, ne odstira celotne zgodovine slovenskega izseljenstva, kar bi bil nedvomno ogromen projekt, ampak pristopi na drugačen, bolj neposreden način. S svojimi, med seboj nepovezanimi zgodbami, s sodobno postavitvijo muzejskih predmetov, z zvočnimi vložki, se obiskovalca gotovo dotakne bolj osebno, kot bi se ga nek zaključen prikaz slovenskega izseljenstva od prve polovice 19. stoletja vse do povojnega polpreteklega obdobja.

Krogu strokovnjakov okrog Muzeja novejšje zgodovine pod idejnim vodstvom dr. Marjana Drnovška je uspelo pojasniti precejšen delež slovenske zgodovine na način, ki je bil do danes morda nekoliko zapostavljen. Kakorkoli že, teh nekaj zgodb se loteva preteklosti drugače, saj ponujajo posamezniku vsaka za sebe določen košček zgodovine, prežete z izkušnjo posameznika, s pomočjo katere se je mogoče vživeti v obdobje in poskušati razumeti "duha časa", v katerem so živeli in delovali akterji, predstavljeni na razstavi.

Slovensko izseljenstvo je doživelo vrhunec ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja, ko je največ rojakov romalo v ZDA, dokler niso le-te leta 1924 zaprle svojih na stežaj odprtih vrat. Tedanji način potovanja in odpravljanja v širni svet prikazuje vagon s preloma stoletja, ki stoji pred Cekinovim gradom, podoba parnika pred vhodom v muzej, postavitve izseljenske pisarne v Ljubljani in priseljenskega centra na Ellis Islandu v New Yorku ter številni kovčki, ki so skoraj brez izjeme pomenili vse, kar je izseljenec premogel.

Ob razstavi je obiskovalcu na voljo še zbornik, ki ga je pripravila in izdala zgoraj omenjena ekipa. Njegov koncept je enak razstavi. Sestavljen je iz uvoda in šestih pomenskih sklopov, vsak od teh pa iz več različnih zgodb. Uvod dr. Marjana Drnovška, ki ga lahko preberemo tudi na razstavi pred vhodom v muzej, nas na začetku seznani s samo razstavo. Njen namen ni izpostaviti "znamenitih Slovencev", pač pa približati usode naključnih posameznikov, izseljencev, ki so spadali in mogoče še spadajo k množici z imenom slovensko izseljenstvo. Temu in interpretaciji pojma izseljenec sledi avtorjevo razmišljanje o domovini in svetu s strani izseljencev, o tem, kaj je posamezniku od začetkov izseljevanja do današnjih dni pomenilo eno in drugo. Kdaj, od kod in kam so se izseljevali, koliko naših rojakov je odšlo na razne konce sveta od 19. stoletja do obdobja po drugi svetovni vojni ter vzroki, ki so jih pripeljali do tega, so rdeča nit v nadaljevanju.

Posebno zanimiv je način potovanja, ki se je od začetkov spreminjal celo hitreje kot v atomskem stoletju. Friderik Baraga, na primer, je moral sredi 19. stoletja pripotovati do oceana v poštni kočiji, njegov stanovski kolega Jakob Trobec pa je že čez nekaj desetletij uporabil v isti namen vlak in se iz Ljubljane odpeljal do Atlantika. Prav takšen je bil razvoj prometa na morju, saj je pot čez lužo v tridesetih letih 19. stoletja trajala slaba dva meseca, medtem ko je nekdo na začetku 20. stoletja potreboval za plovbo s parnikom od Trsta do New Yorka "le" 18 dni. Sledi še nekaj misli o imetju, ki ga je izseljenec bodisi jemal s seboj, ko je odhajal, bodisi, ko je prihajal domov na obisk, o tem, iz katerih slojev so bili izseljenci, v katerih panogah so se zaposlovali v novem okolju, kakšno je bilo njihovo

kulturno in družabno življenje ter misli o njihovem občutenju do domovine, ki so jo zapustili.

Zgodbe naših junakov se začnejo s Severno Ameriko. Marko Frelih nam predstavi kot prvega misijonarja Friderika Ireneja Barago, ki se je podal čez Atlantik v tridesetih letih 19. stoletja ter deloval med tamkajšnjimi Indijanci. Marjan Drnovšek nadaljuje z zgodbo o misijonarju Kastigarju, ki je prispel v ZDA ob koncu 19. stoletja, hotel delovati med ameriškimi Slovenci, vendar mu je prezgodnja smrt te načrte prekržala. Isti avtor se ukvarja z Antonom Pernetom, ki je prišel na začetku 20. stoletja v Oregon, kjer je tedaj prebivalo malo slovenskih rojakov, okrog 180, večina iz Gorenjske, je pa nudil dobre možnosti zaslužka, ki ga je oče Anton pošiljal svoji ženi in otroku v domovino. Njegov sodobnik Anton Šivc, o njem piše Daša Hribar, se je napotil v Pennsylvanijo, kjer je bil gozdni delavec, se vrnil, odslužil vojaščino v avstro-ogrski vojski, nato pa ponovno poskusil srečo v ZDA. Nekaj let je bil rudar v Minnesoti, na koncu svojega ameriškega življenja ga je pot vodila še po ameriških vlakih kot kurjača. Leta 1921 se je vrnil domov, dovolj premožen, da je obnovil domačijo ter kupil še posestvo pri Ljubljani. O Antonu Wagnerju, barvarju iz Radovljice, piše Monika Kokalj Kočever. Spremljamo ga na njegovi poti prek Nemčije v Ameriko in nazaj, dokler ni v letih po prvi svetovni vojni prijavil obrti v domači Radovljici in uspel.

V času masovne emigracije v ZDA med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno so slovenske žene in dekleta med 14. in 45. letom starosti, ki so se zaposlovale kot gospodinje, natakarice, služkinje, kuharice, tovarniške delavke in učiteljice v slovenskih šolah, predstavljale skoraj 20% slovenske in hrvaške emigracije. Ena med njimi je bila tudi Liza, kuharica v New Yorku, o kateri govori Marjan Drnovšek. Njena pot se je začela pred koncem 19. stoletja, a se je končala prekmalu, saj je umrla takoj po prvi svetovni vojni, leta 1919, stara 48 let.

Najzanimivejša je, vsaj po mojem mnenju, zadnja zgodba iz cikla Severna Amerika izpod peresa Milice Trebše Štolfa. Pod naslovom Med Arktiko in Bahamskimi otoki se skriva Janez Planinšek, mož iz okolice Novega mesta, ki se je preko Avstrije in Francije odpravil v ZDA, od koder ga je pot vodila na sever Kanade. Tam se je naučil spretnosti Eskimov in Indijancev, se podal na samostojno pot ter živel kot njegovi učitelji. Poročil se je z Indijanko, imel dva otroke, po njeni smrti pa se je s kanujem skupaj z otrokoma odpravil proti 8000 milj oddaljenim Bahamskim otokom. Bil je prvi belec, ki je učil o življenju in navadah Eskimov. Otroke sta šele po njegovi smrti zvedela, da se po njunih žilah pretaka slovenska kri.

Drugi sklop prinaša podobe iz Južne Amerike.

V dveh prispevkih Irene Mislej spoznamo najprej pripoved o usodi njene družine od odhoda njenega očeta zaradi rastočega fašizma do usodnega srečanja z bodočo ženo, prav tako Primorko, šele v Argentini, ter njene poti v drugo smer, v deželo staršev. V drugi zgodbi opisuje Irene Mislej zgodbo slikarke Bare Remec, politične emigrantke po drugi svetovni vojni, po kateri vrh Pico Bara v Argentinskih Bariločah nosi celo ime.

O potovanju v Južno Ameriko, naj omenim še dve zgodbi. Prva, avtorja Alekseja Kalca, je polomija slovenskih izseljencev iz konca 19. stoletja, ki so naselili vabilom in obljubam, se podali iz Genove na dolgotrajno potovanje v Brazilijo, a se hitro vrnili nazaj. Druga, izpod peresa Jožeta Prešerna, je zgodba o uspehu. Govori o Janezu Hlebanji, ki je v daljni Argentini po drugi svetovni vojni obogatel kot industrialec, kasneje postal farmer, ob tem pa bil zaradi zaslug in prizadevanj deležen nazivov in pohval tako s slovenske kot tudi jugoslovanske strani.

Tretje poglavje, Evropa, se mogoče ne zdi tako zanimivo kot bolj oddaljena Amerika. A vendar so se tudi na naši celini dogajale zelo zanimive zgodbe. Če začnemo pri ribniških krošnjarijih, ki so prenašali svoje krošnje od zgodnje pomladi pa do pozne jeseni, o čemer piše Viktorija Kante, se sprehodimo čez dunajske ulice, natančneje do kostanjarke Ele Indihar na Mariahilferstrasse, ki jo je zelo slikovito predstavila Polona Šega, sledimo peresu Irene Gantar Godina o življenju Ivana Zmavca, slovenskega znanstvenika v Pragi, Marjana Drnovška o izseljenskem učitelju Svatopluku Stovičku v Belgiji, družini Strajnar, ki je bila razpeta med Francijo in Jugoslavijo, Daše Hribar o zgodbi družine Brenčič, končamo pa lahko s stranmi neba Alenke Auersperg in Ifigenijo Zagoričnik Simonović ter njenim vprašanjem identitete.

Afriški zgodbi sta dve. Stane Granda govori o misijonarju Ignaciju Knobleharju alias Egipčevskemu Jožefu iz srede 19. stoletja, medtem ko predstavi Inga Miklavčič Brezigar zgodbo Sežančanke France Mahnič. Kot mnoga dekleta in žene, ki so služile od preloma 19. v 20. stoletje kot gospodinje, dojlje, varuške ali guvernante pri bogatih evropskih družinah v Egiptu, je tudi ona prinesla v domače okolje lepo vsoto prisluženega denarja.

V času negotovih družbenih razmer po ukinitvi Svobodnega tržaškega ozemlja leta 1954 je za okrog 5000 tržaških Slovencev pot v deželo upanja predstavljal odhod v Avstralijo, kar opisuje Aleksej Kalc. Po besedah Jožeta Prešerna je tam našel pot do poklicnega zadovoljstva in uspeha tudi književnik in društveni delavec Bert Pribac.

Zadnje, posebno poglavje, ki ni vezano na kontinent, nosi naslov Begunci in izgnanci po tuji volji. V prispevku Petre Svoljšak je predstavljena usoda primorskih beguncev prve svetovne vojne,

Ciril Marinček pripoveduje o svoji izkušnji s taborišči v drugi svetovni vojni, Irena Fürst nam slika življenjsko zgodbo brata Norberta, sedaj vrtarja v stiškem samostanu. Končna zgodba je zgodba družine Adamič, ki je tako kot mnoge pobegnili pred fašizmom izra rapalske meje v Jugoslavijo, v Bosno, od koder so se morali umakniti zaradi vojne vihre. Tako živijo potomci Alojza Adamiča, ki je v Bosni posadil kraško murvo, danes v Sloveniji kot ljudje z dvema domovinama.

Upam, da ta razstava ne pomeni vrhunca v osvetljevanju zgodovine izseljenstva na način, ki smo ga predstavili, ampak da bodo sledile še mnoge, ki bodo dopolnjevale oziroma nadgrajevale že začeto delo.

Filip Čuček

Minařikova zbrana dela II (urednik Štefan Predin). Maribor : Mariborske lekarne, 2001, 722 strani

V prvi polovici leta 2001 je v Mariboru izšla zajetna publikacija s področja zgodovine farmacije z naslovom *Minařikova zbrana dela*. Uredil jo je Štefan Predin, mag. farm., založile pa so jo Mariborske lekarne Maribor v nakladi 500 izvodov. S tem zvezkom je uredniku in seveda založniku uspelo v relativno kratkem času dveh let predstaviti javnosti celoto strokovnega in znanstveno-raziskovalnega opusa mag. phar. Franca Minařika.

V obsežnem projektu zbiranja in priprave besedil za ta zvezek sta ob uredniku Štefanu Predinu, mag. farm., sodelovali še prof. Antoša Leskovec, ki je poskrbel za prevode Minařikovih besedil iz nemščine v slovenščino, in Mojca Kositer, ki je lektorirala slovenska in nemška besedila. Razprave, zbrane v tem zvezku, so bile objavljene v različnih strokovnih časopisih s področja zgodovine, farmacije in medicine.

Tako kot v prvem zvezku je urednik tudi pri drugem skušal pri sistemizaciji Minařikovega opusa upoštevati dvoje načel, časovnega z ozirom na zaporedje objavljenih del in vsebinskega z ozirom na njihovo vsebino. Zaradi velike raznolikosti raziskovalnega dela in množice tem, ki se jih je mag. Minařik loteval, je urednik razvil dokaj kompleksen klasifikacijski sistem, ki ga v tem zvezku sestavlja sedem vsebinsko logičnih zaokroženih celot. Nekatera poglavja pa so razčlenjena še v podpoglavja.

Na začetku publikacije nas urednik v Zahvali opozori, da pri pripravi obeh publikacij, še posebej pa pri zbiranju gradiva, ni imel lahkega dela, saj je v projektu sodelovalo mnogo posameznikov iz do-

movine in tujine. Temu sledi kratka Beseda urednika, v kateri je predstavljena metodologija zbiranja Minařikovih del. Kot nekakšen uvod v drugi del zbranih del, hkrati s tem pa tudi kot antipod njegovemu raziskovalnemu delu, je urednik postavil spominski zapis z naslovom Zadnji gospod Maribora. S človeške plati se mag. Minařika spominja znani mariborski publicist in novinar Srečko Nedorfer. Podoba osebnosti, ki nam jo predstavi, je identična tisti, ki jo imajo v spominu še mnogi starejši Mariborčani. Temu sledi prevod spominskega zapisa v angleškem in nemškem jeziku.

Prvo poglavje z naslovom O javnih lekarnarjih in lekarnah obsega 17 člankov in razprav o najstarejših lekarnah v Sloveniji. Celotno poglavje je sestavljeno iz treh podpoglavij. V prvem najdemo članke K zgodovini najstarejših lekarn in njihovih lastnikov v Ljubljani iz leta 1953, Splošna poročila o starejših ljubljanskih lekarnarjih iz let 1930-1935, Prvi lekarnarji po drugih mestih Slovenije iz leta 1953, Nagrobnik, ki ga je materi postavil lekarnar Steidl (1605) iz leta 1925 in Nekaj poročil o materialistih iz let 1930-1935. V drugem podpoglavju so trije prispevki, ki se nanašajo na italijanske lekarnarje pri nas in na lekarne v Istri. Prva razprava iz leta 1958 nosi naslov O nekaterih italijanskih tiskih in nekaterih italijanskih lekarnarjih v Sloveniji, ostali dve pa sta Nekaj zgodovinskih podatkov o istrskih lekarnah (Koper, Piran, Izola, Portorož) iz leta 1959-1960 in Nekaj farmacevtsko zgodovinskih slik in poročil iz Kopra, Izole in Pirana v Istri (Jugoslavija) iz leta 1963.

V tretjem podpoglavju najdemo kar devet prispevkov o lekarništvu na Štajerskem, Prekmurju in na Kranjskem. Krajšemu prispevku z naslovom Lekarništvu v Judenburgu sledijo prispevki Nekaj o lekarnah deželnih stanov na Štajerskem iz leta 1918, Najstarejše javne lekarne v Ljubljani iz leta 1953, Lekarna v Slovenski Bistrici iz leta 1955, Lekarne in lekarnarji v Brežicah iz leta 1956, Lekarna v Slovenskih Konjicah iz leta 1960, Nekaj zgodovinskih poročil o lekarnah v Prekmurju iz leta 1965, Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše iz leta 1971 ter Iz naših starih apotek iz leta 1972.

Drugo poglavje O lekarnarjih in farmacevtih obsega 16 člankov vključno s krajšimi poročili oziroma nekrologi o nekaterih lekarnarjih. Prvi članek tega poglavja nosi naslov Življenjepisne beležke o ljubljanskih lekarnarjih sedemnajstega stoletja, sledijo pa mu Družina lekarnarjev in botanikov Freyer v Idriji, mestu živosrebrnega rudnika iz leta 1961, Henrik Freyer (1802-1866) magister farmacije in naravoslovec iz leta 1965, Celjska družina Klausov (Trubarjevi sorodniki) iz leta 1936, Lekarnar Miha Klaus iz leta 1954, Pisma dunajskega dvornega lekarnarja Mihaela Klause cesarju Maksimiljanu II. in njegov testament iz leta 1938, Alojzij Benkovič iz leta 1925, Alojzij (Vekoslav) Benkovič

iz leta 1971, Profesor dr. G. E. Dann – predsednik Mednarodne družbe za zgodovino farmacije (1898-1968) iz leta 1968, Mr. dr. Hrvoje Tartalija, prvi docent za zgodovino farmacije v Jugoslaviji iz leta 1959, Aleksij Roblek iz leta 1926, Vladislav Fabjančič iz leta 1950, Josef Anton Häflinger iz leta 1955, Lekarnar Anton Zeidl umrli iz leta 1927 in Mr. Nada Orožen iz leta 1964. Poglavlje zaključuje članek z naslovom Magistri Zori Celestina-Kokalj in memoriam iz leta 1971.

Tretje poglavje z naslovom O zdravstveni in lekarniški službi sestavlja šest strokovnih člankov. Prvi z naslovom Nekaj podatkov o zdravstvu starega Maribora, je bil objavljen leta 1954. Sledijo mu prispevki Iz najstarejše in starejše dobe mariborske bolnišnice iz leta 1955, Zdravstvo mesta Kamnik v starejši dobi, Nekaj zgodovinskih podatkov o lekarnarjih in kirurghih iz leta 1961, Začetki zdravstvene službe v rudarskem mestu Idrija iz leta 1964, Iz starejše dobe farmacije na Dolenjskem iz leta 1940. Poglavlje zaokrožuje članek z naslovom Iz starejše dobe lekarništva v Sloveniji iz leta 1934.

Minařikova priljubljena tema je bila tudi raziskovanje preteklosti slovenskih mineralnih vrelcev in dosežkov njihovih analitikov. V četrtem poglavju o mineralnih vrelih in analitiki je zbranih šest člankov na to temo. Sto let blejskega vrelca predstavlja prispevek h krajevni zgodovini Bleda. Nastal je leta 1922. Sledijo mu članki O železnih toplicah na Bledu in nekaterih sorodnih vrelih iz leta 1923, Analiza ljubljanskega lekarnarja pred sto leti iz leta 1926, Zdravilni vrelci v Rogaški Slatini v Sloveniji in Collegium pharmaceuticum Viennense iz leta 1961, Nekaj manj znanih podatkov o nekaterih zdravilnih vrelih iz prve polovice 19. stoletja iz leta 1967, poglavje pa zaključuje članek Franc Baumbach v Celju in Mariboru, lekarnar in analitik mineralnih vod iz leta 1971.

Peto poglavje o pohorskih steklarnah sestavljajo trije članki. Prvi se imenuje Slika nekdanje glažute ob spodnji Lobnici pri Rušah in je iz leta 1953, sledi mu članek O pohorskih steklarnah iz leta 1962, poglavje pa zaključuje članek Nekaj o pohorskih stekloslikarjih ter o poslikanem in barvnem steklu iz leta 1969.

Šesto poglavje drugega zvezka Minařikovih zbranih del sestavljajo Ocene, poročila, predavanja in društvena dejavnost. Poglavlje je razdeljeno na štiri podpoglavja. V prvem je zbranih 16 njegovih knjižnih poročil oziroma ocen. V tem sklopu je možno najti tudi avtorjeve drobne prispevke iz lekarniške stroke, podpoglavje pa zaključujejo Drobni strokovni prispevki, ki so nastali v letih 1916-1918.

Mag. Minařik je bil priljubljen predavatelj, žal pa vsa njegova predavanja niso ohranjena. Ostala pa so objavljena nekatera poročila o predavanjih. V drugem podpoglavju tega poglavja so tako

zbrana poročila, ki so bila objavljena v Farmaceutskem glasniku. Njihovi naslovi so Farmakobotanične in medicinske freske lekarne v Olimju iz leta 1948, Materia medica v starejši dobi naše farmacije iz leta 1948 ter Prve javne lekarne v Sloveniji iz leta 1949. V tretjem podpoglavju šestega poglavja so zbrana poročila o farmaceutskem zgodovinopisju, v četrtem pa Minařikova poročila in opisi dogodkov v tujini, ki se nanašajo na zgodovino farmacije.

V sedmem poglavju z naslovom O Minařikovi osebnosti in njegovem delu so razvrščeni prispevki različnih avtorjev, ki so cenili in občudovali njegovo delo. V prvem podpoglavju sedmega poglavja tako najdemo šest prispevkov o njem, v drugem pa zapise ob Minařikovih življenjskih jubilejih.

Drugi del Minařikovih zbranih del zaokrožuje Povzetek v slovenskem, angleškem ter nemškem jeziku, temu sledi popis 166 objavljenih ilustracij, ki zaključuje zbrana dela Franca Minařika.

Celota zbranih Minařikovih del v dveh obsežnih zvezkih na 1380 straneh pa ne vključuje tistih besedil, ki so že izšla v monografski obliki in sicer Pohorske steklarne, Od staroslovanskega vraštva do modernega zdravila ter Olimlje, historična lekarna v sliki in besedi.

Vsak, ki bo vzel v roke Minařikova zbrana dela, ne more spregledati dejstva, da je bilo opravljeno veliko delo, ki predstavlja potrebno priznanje slovenske farmaceutske stroke in širše javnosti mag. Minařiku ter enega najlepših spomenikov nekdanjemu mariborskemu lekarnarju.

"Pa tudi za bodočo zgodovino je treba že danes skrbeti", je zapisal mag. phar. Franc Minařik. Tako urednik kakor tudi javni zavod Mariborske lekarne na čelu z Lovrom Dermoto, mag. farm., sledijo zgornjemu vodilu. Rezultati so seveda temu primerni, saj so v zadnjih nekaj letih poskrbeli za izdajo več tisoč strani spisov s področja zgodovine farmacije. Bodoči raziskovalci preteklosti farmacije jim bodo gotovo hvaležni.

Miroslav Novak

Bruno Hartman, Kultura v Mariboru : gibanja, zvrsti, osebnosti. Maribor : Obzorja, 2001 (Documenta et studia historiae recentioris; 14), 933 strani

Mariborska Založba Obzorja v zbirki Documenta et studia historiae recentioris nadaljuje z izdajo del slovenske humanistike, tokratna pa je

vnovič osredotočena na kulturno preteklost mesta, v katerem je sedež založbe. Za objavo v skoraj tisoč strani obsegajoči knjigi je najboljši poznavalec mariborske kulturne preteklosti Bruno Hartman na pobudo urednika Založbe Obzorja Andreja Brvarja izbral kar 58 prispevkov, ki jih je napisal v zadnji tretjini prejšnjega stoletja. "Najstarejši" članek v tej knjigi je bil tako prvič objavljen že daljnega leta 1968 (o ustanovitvi Dramatičnega društva v Mariboru), a po svoji svežini in aktualnosti še ni izgubil na moči in, kolikor mi je znana tovrstna literatura, še ni bil presežen. Iežišče Hartmanovega raziskovalnega dela je bilo usmerjeno na čas druge polovice 19. in prvo polovico 20. stoletja, ko je Maribor po eni strani doživel razmah kulturne ustvarjalnosti, po drugi pa delitve in cepitve na nacionalni in idejni osnovi. Pri posameznih vprašanjih se je avtor loteval vprašanj moči oziroma prevlade slovenskih ali nemških ustanov, katoliško – liberalno – delavskih razprtij na kulturnem področju, da pa se avtor ni izgubljal zgolj v parcialnih študijah, dokazujejo pregledni prispevki, ki so uvrščeni na uvodna mesta posameznih sklopov prispevkov. Hartmanovo znanstveno delo je bilo povezano tudi s področji njegovega službovanja, saj je bil profesor, nekaj časa je bil zaposlen v SNG Maribor, pred upokojitvijo pa je vodil sedanjo Univerzitetno knjižnico Maribor. Če k temu dodamo še, da je bil nekaj časa urednik nekaterih mariborskih revij (npr. Časopisa za zgodovino in narodopisje in Dialogov in sourednik obsežnega dela Maribor skozi stoletja), se nam odpira bogat opus in vsaj delček tega je predstavljen v "izbranih delih" Bruna Hartmana.

Avtor je članke smiselno razdelil v tri obsežnejše problemske sklope, s katerimi se je ukvarjal v raziskovalnem delu in odražajo tudi področja njegovega službovanja. V prvem sklopu, naslovljenem Kulturni tokovi v mestu, je zbranih 17 prispevkov, z eno izjemo objavljenih v zadnjih dveh desetletjih. Njihova skupna točka je dokaj široko opredeljena že v naslovu poglavja, če pa pogledamo podrobneje lahko opazimo, da se Hartman v prispevkih ni dotaknil le nekaterih najpogostejše obravnavanih, pomalem kar konjunkturalnih vprašanj, temveč se je poskušal dotakniti zelo raznolikih vplivov, ki so oblikovali duhovno podobo. V nekaterih prispevkih tako poskuša nanizati celo paleto različnih problemov (npr. članka Socialni in politični faktorji nacionalne diferenciacije v Mariboru na prelomu 19. in 20. stoletja in pa Maribor v Napotnikovem času), v posameznih se je podrobneje posvetil vplivom nacionalnih gibanj na kulturno podobo Maribora (npr. članki Razmerje med nemško in slovensko kulturo v Mariboru do prve svetovne vojne, Slovenska kultura in Maribor v 19. stoletju, Francoski krožek in Društvo prijateljev angleškega jezika in prosvete v Mariboru, Slavja-

nofil Ivan Sergejevič Aksakov ipd.), nekateri pa so posvečeni osebnostim, ki so Mariboru oziroma slovenski kulturi vtisnili globok duhovni pečat (Borčkov delež pri kulturni rasti Maribora, Franc Kovačič, Mariborska leta profesorja dr. Franca Sušnika, Jože Rajhman). Podobna delitev, opredeljena že v podnaslovu knjige – gibanja, zvrsti, osebnosti – je vidna tudi v drugih dveh poglavjih.

V drugem – Gledališče iz različnih vidikov – je Hartman zbral 20 prispevkov o gledališki zgodovini, v precejšnji meri objavljenih v Dokumentih Slovenskega gledališkega muzeja. Za razliko od prvega dela je v tem večji delež člankov osredotočen na slovensko ustvarjanje od njenih prvih resnejših korakov v drugi polovici 19. stoletja, prek ustanovitve Dramatičnega društva v Mariboru leta 1909 (po Ljubljani, Idriji in Trstu je bil Maribor četrto mesto s tako organiziranim slovenskim gledališčem) do vprašanj, povezanih z delovanjem mariborskega gledališča med obema svetovnima vojnima; tem vprašanjem je odmerjen levji delež tega dela knjige. Še posebej se je Hartman zaustavil ob prelomnih trenutkih gledališkega razvoja, npr. dogodkih v letu 1921 z odstopom Hinka Nučiča in novih načrtih dela Milana Skrbinska ali pa demonstracijah v gledališču leta 1935, ki jih je organizirala levo usmerjena mladina in so potekale v duhu razraščajoče se politične nestrpnosti, vladajoča SLS pa je to poskušala izrabititi tudi za pritisk na gledališče in discipliniranje zaposlenih v njem. V povojni čas je Hartman posegel v dveh orisih Borštnikovih srečanj.

Knjižnice in knjižničarji je naslov tretje skupine člankov; v njem je 21 prispevkov, objavljenih po večini v Časopisu za zgodovino in narodopisje in Knjižnici, nekaj pa tudi v drugih znanstvenih revijah. Tudi teh vprašanj se je Hartman v raziskovalnem delu lotil pod vplivom enega od svojih delovnih mest, saj je bil skorajda četrto stoletja ravnatelj (sedanje) Univerzitetne knjižnice Maribor. Ta problematika je morda obdelana še najbolj, saj se je Hartman lotil proučevanja nekdanj zelo raznolikih knjižnic, ki so jih skladno s svojimi idejnimi načeli ustanavljala in vodila nasprotujoča si društva. V člankih so opisane slovanska čitalnica in njeni knjižnici, knjižnica katoliške Slovensko krščansko-socialne zveze in nato Prosvetne zveze, delavske knjižnice, Südmarmkini knjižnici, sokolske knjižnice, knjižnice liberalne Zveze kulturnih društev ter knjižnice nekaterih mariborskih šol. Več prispevkov govori o mariborski univerzitetni knjižnici.

Z bogatim in raznolikim opusom je Hartman ocenjevalce svojih "izbranih del" postavil v sila nehvaležen položaj, kako naj na kratko predstavijo bistvene poteze obsežne knjige. V njej najdemo ocene odnosov med nemško in slovensko kulturo v Mariboru pred prvo svetovno vojno, večji delež

pa je seveda namenjen začetkom delovanja slovenskih kulturnih društev, njihovim težavam, a tudi uspehom, ki so ustvarjali možnosti, da bi se ob morebitni drugačni razdelitvi politične moči stvari bolj obrnile Slovincem v prid. Do te spremembe je prišlo po koncu prve svetovne vojne. Duhovni prelom, nastal ob izstopu Slovencev iz črno-žolte monarhije in vstopom v novo balkansko tvorbo, je med našimi mesti pustil v Mariboru enega najvidnejših sledov. Drugo težišče Hartmanovega dela je tako oris hitrega kulturnega razmaha, ki ga je Maribor doživel med obema svetovnima vojnama, ko je nemška kultura zapuščala Marburg, slovenske kulturne ustanove v Mariboru pa so si poskušale izboriti varno mesto državnih ustanov pod okriljem državnega proračuna. Pri tem je bilo že od nekdaj pomembno, če si na "pravi" strani, in Hartman v številnih člankih opozarja tudi na bolj idejne in manj kulturne vplive v delovanju posameznih društev ali ustanov.

V nasprotju s pogosto dokaj ozko zastavljenimi cilji slovenskega zgodovinopisja poskuša Hartman vprašanja analizirati s širšega zornega kota. Ob vprašanjih o vlogi, pomenu in moči slovenske kulturne preteklosti pogosto opozarja, da bo mogoče natančneje odgovoriti šele potem, ko bo podrobneje raziskana tudi kulturna podoba nemškega prebivalstva Maribora. Ob navajanju nekaterih nemških orisov kulturne zgodovine Maribora pa pri tem poudarja, da so pisane bolj z nacionalnim kot pa historičnim predznakom, kar pa je, kot vemo, v preteklosti veljalo in deloma še danes velja tudi za slovensko zgodovinopisje. Zato se je povsem moč strinjati s Hartmanovimi opozorili, da bo šele preučevanje vseh dejavnikov, ki so oblikovali duhovno podobo mesta, lahko izrisalo tudi pomen slovenske kulture v njem. Ta je bila pač njej sestavni ne pa ločeni del.

Hartmanovi knjigi *Kultura v Mariboru* se ne bo mogel izogniti noben humanist in družboslovec, ki bo raziskoval duhovno preteklost štajerskega dela Slovenije in njegove metropole oziroma širše gledano slovenske kulturne preteklosti. Če že ne drugače jo bo uporabil vsaj kot "bližnjico" pri zbiranju gradiva. Namesto dolgotrajnega sedenja v arhivih in knjižnicah mu bo namreč že pogled na bogato literaturo in vire, navedene v opombah, zarisal spisek temeljnega gradiva, ki naj bi ga pregledal pri nadaljnjem delu. V veliko pomoč je bralcu tudi osebno kazalo, saj že zgolj njegova obsežnost in raznolikost imen kažeta na široko paleto vprašanj, s katerimi se je v raziskovalnem delu srečeval avtor. Morda pogrešamo le malce več slikovnega gradiva, toda ob zajetnosti knjige je tudi razumljiva odločitev uredništva, da si ni želelo nadaljnega naraščanja obsega knjige na štirimestno število strani.

Knjiga zbranih prispevkov Bruna Hartmana je

poskušala v uredniškem konceptu slediti delu Razprave – članki – ocene iz leta 1993, v kateri je urednik Viktor Vrbnjak zbral prispevke drugega pomembnega mariborskega znanstvenika Janka Glazerja. Čeprav sta si obe knjigi Založbe Obzorja na zunaj podobni, pa je vsebinska razlika med njima precejšnja. Medtem ko so v Glazerjevem delu v precejšnji meri objavljene literarnozgodovinske študije in so lokalnozgodovinske razprave uvrščene na konec, je v Hartmanovi knjigi prevlada krajevine in kulturne zgodovine našega drugega največjega mesta očitna. Obe deli pa lahko uvrstimo v širši sklop zgodovinopisnega proučevanja, ki ga je v tistem koncu Slovenije ob koncu 19. stoletja začrtal Franc Kovačič.

"Želim si, da bi se mi pridružili še novi, mladi raziskovalci, ki bi razčlenili še tista mesta v mariborski kulturni preteklosti, ki se jih nisem lotil, pa tudi druga vprašanja o mariborskem mestu in njegovih prebivalcih v menjavah časa", je ob koncu predgovora svoje obsežne knjige napisal Bruno Hartman. Že njegovo delo je lahko novim raziskovalcem vzpodbuda pa tudi kažipot, kje so še neraziskane stopinje in kam bi bilo zatorej vredno usmeriti pot nadaljnjih proučevanj.

Knjigo, kakršno je za svoje mesto izdala Založba Obzorja, bi si verjetno zaželelo še marsikatero slovensko mesto. Toda ta še ne premorejo svojega Hartmana in bodo zato še nekaj časa prikrajšana za tovrsten užitek.

Aleš Gabrič

Dnevnik Olge Rudež Kosler : utrinki iz slovenske zgodovine. Ribnica : samozaložba (Katja Zorc Kobi in Jurij Rudež), 2001, 150 strani

Dnevniki so podobno kot spomini bistvene izrazne oblike privatnega pisanja in eden temeljnih virov za zgodovinarje preteklega vsakdana. Uvrščamo jih med pričevanja, ki današnji generaciji človeštva pomagajo razumeti pretekle dogodke, še zlasti, če slikajo tako hude čase kot so vojna oziroma težke poveljne razmere. Mikrokozmos, ki ga srečamo v teh pričevanjih, je včasih predstavljen le v kratkih fragmentarnih obrisih. Včasih pa nam zapisovalci zapustijo celo vrsto bogatih in dragocenih podatkov, ki sestavljajo briljanten mozaik mikrohistorične podobe nekega časa in prostora.

Na nekaterih mestih dokaj podroben, mestoma pa fragmentaren in suhoparen je tudi dnevnik gospe Olge Rudež Kosler od 1. decembra 1943 do

23. decembra 1951, ki je zanimiv za spoznavanje medvojnih in povojnih dogajanj zlasti v Ribnici in njeni okolici, pa tudi drugod.

Vojne strahote Ribnice niso obšle, saj je bila delčna številnih obstreljevanj. Med ostalim je Olga Rudež Kosler prvega januarja 1944 nemočna opazovala kako gori ribniški grad: *"Ob desetih je prišel po mene hlapec iz Ortneka in me peljal skozi Gaso, da sem videla goreč grad. Moja nekdanja spalnica je imela ogromno luknjo in je bila brez strehe. Tudi v stolpu je bila velika luknja..."*

Olga Rudež Kosler je v Ribnici, kjer si je kot vdova uredila majhno stanovanje v vili sina Marka, uživala precejšen ugled in je večkrat posredovala za ljudi tako pri partizanih kot tudi pri Nemcih (z grozovitimi Mongoli, ki so se jih vsi zelo bali) in domobranci. Obiski enih in drugih so zapolnjevali ribniški vsakdan. Partizani so zahtevali hrano in cigarete, jo nadirali, češ da podpira ta bele, in ji očitali, da je Nemka. Če je bila prošnja, da jim je gospa zaigrala na klavir valček, še kolikor toliko dopadljiva, pa vsekakor niso bile dopadljive tatvine radia, nalivnega peresa in nožiča. Zato se ne gre čuditi naslednji opazki: *"To je bil zopet eden iz Cankarjeve brigade, izgleda da so tam sami tatovi in ubijalci. Cankarjeva je tudi zažgala sodnijo in vzela radio."* (6. 2. 1944) Nič boljši kot partizani pa niso bili domobranci. Kvečjemu še slabši. Tako je gospa Rudež denimo zapisala: *"Pri nas vdirajo v skladišče vsako noč. Kradejo les in včeraj so odnesli tudi Olgino peč."* (6. 4. 1944)

Kraje, bombardiranja, mirne in nemirne noči, obiski enih in drugih zaznamujejo vojni čas. Morda pomislek, da se jim je navkljub hudi draginji in pomanjkanju relativno dobro godilo. Samoumevno je bilo namreč pošiljanje hrane najbližjim iz zaledja v Ljubljano, včasih pa se omenjajo priložnostni priboljški – npr. izvrstna purica za večerjo 24. decembra 1943 ali pa kremšnute in kava za rojstni dan 6. marca 1944.

Zanimiv je tudi povojni čas strahovlade, policijskega terorja in obračunov z okupatorjevimi sodelavci in nasprotniki režima, vzpostavljanja nove oblasti, zaplemb premoženja, živilskih kart in pomanjkanja. Za ponazoritev teh hudih časov lahko izberemo npr. zanimive volitve v narodno osvobodilne odbore, ki so bile v Ribnici konec julija 1945. V dnevniku tako beremo: *"Z jutranjim vlakom v Ribnico. Tam sem izvedela, da so bile v nedeljo volitve in da so me zelo pogrešali. Na občini sem se opravičila. Tamkajšnji uradnik je menil, da nič ne dé."* (30. 7. 1945) *"Danes je pisalo v časopisu, da nisem volila. Dr. Oražem mi je svetoval, da naj govorim s sekretarjem Kristanom. Za vsak primer imam pripravljen nahrbtnik, da bi imela pri sebi najpotrebnejše, če bi me aretirali. Vsak dan zaprejo mnogo ljudi. Večina prebivalstva mi je naklonjena, gotovo pa je, da imam tudi sovraž-*

nike, predvsem take, ki mi zavidajo moje stanovanje." (31. 7. 1945)

O novembrskih volitvah v ustavodajno skupščino pa poroča: *"Danes so bile volitve. Velika gneča. Morali smo okrasiti vse hiše..."* (11. 11. 1945) *"Pri volitvah so veliko goljufali. Pri vsaki skrinjici je stal opazovalec. 17. je Rene dobila obvestilo direktorja gimnazije, da ne sme opravljati izpita za četrti razred. Domnevamo, da je to njegovo maščevanje, ker Oskar ni vrgel kroglice v njegovo skrinjico..."* (20. 11. 1945)

Dnevnik Olge Rudež Kosler je skratka na nekaterih mestih zelo zgovoren in slikovito dokumentira krizna vojna in prva povojna leta. Škoda, da se je izgubil del dnevnika od 15. maja do 31. decembra 1944. Opazimo pa lahko tudi vedno skromnejše notičke v letih 1950 in 1951. Gospe Olgi, rojeni 6. marca 1874 v Cekinovem gradu kot peti, najmlajši otrok Petra Koslerja (pravnik, geograf in politik, avtor Zemljovida Slovenske dežele in pokrajin iz leta 1853 in ustanovitelj pivovarne v Ljubljani leta 1864) in Marije Zorman (hčerke znane tržaškega trgovca), so življenjske moči očitno že pojemale. Umrla je 8. aprila 1952.

Poleg dnevnika v knjigi, ki sta jo v samozaložbi izdala vnukinja Katja Zorc Kobi in njen bratranec Jurij Rudež, najdemo še marsikaj zanimivega. Poleg interesantnih fotografij in portretov je priloženo zelo razvejano družinsko deblo rodbine Rudež (izdelal ga je Lojze Kobi), po kroniki dr. Hansa von Schoppla Rodbine na Kranjskem (Dunaj 1940) je povzeta zgodba o Rudežih in ribniški graščini, Katja Zorc Kobi je lepo orisala življenjsko pot stare mame Olge Rudež Kosler, nadvse zanimiv pa je tudi lovski dnevnik Olge Rudež Kosler in minuciozna razprava Dragana Matiča, ki analizira ohranjeno knjigo gostov v Jelenovem žlebu (Mathildensruhe) z naslovom Zgodba o pravljici deželi nepreglednih gozdov Velike gore.

Za razliko od dnevnika, ki slika bolj ali manj mizerno eksistenco Olge Rudež Kosler v starosti, omenjeni prispevki razgrinjajo njeno mnogo lepše idilično življenje v mladosti in v srednjih letih. Na tem mestu povejmo samo to, da je bila gospa Olga vsestranska in občudovanja vredna ženska. Ne samo, da je bila dobra gospodarica. Bila je tudi kulturna, izredno rada je potovala, oboževala je naravo, ukvarjala se je z botaniko. Zelo dobro je igrala na klavir, zanimala sta jo zgodovina in rodovništvo, zbirala je podatke o svojih prednikih in si zapisovala vse informacije in ustna sporočila iz preteklosti. Ukvarjala se je z različnimi športi. Smučala je še v krilu in z eno palico. Šofirala je tudi enega prvih avtomobilov na Slovenskem. Najbolj fascinantno pa je gotovo, da je bila izredna lovka in edina gospa v Evropi, ki je ustrelila kar štiri medvede. Med letoma 1926 in 1929 je bila npr. zelo aktivna v Slovenskem lovskem društvu v

Ljubljani. Njena lovska strast je zabeležena na fotografijah z uplenjenimi medvedi (objavljeni sta tisti z dne 25. januarja 1907 in 6. marca 1914), njeno lovsko slavo pa je beležilo tudi časopisje: *"Gospa Olga Rudež, rojena Kosler, je danes pač najimenitnejša lovka na Slovenskem. Ustrelila je že medveda. Dne 6. t. m. je na Veliki gori v gozdovih svojega soproga g. Antona Rudeža ob tri četrt na 7. zvečer ustrelila krasnega, 95 kilogramov težkega medveda. To je že tretji medved, ki ga je ustrelila odlična lovka. Ustreljenega medveda so pripeljali v Ljubljano."*

Lovsko koč v Jelenovem Žlebu oz. Mathildensruhe, kot so ga nemško poimenovali (figurativno Matildin počitek oziroma Matildina spokojnost po materi Antona Rudeža) so zgradili leta 1897 in je osrednji predmet zgodbe Dragana Matiča. Razprava temelji na izčrpni analizi knjige gostov v lovski koči, ki jo je Olga še pred poroko podarila svojemu bodočemu možu Antonu Rudežu (1871-1932). Iz te knjige je mogoče razbrati zgodovino Jelenovega Žleba od leta 1900, ko so tam zgradili prvo parno žago in posvetili kapelico sv. Antona Puščavnika (obnovljena 1995). Iz knjige, ki jo hrani Olgin pravnuk Jurij Rudež na Ugarju, veje skupna strast zakoncev Rudež do narave, gozdov in lova. Olga Rudež Kozler je nedvomno osrednja osebnost Jelenovega Žleba, saj jo največkrat srečamo na straneh omenjenega vira. Ob bogatem lovu in veličastju gozdnate pokrajine noben obiskovalec ni ostal ravnodušen. Rdeča nit knjige gostov so krajše ali malo daljše zgodbe, ki izžarevajo prevzetost nad lepoto narave in gostoljubnostjo hiše. Iz pripovedovanja teh zgodb se nam razodene slika obiskovalcev, časa in okolja. V tem mikrokozmosu, prepletenem tudi z izvrstnimi risbami in niti ne tako slabimi verzi, pred nas stopajo raznovrstni gostje, ki so zaznamovali tri različna obdobja (1900-1914, 1914-1918 in 1919-1941).

Za včerajšnji svet meščanstva pred prvo svetovno vojno je značilna velika ljubezen do neokrnjene narave. Svež zrak in pogled na krasno okolico je uglednim obiskovalcem vzbujal dober apetit. Najpomembnejša pa so bila seveda poročila o rezultatih lova oziroma plenu, običajno pospremljena z opisi vremenskih razmer in porabljenega časa. Zdi se, da je bil najpopularnejši težaven lov na divjega petelina, posebno mesto pa zasedajo tudi uplenjeni medvedi. Nelovci so ponavadi obiskovali naravne znamenitosti v okolici Jelenovega Žleba. Za celotno obdobje do začetka krvave vojne vihre poleti 1914 je značilen nekakšen duh zlatih časov. Gostje so bili premožni, izobraženi in razgledani, predvsem zadovoljni meščani, ki so uživali v obilju ter so bili romantični ljubitelji narave. Vsem je ljub umik iz zaprašnega in hrupnega vsakdanjega mestnega vrveža v tiho naročje prirode in meditativno samoto. *"Mirna ležernost, ki jo je čutiti v*

njihovih lagodnih opisih srečnih dni, preživetih sredi dišečih gozdov, je naravnost očarljiva in spominja na grško pastirsko idilo. Romantični opisi Velike gore, kakršne so nam zapustili takratni gostje Jelenovega Žleba, nas spominjajo na pravljico Arkadio. Morda bi lahko celo rekli, da je bila tam kranjska Arkadia – kraj, kjer se je nekoč dalo, vsaj za nekaj dni, romantiko tudi živeti." (str. 126)

Gozdno idilo in njene uživače je grobo presekala prva svetovna vojna. Obiski v Jelenovem Žlebu so bili do konca vojne redkejši, morda tudi zato, ker je Ribnica z okolico veljala za frontno zaledje in je bil vsak promet v to smer prepovedan. V knjigi gostov je zabeleženo zanimivo srečanje z ruskim vojnim ujetnikom, zaninuje so bile tudi vaje Olge Rudež Kosler v smučanju, najznačilnejši za vojni čas pa so verzi gostje Marianne Hollegha, roj. Kosler, ki jih je zapisala poleti leta 1918:

*"Pozabila za nekaj krasnih sem dni,
trud in trpljenje groznih vojnih dni,
prah in vročino velikega mesta Ljubljane,
v miru podeželja lahko okopala sem svojo dušo,
(doma je večni vik in krik),
v lepo dehtečem zraku jelk je moje telo,
zato se najlepše zahvalim – Marianne."*

Po koncu vojne je lovsko življenje v Jelenovem Žlebu postalo spet živahnejše. Marca 1919 je gospa Olga ustrelila kapitalnega medveda, težkega 190 kg in dolgega 220 cm. V Jelenov Žleb so sploh radi prihajali pripadniki družine Rudež. V prvih po-vojnih letih med vpisi v knjigo gostov še prevladuje nemščina, nato je slovenščine čedalje več. Olgin sin Marko se je npr. sprva podpisoval še Rudesch in uporabljal nemščino, kasneje, ko je začel uporabljati slovenščino in slovensko abecedo, pa Rudež. Med obema vojnama se je nezadržno širila tudi modernizacija. Anton Rudež se je tako aprila 1927 do lovske koč prvič pripeljal z avtomobilom znamke Wanderer. Nova generacija je poleg lovske strasti, ljubezni do narave in izletov kazala tudi veliko veselja do sproščene zabave. Z življenjem v novi državi pa se v knjigi obiskov začnejo pojavljati tudi vpisi v srbsčini in hrvaščini.

V tridesetih letih so si Rudeži zgradili vilo v Kraljevici, zato so Jelenov Žleb v poletnem času redkeje obiskovali. V knjigi gostov vse do začetka druge svetovne vojne večinoma sledimo veselim in hvaležnim vpisom gostov, zabeleženi pa so tudi nekateri žalostni in tragični dogodki. Iz zapisov je razvidno, da je lovska idila trajala do konca sezone leta 1941. Med 20. in 30. julijem 1942 je skupaj z vsemi ostalimi poslopji (razen kapele) pogorela tudi lovska hiša. V Jelenovem Žlebu je bila namreč nastanjena partizanska bolnica, zato so Italijani med svojo veliko ofenzivo požgali vse stavbe, ki bi lahko partizanom služile kot zatočišče.

Naslednji vpisi v knjigo gostov Jelenovega Žleba sledijo šele leta 1995, ko je Katja Zorc Kobi znova začela obupati "zlato tradicijo" družinskega zbiranja v Jelenovem Žlebu.

Odločitev potomcev Olge Rudež Kosler, da izdajo lično knjigo, lahko toplo pozdravimo. Ob morebitnem ponatisu bi morda kazalo popraviti nekatere nerodnosti kot npr.: *"Leta 1797 je bil prvi pohod Francozov na Kranjsko. Drugič, med letoma 1805 in 1806, so Francozi zavzeli Kranjsko za obdobje dobrih štirih let (Ilirske province)."* (str. 7-8) Pa vendar je že iz našega kratkega zapisa razvidno, da knjigo odlikuje več zanimivih plati. Poleg dnevnika naletimo v knjigi tudi na pomemben prispevek k poznavanju načina življenja premožnejših slojev na Slovenskem v dobi meščanstva. Na koncu naj vas povabim k branju z nostalgičnim spominom na božične večere včerajšnjega sveta: *"Ko je pozvonil angelček, so se odprla vrata velike dvorane, v kateri je stalo do stropa segajoče božično drevo, okrašeno s srebrom in bliskajočimi svečami. Pod njim je ležalo veliko daril, posebno za nas, otroke. Darila je prinesel Jezušček. Že pred tem se je v celem gradu molilo, vsi uslužbenci pa so bili v novih oblekah. Gozdarji in lovci so hodili po gradu s kadihom in žegnano vodo. Vzdušje je bilo zelo slovesno in praznično. Lepo oblečeni smo čakali na klic zvončka. Vse do šestega leta smo trdno verovali v pravljico, da darila prinaša Jezušček, potem nam je stara mama razodela žalostno resnico, da se Božič slavi v spomin na njegovo rojstvo..."*

Andrej Studen

Sandi Volk, Ezulski skrbniki : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945-1963. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 1999 (Knjižnica Annales; 20), 290 strani

Konec druge svetovne vojne je v Evropi sprožil val izseljevanja in preseljevanja kot neko nujno posledico dogodkov, ki so se intenzivno vrstili vse od leta 1918, njihove korenine pa so segale daleč nazaj v zgodovino. Neposredni povod migracij je bilo prav gotovo novo risanje evropskih meja, ki je upoštevalo izkušnje iz preteklosti, medvojne dogodke, pa tudi socialistično preobrazbo velikega dela evropskih držav.

Proces je zajel tudi nacionalno mešane predele Istre in Dalmacije, le da se je tu začel že prej, sredi

leta 1943 in se je nadaljeval skoraj vse do šestdesetih let. Število beguncev je ostalo skrivnost do danes, ni pa skrivnost, kaj se je z njimi dogajalo, ko so prestopili svežo mejo med Jugoslavijo in Italijo, za kar se imamo zahvaliti predvsem sodobnim študijam te problematike, med katere prav gotovo sodi tudi Volkova knjiga Ezulski skrbniki. Avtor nam je hotel razkriti delovanje in organizacijske strukture najpomembnejših begunskih organizacij in ustanov ter njihovo zvezo z italijanskimi oblastmi. Vendar pa je že pri samem zbiranju virov in literature naletel na probleme. Najprej pri samem poimenovanju ljudi, ki so iz Istre in Dalmacije odhajali. Slovensko zgodovino pisje je za osebe, ki jim je osmi člen Londonskega memoranduma omogočil, da se prostovoljno odločijo (optirajo) za to, v kateri državi želijo živeti in se tja tudi izselijo, uporabljalo predvsem izraz optanti. Nasproti mu stoji italijanski izraz esuli, kar lahko prevedemo kot pregnanci, izgnanci. Tretji izraz profugi, begunci, so v diskusijo vnesle levičarske politične sile v Italiji, da bi poudarile, da v Italiji niso le begunci iz Istre in Dalmacije, temveč tudi begunci iz nekdanjega Italijanskega cesarstva, ki se je po kapitulaciji zrušilo v prah in pepel.

Volk je ugotovil, da nekateri viri, kot, denimo, fond Urada za obmejne predele in še nekaj drugih, niso na voljo ne domačim ne tujim raziskovalcem, kar seveda hromi njihove raziskave in onemogoča nova spoznanja. Jasno pa mu je tudi postalo, da dolgoletno občasno vračanje problema beguncev na površje v obliki kratkoročnih načrtov politike in posledično njegova prisotnost v medijih, ni obrodilo prav veliko znanstvenih sadov. Rodili so se najrazličnejši stereotipi, dogme in "zgodovinske resnice", ki so le redko temeljili na zaupanja vrednih virih. Da bi se izognil tem pastem, posledicam politične izrabe samega fenomena, je avtor na začetku opredelil glavne akterje, ki so se v Italiji ukvarjali s problemi beguncev. Državni uradi in ustanove, ki so se ukvarjali z begunci, zakoni, ki so v Italiji urejali položaj beguncev, in begunske organizacije so ustvarjali okvir, v katerem se je begunstvo dogajalo, zato se knjiga natančno posveti raziskavi teh dejavnikov. Pred nami se razgrne zanimiva mreža ustanov, organizacij, ukrepov, zakonov, dogodkov in posameznikov, ki so, upoštevajoč razmere, v katerih so se znašli, ustvarjali italijansko politiko do begunskega vprašanja. Ta ni bila monolitna, nespremenljiva, konsistentna prav zaradi dejstva, da jo je sestavljalo toliko različnih členov. Če upoštevamo še dinamično dobo, v kateri se je vse to oblikovalo, vidimo, kako težko je najti neko rdečo nit, ki bi nas vodila skozi ta labirint.

Vseeno pa je Sandiju Volku s pomočjo trdega dela in natančnim študijem primarnih in sekundarnih virov uspelo razbrati strukturo, ki je stala

za reševanjem problemov beguncev in njene povezave tako z vrhom italijanske države, kot tudi z begunci samimi. Ugotovil je, da je urejanje begunskega vprašanja v Italiji potekalo v več fazah, da je bilo močno odvisno od domačega in svetovnega političnega razvoja in da se je na svoji poti spopadalo s številnimi problemi ter raslo na izkušnjah, ki si jih je pridobilo z njihovim reševanjem. Poudaril je tudi, da vprašanje v celoti še danes ni rešeno, saj se še vedno periodično pojavlja v javnosti, kar smo lahko videli po zadnjih

volitvah v Italiji, ko so begunske organizacije pred novo vlado spet postavile določene zahteve. Vendar pa kvalitete študije, med katere zaradi vseh naštetih dejstev sodijo tudi Volkovi Ezulski skrbniki, jemljejo to vročo zgodovinsko temo iz rok politike, na ta način umirjajo razgreta čustva, ki so z njo povezana, ter odpirajo pot novi, strpnejši diskusiji, do katere slejkoprej mora priti.

Jure Gombač

Navodila avtorjem

* **Kronika** - časopis za slovensko krajevno zgodovino - je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola, to je do 16 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek - vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju - ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, po možnosti tudi naslov elektronske pošte ali telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek - predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček - kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge - slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo na hrbtni strani označene z legendo. Legenda (podnapisi k prilogam) z navedbo nahajališča vira naj bo priložena na posebnem listu.

* **Opombe** - morajo biti pisane enotno. V njih uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo ime fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske cnote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, naslov ali kratico n.d. (če od tega avtorja navajamo le eno delo) in številke strani.

* **Poglavje Viri in literatura** - v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri - navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 - Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) - Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura - monografije - navedemo: priimek in ime avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj, založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura - članki - navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

* **Prispevke** naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali glavnemu uredniku Kronike (Aleš Gabrič, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana). Za hitrejšo poslovanje lahko prispevke pošljete tudi po elektronski pošti na naslova glavnega urednika (Ales.Gabriz@guest.arnes.si) ali tehnične urednice (Medit@siol.net).

Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštewane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka.

* **Slikovno gradivo** naj bo skenirano v TIFF formatu z ločljivostjo najmanj 300 dpi v približni velikosti slike, kot bo objavljena v članku. Za barvne fotografije naj bo ločljivost 600 dpi.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

Jelka Piškurić
Tatjana M.
Peterlin Neumaier
Borut Batagelj
Marija Kos
Bogdana Marinac
Anka Vidovič Miklavčič

KRONIKA